

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

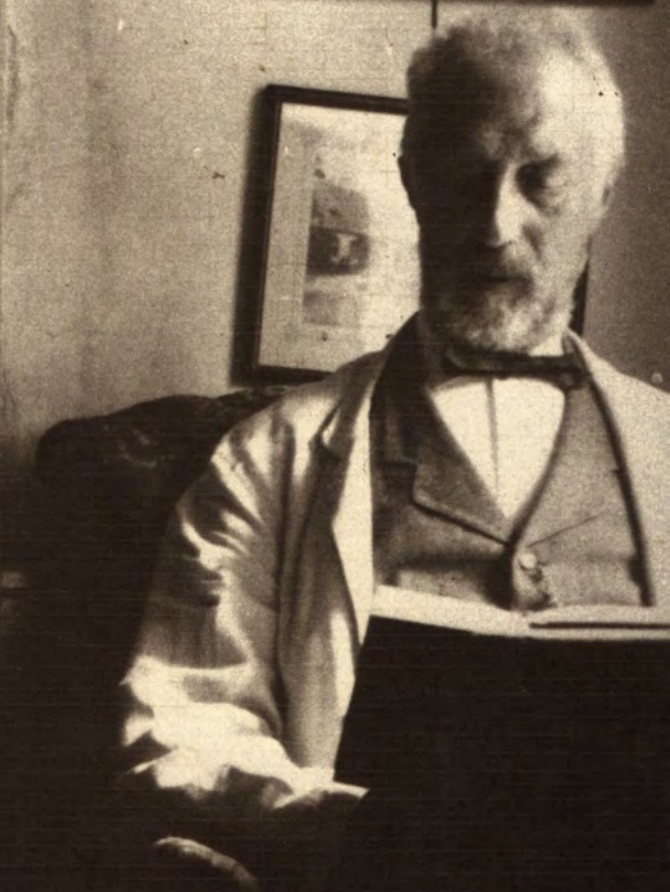
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Godsinspektør og forpagter

Herregårdsliv
Beretninger fra århundredskiftet

GODSINSPEKTØR OG FORPAGTER

*Denne samling af beretninger tilegnes alle,
der har sendt skildringer af herregårdsliv,
både de hvis beskrivelser har givet baggrundsviden,
og de hvis optegnelser er gengivet.*

◆ Nørre Elkær

◆ Voergård

◆ Rosvang

◆ Gudumlund

◆ Højgård

◆ Dragsholm

◆ Eriksholm

◆ Kørup

◆ Sparretorn

◆ Søndergårde

◆ Tybjerg

◆ Juulskov

◆ Gunderslevholm

◆ Gelskov

◆ Brahetrolleborg

◆ Nysø

◆ Lilliendal

◆ Fredsholm

◆ Pårupgård

◆ Orebygård

◆ Korselitse

Ole Højrup

Godsinspektør og forpagter

Herregårdsliv 5

Beretninger fra århundredskiftet

NATIONALMUSEET 1982

Herregårdsliv V Godsinspektør og forpagter
der er sat med Aldus
er trykt hos AiO-Tryk as, Odense
Tilrettelagt af Mia Okkels
© Nationalmuseet, København 1982
ISBN 87 480 0285 2

HERREGÅRDSLIV 1–8

Det afsluttede værk omfatter følgende bind

Elever og forvalter

Karle, piger og daglejere

Stald- og havefolk

Skovfolk og skytte

Godsinspektør og forpagter

Tjenerskabet

Herskabet

Herregård og omegn

Vil man frem
– og det ville jeg –
må man passe på
ikke at søge sit selskab,
om jeg så må sige,
nedad,
men prøve at søge sammen
med mennesker med indflydelse.

Forpagter på Tybjerg

De bliver aldrig til noget
med den energi De udfolder!
Se på mig.
Jeg ejede kun et par træskostøvler,
da jeg begyndte på landbruget.

*Forpagter til
landvæsenselever på Kørup*

*Søndagsbesøg i forpagterboligen på Gammel
Estrup på Djursland. Forpagter Arnold Friis har
ild i den lange pipe. Ved hans venstre side sidder
husjomfruen i forpagterhusholdningen, dernæst
forpagterfruen, dennes svigerinde, lægen i
Auning og forpagterfruens broder, der var
bankmand og senere blev bankdirektør i Randers.
Billedet er fra kort efter århundredskiftet, og det
er udlånt af forpagterens datter Inge Rudbeck.*

Godsforvalteren på Dragsholm gods boede på Rødegård, en stor gård som ligger halvanden kilometer nord for Dragsholm. Fotografiet viser godsforvalter W. R. Cramer (øverst) med familie 1902. Han bar titlen justitsråd. Det var ikke meningen, at en almindelig mand skulle finde på at modsige ham.

Indholdsfortegnelse

UDGAVEN 10

BERETNINGERNE 10

TEKSTERNE 11

BILLEDERNE 11

GODSFORVALTER

Poul Schmidt

Godsforvalteren og skovfogedeleven 13
Gunderslevholm, Sjælland, o 1915

Hans Poulsen

Godsforvalteren og gårdmanden 14
Nysø, Sjælland

Nicolai Nielsen

Godsforvalteren og baronens audiens 17
Orebygård, Lolland

Christian Mogensen

Godsforvalterens søn 17
Lilliendal og Eriksholm, Sjælland, 1870–1885

Anna Pedersen

Pige hos den gamle godsforvalter 31
Søndergårde, Fyn, 1904–1907

Jørgen Jørgensen

Fra kontrolassistent til regnskabsfører 32
Arbejdets fordeling året om 40
Regnskabsføreren om gård og folk 44
Fredsholm, Lolland, 1902–1908

Peter Jacobsen

Budkonen 55
Dragsholm, Sjælland

OVERINSPEKTØR

Josephine Andersen

Overinspektørens barnepige 57
Brahetrobbleborg, Fyn, 1899–1900

BESTYRER ELLER GODSINSPEKTØR

Hedevig Overgaard

Inspektøren og fruene 69
Rosvang, Thy, 1886–1900

Esther Bentzen

Inspektørfamiliens bolig og dagligliv 77
Voergård, Vendsyssel, 1900–1920

HERREGARDSFORPAGTER

Gustav Rønholt

Hvorledes man kan blive
en dygtig forpagter 103
Tybjerg, Sjælland, 1907–1958

Magnus Grønnegaard

Breve fra forpagteren 128
Korselitse, Falster, 1906–1911

Vita Moldenhawer

Forpagterproblemer 148
Nørre Elkær, Vendsyssel, 1900–1920

Christian Mogensen
En forpagters omgangsfæller 163
Gelskov, Fyn, 1898–1910

Margrethe Mogensen
Ti år som forpagterdatter 168
Gelskov, Fyn, 1904–1910

Marie Agathe Brønnum Hansen
Forpagteren med forstand på handel
med stude og antikviteter 179
Sommerdage 184
Forpagterfamilien og tjenestefolkene 189
En nabo 195
Jagtselskaber 197
Høstgilde 198
Julen 203
Gudumlund, Himmerland, 1900–1912

Grethe Bendix
Forpagterens husholdningslev 206
Kørup, Fyn 1919–1920

Anna Hansen
Stuepige med ophold i familien 210
Juulskov, Fyn 1915–1917

Magda Solhøj
Kokkepige 1912 til 1914 212
Himmerland

Sofie Kristensen
Kokkepige omkring 1880 213
Langeland

Carlin Klæsøe
Om smørstikket 213
Langeland

Marie Therkelsen
Om smørstikket 214
Højgård, Østjylland, o 1900

Johanne Kjær Poulsen
Forpagterens ferie pige 214
Sparretorn, Fyn, 1912–1920

FORPAGTER AF PARCELGÅRD

Cathinka Madsen
Af en forpagterfrues erindringer 223
Pårupgård, Lolland, 1908–1926

På mange herregårde var en forpagter stedets herskab. Forpagterfruen med børn og lærerinde på Holmegård er fotograferet 1914 af Christian Axel Jensen fra Nationalmuseets 2. afdeling, der var i færd med at undersøge det gamle sydsjællandske bindingsværkshus.

Indledning

Udgaven

I 40 år er der sendt beretninger om dagligt liv i Danmark til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, i alt ca 35.000. De er alle skrevet af folk, der selv har oplevet de vilkår, som beskrives. Det er tanken at udgive et udvalg af disse beretninger fra tiden på begge sider af århundredskiftet og omfattende så vidt muligt alle kulturelle miljøer og egne af Danmark.

Som en begyndelse er valgt miljøerne omkring herregårdene. Vi vil gerne vise, at en herregård kunne ligne et helt samfund. Hver gruppe havde sine levevilkår og sine meninger.

I de tre første bind findes der beretninger om folkene, der arbejdede ved herregårdens landbrug, gartneri, have og park, ligesom der er skildringer af herregårdens håndværkere. I fjerde bind skriver skovens og jagtens folk. Bortset fra koner og børn i planteskolen var det mændenes arbejdsområde, som skovarbejder, skovfoged, skovrider, skytte eller fisker.

Femte bind handler om to af en herregårds overordnede. Godsforvalteren var administrator. Han førte gårdens regnskab, traf en lang række beslutninger – eventuelt efter samråd med godsejeren – om ikke andet så når denne kom for at få penge af godsets kasse. Undertiden var der en øverste administrator for en hel række herregårde, der kunne have titel af overinspektør, men indholdet af den nye titel, inspektør, var noget usikkert. Det kunne bruges om en godsforvalter, men også om en bestyrer af en herregårds drift.

Hermed er vi nået til den anden gruppe af overordnede. Det er den øverste leder af landbruget, der enten kunne drive dette for godsejerens regning som bestyrer eller inspektør, eller han havde overtaget landbruget mod en årlig afgift som forpagter.

De følgende bind vil handle om godsejerens tjenestefolk, kusk, tjener, lærerinde, om herskabet og til sidst om herregården og dens naboer.

Hvert bind kan læses for sig.

Beretningerne

Selv om NEU har mange beretninger om herregårde fra tiden 1880 til 1920, kan vi ikke fuldt ud beskrive alle herregårdens miljøer, og vi kan heller ikke garantere for, at alle beskriver noget typisk. Vi kan kun sjældent udtale os generelt. Dertil kræves både flere beretninger og inddragelse af andre kilder.

Vi holder os så vidt muligt til skildringer skrevet af folk, der selv har oplevet det, som beskrives.

I de foregående bind er der af og til givet oplysninger om godsforvalter og forpagter set fra flere forskellige synsvinkler. I et enkelt tilfælde er der i dette bind udnyttet breve til at belyse driftslederens øjeblikkelige problemer. Medens landvæsenselevens breve mest handler om den dårlige kost, at de mangler penge og eventuelt varmt tøj, har de overordnede haft både tid og kræfter til at debattere deres problemer i lange breve. NEU vil være taknemmelig for at låne sådanne brevsamlinger. En del af beretningerne i dette bind er i øvrigt skrevet uden NEU's medvirken og tilskyndelse, og der ligger uden tvivl flere sådanne, som NEU meget gerne vil kopiere, ligesom vi håber, at bogen vil tilskynde mange, der har oplevelser fra herregårdens verden, til selv at skrive, således at en senere tids herregård kan blive beskrevet bedre end århundredskiftets.

Også kommentarer og rettelser til de gengivne tekster vil være velkomne. Vi har ikke kunnet kontrollere alle oplysninger, og især med hensyn til fotografierne har vi ofte måttet stole på ukendte personers notater på gamle billeder. Adressen er:

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser

Nationalmuseet

Brede, 2800 Lyngby

I øvrigt henvises til indledningen til første bind, hvor der tillige er en redegørelse for begrebet herregård. Der er så vidt muligt bragt beretninger fra både små og store herregårde.

Teksterne

Efter hver beretning står dens arkivnummer og det år, da optegnelsen er fuldført, hvis dette vides. Beskrivelserne er i de fleste tilfælde udarbejdet ved hjælp af NEU's trykte hæfter med spørgsmål, men kan også være skrevet ud fra vejledning i breve og samtaler. En omtale af NEU's arbejde findes i bogen: Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, history and activities, 1966. Der er desuden gengivet dele af beretninger i Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelserne (IHA).

I brevene til NEU's berettere har vi ofte fremhævet, at det kun kommer an på optegnelsernes indhold, medens skrivemåde og stavning ingen rolle spiller. Ligeledes opfordrer vi til at skrive meget udførligt. Her i bogen er beretningerne undertiden forkortede. Skrivemåde og tegnsætning er i vid udstrækning normaliseret.

Når berettere i højere grad, end det ellers er god tone, har sat sig selv i centrum, skyldes det udgiverens formaninger og det argument, at intet kan man fortælle så pålideligt om, som om det, man selv har tænkt, ønsket, oplevet og iagttaget.

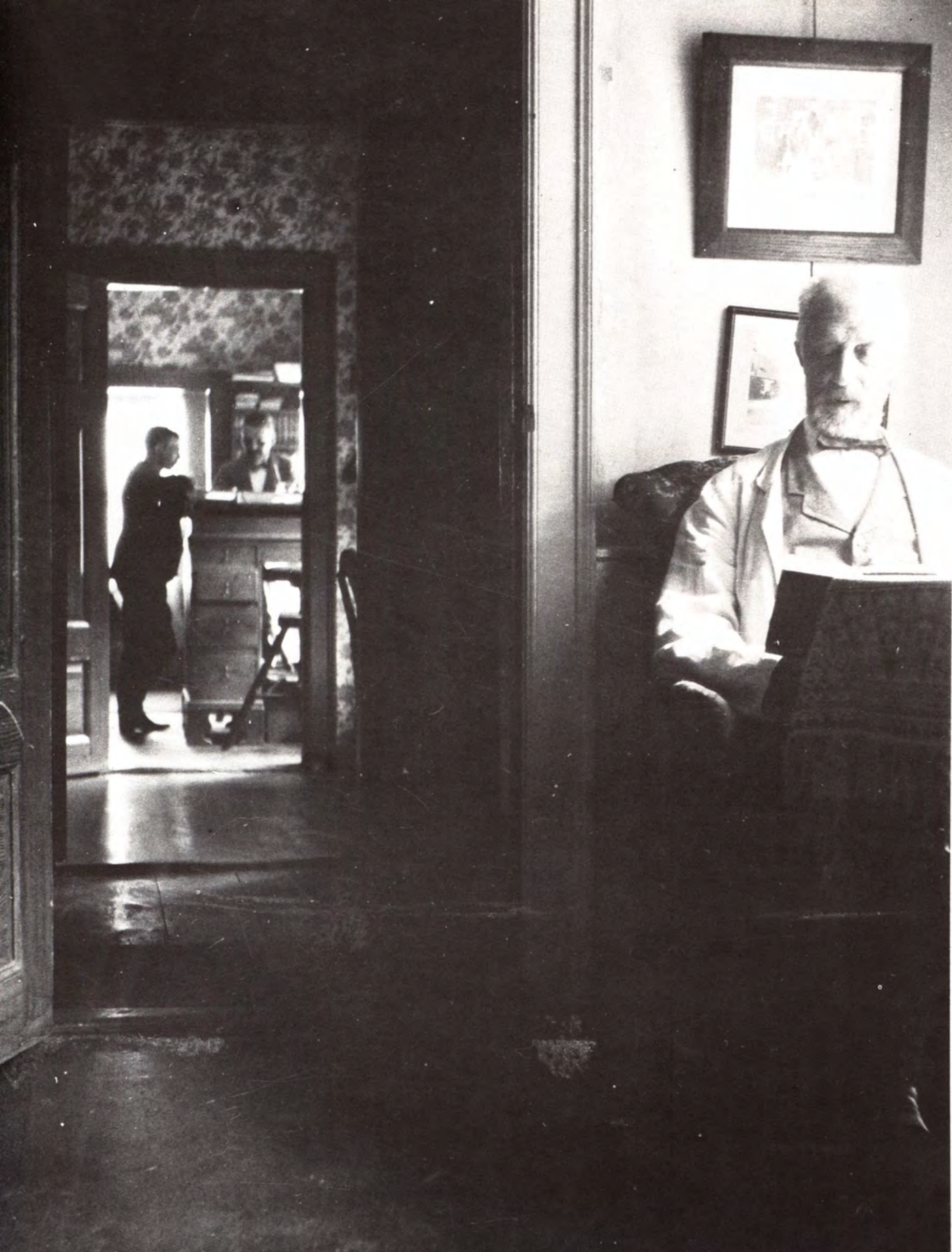
Billederne

Illustrationerne til dette bind kommer for en del fra Nationalmuseets 2. og 3. afdeling og fra Det Kgl. Biblioteks billedsamling. En opfordring i pressen til at udlåne gamle billeder har givet en række meget velkomne illustrationer og oplysninger, og mange fotografier er lånt hos slægtninge til de omtalte personer.

Det har vist sig, at der hos efterkommere af godsforvaltere og herregårdsforpagtere ofte ligger et meget interessant billedmateriale til belysning af herregårdens dagligliv, og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser er interesseret i at låne flere billeder til affotografering.

Fotoarbejdet er udført på Lennarts Larsens og Niels Elswings atelierer på Nationalmuseet og Carl Gerlis atelier på Det Kgl. Bibliotek. Her som i de foregående bind har udgiveren lagt mere vægt på billedernes indhold og tilknytning til beretningerne end på deres bevaringstilstand, men fotografers og trykkeriets omhu har givet forbavsende gode resultater.

Hjertelig tak til alle, der har hjulpet.

Godsforvalter

Godsforvalteren tog sig i den beskrevne periode først og fremmest af godsets regnskaber. Han forestod alle ud- og indbetalinger. På store godser var han juridisk uddannet, og han udformede de mange kontrakter, som skulle skrives. I en noget ældre tid, da herregården havde et antal fæstegårde, fæstehuse, møller og smedjer, havde han et stort administrativt arbejde.

Før 1850 forestod godserne også ofte skiftevesenet, det vil sige, at godsforvalteren foretog registrering af dødsboerne og sørgede for en fordeling af arven på en sådan måde, at fæstegården ikke blev forarmet derved. Fra 1792 kunne godserne dog overlade dette til herredsfogederne. En periode i 1700årene kaldtes godsforvalteren nogle steder ridefoged som tegn på sin overordnede stilling. Han avancerede ofte til dommer. Undertiden var han både ridefoged og dommer, men dette var altså i 1700årene.

Omkring 1900 blev godsforvalterens arbejde ofte overtaget af skovrideren, hvis godsejeren ikke nøjedes med en regnskabsfører, medens juridisk bistand hentes hos en sagfører i nærmeste by.

Dette billede fra Gunderslevholms godskontor er så gammelt, at det ikke er lykkedes at få oplysninger om de tre personer, men man kan gætte på godsforvalter, fuldmægtig og kontoristelev. Billedet er udlånt af godsejer Preben Neergaard.

Godsforvalteren og skovfogedeleven

Denne bliver ofte nævnt, men sjældent nærmere beskrevet i beretningerne om herregården. Han var ofte en ældre mand, der mest holdt til i godskontoret. Poul Schmidt (født 1893) var skovfogedelev på Gunderslevholm:

En godsforvalter var i tiden omkring århundredskiftet ofte en dansk jurist, der med tilknytning til og interesse for livet på landet havde opnået at få ansættelse på et af de større godser, hvor ejeren undertiden var cand. jur., eller han kunne være uddannet som forstkandidat med særligt henblik på administration af skovbruget. Alle andre godsfunktionærer var således underlagt godsforvalteren, skønt denne næppe havde større kendskab til de forskellige områder, men ofte kun et forhold dertil, som havde sin styrke i den omstændighed, at alle anerkendte den foresatte som sådan og derfor loyalt indrettede sig derefter. Det kunne give anledning til ærgrelse og misstemning, hvis godsforvalteren ville blande sig i ting, hvortil hans kendskab var helt minimalt. Det kunne ske, at høsten var vanskelig og trak i langdrag med stadige byger i hundedagene, og skønt der både var en overforvalter med ridehest og sporer og knirketøj foruden en grundig viden om landbrug og en ved landbrug ligeledes uddannet underforvalter, der fulgte med folkene i

marken for at holde gang i tingene, så kunne godsforvalteren ærgre dem ud af deres gode skind, når han helt uopfordret og uventet viste sig i marken og i tilbørlig afstand iagttog folk og fæ iført en jakke med spændetamp samt et par lange støvler.

Godsforvalteren var ofte sognerådsformand, hvorfor sognerådet mødtes på godskontoret, der naturligvis stillede sagerne i et vist relief, og godsforvalteren var på hjemmebane. Det hændte, at jeg engang blev tilsagt til at møde i anledning af, at jeg havde klaget over min ansættelse til kommuneskat, og naturligvis gav jeg fremmøde, hvorefter godsforvalteren førte ordet, indtil han omsider meddelte mig, at jeg kunne gå! Det vakte åbenbart lidt opsigt blandt de tilstedeværende, at jeg dertil svarede, at jeg gerne ville have oplyst, hvilket beløb jeg var sat i skat af. Grundlaget viste sig at være forkert, hvorefter alle vi skovfogedelever fik vor kommunale skat nedsat en smule. Godsforvalteren viste mig sin fulde foragt herefter, når vi mødtes for eksempel ved skovauktioner, hvor vi elever førte lister over, hvem der købte hvad og til hvilken pris. Men samme godsforvalter kunne huske mig, da vi mødtes tilfældigt engang mange år efter denne episode.

I een henseende var godsforvalteren helt suveræn. Han kunne lægge en kolonne tre-firecifrede tal sammen blot ved at følge dem ned med fingrene, hvorefter han skrev summen! (NEU, skrevet 1978).

Godsforvalteren og gårdmanden

Gårdejer Hans Poulsen er født 1882 i Ambæk i Jungshoved sogn, hvor faderen var en kendt opdrætter af rødt malkekvæg. I sine erindringer kommer han ofte ind på den store rolle, som godsforvalteren på et grevskab spillede. Her er der tale om grevskabet Stampenborg, der havde hovedsæde på Nysø ved Præstø, og hvorunder Jungshovedgård hørte. Denne gamle herregård, som i middelalderen var et kongeligt slot, blev drevet af forpagter Boserup. Både beretteren og hans fader så i høj grad op til egnens godsejere, og de stemte begge konservativt. Alligevel kom den gamle Hans Poulsen i sine erindringer ofte ind på strid med godsforvalteren og fortalte gerne om folk, som pudsede ham som Jens Mogensen i det følgende. Det var godsforvalteren, som var grevens lænkehund, der gøede og om fornødent bed:

Da min ældste søster skulle giftes med min fars fætter Lars Peter Larsen, Abildhøjgård, havde han, selv om hans mor Ellen Jens Lars' levede, fæstet gården og betalt indfæste. Da ville far hjælpe dem med at købe gården, men da var Stampenborg gods ikke interesseret i at sælge gården, således at min søster måtte vedblive at være fæster foreløbig. Denne modvilighed var en hævn fra godsforvalter Jespersens side imod far, da han var i sognerådet. Vejen gennem Bøget skov var privat vej. Den tilhørte godset, ligesom vejen igennem Rævsvænge forbi skovløberhuset og skovridergården var privat vej. Sådanne private veje måtte ejerne selv vedligeholde, men for at de kunne vedblive at være i besiddelse af vejene, måtte ejerne med et vist åremåls mellemrum

spærre disse uden kundgørelse i aviserne. Dette passede godsforvalter Jespersen nøje på, at det blev overholdt. Han var storaristokrat. Venstremændene i Jungshoved havde så stor agtelse for forpagter Boserup, Jungshovedgård, og for min far, at de valgte disse to ind i sognerådet, og i denne periode blev vejen igennem Bøget skov optaget som sognevej efter beboernes henvendelse. Da blev godsforvalter Jespersen meget fortørnet på disse to. Dette passede ikke denne aristokrat. Han var ik-

Et gulnet portrætbillede på Gunderslevholm forestiller godsforvalter Woss, der boede på Gunderslev-Kirkegård. Det er en efterfølger, som omtales i beretningen.

Hovedbygningen til Jungshovedgård er fotograferet nogle få år, før den brændte i 1909.

ke til stede, da godsets forpagter Boserup blev stedet til hvile. Denne uvilje fra godsforvalterens side var genstand for megen omtale. Godsejerne havde jo igennem tiderne bemægtiget sig al bondejord og kunne da fæste eller leje ud til bønderne og husmændene. Livsfæste, som det kaldtes, gjaldt så længe som ægteparret levede. Hvis konen døde, da kunne manden leve videre på fæstet og gifte sig igen, uden at han skulle betale noget, men hvis manden døde først, og konen ville gifte sig

igen, skulle der betales nyt fæstebrev, dog blev det godtgjort, som der manglede for de 50 år. Der blev under Nysø gods (Stampenborg) betalt i indfæste 5500 kroner, hvoraf de 500 kroner tilfaldt godsforvalteren. Hvis en kone blev enke og ikke ville fortsætte at drive gården, fik hun det erstattet af indfæstet af de 5000 kroner. Men der var også fæstere, som ville pudse godsejeren ved som gamle at gifte sig med en noget ung pige. (NEU, skrevet 1979).

Vores nabo i Egebjerg, Jens Mogensens enke og hendes bestyrer Niels Bendtsen havde en meget stor frugthave, hvor jeg adskillige gange har været inde og uden at sige mig forlov har fyldt mine lommer med nedfaldne gravenstener og de ildrøde kavejler, men jeg har aldrig hørt, at de havde nogen fordel af æblehaven ud over, at der gik nogle grisesøer. Denne gård var fæstegård under Nysø gods. Min far fortalte mig, at det var en billig afgift, de svarede, fordi det var op mod 100 år siden, fæstemålet var afsluttet. Jens Mogensen

fæstede, da han var ganske ung, og han giftede sig først, da han var en gammel mand – der blev sagt med lillepiggen. Karen var i al fald ganske ung. Da kunne hun sidde på sin mands fæste, så længe hun levede, hvilket hun også gjorde, og hun blev en meget gammel kvinde. Hun og hendes bestyrer var med i ornelauget og gjorde gildet fastelavnsmandag, når turen kom til dem. Hun havde en datter med sin mand, som hed Stine, hun var køn og blev kaldt den fine Stine, jeg husker dem alle. (NEU, skrevet 1977).

Hvor stor en virksomhed godsforvalteren havde at føre regnskab for og kontrol med, giver luftbilledet af Orebygård et indtryk af. Hans Stiesdal fot. 1964.

Godsforvalteren og baronens audiens

Herom beretter gartner Nicolai Nielsen, der i tiden 1890 til 1896 var elev og senere undergartner på Orebygård ved Saksøbing, hvor hans onkel var overgartner. Den omtalte godsejer var landstingsmand og fra 1870 til sin død 1892 udenrigsminister, hvorfor han kun af og til havde lejlighed til at besøge sin gård på Lolland, der var hovedsædet for besiddelser fra Nordlesvig til Skåne:

Et lille træk fra Oreby skal også med, om hvorledes det ikke altid var de store, der gjorde, at kløften mellem kapital og arbejdere blev så stor. Her gælder det igen, at det ikke er de store hunde, der bider, men de små. Arbejderne på godset boede alle i baronens huse og gav ca 52 kr i leje for et år. Der var gerne to værelser, køkken, svinesti og have. Det hændte jo undertiden, at lejeren ville have lavet lidt på huset ligesom lejerne her i byen, og når de så kom til godsforvalteren, som var den, der skulle ordne det, sagde han altid nej. Når så baronen kom hjem, holdt han audiens, hvor alle, som havde noget på hjertet, kunne komme, og dette benyttede arbejderne sig af. Nu var baronen en flink mand, og en mand som omtrent var vokset op sammen med dem alle, så han kendte dem, og for at få hurtig ende på audiensen sagde han ja. Som regel var det jo nødvendige reparationer, et nyt tag, et nyt gulv eller andre små ting, så den audiens var godsforvalteren ikke begejstret for.

(IHA 971, skrevet 1954).

Godsforvalterens søn

Christian Mogensen er født 1866 på Lilliendal mellem Præstø og Vordingborg, hvor faderen Christian Mogensen siden 1847 var godsforvalter. Farfaderen Rasmus Mogensen voksede op på Fyn hos en præstegårdsforpagter, og han blev selv forpagter af præstegården. Han arvede penge og købte en landejendom i Birkerød på Sjælland, hvorefter han blev forpagter først på Espe ved Skælskør og fra omkring 1830 på Lilliendal. I 100 år levede der medlemmer af slægten Mogensen på Lilliendal som forpagtere og godsforvaltere. Vi hører ikke meget om faderens arbejde. Da Christian Mogensen omtaler sin afslutningsopgave på landbrugsskolen, bemærker han, at han gerne ville have haft den, men han gav den til faderen, »og så er den druknet mellem godsregnskaberne«. Nej det var ikke disse, som fængslede drengen, som kunne færdes overalt på den store gård, således at han fra barndommen blev oplært til at blive leder af en stor landbrugsbedrift:

Efter moders død trådte min tante Sophie i moders sted. Mine to ældste søstre var på det tidspunkt omtrent voksne, medens vi andre var børn, som tumlede os på den store gård og i grevens store have og park. Lilliendal var en gård på 700 tønder land god jord. Der var på avlsgården ca 12 spand heste, ca 150 køer og en ret stor bestand af svin. Hertil et mægtigt kompleks af bygninger, hvor vi børn tumlede os omkring i ubeskåret frihed. Der var en mægtig lade og en stor kostald med et loft mere eller mindre fyldt med hø og halm og flere bjælkelag, hvor fra vi kunne springe ned i halmen og uden videre risiko balancere på bjælkerne. Desværre savnede jeg imellem mine søskende en kammerat, idet min broder Johan var tre år yngre og

min søster Nelly, som senere i skolen blev min gode kammerat, havde på det tidspunkt ikke de samme interesser som jeg. Mine interesser var på det tidspunkt nærmest heste og køer. Foruden de allerede omtalte herligheder på avlsgården var der også herskabshestestalden med fine køreheste og undertiden unge plage, som blev rørt i line, det vil sige, at de måtte løbe rundt, medens kusken stod i midten og dirigerede.

I fuld frihed tumlede jeg mig vel her et års tid. Så kom min tante Sophie en dag og betroede mig, at nu fik vi snart en lærerinde, og så skulle jeg til at gå i skole og være flittig og artig. Der var på det tidspunkt det, jeg havde mere lyst til. Vor første lærerinde var en frøken Julie Dahl. Jeg skal ikke komme med nogen kritik af hende. Det var vel ikke hendes skyld, at skoletiden efter mine begreber både dengang og nu var alt for lang. Dette kom mine børn til gode. Det viste sig, at de lærte mere ved en times daglig undervisning end jeg på fem. Hvor der er så gode betingelser for børn til at se sig om og lære praktiske ting som på en stor gård, kan skoletiden ikke let blive for kort.

Min skoletid begyndte omkring ved 6–7 års alderen. Omkring ved den tid (november 1872) indtrådte der en naturkatastrofe, stormfloden 1872, som var særlig voldsom på Lolland-Falster og i Sydsjælland. Jeg kan huske, at jeg gik ned ad en bred stenbro, som gik igennem hele gårdens længde, og det blæste så stærkt, at jeg var ved at blæse om. Senere kom min onkel Carl fra Rekkende præstegård kørende over til os og fortalte, at der var blæst træer om på landevejen. Først senere fik vi meddelelse om de store ulykker, der var sket. En anden naturkatastrofe fra min barndom – dog måske lidt senere – skete også i november måned, hvor vi kom op en morgen og så, at der

over hele egnen var faldet et fuldstændigt jævnt lag sne omtrent af min daværende højde. Jeg har aldrig senere oplevet noget lignende. Det var bogstavelig ufremkommeligt selv for voksne folk. En stor dreng på 14–15 år blev sendt over i en anden bygning efter et par skovle. Han kom først tilbage efter en times forløb.

Der var i min barndomstid forskellige perioder, hvor jeg havde venner imellem gårdens folk, som jeg særlig holdt mig til. En af mine venner var en af gårdens røgere. Per Svensker var en kæmpeskikkelse både i højde og drøjde. I en ikke helt kort periode fulgte jeg ham det meste af min fritid, enten han muggede bag køerne eller fodrede dem med hør og halm. Køerne fik dengang så at sige ikke andet. Når der var en pause i arbejdet, sad vi i hans kammer, et bræddeskur slået op inde i kostalden. Her spiste vi mellemmad. Folkene fik dengang en rundtenom rugbrød uden overdrivelse en halv tomme tyk med smør eller fedt og lidt pålæg. Denne rundtenom blev skåret ud i strimler, og jeg fik mit stykke med. Per Svensker havde været med i krigen 1848–50 og var bleven såret med en kugle gennem underansigtet, hvoraf der var tydeligt ar. Han fortalte så om sine oplevelser i krigen og sang sange for mig. En af hans oplevelser fra krigen var følgende: Det var jo de gamle forladegeværer, de havde den gang, og det tog en del tid at få geværet ladt. Per Svensker kom så en dag til at stå foran en enlig tysker. De ladede geværene om kap, – »men jeg blev først færdig«, sagde Per Svensker, »så skød jeg ham, ellers havde han skudt mig«. Han fortalte også om de dengang kendte generaler Rye og Schleppegrell, som vi hørte om i skolen, men det imponerede os jo, at han havde set dem og stået under deres kommando. Hans sange kan jeg kun huske brudstykker af. En af dem begyndte sådan: »Når man får for

meget at drikke, dunsterne til hovedet stige«. – Om sommeren, når køerne var på græs, kørte jeg med ham, når han kørte vandvognen.

En anden af mine venner var Lars Staldkarl. Her var jeg mere aktiv, idet jeg hjalp ham at vande hestene. De blev redet til vands i en vanding, som lå et helt stykke fra hestestalden, og jeg fik lov til at ride på de skikkelige heste. Om sommeren når hestene var på græs, var der anledning til længere rideture med at ride hestene ud i marken, som ofte lå et langt stykke fra gården. Når hestene var fri fra arbejde, blev de vandede i en mergelgrav, som ofte lå et godt stykke fra stedet, hvor de stod tøjrede. Af og til hjalp jeg Lars Staldkarl med at skære hakkelse til hestene, enten med at køre hesten som trak hakkelsesmaskinen, eller med at slæbe halm hen til maskinen.

Lars Staldkarl var gift og havde to sønner, som var lige på alder med min broder Johan og mig. Dem legede vi ofte med enten på gården, når de kom op til deres fader, eller i deres hjem, som lå et stykke fra gården. Lars Staldkarl var en af hele vor familie kendt person, idet han passede faders to heste, som stod i grevens arbejdsstald, og han havde tillige den bestilling at spænde for og fra, når vi skulle ud at køre.

På Lilliendal var der igennem hele min barndomstid en kendt person: Jens Søren. Det er ikke, fordi jeg havde så meget med ham at gøre personlig, men han var altså forkarl og en slags repræsentant for den række af karle, som var på Lilliendal, og som jeg havde meget at gøre med. Disse karle havde hver et par heste, som de striglede om morgenen og fulgte dagen igennem. Der var vel som regel ca 10 karle. Disse karle kendte jeg selvfølgelig allesammen og fulgte dem ofte. Når de pløjede eller harvede, red de deres to heste ud

i marken, som ofte lå langt fra gården, og her var lejlighed til at få en god ridetur ud eller hjem. Ofte gik jeg længe ude i marken og talte med karlene, især når de pløjede. Om aftenen når de samledes i folkestuen, kom jeg ofte over til dem og så og hørte på det kommers, de havde for. Det var næsten altid ordentlige folk, som intet uskikkeligt foretog sig. De levede meget enkelt: mælk og grød til morgen og aften og undertiden mælkevad til middag også, men det var jo før centrifugens tid, så det var god mælk. Jeg har mange gange fået mig en god skefuld mælk og grød sammen med dem. Det var let at gå til. De havde deres træske siddende under bordet og tog den frem, når de begyndte, og tørrede den af og stak den ind igen, når de var færdige.

Imellem karlene havde jeg også mange gode venner, men det var mere en gros. Jeg skal dog nævne en gammel original karl, som hed Jacob. Han var – såvidt jeg husker – karl på Lilliendal i alle mine barndomsår. Han holdt sig for sig selv, sad ofte og læste i bibelen, holdt meget af en snaps, men drak i stor stilfærdighed. En gang havde han delirium og lå i sin seng og fantaserede, blandt andet sagde han: »Lillien synker, Jens Søren (forkarlen) skal ikke mere køre med guldspis«. Imellem de yngre karle var der ellers ikke meget drikkeri.

Det, jeg hidtil har omtalt, er nærmest min egen færden i avlsgården, men ved siden heraf tumlede vi os også i grevens store park. Lilliendal ejedes dengang af greve Adam Knuth. Han boede i en stor hovedbygning omgivet af en park på ca 40 tønder land. I denne park havde vi børn lov til at færdes, og der var jeg sjældent alene, men sammen med mine søstre, især Nelly og Signe. I parken var der en sø med svaner og en båd, som vi måtte benytte, når mine ældste søstre eller andre

Fotograf C. A. Beck rejste i 1890erne rundt og fotograferede herregårde. Billederne samlede han i et stort album. Heri er Lilliendal repræsenteret med et billede af den svære gitterport ved indkørslen til parken. Den stod godt nok åben. Beretningen fra godsforvalterens søn fortæller om, hvor frit han færdedes inden for gitteret.

voksne var med. Båden kunne lægge til to steder, så vi kunne sejle over søen og gå i land på den modsatte bred. Om vinteren var søen en herlig skøjtebane. Her løb vi om vinteren på skøjter undertiden sammen med grevens to voksne sønner.

I det ene hjørne af parken var der en herlig udsigtshøj kaldet »Poppelbakken«.

Herfra kunne vi se ud over sydspidsen af Sjælland og i klart vejr over vandet til Stevns klint. Her op gik hele familien ofte en aftentur, og fader stod og forklarede os, hvad vi kunne se. Inden for parken var der også en lille tæt skov, hvor vi legede røvere med mere.

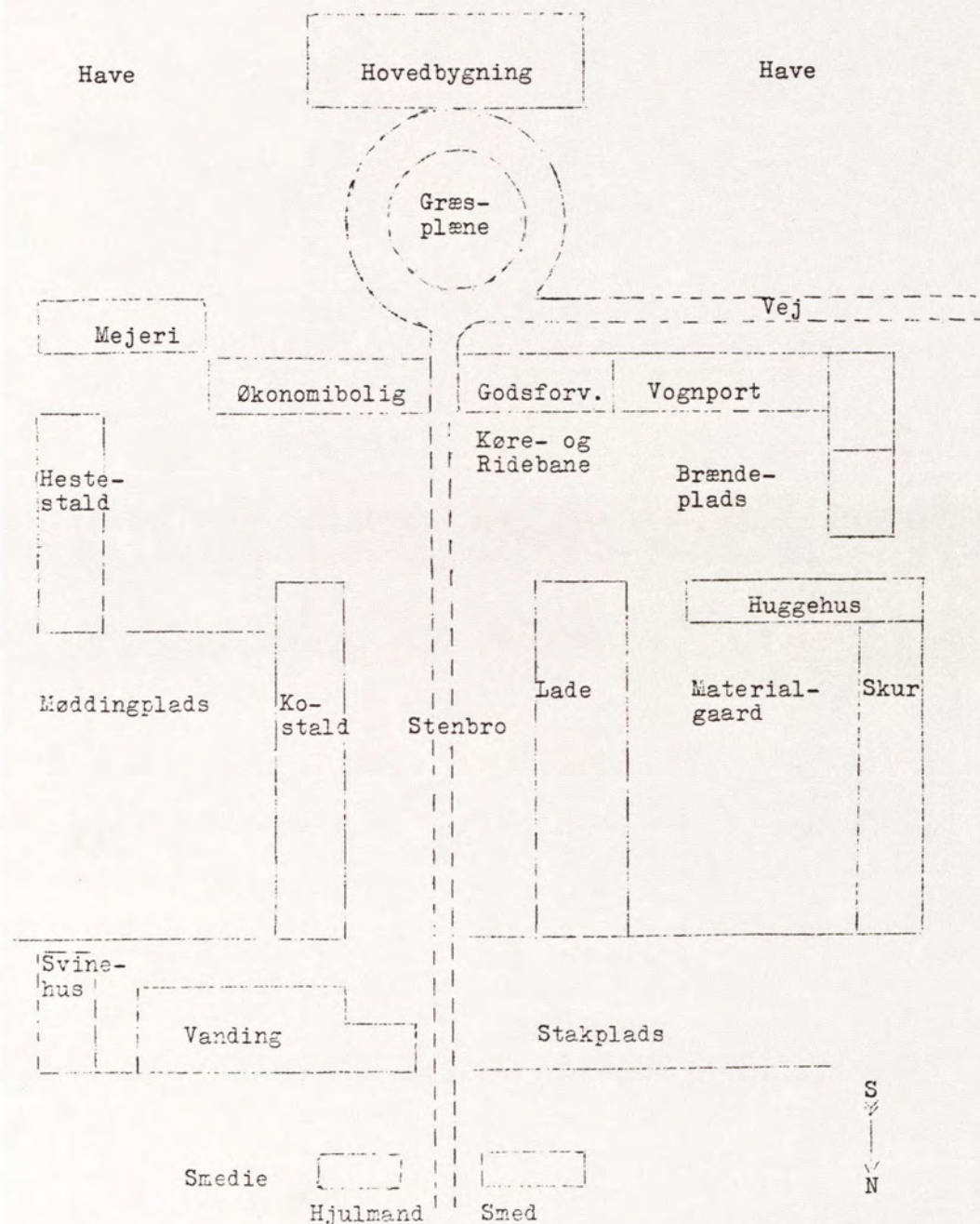
Det bedste ved det hele var dog næsten

frugthaven med en mægtig rigdom af frugt, som vi havde næsten ubegrænset lov til at nyde. Ribs og stikkelsbær aldeles ubegrænset, jordbær og hindbær ligeså. Af kirsebær var der lige uden for gården en hel allé med dejlige små søde bær og enkelte store sorte moreller. Her kunne vi også tage for os af retterne efter behag. De finere gule moreller måtte vi ikke plukke selv, men fader fik ofte en kurvfuld bragt ind af gartneren, og dem spiste vi jo de fleste af. Af æbler og pærer var der et mægtigt udvalg af de fineste sorter, og her måtte vi samle op af nedfalden frugt, alt det vi ville; af blommer i lige måde. Der var selvfølgelig også valnødder og nødder i mængde. Hvad der ikke var af nødder i haven, var der i skoven og på hegnene. I drivhusene og på murene imod syd var der vindruer, ferskener og abrikoser, som fader også af og til fik sendt over.

I de fleste af mine barndomsår var der i den store have en gartner, som hed Frederiksen. Han passede den store have med en stab af gamle mænd og koner, som ikke længere duede til strengt arbejde. En af mine søstre spurgte engang en af de gamle koner, om hun bedst kunne lide gartner Larsen eller gartner Frederiksen, hvortil den gamle kone ganske naivt svarede: »Jeg holder mest af Jens Eriksen«. Det var hendes gamle, halte mand.

På vore spadsereture i haven med fader fortalte han os ofte om sine oplevelser. Engang gik vi over en bro, hvorfra vi så vandet vælde ud af et mægtigt drænrør så stort, at en dreng kunne kravle igennem det, og der fortalte fader os, at dette rør engang var stoppet fuldstændigt, noget der meget sjældent sker. Det viste sig ved opgravning af rørene, at det var en ræv. Den må være kravlet derind og har ikke haft forstand på at gå baglæns, er blevet kvalt og bulnet ud, så den helt har udfyldt røret.

- Plan over Lilliendal -

Luftfotografiet af Lilliendal har vi fået af Jørgen Frandsen. Det er fra 1930erne. Flere af avlsbygningerne var da ombygget, men man kan godt genkende hovedtrækkene fra Christian Mogensens plan.

Plan over Lilliendal tegnet af Christian Mogensen som illustration til barndomserindringerne.

En af mine bedste kammerater igennem barndomsårene, lige til jeg tolv år gammel kom til Herlufsholm, var hjulmandens Frederik. Hans fader var fast hjulmand på gården og havde bolig på gården. Frederik var lidt ældre end jeg, og jeg så op til ham og fulgte ham i tykt og tyndt. Vor legeplads var ofte i og omkring hans hjem. Han var en kvik og rask dreng. Som det fremgår af kortet over Lilliendal, lå hans faders bolig i nærheden af den vanding, hvor vi vandede gårdens heste, og i denne vanding drev vi sejlskibe med legetøjsbåde, som vi til dels selv lavede. Vandingen

havde en sådan form, at man med en lang kæp som regel kunne nå vort skib, når det var i fare. Jeg kan huske, Frederik en gang havde et skib, som jeg beundrede og til sidst fik købt af ham. Da jeg først havde fået det, sank dets aktier betydeligt.

Om vinteren gled vi på is eller løb på skøjter på vandingen. Jeg kan huske, en gang vi skulle prøve isen, at Frederik efter at have prøvet isen inde ved land pludselig fik den idé at gå ud over vandingen, hvor der var dybt. Lige med et brast isen, og Frederik forsvandt. Jeg husker endnu min rædsel og mine spekulationer over, hvor-

dan jeg skulle skaffe hjælp, men det var kun et øjeblik, så kom han op igen med overkroppen og svang sig op på isen og gik i land. Han turde ikke gå hjem og sige det til sin moder og få tørt tøj på, så han gik op i kostalden og lod klæderne tørre på kroppen, hvad han mærkeligt nok slap godt fra.

Når vejret var dårligt, var jeg ofte i hans hjem, hvor hans moder gav kaffe, og

hvor Frederik og jeg spillede kort, blandt andet et spil, som jeg aldrig har set andre steder. Det hed brus. Hjerter konge var brus, og det eneste kort, som kunne stikke den, var klør knægt. Det mest spændende ved spillet var, at man kunne – som det hed – »vove brus«. Det sagde man, idet man spillede den ud. Hvis så modspilleren ikke havde klør knægt, fik man en hel del points, men hvis han havde den, sagde

Søen i Lilliendals have er fotograferet 1916. I beretningen fra 1870erne fortælles der om, hvor herligt et legested haven var for godsforvalterens børn. Dengang var der robåd i søen, og godsejeren var en ældre mand, som havde set både godsforvalteren og hans børn vokse op på gården.

han: »Jeg stikker med spids«, og så var alle ulykker løs.

Om sommeren gik vi i vandet sammen i en mergelgrav, hvor Frederik lærte sig selv at svømme og efterhånden blev en ret dygtig svømmer. Det bedste af det hele var dog lige efter høst, hvor Frederik vogtede gårdens svin ude på stubmarkerne. Her fordrev vi mange timer og lavede piske af meget forskellig længde og kvalitet. Her havde vi æbler og pærer med, som blev fortæret, når svinene var faldet lidt til ro. Vi plukkede også nødder og brombær på hegnene imellem markerne. Såvidt jeg husker, blev Frederik konfirmeret, inden jeg kom til Herlufsholm, så han har været mindst to år ældre end jeg. Han kom i murerlære og var vist en dygtig svend, men han blev forfalden, og jeg har truffet ham senere i livet som et rent subjekt. Han var en rask og dristig dreng og en god kammerat. Som infanterist i Helsingør fik han den danske og russiske redningsmedalje for følgende dåd: Et skib var strandet i ret stærk storm ud for Helsingør. Der kunne ikke opnås forbindelse med skibet. Så tilbød Frederik at tage et reb om livet og svømme ud til skibet for at skaffe forbindelse med land. Det lykkedes, og hele besætningen blev reddet.

Jeg har fortalt, at efter min moders død blev tante Sophie en tid og styrede huset for fader. Dette blev dog ikke af lang varighed, idet tante Sophie blev gift med forpagter Fritz Lundstein, som drev forskellige landbrug lige uden for Næstved. Dette blev årsag til en stærk forbindelse imellem Lilliendal og Næstved, idet vi børn ofte i vore ferier var gæster hos kære tante Sophie og onkel Fritz, ligesom de gerne kom til Lilliendal, hvor Lundstein havde været forvalter, mens tante Sophie var i huset hos os, mens moder levede.

Efter tante Sophies giftermål overtog Agnes og Sara husførelsen. De var jo så

meget ældre end de fleste af os børn, så vi fandt dette ganske naturligt. Desuden havde de jo til støtte ved vor opdragelse vore lærerinder. Fra moders død, og til jeg kom på Herlufsholm ved tolvårsalderen, havde vi tre lærerinder, frøken Dahl, frøken Bøving og frøken Eberlin. De var omtrent lige længe hos os – ca 2 år hver – og gjorde både i og uden for skolen god fyldest i hjemmet. Vi havde et godt og hyggeligt hjem, hvor vi især om aftenen samledes. Agnes og Sara og lærerinden sørgede på forskellig måde for vi yngre børns underholdning, og fader, som var en hjemmets mand og næsten altid hjemme om aftenen, var heller ikke bange for at tage sin del af underholdningen enten ved at læse højt for os eller ved at fortælle historier og om sine oplevelser.

Også om dagen holdt vi ofte sammen. Fader ejede ved siden af sin virksomhed som godsforvalter en bondegård, som hed Kræmmervængegården. Den lå en halv mil fra Lilliendal, men når vi gik ad stier igennem Lilliendals skove, kunne vejen afkortes til omtrent det halve. Fader gik ret ofte denne tur og så gerne, at flere eller færre af vi børn og lærerinden fulgte med. Det var en ret yndet tur, som vi gerne var med til. Først spadsereturen igennem skovene, hvor fader var dygtig til at få os til at lukke vore øjne op, og når vi så kom ud til gården, fik vi os gerne en dejlig mellemmad. Det er ikke ret længe siden, at jeg med en af vore lærerinder, frøken Eberlin, nu fru Gøtsche, opfriskede minder om disse ture, som også for hende stod som minder om svunden herlighed. Der var lige uden for Kræmmervængegården en bakke, hvor fra vi havde en herlig udsigt over vandet til småøerne ved Sjællands sydspids. Om sommeren kørte vi også af og til en tur i charabanc, som kunne rumme en del af os. En af de mest yndede køreture var til Balle strand, hvor

vi så ofte gik i vandet. Der var et badehus, som lå et godt stykke ude. Man kom ud til det ved først at gå ud ad en bro og så sejle i en båd, hvor vi ved hjælp af et reb trak os ud. Der var altså hverken årer eller sejl. Det viste sig iøvrigt, at metoden ikke er uden fare. En sommer forresten langt senere, længe efter barndomsårene, havde vi besøg af to kusiner fra København. De gik undertiden ned til stranden for at bade og trak sig med rebet ud til badehuset, men en dag gik rebet i stykker, og det var desværre fralandsvind, så de gik til søs. Heldigvis blev de set fra land, så en båd gik ud og reddede dem. Her kan jeg måske med det samme bemærke, at vi boede en lille mil fra sydspidsen af Sjælland og havde omtrent lige langt til Præstø, Vordingborg og Kalvehave. Når vi kørte til Vordingborg, kørte vi langs med stranden fra Nyråd til Vordingborg.

Denne beliggenhed var årsag til, at vi i vore barndomsår gjorde en meget morsom tur til Møns klint. Jeg kan ikke huske hvad år, men det var da før, jeg kom til Herlufsholm, og jeg var vistnok omtrent den yngste deltager i turen. Turen blev foretaget af en hel del familier der på egnen. Hvor mange, der var med, og hvem, det var jeg ikke klar over. Vi sejlede i to store dæksbåde til Lilleklint, hvor vi gik i land. Det var første gang, jeg så disse herligheder, og jeg var selvfølgelig imponeret. Vi så os først om på Lilleklint, fik noget at spise og tilbragte resten af dagen her. Vi overnattede på Liselund, – såvidt jeg husker en mellemting mellem en herregård og et hotel. De fleste af deltagerne i turen var forholdsvis unge, og det gik meget fornøjeligt til. Næste dag spadserede vi til Storeklint. Hele turen er, første gang man går den, en lang række af beundringsudråb, efterhånden som man kommer frem og ser de forskellige kridtklinter dukke frem. Vi endte turen på Aborre-

bjerget lidt inde i landet, hvorfra vi i vogne kørte til Stege og sejlede hjem.

Til mine kæreste barndoms minder hører også rejserne til Næstved. De foretoges på to måder. Enten kørte vi hele den 4½ mil lange tur fra Lilliendal til Næstved, eller vi kørte med vogn til Vordingborg station og tog toget til Næstved. Begge ture var omtrent lige interessante. Når vi kørte hele vejen med vogn, var fader selv kusk, og der var gerne nogle af de voksne med. Turen pr bane var gerne, når for eksempel Nelly og jeg skulle tilbringe en kortere eller længere ferie hos tante Sophie og onkel Fritz. Onkel Fritzes fader havde været postholder og ejede en gammel købmandsgård, hvor butikken var lejet ud, og den store gårdsplads og staldene blev brugt til heste og vogne. Jeg kan lige huske, at jeg har set den gamle postholder Lundstein, men ellers var det hele forandret. Onkel Fritz havde kun beholdt en lille gul enspændervogn, som kørte posten fra posthuset ned til banegården, og en stor lukket omnibus, som kørte ned til hvert tog og herfra kørte de handelsrejsende op til hotel Vinhuset og befordrede andre rejsende omkring i byen. Ellers var det hele lavet om. En del af hestestalden var rejsesald, hvor bønderne, som kom til købmanden, fik deres heste sat ind. En anden del af hestestalden brugte onkel til de heste, som han brugte til sit landbrug. Endvidere var der en kostald til ca 30 køer. Han havde ca 40 tønder land af byens jord, som hørte til købmandsgården. Desuden havde han forpagtet en del af byens jord, ejede en bondegård (Lundegården), som lå et stykke uden for byen (ca 30 tønder land) og Lillenæstved præstegård (80 tønder land) lige uden for byen (forpagtning). I alt havde han ca 250 tønder land. Desuden hørte der til købmandsgården en prægtig stor have med mange frugttræer af næsten alle slags og des-

uden hindbær, jordbær, ribs og stikkelsbær. Her tilbragte Nelly og jeg nogle prægtige ferier sammen. Vi legede i den store have og i købmandsgården med dens magasiner og lagerpladser. Her var også lettere adgang til slikkerier, og lommepengene flød lidt rigeligere end hjemme, hvor vi kun havde tre skilling om ugen at administrere med. Vi kørte med onkel til Lundegården og præstegården og ud på byens jord. Vi kørte med Christian Omnibus til stationen og omkring i byen. Han gav os ofte et kræmmerhus brystsukker. Vi gik ud til onkel Julius, onkel Fritzes broder, og så hans store mølle og fik her ofte en 25-øre, som vi ikke havde vanskeligt ved at få omsat. Så gik vi med tante Sophie ud at se byens mærkværdigheder, når hun skulle i butikker og gøre indkøb. En gang tog hun os med ud til Herlufsholm, hvor den kendte skuespiller Kristian Mantzius skulle læse H. C. Andersens eventyr op for disciplene. Her havde vi selv et eventyr. Christian Omnibus havde kørt Mantzius ud til Herlufsholm og skulle selvfølgelig køre ham hjem igen. Så blev Nelly og jeg puttet ind i omnibussen for at køre med ind til Næstved. Lidt efter kom Mantzius. Han gav sig straks i snak med os, og da vi kom op på »Vinhuset«, tog han os med ind på hotellet og fik sendt bud efter konditorkager til os, som vi spiste med god appetit, men da vi så skulle hjem, var det mørkt, og vi var meget betænkelige ved situationen. – Heldigvis var onkel Fritz tilfældigt på hotellet, og vi blev glade, da vi så ham, så vi kunne følges med ham hjem.

Mens jeg taler om rejser, må jeg også fortælle om Antvorskov. Det var en proprietærgård lige uden for Slagelse. Den ejedes af min morbroder, onkel Peter. Her har vi også i sin tid kørt til, men jeg kan ikke huske, jeg har været på en sådan køretur. Den foregik på den måde,

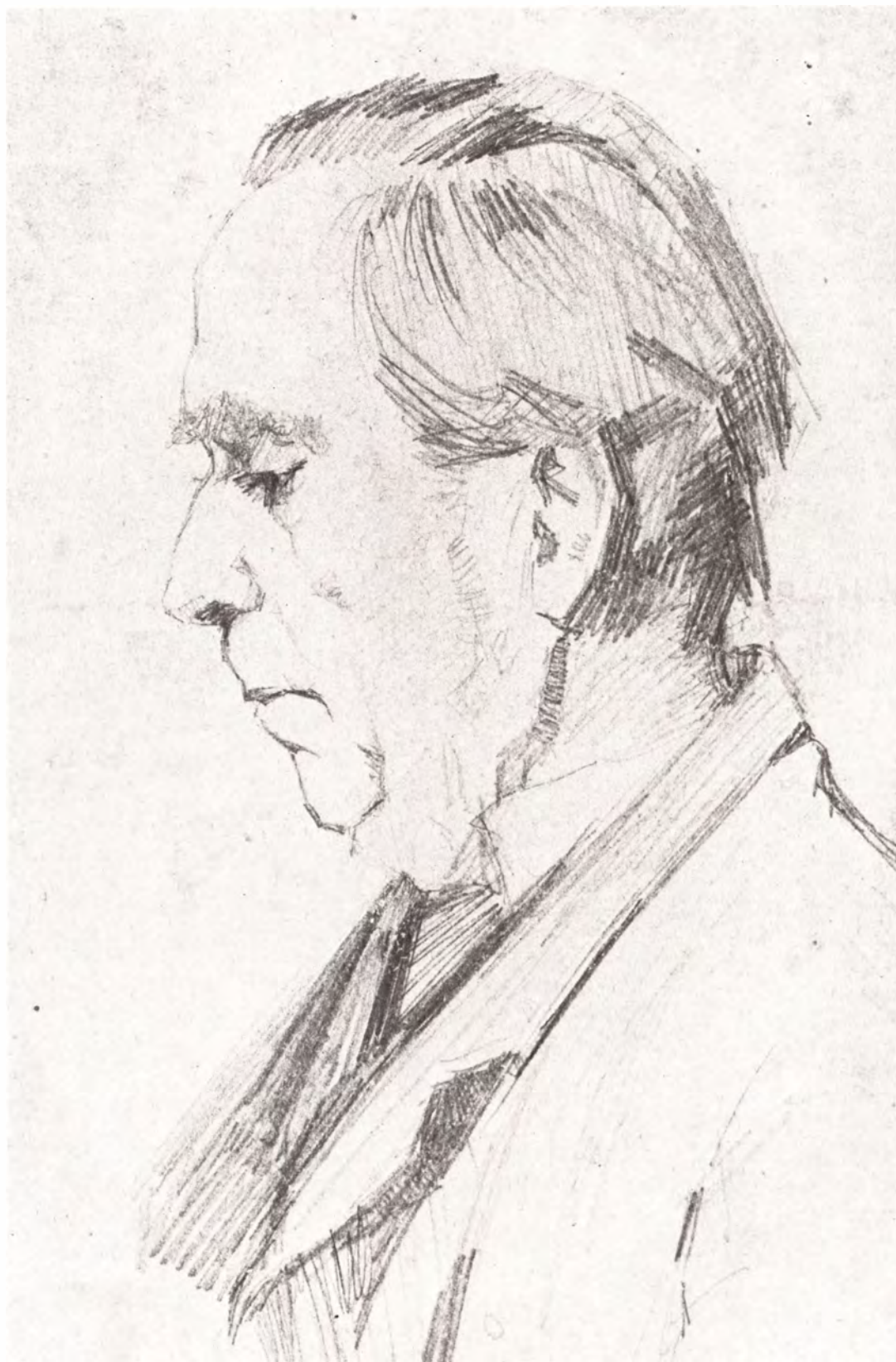
at vi kørte til Næstved, overnattede der, og dagen efter kørte vi så til Antvorskov. Det er 4½ mil fra Lilliendal til Næstved og 4½ mil fra Næstved til Slagelse (Antvorskov). Når vi kørte denne lange tur med vogn i stedet for at tage med toget, var det fordi, vi dengang med bane skulle om ad Roskilde og vente der en time eller mere. Jeg husker endnu tydeligt min første rejse til Antvorskov med bane. Det var i det hele første gang, jeg helt alene foretog en længere rejse. Jeg fik mange gode formaninger med, især om hvordan jeg havde at forholde mig i Roskilde, hvor jeg skulle skifte tog. I Roskilde havde jeg iøvrigt en oplevelse. Jeg skulle vente temmelig længe og gik omkring i ventesalen og så mig om. Pludselig så jeg en fin herre, som jeg kendte. Min søster Signe var dengang ung pige i huset hos en skovrider Jespersen ovre i Jylland. Denne skovrider rejste en del omkring i landet for at vurdere skove og havde så været på Lilliendal hos os. Jeg syntes ikke, jeg ville gå hen og hilse på ham, men det morede mig at se på ham. Så gik han hen for at bestille sig noget smørrebrød, og jeg hørte ham sige: »Tre stykker smørrebrød, æg med anschowitz, tunge og ost.« Jeg var meget forbavset over, at han sådan turde kommandere. Nå, endelig kom toget, og jeg kørte videre til Slagelse og drog et lettelsens suk, da jeg så min onkel Peter på stationen. På Antvorskov var der ligesom hos os hjemme en mængde børn, så vidt jeg husker otte. Det var især de fire ældste, jeg havde med at gøre: Jørgine, Jakob, Christian og Peter. De var dog noget yngre end jeg. Christian var lige på alder med min broder Johan, altså tre år yngre end jeg. Ikke ret langt fra Antvorskov ligger en stor herregård Charlottendal. Her var den gang en forpagter Fabricius, som onkel Peter og tante Amalie kom sammen med. Her var også en del børn, blandt an-

det en dreng, som var lige på alder med mig, og en lidt ældre. Der var vi ovre en eftermiddag og havde det helt morsomt. Det hele på Charlottendal mindede mig om Lilliendal.

Onkel Peter havde megen interesse for sine køer og havde en særdeles god besætning af røde malkekøer. Der var lige ved Antvorskov en hel køn skov med en sø og spadseregange, men den hørte ikke til gården.

Det er, såvidt jeg husker, den eneste gang, jeg har været på Antvorskov som barn, det var en besværlig rejse. – Senere kom der bane fra Næstved til Slagelse, og jeg har som voksen flere gange besøgt onkel Peter og tante Amalie. Tante Amalie overlevede i mange år onkel Peter og boede i København, hvor jeg holdt forbindelse med hende og børnene. Christian og Peter var i flere år landmænd på Faxegnen, hvor jeg har besøgt dem.

Efter at jeg i min tidligste barndom havde tumlet mig i avlsgården imellem køer og heste, og mine venner mest var imellem karlene, kom der en periode, hvor jeg fik andre venner. Det var eleverne i haven, unge mennesker, som blev uddannet til gartnere. Imellem dem var en broder til hjulmandens Frederik og en søn af smed Christensen, som var fast smed på gården. Disse unge gartnerelver var ved grevens selskaber med til at varte op i tjeneruniform. Dette førte til, at jeg også fik

*Godsforvalter Christian Mogensen, Lilliendal,
tegnet af maleren Ludvig Find, søn af
sognepræsten i Rekkende præstegård.*

indpas i de lavere regioner på hovedbygningen og lærte grevens tjenerpersonale at kende. Her var en tjener, en kammerjomfru, en kokkepige og et par stuepiger. Mit bekendtskab begyndte med tjeneren. Jeg har kendt flere, men jeg husker særligt en, der hed Frederik. Når man kom ind i køkkengangen, var der en dør til venstre, som førte ind til det mandlige personales spisestue. Her spiste tjener, kusk, staldkarl og stalddreng fra grevens private stald. Lige inden for den omtalte spisestue havde tjeneren sit værelse, men han benyttede ofte spisestuen uden for spisetid, idet han her sad og pudsede en del af alle de sager, som han skulle holde i orden. Så kom jeg ind til ham og fik mig en snak med ham, medens han passede sit arbejde. Denne Frederik Tjener var et godt hoved, vittig og morsom. Han læste en del blandt andet Holbergs komedier og læste ofte de særlig morsomme scener op for mig. Undertiden gik jeg med tjeneren ind i køkkenet, hvor jeg efterhånden lærte det kvindelige personale at kende. Undertiden kom jeg ind på husjomfruens værelse og blev trakteret med levninger fra herskabets fine desserter. Jeg husker en husjomfru Olsen, som spillede på harmonika for mig, det gjorde Frederik Tjener vist også. Det var i det hele taget et instrument, som i min barndom blev meget benyttet.

En af mine venner fra en lidt senere periode var Frederik Kusk. Han var grevens kusk og regerede over grevens private køreheste og vogne. Til sin hjælp havde han en staldkarl og en konfirmeret dreng. Af heste var der altid et firspand og desforuden to ekstra køreheste samt undertiden et par unge plage, vordende køreheste. Af vogne var der gerne et par landauere, en kaleche og flere andre lettere vogne. Alt dette havde Frederik Kusk at tumle med, og jeg fik mangan god snak

med ham, medens han vaskede vogne og holdt seletøjet i orden. For enden af herskabsstalden havde kusken og staldkarlen deres værelse, og bag ved dette var der et selekammer, hvor alt det fine seletøj var ophængt. Frederik Kusk var et ualmindelig klogt og forstandigt menneske med mange interesser og forstand på mange ting. Han kørte næsten daglig en tur med firspandet for at holde det i orden, og her fik jeg ofte lov til at køre med og morede mig med at se på de fire smukke heste. Undertiden kørte han kortere ture i den nærmeste omegn for at besørge et eller andet ærinde, og undertiden kørte han rundt på gårdspladsen for at øve hestene i alle mulige sving. Kusken og staldkarlen spiste deres middag og aftensmad oppe på hovedbygningen, men frokost og eftermiddagsmellemmad fik de bragt ned på deres værelse, hvor jeg ofte hjalp dem med at få spist op.

Om vinteren, når grevens en tid flyttede til København, havde de et eller to spand heste med, og Frederik Kusk fulgte så med derind. Han kørte så hele vejen med heste og vogn. Når han kom hjem fra en sådan tur, fortalte han om alle sine oplevelser i den store by. En del af årsagerne til, at jeg gerne kom over til Frederik Kusk, var den, at jeg var begyndt at ryge tobak, og det kunne jeg få lov til her og behøvede ikke at være bange for at blive opdaget.

Den første fuldmægtig, fader havde på sit kontor, blev en af mine aller bedste barndomsvenner. Det var min senere svoger, forhenværende løjtnant Petersen. Han havde en mærkelig evne til at vinde børns fortrolighed, og jeg var meget sammen med ham både på kontoret, på hans værelse, på spadsereture i haven og i omegnen. Han lærte mig blandt andet at løbe og holde ud at løbe længe. Målet var at løbe op til Mern en kvart mil uden at

standse. Han havde gennemgået officersskolen, men var så blevet syg, så han ikke kunne fortsætte som løjtnant. Han kom først til forstværnet og senere på gods-kontoret hos fader. Han blev senere forlovet med min søster Sara og blev godsforvalter og skovrider på Eriksholm, hvor jeg senere blev landvæsenselev.

Der var i hele min barndomstid en gammel skytte Christensen. Fader og hele min familie havde meget med ham at gøre. Hans børn var på alder med mine ældste søstre og var kommet ud i verden, før jeg var med. Jeg har dog ofte været nede hos ham med fader eller mine ældre søstre. Fader satte meget pris på ham og gik ofte på jagt med ham og undertiden med de unge grever. Den gamle smed var jo tillige skytte og fuld af jagthistorier.

Fra de sidste to år, før jeg kom til Herlufsholm, var jeg begyndt at trække mig lidt tilbage fra livet på avlsgården. Skolen tog lidt mere tid, idet jeg skulle forberedes til optagelsesprøve. I sommerferien var jeg gerne i besøg i Rekkende præstegård, hvor Johannes Find ofte havde kammerater med hjem fra Herlufsholm, hvor han allerede var kommet ind. Her hørte jeg jo allerede en del om livet på den store skole, jeg snart skulle ind på. I sommerferien var høsten begyndt at spille en rolle. Det var navnlig, når kornet blev kørt hjem, at vi var med. Vi fik lov til at køre med de tomme vogne ud i marken og undertiden lov til at køre hestene. Vi fik også lov til at køre hjem på læssene. Det var vistnok det allermest spændende.

En af de store begivenheder var også juletiden. Jeg mener, vi dengang havde mere sne og kaneføre end nu. Måske er det kun, fordi man dengang så med andre øjne. En tid før jul kom vi børn gerne med til Vordingborg eller Præstø for at gøre indkøb af julegaver. Vi var otte søskende, så det var ikke altid let at få pengene til at

Lilliendal opstod som herregård, da staten af pengemangel i 1779 solgte ud af sine jordegodser. Kaptajn i søetaten Hans Lillieskiold ejede en selvejergård Skuderupgård, og til den købte han jord og oprettede Lilliendal. Han solgte den allerede 1785, men de senere ejere har stadig bygget til hovedbygningen. Tredje etage er tilføjet 1852, og facaden fik samtidig påsat gesimser og de trekantede frontoner over anden etages vinduer. Fotografiet er fra århundredskiftet. Siden er bygningen forlænget til begge sider.

slå til. Vi var altid i julen en aften oppe hos grevens til juletræ, og her gik det lidt flottere til end hos os selv. Vi fik altid gode julegaver og rigeligt med julekna, og det endte gerne med, at vi spillede kortlotteri om fine genstande af marcipan og chokolade. Grevinden var min gudmoder, så jeg fik altid en ekstra fin julegave. Et år kan jeg huske, fik jeg en fin gyngehest. Et par dage efter kom greven ned til

os, og det kom på tale, at jeg havde fået en gyngehest. Så sagde greven, som var slem til at bande – han sagde »Fa'en vasse mig« til hvert andet ord: »Ja, det var Fa'en vasse mig ikke min mening, at Christian skulle have en gyngehest, jeg havde Fa'en vasse mig tænkt på noget andet, men så sagde min kone: Nej Christian, han skal Fa'en vasse mig have en gyngehest«. Det havde grevinden, som var en fin dame,

aldrig sagt. De fine genstande af marcipan og chokolade, som vi vandt ved kortlotteriet, spillede en stor rolle for os, og det varede ofte flere dage, før vi fik spist dem. Vi havde også fint juletræ hjemme hos os selv, men det var mest med rosiner, mandler og pebernødder. Jeg syntes næsten altid, vi havde frost og sne ved jule-tid, og så gik det lystigt med slædeture og skøjteløb.

Efter sommerferien 1878 kom Christian Mogensen på Herlufsholm kostskole, hvor han boede til 1882, da han blev landvæsenselev hos onkelen i Næstved. 1883 fortsatte han som landvæsenselev på Eriksholm ved Holbæk, hvor han traf faderens fuldmægtig, der nu var blevet godsforvalter:

Jeg har endnu ikke omtalt min barndoms-ven og svoger Carl Petersen, som nær-

Eriksholm ligger med en enestående smuk udsigt over Isseffjordens sydligste vig. Gården var herregård allerede i middelalderen og fik 1788 ny hovedbygning. På beretningens tid ejedes gården af Carl William greve Ahlefeldt-Laurvig, der var ansat i udenrigstjenesten, og godsforvalteren boede i et par værelser i den ubeboede hovedbygning.

Når landvæsenseleven og hans svoger spadserede tur ved Eriksholm, har de haft dette landskab for øje. Fotografiet er fra 1912.

mest var skyld i, at jeg kom til Eriksholm. Han var altså godsforvalter og skovrider på Eriksholm, da jeg kom dertil, men endnu ikke gift med min søster. Han boede i en fløj af hovedbygningen, hvor han havde to værelser. Her boede han til den 28. maj 1884, til han blev gift, og de flyttede ind i et hus, som lå lidt uden for gården. Mens han boede i hovedbygningen, gik jeg ret ofte over til ham. Der var

ikke mange skridt fra mit værelse. Vi sad så og fik os en snak om gamle dage på Lilliendal, eller jeg fortalte om mine oplevelser ude i det daglige arbejde. Jeg kan huske, han spillede guitar, og den guitar arvede jeg mange år efter, idet jeg fik den af min søster, mens jeg var soldat 1889–90. Da var min svoger død for nogle år siden. Jeg kan også huske, der blev sagt, at det spøgede på hovedbygningen,

hvor min svoger boede. En aften min svoger kom lidt sent hjem, hørte han noget klage sig ovre i den store tomme hovedbygning. Han gik derover og gik igennem de store tomme sale stadig hørende den samme klagende lyd uden at blive klog på,

hvad det var. Til sidst gik han ned i kælderen, hvor han syntes, lyden kom nærmere, og endelig lukkede han en dør op, og ud af døren kom springende – hans hund, som han havde glemt dernede om formiddagen. Carl Petersens fader var

præst i Jystrup 2–3 mil fra Eriksholm, og engang min søster Sara var på besøg i præstegården, gik vi derover en lørdag eftermiddag og tilbragte søndagen der.

Min svoger havde om vinteren tilsyn med søminestationen ved Bramsnæsvig, hvor der kun var besætning om sommeren. Om vinteren stod den tom, og min svoger gik derhen hver dag for at se, om alt var i orden. Da min svoger blev gift med Sara, besøgte jeg dem ret ofte. De boede kun nogle få minutters gang fra Bramsnæsvig. Min søster Nelly var om sommeren i besøg hos dem, og det var mig selvfølgelig en stor fornøjelse en tid næsten daglig at komme sammen med hende.

(NEU 24117).

Efter tiden som landvæsenselev tog Christian Mogensen på Lyngby Landboskole, hvorfra han efter et års undervisning 1885–1886 fik en endog særdeles fin udtalelse. Eksamen og karakterer hørte ikke til på den af Grundtvig prægede skole. Om tiden som forvalter på Østergård ved Randers kan man læse i bind 1. Senere blev Christian Mogensen forpagter af Gelskov på Fyn, hvilket man kan læse om side 163.

På Endrupholm ved Varde stod der endnu i 1948, da Hans Henrik Engqvist besøgte gården, et gammelt arkivskab. Gennem årene er der i et godskontor udfyldt protokoller og udformet breve og dokumenter i mængde. En del af dette righoldige materiale er nu samlet på Landsarkiverne i København, Odense og Viborg samt i Åbenrå.

Pige hos den gamle godsforvalter

Anna Pedersen (født Mortensen) ville gerne være husjomfru på en herregård. Hendes fader Frederik Mortensen var snedkersøn fra Bogense. I 1880erne var han møllebestyrer på herregården Rugård syd for Bogense. Der tjente Ane Marie Johansen som mejerske, og i 1884 blev de gift. Han var da 27 år, hun 20. 1885 blev beretteren født. Hun voksede op i Fangel, hvor faderen passede en mølle, medens moderen havde en købmandshandel. Da Anna var 11 år, var hun så træt af at passe små søskende, at hun bad om at komme ud at tjene. Først tjente hun på et par gårde i hjembyen, senere på Fraugde ploovfabrik, hos en forretningsmand og hos en købmand i Årup. Da var Anna Pedersen blevet 19 år gammel:

Så hørte jeg om en ledig plads hos godsforvalter Selmer på Erholm. Godsforvalteren havde bolig på Søndergårde, en af de herregårde, som dengang tilhørte godset Erholm. Det var et langt hus i een etage, men med værelser til gæster ovenpå. Der var voldgrave med to vindebroer og en meget stor have.

Jeg tog ud og søgte den plads, men blev meget kort afvist: Så unge piger kan vi skam ikke have. Meget skuffet gik jeg hjem. Der gik et par dage. Så kom der besked om at henvende mig der igen. Da havde de forhørt sig i min forrige plads i Årup, og så fik jeg med det samme pladsen, og det var så min sidste plads. Der var den gamle godsforvalter og frue samt to ugifte døtre. Den ene var lærerinde, den anden hjalp faderen på kontoret og moderen i huset. Ægteparret var over 80 år. Dengang var det godsforvalteren, som ordnede alt med penge. Hofjægermesteren havde ikke noget med det at gøre. Han

kom på kontoret efter, hvad han skulle bruge. Der var seks herregårde som tilhørte godset. På Søndergårde var der avlsgård og mejeri, hvor alle de andre gårde kom hver dag med deres mælk, 100 malkekøer.

I min plads var jeg enepige, men der var en kusk, som havde værelse nede på avlsgården, hvor også hestene stod. Kusken passede heste og vogn og kørte med godsforvalteren og hans familie, når de skulle noget. Kusken og jeg havde fælles dagligstue. Efter den tid var den meget fint møbleret med sofa og stole. Jeg havde værelse bagved, hvor der var køkkenhave. Vi havde det altid godt varmt. Kusken sørgede for brændsel. Alt groft arbejde var hans. Først om morgenen pudsede han alt fodtøj også mit. Vand og brændsel bragte han, og affald bar han ud. Gulvtæpper bankede og børstede han. Jeg havde intet groft arbejde. Vaskekone var der også. Jeg var glad for min plads. Min løn var 70 kr hver den første maj og første november. Pengene skulle jeg hente på kontoret, og så lagde godsforvalteren hver gang 10 kr mere. Det er, fordi vi er så glade for dig, lille Anna. Det var jo en meget stor opmuntring.

Der var meget at bestille, og vi kendte jo ikke fridage eller ferie dengang. Man bad om at få fri, når der var noget særligt, men ind i mellem kunne man gå ind på sit værelse og sidde lidt og lave lidt håndarbejde. Herskabet sagde Du til mig, jeg sagde De, Herren, Fruen og Frøkenene.

Der var jeg så i 2^{1/2} år. Nede på avlsgården var der en ung mand, som jeg havde lidt samtale med, og det blev til mere, og så blev man jo optaget. Den drøm om at blive husjomfru gik i vasken. Det var nu meget svært at opgive, men sådan blev det. Vi blev gift og fik plads under godset Hindsgavl ved Middelfart. Min mand blev skovløber. Der havde vi et dejligt hjem,

men huset lå ene og langt fra by og alt. Der var en times gang fra alt, så da der blev tale om skolegang til den ældste, købte vi en lille landejendom på Snoghøj, nær den første Lillebæltsbro. Der har jeg haft et godt hjem og en god mand, seks raske og gode børn, som alle har det godt og har gode stillinger. De fem lever stadig. Selv har jeg det godt her på Hanneruphus, men er jo gammel, hører og ser ikke så godt mere, så det er ikke så godt skrevet, men kan altså ikke bedre.

Jeg havde forbindelse med efterkommere af mit herskab, først fru. Godsforvalteren døde, lige efter jeg var rejst derfra. Døtrene samt et barnebarn havde jeg både besøg af i mit hjem og jeg i deres, hele den tid de levede, og jeg var til deres begravelse. Det var alt dejligt. Jeg er altså af dem, som holder på vore godser og herregårde og vil gerne bevare dem. Mange synes det modsatte. Jeg synes, der var mange mennesker, som levede godt på de store steder. De mange små husmænd havde mange fordele. Alt var jo billigt, når de købte en lille gris eller mælk fra mejeriet, og meget andet var gratis, husleje var lav og ingen skat. Til jul kørte hofjægermesterinden rundt og delte pakker ud. Der var slagtet både ko og gris. Der var både kød, risengryn, kaffe, sukker, rosiner og meget andet i sådanne pakker. Mange mennesker havde deres udkomme der, husmænd, fodermester, røgter foruden alle de karle og piger, og så var der skovrider, skovfoged, skytte og tjener.

Jeg husker også, at en gammel kone, enke efter en fast havemand hos godsforvalteren, kom hver lørdag til os og fik en spand mælk, en flaske fløde og en pæn julekage, som jeg havde bagt, lige før hun kom. Hun fik også kaffe med friskbagt til. Vi brugte kun smør, har aldrig set margarine i huset.

Havemanden fik ikke kosten, men hver dag eftermiddagskaffe med godt med brød til. Det sad han i vor dagligstue og nød. Han leverede ind i køkkenet alle grøntsager hver dag, hvad vi skulle bruge. Al jorden var skyllet af, men det var et stort arbejde at skrælle de asparges og gøre alle de grøntsager i stand. Komfuret brugte træ og tørv. Det gav megen aske. I min plads begyndte jeg klokken 6 om morgenen.

Der var spise-, daglig-, og havestue med hvidskurede gulve, men meget med tæpper. Klokken 8 drak man kaffe. Det var med kaffemaskine. Der skulle være helt klare gløder fra komfuret i, så vandet kogte. Fruen lavede kaffen selv ved bordet. Derefter gik godsforvalteren på kontoret, datteren blev kørt til Årup, hvor hun var lærerinde privat hos en læge. Klokken 12 spistes frokost, og klokken 16 middag. Der var altid masser af grøntsager, om sommeren særlig asparges med rørt smør, artiskokker, slikporrer, ja alle mulige slags. Der var meget stor have og fast havemand året rundt. Vi fik frugt hele året hver dag. Der blev sat en skål daglig ind til kusken og mig. Herskabet drak the klokken 20. Der var så themaskine på bordet. Det var ret bunden for mig grundet på de klare gløder på komfuret. Det gav meget pudsnings, da gløderne gjorde, at maskinerne hurtigt blev grønne. Den dag gulvene blev skuret, det var jo hvide gulve, stod jeg op klokken 4, for at gulvene kunne nå at blive tørre, inden der blev gået på dem, men det var mig selv, som bestemte det, ikke noget jeg skulle. Når vi fik vildt, kom skytten med det, og han flåede dyr og harer. Det havde jeg ikke med at gøre. Vi fik også hver aften en stor spand mælk bragt op. Den blev sat i store lurfade, og den skummede vi selv fløde af, så vi var selvforsynet med alt det daglige.

(NEU, skrevet 1980).

På godskontoret var der foruden godsforvalter Selmer og hans datter en ung forstkandidat Jens Lykke-Meyer, som skulle afløse både den gamle skovrider og godsforvalteren, således at de to stillinger blev slået sammen. Godsforvalter Selmers søn var også jurist, men han blev politimester. Godsforvalterens to døtre flyttede med moderen til Middelfart, hvor de byggede en villa, og hvor de to ugifte døtre underviste på en skole.

Fra kontrolassistent til regnskabsfører

Jørgen Jørgensen er født 1880 i »Arvegård« i Troelseby, Søllested sogn. 1898 var han på et landbrugskursus på Abed højskole, og næste år bistod han forstanderen med en række landbrugsforsøg. Næste vinter tog han uddannelse som kontrolassistent på Dalum landbrugsskole på Fyn. Han fik derefter ansættelse som kontrolforening i Fleskum herreds kontrolforening i Himmerland. På de landbrug, som var tilmeldt foreningen, tog assistenten en gang om måneden mælkeprøver af hver ko, fandt fedtindholdet i mælken og målte koens produktion. Derved kunne landmanden udvælge de bedste malkekøer. 1902 blev Jørgen Jørgensen assistent i en kontrolforening på Vestlolland, der især bestod af herregårde og proprietærgårde. Som kontrolassistent var han vant til at gøre notater. Disse og et regnskab er udnyttet i hans erindringer, der afspejler den unge mands interesser:

Fra Saunsøgård tog jeg til Fredsholm, der ejedes af konsulinde Bøttern i Nakskov. Konsul P. S. Winckel og Bøttern havde i 1891 overtaget gården for købmandsgæld

efter godsejer Chr. Jensen. Til Fredsholm er der 650 tønder land ager, 300 tønder land inddæmmede areal, 110 tønder land skov, 9 tønder land have og park samt øerne Smedeholm og Kåreholm i Nakskov fjord. Hovedbygningen, der var opført 1635 af grundmur med tegltag, havde takkede gavle. På alle avlsbygninger var der stråtag. Mejeri, hestestald, materialbygning og lade var gammelt egebindingsværk, kostald og svinestald var grundmurede. Vejlø Lade, der var beliggende 2 km fra de øvrige bygninger, var bindingsværk med stråtag. Den benyttedes til kvier om vinteren. Besætningen var 42 heste, 6 plage, 220 malkekøer, 98 kvier, 45 kalve og 250 stykker svin.

Foruden inspektør Funder og hustru, der havde seks børn under 9 år, var der en husjomfru, en kokkepige, en stuepige, en mellempige, en lærerinde og en barnepige til inspektørens børn. Der var en forvalter, en underforvalter, en forkarl og 16 karle, en gartner, en smed, en fyrbøder, en staldkarl, en svinepasser. I kostalden var der en fodermester, en striglemand, en rensemand, syv gifte malkerøgere, hvis koner deltog i malkningen. Der var en skovfoged og 18 faste husmænd, der alle boede i gårdens huse. I mejeriet var der en mejeribestyrer, en fyrbøder og to meyersker. Desuden var der af sæsonarbejdere en aufseher med 42 polske piger, der boede i tre familiehuse. Malkekøerne gik i løsdrift i inddæmningen om sommeren, hvor der var to af røgterne hos dem dag og nat. De boede i et bræddeskur på hjul. På Saunsøgård og Fredsholm var jeg tre dage hvert sted i omgangen. Fredsholms mejeri havde foruden gårdens mælk også mælken fra Saunsøgård og Bogøgård.

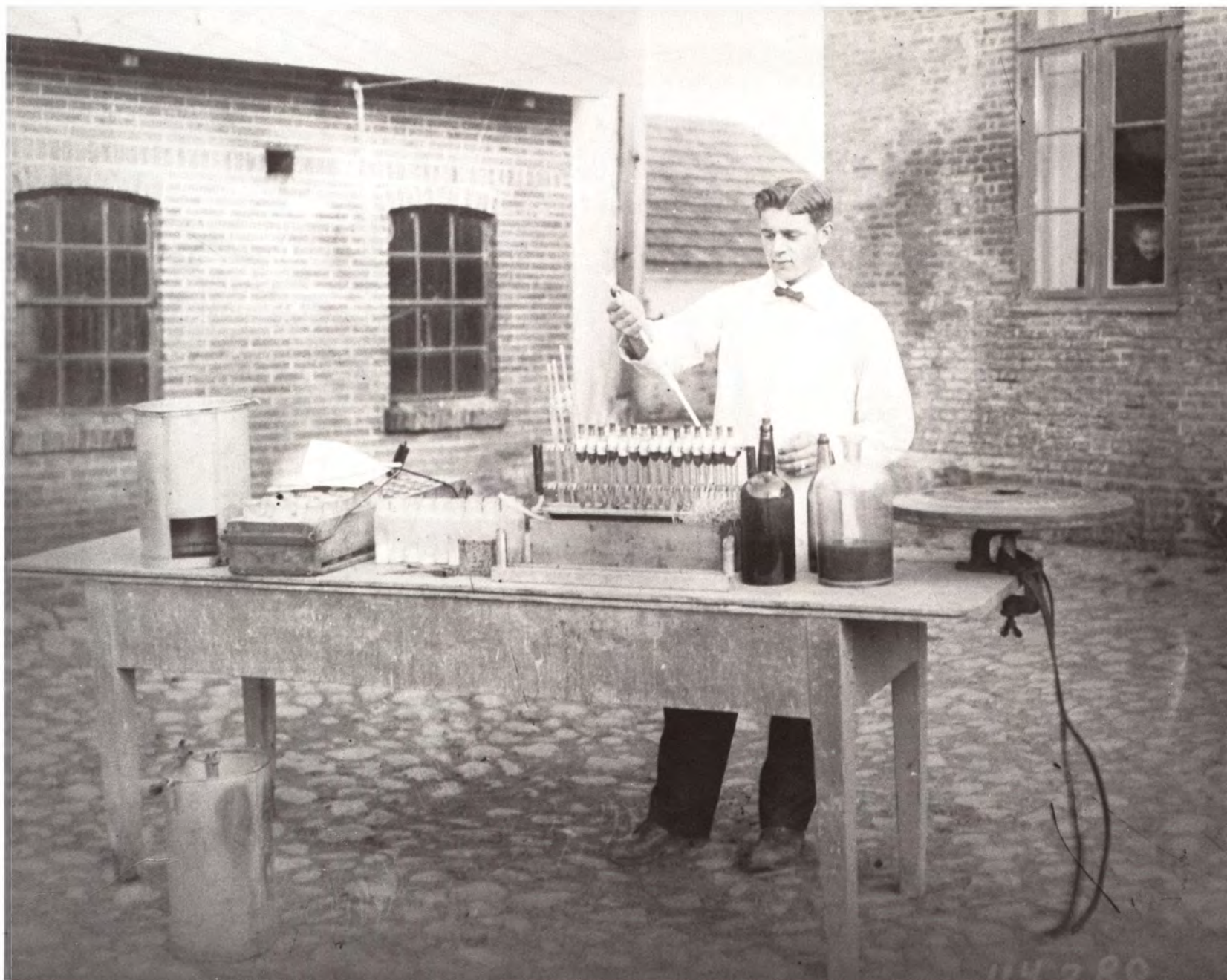
Fra Fredsholm tog jeg til Nakskov Ladegård, der ejedes af forhenværende mejerier J. W. Hansen fra Ly Mejeri. Han

Godsforvalterens bolig på den lollandske gård Krenkerup. Det er en ren idyl at se. Ofte måtte en godsforvalter forsøge at overbevise godsejeren om, at der måtte træffes ubehagelige beslutninger – både for de ansatte og for godsejeren. Det var ikke altid nogen behagelig opgave, undertiden heller ikke ufarlig, men størst risiko for godsforvalteren var der ved et generationsskifte i godsejerfamilien.

havde købt Ladegård i 1900 for 300,000 kr. Til gården var 420 tønder land ager, 40 tønder land skov, 20 tønder land eng, 25 tønder land rønskær og mose og 10 tønder land have og park. Avlsbygningerne var opført af bindingsværk med stråtag, medens hovedbygningen var en meget solid og tiltalende, grundmuret bygning med frontispice, tegltag og takkede gavle.

Besætningen var 34 heste, 120 malkekøer, 30 kvier og kalve og 200 svin. Foruden ejeren, der var enkemand, var der en husbestyrerinde, en husjomfru, en stuepige, en kokkepige, en mellempige, en forvalter, tolv karle, en staldkarl, en fodermester, tre malkerøgttere, hvis koner deltog i malkningen, en mejeribestyrer, en mejerist og en meyerske, to mælkeku-

34 ske, der solgte mælk i Naskov, seks faste husmænd foruden 22 polske piger på sæsonarbejde. Proprietær Hansen var en meget dygtig mejerist og landmand. Han var sognerådsformand i Branderslev kommune, han drev mejeri på gården og købte mælk fra Helgenæs. Han drev kvægbesætningen som malkefedning.

Han købte kælvekøer og fedede dem, samtidig med at de blev malket. Når de omtrent var udmalkede, var de fede til eksport til Tyskland. Proprietær Hansen var en mand, man kunne lære meget af, og han ville gerne fortælle om sine mange oplevelser. Når han begyndte at fortælle, gik han i regelen frem og tilbage på gulvet

Kontrolassistenten P. Henningsen har opstillet sine remedier til måling af de enkelte køers fedtindhold i mælken. Af hensyn til fotografen er bordet sat ud på gårdspladsen. Ågård ved Kolding 1918.

i kontoret og røg på en lille kort træpibe. Så kunne det ske, at man glemte, at det var sengetid. En aften var der sønderjysk bazar inde i Nakskov. Han var sønderjysk, og han ville gerne der ind og spurgte, om jeg ikke ville med. Det stormede og regnede, men jeg kunne jo ikke være bekendt at sige nej. Så fik han snart telefoneret til staldkarlen (der var telefon ned til hestestalden) om at sætte de to store køreheste for den lille kørevogn, og så gik det alt, hvad de kunne trave gennem parken til Nakskov. Vejene var ikke gode dengang, og vandet sprøjtede os om ørerne, men ellers var det en meget interessant tur. Hansen gav kaffe der inde, og vi kom hjem igen til midnat. En anden gang jeg var på Ladegård, ville han have mig med til Adamsgave hos husbestyrerindens broder proprietær Nielsen, men da var damerne med, og vi var kørende i charabancen, og Hansen var selv kusk. En anden gang da jeg havde fået en gig og en lille hest, fik Hansen lyst til at prøve, om den ikke kunne bruges til ridehest, og han spurgte, om han måtte låne den nogle dage. Jeg kunne så få en af de røde køreheste og køre en omgang med på de andre gårde. Så byttede vi. Jeg fik den røde at køre med i 14 dage, men der blev ikke noget af den handel, for min den lille hest kunne ikke bære proprietær Hansen, når den skulle springe over kanalerne.

Halmtofte i Brødebølle ejedes af proprietær Anton Wermer, der i 1890 havde overtaget gården efter sin fader. Gården var på 167 tønder land god jord af gammel kultur. Der var ældre avlsbygninger af bindingsværk med stråtag, men stuehuset var opført 1899 af grundmur med tegltag. Besætningen bestod af 10 heste, 34 malkekøer, 15 stykker kvier og kalve og lidt svin. Foruden proprietær Wermer og hustru var der to døtre på fem og otte år, en husjomfru og to piger, der besørgede

malkningen. Der var en forkarl og tre karle, tre husmænd, og en af dem passede kørerne. Der var også tre polske piger.

Proprietær Wermer var sammen med proprietær Schjel, Tvedegaard på Falster, dommer ved samlinger af malkekvæg ved fællesskuet her på Lolland-Falster. Wermer havde bedt mig om at hjælpe dem med at skrive præmieskilte og lignende ved dyrskuet. Proprietær Schjel, der var over 80 år, men ellers en livlig mand, talte tit om, at jeg skulle tage over at besøge ham. Han havde ingen til at overtage gården, idet han kun havde to døtre, og de var gift for længe siden, den ene med godsejer Pontoppidan, Konstantinsborg ved Brabrand, den anden også godt gift. »Tag dog der over«, sagde Wermer, »det kan være, du skal arve ham«. Jeg var også derovre en hel dag. Vi så hele bedriften, men han talte ikke om, at jeg skulle arve, og så hørte jeg ikke mere om det. Fru Wermer, der var søster til godsejer Ziersen, Vilhelmshøj, var også en prægtig kone til at sørge for os alle.

Her springer vi over beskrivelsen af proprietærgårdene Fredenslund, Bredelandsgård, Duegård og Bartofte samt to bøndergårde i Saunsø.

Gottesgabe i Kappel ejedes af proprietær Oskar Møller, der købte gården i 1886 for 168,200 kr. Gottesgabe har et jordtilliggende på 400 tønder land, deraf 285 tønder land agerjord, 70 tønder land eng, 18 tønder land græsning på Albuen og 27 tønder land skov. Af bygninger var der en stor bræddelade med paptag, kostald og kviestald var delvis grundmurede, men de øvrige bygninger også stuehuset var opført af bindingsværk med stråtag. Besætningen bestod af 19 heste, 95 malkekøer, 35 stykker kvier og kalve og 60 svin. Foruden proprietær Møller og hustru var der

en husjomfru, en kokkepige, en stuepige, en mellempige. Der var forvalter Wilhelm von Barner, seks karle, en fodermester, en svinepasser og en staldkarl, der alle var gifte. Desuden var der fire husmænd og to malkerøgttere, hvis koner deltog i malkningen. Proprietær Møller, der var københavner, var en meget dygtig landmand, mild og behagelig og kunne fortælle oplevelser fra sine forskellige rejser. Jeg havde værelse ved siden af forvalterens. Der var en dør imellem værelserne, som altid stod åben. Det var en aften, vi gik lidt tidligt ud fra dagligstuen. Vi havde aftalt at ville hen i brugsforeningen. Jeg skulle have tobak. Så gik jeg hjem for at lave regnskab, men Barner blev derhene. Lidt efter at jeg var kommen hjem, kom proprietæren ind med dessert til os. Han spurgte om, hvor Barner var henne. Det vidste jeg jo ikke. Så gik han med Barners portion igen. Proprietæren kunne ikke lide, at Barner gik hen i brugsforeningen eller bort om aftenen. Det var hans arbejde om aftenen før sengetid at se efter, om alt var i orden i staldene.

Bestyrelsen for Saunsø og omegns kontrolforening var proprietær J. W. Hansen, Nakskov Ladegård, proprietær Aug. Rasmussen, Duegaard, og bestyrer P. Petersen, Saunsøgård. Nu har jeg skrevet lidt om kontrolforeningens elleve medlemmer. Alle disse gæstfri, dygtige og gode mennesker, som jeg hver 14. dag i seks år har besøgt i deres hjem og levet sammen med dem, kan man ikke lade være med at tænke tilbage. Det kan jeg sige, at det er en god start at gå livets fremtid i møde med.

Arbejdet i Saunsø og Omegns kontrolforening begyndte som nævnt den 1. april 1902 med, at jeg blev kørt fra den ene gård til den anden med de nødvendige kontrolapparater. I en for landbruget travl tid kunne det være lidt vanskeligt at undvære

36 en mand og et køretøj på den tid, da jeg skulle begynde på den næste gård. Da spurgte formanden mig en dag, om jeg ikke kunne tænke mig at anskaffe et køretøj til befordring, hvis jeg fik passet og fodret en hest frit på de forskellige gårde og 100 kr i godtgørelse om året. Det tilbud kunne jeg godt tiltræde. Så skulle jeg til at anskaffe et køretøj. Jeg havde på den tid

ikke penge nok til at købe en hest, men jeg tog ud hos hestehandler Jakob Larsen i Nakskov og forklarede ham om sagen. Han tilbød, at jeg kunne låne en hest af ham. Når den blev fodret på gårdene, mente han ikke, der kunne ske noget. Jeg fik så en hvid hoppe på seks år, men nu skulle jeg først have skaffet en vogn. Jeg så i avisen, at møller Hansen, Færgelan-

Hovedbygningen på Nakskov Ladegård betegnes af beretteren som solid og tiltalende. Den blev ombygget 1848 i nygotisk stil. Fotografiet er fra århundredskiftet.

Kontrolassistenten kan fortælle om opholdene hos ejere og forpagtere af en række herregårde på Vestlolland, blandt andet Halsted Kloster. Fotografiet er fra 1916.

det, averterede en lille opskåren fjeder-
vogn til salg. Der var jeg så ude og fik købt
vognen, der godt kunne bruges. Mølleren
havde også en enspændersele med ho-
vedtøj og liner, der kunne passe til hesten,
så jeg købte begge dele for 180 kr. Så fik
jeg hentet hesten og kom kørende til
Saunsgård for at vise køretøjet og prøve,
om der var plads til kontrolapparaterne.

Så fik jeg købt pisk og køretæppe og kun-
ne køre omkring på gårdene. De var alle
steder flinke til at tage mod hesten og
passe den. Da der var gået et år, havde jeg
tjent så meget, at jeg kunne købe en hest.
Så kørte jeg ud hos Jacob Larsen, og han
havde netop en skimlet nordbak stående,
som jeg købte for 300 kr. Han fik den
hvide hoppe igen, men han ville ikke have

nogen leje. Han sagde, at den var be-
handlet godt, så det kostede ikke noget.
Da der var gået nogen tid, syntes jeg, at
vognen var temmelig stor til den skimlede
hest, og jeg talte med karetmager Nielsen,
Abildtorpe, om sagen. Han tilbød at lave
mig en gig med lukket kasse, som kon-
trolapparaterne kunne være i, og så ville
han tage vognen i bytte. Vi fik lavet det på

den måde, og giggen blev beslæet af smed Jensen, Arninge, som også sørgede for maler. Den blev malet med sort kasse og røde hjul. Det gik meget lettere end med vognen.

En dag jeg kørte på Holleby landevej, traf jeg vejmand Eriksen. Han så på den skimlede hest og havde set den tit, når jeg kørte på vejen, og spurgte, om jeg ville sælge den. Han havde en ejendom på fem tønder land og ville gerne have en hest for at passe jorden og syntes, den passede. Han købte den skimlede for 350 kr og fortalte senere, at de var meget glade for den hest. Så måtte jeg ud hos Jacob Larsen igen. Det traf også, at han havde en skimlet nordbak, lidt højere og kleinere end den første, jeg købte. Den passede også godt for giggen, men den var ikke rigtig kendt med færdselen her, skønt dengang var der hverken biler eller motorcykler. En dag jeg kom kørende fra Fredsholm efter Saunsøgård, kom der en dame cyklende mod os ved et vejsving, hvor der stod en stor busk. Hesten havde ikke set hende, før hun var lige ved den. Inden jeg fik set mig om, sprang den over vejgrøften og ville gennem tjørnehækken ind i Saunsøgårds mark, men imidlertid væltede giggen i grøften og hesten med, så den lå på ryggen og kunne ikke komme fri af seletøjet. Jeg kom godt fra det og måtte til at befri hesten og få giggen op igen. Der var heldigvis ikke slået noget i stykker i den lukkede kasse, og jeg kørte videre, som om der ikke var sket noget. Efter den tid var der ikke noget, hesten blev bange for.

Et års tid senere traf det, at jeg kom i forbindelse med parcellist Jens Christensen på Tillitze Fæland, som havde set min skimlede hest henne ved Halmtofte. Han havde ikke før haft hest, idet hans ejendom var på fire tønder land, men han fik lyst til at købe hesten, og jeg solgte den til

ham. Igen måtte jeg ud hos Jacob Larsen. Denne gang købte jeg en sort hoppe af lollandsk race. Den var lidt større end den skimlede, men den gik også godt for giggen.

Sidst på året 1904 fik jeg en forespørgsel fra forpagter L. Jørgensen på Søllestedgård, om jeg ikke ville udføre kontrolleringen af hans besætning, der var på 200 malkekøer. Den skulle udføres en gang om måneden. Da jeg nok kunne afse en dag om måneden, påtog jeg mig dette og begyndte på arbejdet. Mælkeprøverne blev taget af de enkelte køer under malkningen, når mælken var vejet. Man tog mælkeprøven i et smalt reagensglas. Af disse glas stod der fem i et metalhylster med kroge. Når prøverne var taget, blev alle disse metalhylstre med prøverne hængt i en »Burmeister-Wain« centrifuge, der blev trukket ved dampkraft og skulle have en hastighed på 1400 omgange i minuttet. Når prøverne blev udtaget af centrifugen, var fløden afsat i glasset og kunne aflæses ved hjælp af en lille dertil indrettet glasskala, der angav mælkens flødeprocent. Når prøverne var aflæst, blev flødeprocent og mælkemængde for hver enkelt ko indført i en dertil indrettet hovedbog. Jeg var kørende til Søllestedgård i eget køretøj, boede der om natten og kørte tilbage næste dag.

Efter nytår 1908 tænkte jeg over at forandre stilling. Jeg kunne jo ikke få det bedre, end jeg havde det, men alligevel tænkte jeg på et landbrug engang, og for at få fri hænder sagde jeg min plads op til første marts efter at have været der i seks år.

Fra husdyrskonsulent Nielsen i Nykøbing Falster fik jeg anmodning, om jeg ikke kunne vikariere en måned eller to i Halsted og omegns kontrolforening. Jeg tog imod tilbudet og begyndte den første marts hos forpagter Johansen på Sæby-

holm. Der var 280 malkekøer. Der var jeg i fire dage, og det var meget interessant at opleve noget nyt. Johansen og fru, født Mertz, var ældre flittige mennesker uden børn. Johansen gik hele dagen i marken. Der var 800 tønder land til gården. Fru Johansen passede gårdens regnskab, udbetalte lønninger, og hun var også med, når der var storvask. Desuden var der en husholdning for ca 70 personer i flere afdelinger.

Fra Sæbyholm kørte jeg til Halsted Kloster avlsgård hos forpagter Matzen. Der var 110 malkekøer, og der var jeg i to dage. Forpagter Matzen og frue var ældre mennesker, der ikke kom så meget ud.

Fra Halsted Kloster avlsgård kørte jeg til Skelstoft hos hofjægmester E. de Neergaard, hvor der var 95 malkekøer. Der var jeg også i to dage. Hofjægmesteren og fru (hun var født Reventlow) var meget livlige mennesker. En aften da grev Friis nede fra Ørbygård var på besøg, og vi skulle have en »sjus«, sagde hofjægmesteren til ham: »Du må ikke hælde så meget whisky i, Julius, husk du skal ride hjem«. Medens jeg var på Skelstoft, spurgte hofjægmesteren mig, om jeg ikke kunne komme og føre hans tyre-stambog ajour, når jeg var færdig med omgangen i kontrolforeningen, og det lovede jeg. Skelstoft var en forpagtergård under grevskabet Halsted Kloster, der var ca 400 tønder land agerjord og 100 tønder land skov.

Fra Skelstoft kørte jeg til Helgenæs ved Naskov hos proprietær Lawaetz. Der var 90 malkekøer. Lawaetz var en ældre mand, og gårdens bestyredes af hans brodersøn. Der var 400 tønder land ager og eng til gården.

Fra Helgenæs kørte jeg til Rudbjerggård, der ejedes af forhenværende folketingsmand grev Ludvig Reventlow. På Rudbjerggård var 205 malkekøer. De 800

Fotografiet af Fredsholm fra omkring 1900 viser, at det gamle hus, der blev bygget i 1630erne, trængte hårdt til en istandsættelse.

tønder land blev drevet af inspektør Andersen. 1500 tønder land skov tilsås af den lokale skovrider. På Rudbjerggård var jeg i tre dage og boede hos inspektør Andersen. Fru Andersen forestod den store folkehusholdning der på avlsgården. Greven og grevinden havde husholdningen på slotet, hvor der også var temmelig stort gartneri.

Nu var jeg færdig med den omgang i Halsted kontrolforening og kørte ned på Skelstoft og gik i gang med at føre hof-

jærgermesterens tyrestambog ajour. Det varede ni dage.

Jeg havde stadig mit køretøj med og fortsatte med kontrolleringen på Søllestedgård. En dag da jeg var derhenne, spurgte forpagter Jørgensen, om jeg ikke kunne ordne hans kostambog, der var bleven meget forsømt. Det lovede jeg og fik også forpagterens kostambog ført ajour, da jeg var færdig på Skelstoft.

Der var imidlertid sket forandring på Fredsholm. Inspektør Funder, der sam-

men med mejeriejerne brødrene L. og P. Rasmussen havde haft Fredsholm i forpagtning i tre år, havde nu købt en gård på Sjælland og skulle overtage den til maj 1908. Funder og frue havde passet gårdens drift og husholdning, så der skulle ansættes en anden bestyrer. Forvalter Niels Jensen, der tidligere havde været forvalter på Fredsholm, men nu havde en mindre ejendom i Tilitse, skulle atter være forvalter, og hans hustru skulle forestå folkehusholdningen. Forpagter L. Rasmussen spurgte mig, om jeg ikke kunne overtage pladsen som gårdens kasserer og regnskabsfører fra første maj. Det lovede jeg, imod at jeg fik fri pasning og fodring til min hest, og at jeg kunne beholde kontrolleringen på Søllestedgård en dag om måneden. Efter at jeg på Søllestedgård havde ført stambogen færdig til første maj, tog jeg tilbage til Fredsholm og begyndte mit arbejde der. Jeg overtog pengebeholdning og kassebog. Der skulle udbetales lønninger, forvalter Jensen fik til husmænd og karle efter udbetalingsliste, fodermesteren til røgtre og anden hjælp i staldene, aufseheren fik til sig og de polske piger. Desuden skulle jeg betale regninger til husholdninger, håndværkere med mere, indkassere gårdens løbende indtægter samt føre driftsregnskab over de forskellige grene af driften. De fornødne penge hævede jeg i Handels- og Landbrugsbanken, hvor forpagter Rasmussen var formand.

(NEU 21408, skrevet 1966).

Arbejdets fordeling året om

Ud fra arbejdsjournalerne fra Fredsholm har Jørgen Jørgensen givet en skildring af årets gang på den store gård ved Nakskov fjord, hvor der var 1069 tønder land ager, eng og skov:

I foråret begyndte man såningen sidst i marts eller først i april måned. Man var i marken med atten til nitten spand heste. Der skulle være et spand til at køre roer og affald ind til kreaturerne. En hest skulle bruges til rensning af hestestalden, og en hest havde gartneren i haven. De fleste af de polske piger var i skoven for at grave huller og plante, fem til seks stykker af dem var hos gartneren i haven for at grave og så frø til grøntsager og lignende.

Nogle spand heste harvede markerne over med lettere harver eller agerslæbere for at jævne og findele overfladen. Derefter harvede fire spand med kultivator og så to spand med lette harver for at jævne jorden efter kultivatoren. Derefter begyndte såningen med en atten fod bred såmaskine, der blev trukket af fire heste og styredes af forkarlen. Efter såmaskinen blev der igen harvet med en lettere harve. Når de spand, der harvede markerne over første gang, var færdige, kunne de begynde at så kvælstofgødning med en gødningspreder og tromle efter såningen. Når kornsåningen var færdig, begyndte man på såning af sukkerroerne på samme måde, eventuelt med to såmaskiner. Roejorden blev tromlet, både før og efter at roerne var sået. Nogle af husmændene var i skoven for at rense grøfter op, andre reparerede hegn ved engen med nye pæle og hegntråd, så kreaturerne kunne gå løse i forskellige folde. Når de polske piger var færdige i skoven med plantning, planering og lugning, blev de sendt ud på de tilsæede marker for at pille sten af. Det foregik på

den måde, at fire til fem karle kørte med heste og vogn op og ned ad agrene, hvor så otte til ti piger fulgte med hver vogn og pillede sten op i spande og tømte dem af i vognen. Stenene blev kørt hjem ved gården for senere at anvendes til vejbelægning. Så snart roerne var kommet op, kom ti til tolv mand ud for at radrense i roemarken, og straks efter kunne de polske piger begynde at tynde roer ud.

I maj måned blev der også sået en del ærtehavre i brakmarken, der kunne bruges til staldfoder for køer og heste, hvis sommeren blev for tør for græsset i engen. Hvis der ikke var brug for det, blev det stående til hø. Man regnede med at slå hele kløvermarken til hø. Husmændene kom igang med at stakke høet, der blev slæbt sammen med en hesterive. Derefter blev der revet renere imellem stakkene og disse lavet færdige. Efter stakningen af høet kunne man begynde at køre gødning på den del af brakmarken, der endnu ikke var tilsået, men hvor der nu skulle sås staldfoder til senere brug. Man kunne kun køre med tolv til fjorten vogne, da der stadig var seks til otte karle, der radrensende i roemarken. Gødningskørselen foregik på den måde, at der var fire husmænd i møddingen til at læsse vognene, der så kørte i marken, hvor man spredte gødningen ud fra vognen. Der var også fire mænd til at sprede gødningen fra, medens kusken kørte hestene frem. Der var temmeligt langt at køre, og al kørsel foregik i skridtgang, men der kunne dog tilsættes ca fem tønder land om dagen med ca 100 læs gødning. Gødningen blev så pløjet ned, og der blev sået staldfoder. Midt i juni måned, eller når de polske piger var færdige med at tynde roerne ud, kunne man begynde at køre høet hjem. Man kørte med femten vogne med fem i hvert hold, således at der var fem vogne i marken for at blive læssede, fem på vejen og

fem hjemme for at blive aflæsset. Der var tre polske piger ved hver vogn i marken, en til at køre hestene frem og to til at rive med hånddrive bag efter vognen. Hjemme på kostaldloftet eller stakken, hvor høet blev læsset af, var også tre piger ved hver vogn for at flytte høet hen til den mand, der satte det.

Når man var færdig med at køre høet ind, kunne roepigerne begynde at luge roerne anden gang, og da det var mod slutningen af juni måned, havde køerne været på staldfoder en tid, og der var brugt det meste af ærtehavren, der var i brakmarken, så kunne man begynde at køre gødning på stubben der og få det pløjet ned, inden kornhøsten skulle begynde. Efter at køerne havde været på stald og ædt den sidste ærtehavre fra brakmarken, kom de igen ud på løsdrift og blev af røgterne vogtet på kløvermarken om dagen, medens de om natten gik i en fold på engen. Der var et lille bræddehus med hjul under og med en seng med halm og tæpper, hvor der om natten boede et par røgtere med hunde for at holde vagt ved køerne. Dette hus kunne med et par heste flyttes hen, hvor køerne var. Malkningen foretoges klokken 4 om morgenen og klokken 4 om eftermiddagen. Underfodermesteren, der ellers passede kalvene hjemme, læssede ca 30 transportspande og de malkespande, der skulle benyttes ved malkningen, på malkevognen og kørte ud til køerne, hvor de syv røgtere var sammen med fem a seks koner for at malke. Selve malkningen varede henimod tre timer. Køerne var mærkede med et stort klippet nummer på siden, så hver malker havde sine bestemte køer at malke. I mange tilfælde kunne køerne selv finde deres egen malker, og der kunne stå flere køer ved hver malker og vente på at blive malket. Når malkningen var færdig, kørte fodermesteren mælken hjem til mejeriet, hvor mejeribestyren

tog sig af den, skummede den, kærkede smør og lavede ost. Den skummede mælk og vullen anvendtes til kalve og svin og den del af smør og ost, der ikke blev brugt i husholdningen, blev solgt til en gresserer inde i byen.

De polske arbejdere var nu færdige med at luge roerne anden gang og begyndte på tredje gang, hvormed de skulle være færdige, inden høsten begyndte. Dette skete de sidste dage af juli måned. Høsten begyndte med, at ca 30 husmænd og karle med hver sit mejejern begyndte at meje, for det meste i en lang række med forkarlen foran, derefter karlene og til sidst husmændene. En del koner og de polske piger bandt op efter dem. Det skete også, at husmændene mejede på akkord. Det vil sige, at hver mand fik tildelt et passende stykke korn, som han så mejede, medens hans kone bandt op, og de derefter satte negene i hobe. En mand og kone kunne på en arbejdsdag på tolv til tretten timer meje, binde og sætte en tønde land i hobe om dagen. For dette arbejde betaltes ca tre kroner. Man havde også på gården tre mejemaskiner, de såkaldte aflæggere, der kørtes af karlene med to heste for hver. Der skulle ti polske piger til at binde op efter hver af disse mejemaskiner.

Den første dag man begyndte på høsten, var det skik, at de polske piger prydede arbejdslederne med røde og blå silkebånd samlede i en sløjfe på en roset vedhæftet et par kornaks. Der var en af pigerne, der var forpige. Hun kom med sløjferne i en pakke, og før der blev begyndt på høstarbejdet, gik hun hen til inspektøren og hæftede den største sløjfe på hans bryst. Silkebåndene var fire tommer brede og to længder fra rosetten og ned på en meters længde. Derefter hæftede hun på forvalteren en sløjfe, hvis bånd var lidt smallere, og til underforvalteren med en, hvis bånd var igen lidt smallere, og der-

næst til forkarlen med endnu lidt smallere bånd. Aufseheren fik også én lignende forkarlens. Så kunne de først begynde på høstarbejdet. Pigerne fortalte, at det var en gammel skik fra Polen.

Når alt kornet var mejet, bundet og rejst, blev der revet med hesterive, og al rivningen lagt i bunker imellem hobene. Så kunne man begynde på hjemkørsel af kornet. Der kørtes i regelen med atten vogne, således at seks vogne fulgtes ad i marken, hvor der var seks husmænd og tolv piger. Husmændene stak kornet på vognene, de seks piger begyndte at stikke korn på de næste seks vogne, medens de første blev læsset færdige og læssetræ bundet på, så det blev liggende fast på vognen, mens man kørte hjem. Når læssene kom hjem til gården, blev kornet sat i en åben hjælm eller stak, således at alle læs blev læsset af på een gang. Kornet blev sat af husmænd, og polakker eller koner flyttede negene, som kuskene fra læsset smed op, hen til manden, der satte dem. Det skete også, at kornet blev læsset af til et damptærskværk, så kornet blev tærsket med det samme. Der var så på tærskværket en pige, der lagde negene hen til en anden pige, der med en kniv skar båndet over og gav det til manden, der lagde i maskinen. Kornet blev af fire mand båret op på kornmagasinet. Halmen blev af en staksætter (en elevator der bestod af to kæder med pigge, der løb på to ruller) ført op i en stak, hvor to mænd og to piger satte den på plads. To piger bar avnerne ind i laden.

Når høsten var færdig, fortsatte man med tærskningen, til de polske piger skulle tage roer op. Nogle af dem skulle pille kartofler op i marken, og nogle skulle arbejde hos gartneren i haven. Af husmændene skulle nogle rense grøfter og kanaler, så regnvandet kunne løbe til pumpestationen, hvor det ved hjælp af en

dampmaskine blev pumpet ud i stranden. Der var en mand, der fyrede her ved pumpestationen det meste af året.

I den sidste halvdel af september blev brakmarken pløjet, og man gik i gang med at så vintersæden. Man pløjede med femten til seksten plove. Derefter blev der harvet, og så kom såmaskinen med fire heste for, og bagefter blev der harvet igen med et par lette harver. Køerne gik stadig på engen eller på det nye udlæg, men nu kom de ind om natten og blev malket inde. De fik også et foder inde af roer eller kålroer med top. Hestene, der ligeledes havde gået på engene det meste af som-

meren, var også på stald, når de ikke var på arbejde. Kvierne gik stadig på engen.

Hen imod slutningen af september skulle der være høstgilde. Der blev slagtet en ko, et par grise med mere. Der blev rejst et stort telt midt i gården. Det blev pyntet med blomster og kornaks, og de polske piger pyntede nogle store runde kroner af halmstrå og korn med lange silkebånd i forskellige farver til at hænge midt i teltet. Alle husmændene og løsarbejderne, der havde hjulpet til i høsten, blev indbudt med familie foruden gårdens faste folk. Der var ca 200 mennesker med til spisningen. Der serveredes suppe, steg,

Den gamle hovedbygning på Fredsholm findes der kun få billeder af, da den brændte i 1911. F. Richards stik er fra 1844.

æbleskiver og æblekage samt punch, der blev lavet til i et par store kar inde i køkkenet med rom, sukker og kogt vand. Derefter blev teltet ryddet for borde, og der blev danset hele natten. De faste karle og piger på gården fik lov til at invitere henholdsvis en dame og en herre med til dansen. Ud på natten blev der serveret æbleskiver med snaps og punch. Spiritus var ikke så dyr. Rom kostede 80 øre pr liter og brændevin 28 øre pr liter.

Sidst i september måned begyndte de polske piger at tage sukkerroer op, og samtidig begyndte man at køre roerne til Nakskov sukkerfabrik. Der var fire kilometer, og der kørtes med otte til ti vogne hver dag fra sidst i september og til jul. De polske piger fortsatte med at tage roer op, til de blev færdige til omkring midten af november. Det blev godt fem tønder land til hver af dem. De kunne have nogle få dages arbejde med at sprede den sidste roetop, der lå på marken, men det meste af den havde køer og kvier fået kørt hjem på stald. Når de polske piger var færdige med dette, fik de deres afregning og rejste hjem til Polen.

De karle, der kørte sukkerroerne til fabrik, havde hver dag roeffald med hjem. Det blev kørt i en jordkule og dækket med jord for at anvendes til at fodre køerne med, når roerne var sluppet op hen på vinteren. De karle og husmænd, der ikke kørte roer til fabrik, havde arbejde med at køre foderroer og kálroer i kule og nogle spænd pløjede til vinter, når der var lejlighed til det. For øvrigt skulle der tærskes med damptærskværk, og nogle skulle flytte kornstakkene ind i hjælmen, efterhånden som der blev tærsket.

Efter jul når pløjningen var færdig, blev der også tærsket med en stor hestemaskine med seks heste for. Desuden var der seks husmænd i skoven for at hjælpe skovfogeden med at hugge træer til skov-

auktion. Der blev hugget ca 800 graner og mange løvtræer foruden ca 200 bunker hassel.¹ Der blev også hugget, hvad der skulle bruges på gården og til alle husmændene. Brændet til gården blev kørt hjem, det blev skåret, kløvet og sat i stak. Husmændene fik køretøj om søndagen for at køre deres brænde hjem. Der skulle også laves fold i engen, og hen i foråret inden man var færdig med tærskningen, skulle der sås kunstgødning i de fleste af markerne og begyndes på forårsarbejdet.

De forskellige funktionærer havde deres faste arbejde hele året, gartneren var i haven, og ved hjælp af polske piger eller anden arbejdskraft skulle han sørge for det nødvendige til husholdningen, holde haven ren og i orden, passe frugtbuske og træer, plukke frugten og sørge for opbevaringen.

Staldkarlen skulle passe hestene, fodre dem tidlig om morgenen, passe muleposer til, der skulle med i marken, rense stalden, sørge for at der var foder i krybberne, til hestene kom fra marken, og fodre og tilse dem om aftenen. Svinepasseren passede, fodrede og rensede under alle svinene, hentede skummet mælk og valle på mejeriet og korn på magasinet, tilså søerne, der skulle fare og eventuelt våge over dem, alt under fodermesterens tilsyn. Fodermesteren havde overopsyn i kostald og svinestald. Han tilså malkning og fodring samt rensning og pasning af kvier og kalve, førte regnskab over løbning og kælving, skulle kunne hjælpe ved kælving og mindre sygdomsforekomster, måtte kunne udføre slagting og partering samt nedsaltning.

Mejeribestyreren forestod driften af mejeriet ved hjælp af en eller to mejersker. Han modtog mælken fra stalden eller marken, skummede den, kærnedede smør og satte det i dritler, lavede ost af den skummede mælk, der ikke skulle an-

vendes til kalve eller grise, samt passede og lagrede osten i ostekælderen, til den kunne afsættes til ostegrosserereren. Om morgenen fyrede han op i dampmaskinen, der skulle trække centrifuge og kærne, samt tilså og holdt alt inventaret i orden.

Smeden måtte kunne sko heste, beslå vogne, reparere redskaber og maskiner samt lave mindre redskaber, lave bygningsbeslag til døre og vinduer og reparere småværktøj. Tømmereren skulle kunne udføre træarbejde på bygninger og redskaber også til arbejdsvogne, udføre reparation af skillerum og staldinventar, reparere inventar i karle- og pigeværelser, samt udføre reparationer.

Skovfogeden passede skoven og førte tilsyn med plantning og hugst. Der kom hvert år en skovrider og viste ud, hvad der kunne hugges ud til auktion og hjemmeforbrug. Der skulle tilses med udrensning i nyplantninger, slåning af ukrudt i de nyplantede stykker samt oprensning af grøfter med mere.

I husholdningen havde fru overopsyn og forestod indkøb af de nødvendige varer. Kød og flæsk fik man indleveret af fodermesteren, smør, ost og mælk hentede man i mejeriet. Husjomfruen forestod madlavning og baging. Rugbrød fik man fra bageren. Der skulle hver dag smøres mad til ca 30 personer til morgenmad, mellemmad, eftermiddagsmellemmad og aftensmad, foruden hvad der kom ind til inspektørens. Hun skulle føre tilsyn med rengøring og orden i køkken, spisekammer med mere. Stuepigen serverede hos inspektøren og udførte rengøring der og på alle værelser i hovedbygningen.

Kokkepigen lavede mad til folkene under husjomfruens ledelse og serverede i borgestuen. Hun hjalp til med at smøre mad til karlene og forestod rengøring i køkken, spisekammer og borgestuen. Mellempigen bar mad ned til forvalter,

underforvalter, gartner, fodermester, underfodermester, mejeribestyrer og mejersker (forvalter og underforvalter spiste middag og aftensmad hos inspektøren). Desuden besøgte hun rengøringen på alle værelser og karlekamrene.

Der var en ældre husmand, der bar brændsel, vand og hvad andet, der skulle bruges i køkkenet, foruden at han passede høns og ænder og rensede under dem. Med hensyn til vask var der et par af husmandskonerne, der kom og forestod vasken under fruens tilsyn.

Lærerinden underviste inspektørens børn i de almindelige skolefag og var fru- en behjælpelig med syning og andet håndarbejde. Barnepigen var til hjælp med børnene og rengøring i børneværelset.

Der var en af husmændene, der besøgte brygningen en gang om ugen. Alle husmændene var på egen kost, men havde frit øl. De fik hver morgen før arbejdstid fyldt deres dunk med øl. En kontrolassistent kom hver fjortende dag. Ved malkningen vejede han mælken af hver ko, og samtidig tog han en prøve af hver enkelt kos mælk, der blev undersøgt for fedtindhold. På dette grundlag kunne han beregne, hvor meget mælk og smør hver ko havde produceret på et år, så man der igennem kunne tilrettelægge avlen og få tillæg efter de køer, der leverede det meste mælk og smør, samt også tilrettelægge det daglige foder efter udbyttet. Kontrolassistenten førte regnskab over hver kos udbytte samt forbrug af foder, så der forelå et samlet årligt regnskab for hver ko og dermed et gennemsnit for hele besætningen til sammenligning med andre besætninger i kontrolforeningen. Forøvrigt førte inspektøren det meste af regnskabet, dog kom der en regnskabsfører en gang om året og foretog en årsopgørelse.² (NEU 12517, skrevet 1956).

Regnskabsføreren om gård og folk

Ud fra godsregnskabet og egne notater giver Jørgen Jørgensen en skildring af den gamle gård Fredsholm, før den brændte, og af folkene i årene 1902–1908:

Karlekamrene var beliggende ved den østre ende af hestestalden. Der var seks kamre, hvoraf det ene var beregnet til staldkarlen. I alle kamrene var der murstensgulv og bræddeloft. Væggene var egebindingsværk og hvidtede. Gangene imellem kamrene var stenbrolægning. For fire af kamrene var der adgang gennem en gang til gården, og for de to kamre var der adgang til hestestalden og gården. Dørene til kamrene var almindelige revledøre, lavet af gårdens tømmer. De kunne alle lukkes med et klinkefald med kroge indvendig. Vinduerne var af almindelig størrelse med små ruder og kunne åbnes. Sengene, der alle var lavet af gårdens tømmer, var dobbelte, altså til to personer i hver, solide og fritstående. Der var to i hvert kammer undtagen staldkarlens, hvor der kun var en. Alle senge var med brædder i bunden og et godt lag halm over, derpå en underdyne, hovedpude og overdyne, samt lagener. Det øvrige møblement var fire stole og et bord alt hjemmelavet. Der var ikke senge i flere etager.

Forvalteren havde værelse i søndre længe med en lille entré og egen indgang til værelset. Det var et bindingsværkshus. I værelset var der bræddegulv, bræddeloft og tapet på væggene. Møblementet bestod af en enkelt seng med halmmadrass og sædvanligt sengetøj, underdyne, overdyne, hovedpude og lagener. Her var dog sengetæppe. Desuden var der et bord, fire stole, en gammel sofa og en kakkellovn. På den østre side af forvalterens værelse var tre værelser til mejeribestyrer og mejer-

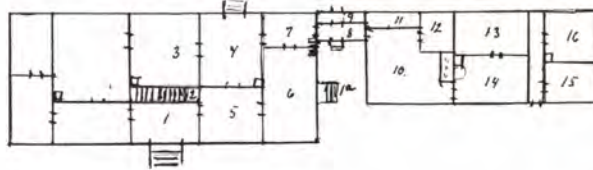
sker. Mejeribestyreren havde to værelser. I soveværelset var der en seng som de øvrige, et bord og en stol. I det andet værelse var der et bord og en sofa samt et par stole. Mejerskerne havde et værelse ved siden af med to enkelte senge, et bord og et par stole. Disse værelser lå op til mejeriet, hvortil der var adgang. Ved den venstre side af forvalterens værelse var der værelser til underforvalter, gartner, fodermester og underfodermester. Alle disse værelser var ens med hvidtede vægge, senge og møbler som de andre samt med kakkellovne.

Husjomfru- en og stuepigen havde hver et værelse oven på hovedbygningen med senge, borde, stole og kakkellovn som på de andre værelser. Barnepigen havde sin seng i børneværelset. Kokkepigen og mellempigen havde et værelse sammen ved siden af køkkenet med adgang hertil. Der var også to senge, bord og to stole.

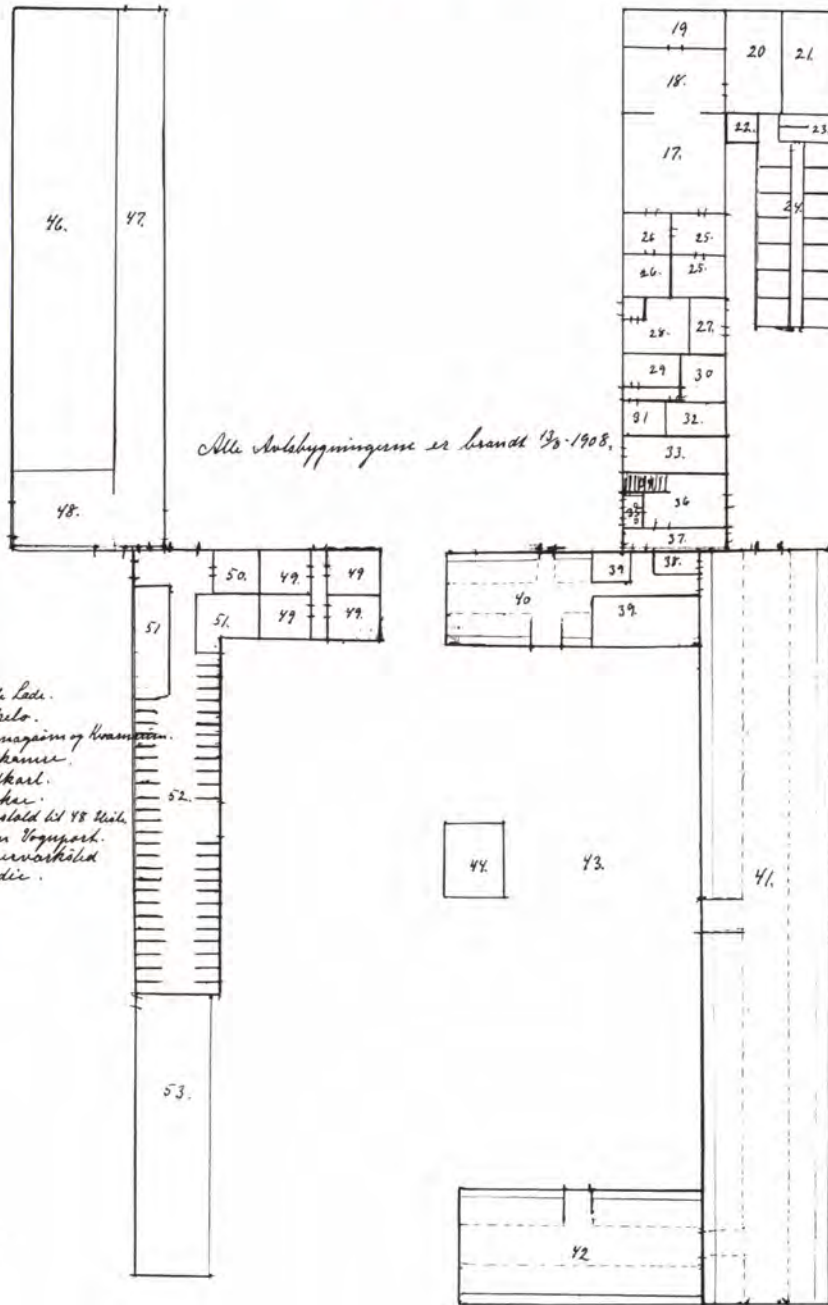
De faste husmænd fik anvist lejlighed i gårdens huse. Der var ialt 24 lejligheder. Ved gården var der et hus med to lejligheder til smeden og svinepasseren. Til hver lejlighed var der to stuer, et lille køkken og spisekammer med cement- eller murstensgulv. I stuerne var for det meste bræddegulv, men der var mange af lejlighederne, hvor der var lergulv i den ene stue. Ved alle lejligheder var der brænderum og plads til lidt høns. Desuden var der en stor have til alle lejlighederne. Der lå et hus med to lejligheder ved skoven, foruden et nyere hvor sognefogeden boede. To kilometer fra gården lå et hus med en lejlighed ved en stor lade, hvor der om vinteren var 40 kvier, som manden passede. De fleste af husene lå fra en til to kilometer fra gården, og alle lejligheder var omtrent ens.

Med hensyn til de polske sæsonarbejdere, hvoraf der var 42 piger, boede de i to ved hinanden liggende huse. I det ene af

Hovedbygningen her er brændt 1911.

1. Entré. 1° Hølgang til Kald.
2. Sæppe til Bueligtighed.
3. Sovnvaerds.
4. Kammer.
5. Dagligstue.
6. Spisestue.
7. Kuchlenvaerds.
8. Gæstgang.
9. Tojled.
10. Køkken.
11. Spisekammer.
12. Røgkammer.
13. Vaskerum.
14. Opvaskerum.
15. Løvspejlsstue.
16. Borgersstue.
17. Mjæst.
18. Støvsuvsstald.
19. Smøkkald.
20. Østikald.
21. Tøkkald.
22. Skælden.
23. Mjæstels Høle.
24. Skindstald.
25. Mjæstestue.
26. Mjæstestue.
27. Høkkald.
28. Forvaltervaerds.
29. Underforvalter.
30. Gæstue.
31. Fodermester.
32. Underfodermester.
33. Hømandens Spejlsstue.
34. Ørgang til Kommagæin.
35. Indløb.
36. Røkkaldstuen.
37. Gæstgang.
38. Røgkammer.
39. Kaldstuen.
40. Borgersstalden 30 Høse.
41. Kaldstald 100 Høse.
42. Vækkstald 42. Køse.
43. Mødding.
44. Silkekammer.
45. Røddstalden.

Alle Andrebygningene er brændt 19-1908.

46. gamle Lade.
47. Karikelo.
48. Kommagæin og Kommagæin.
49. Kaldkammer.
50. Staldkarl.
51. Tølløker.
52. Kaldstald til 48 Høse.
53. Lade til Vogepark.
54. Løvspejlsstald.
55. Medic.

Plan over Fredsholm ved Nakskov tegnet af Jørgen Jørgensen.

46 husene havde tømreren slået senge sammen med plads til to i hver seng, således at væggen dannede den ene side, bunden var af brædder med løs halm, eller halmen lå i store sække. De fik udleveret uldtæpper, lagener og hovedpuder. Alle sengepladserne var i det ene hus, hvor der var to lejligheder. I det andet hus var der anbragt borde og bænke, hvor de kunne spise og opbevare deres madvarer, hvoraf de fra gården fik udleveret kartofler og skummet

mælk. Aufseheren boede med sin familie i et hus i nærheden, hvor der var en lejlighed som de andre med to værelser, men her var anbragt senge, borde og stole.

Inspektøren havde fire værelser i hovedbygningen til sin afbenyttelse. Desuden var der atten værelser ovenpå, hvoraf tre benyttedes til lærerinden, husjomfruen og stuepigen. De øvrige fire værelser i hovedbygningen var forbeholdt ejerinden, der boede i Nakskov.

Godskontoret på Klintholm på Møn er fotograferet af Kristian Hude omkring 1900. Mange har gået op ad trappen med hjertebanken.

På godskontoret foregik de mange ud- og indbetalinger, og her brugte fuldmægtigen ved pulten mængder af blæk. Han har ikke ulejligen sig med at tage piben ud af munden, for på den anden side pulten stod et laverestående væsen på strøpesokker. Træskoene har han stillet udenfor. Helt fremmed på kontoret var han dog ikke, for han står ikke med hovedtøjet i hånden, men har lagt det på pulten. Det er Tom Petersen, som har forevigtet Gjorslev godskontor og dets mennesker i 1899.

Omgangsforholdene på en herregård var jo meget forskellige fra bøndergården. Der var flere forskellige klasser. Inspektøren eller lederen af bedriften havde ikke direkte forbindelse med arbejderen. Han fæstede sine funktionærer, og disse havde så ansvar for hver sin gren af bedriften. Forvalteren fæstede karle og husmænd, og han havde ansvar for, at de udførte deres arbejde til inspektørens tilfredshed. Ligeledes med fodermesteren.

Han fæstede røgttere, svinemand, underfodermester og andre, der havde med besætningen at gøre. Mejeribestyreren antog og ledede arbejdet i mejeriet. Gartneren ledede arbejdet i haven og skovfogeden i skoven.

Karlene holdt sig mest for sig selv uden at søge omgang med andre på gården. De spiste sammen i borgestuen, hvor forkarlen sad for bordenden og sørgede for ro og orden. Der kunne de opholde sig i varmen

om vinteren og passe deres private sager, hvorimod der ikke var varme på karlekamrene. Om sommeren og når vejret var til det, opholdt de sig mest på deres kamre i fritiden.

Forvalteren opholdt sig mest på sit værelse i fritiden. Hans spiste til middag og aften hos inspektøren, og om aftenen var der lejlighed til at drøfte arbejdets tilrettelægning, og særlig hvad der skulle udføres næste dag. Mejeribestyreren, fodermesteren, underfodermesteren og gartneren fik alle deres mad på værelserne og havde således ikke megen forbindelse med nogle andre, men anvendte deres fritid ved ophold på værelset eller samtale indbyrdes, når de ikke skulle andre steder hen. Husjomfruen og pigerne spiste i køkkenet og opholdt sig i fritiden også på deres værelser eller besøgte venner og bekendte.

Med hensyn til maden var den for det meste ens hos karle, funktionærer, piger og inspektørens. Dog kunne der hos inspektørens være lidt dessert eller frugt og lignende til middag og aftensmad. Om søndagen fik de, der var hjemme, en kop eftermiddagskaffe. Tjenestefolkene på herregårdene kunne komme sammen og tale sammen, men de kom sjældent sammen med folkene på bøndergårdene. Der var ingen gildesammenkomster på selve gården udover det årlige høstgilde. Forholdet imellem tjenestefolkene på gården var godt. Det kunne ske, at en af karlene blev gift med en af pigerne og kom til som husmand at bo i et af gårdens huse. Der var gode forhold imellem karle og piger i almindelighed. Der var meget mere tilfredshed imellem mennesker den gang, end der er nu til dags.

Tjenestefolkene på herregårdene var i mange tilfælde husmændenes børn, men også fra andre mindre hjem med landbrug eller håndværkerhjem. Der var mange

herregårde, hvor man havde landvæsenselever, og disse var i mange tilfælde gårdmandssønner, som eventuelt ville søge ledende stillinger inden for landbruget eller dygtiggøre sig til senere at overtage eget landbrug. Det skete også, at det var unge mænd fra byerne for eksempel sønner af forretningsfolk eller lignende, der havde lyst til landbruget. Disse elever havde særskilte værelser og spisestue, der kaldtes elevstuen. Der var også mange steder, hvor de havde unge piger som husholdningselever, som også var døtre af bønder eller håndværkere eller eventuelt fra byen, som skulle lære til husjomfruer eller blot lære lidt finere og mere udvidet husholdning.

Det var almindeligt, at husmændenes børn efter konfirmationen fik tjeneste på en af bøndergårdene i nærheden, hvor der var bedre anvendelse for de helt unge, for så når de blev lidt ældre og kunne følge heste at tage plads på herregårdene. Når de blev en snes år, var det meget almindeligt, at de tog plads længere borte eventuelt i en anden landsdel. Der var også enkelte, der den gang rejste til udlandet. Dette kunne gælde både karle og piger, men i de fleste tilfælde kom de i løbet af et år eller to tilbage til hjemstavnen igen. Dog skete det, at de kunne blive gift og bosætte sig i en anden landsdel. Der kom heller ikke så sjældent tjenestefolk fra andre landsdele og tog tjeneste på gården her, og det skete også, at de blev gift og kunne tage plads som husmænd. Der var også flere husmænd her, som med deres familie var kommet fra andre landsdele. På den tid omkring år 1900 var flere familier kommet fra Sjælland til disse egne.

Her på Lolland-Falster havde man som før nævnt indført sæsonarbejdere til pasning af sukkerroearrealerne. Først i 1890erne fik man indført svenske piger og drenge til dette arbejde, men hen sidst i

90erne blev sukkerroearrealerne udvidet, og det blev mere vanskeligt at skaffe den nødvendige arbejdskraft fra Sverige. Det blev da nødvendigt at søge andre udveje for pasning af roerne. Der blev så gjort udveje for at få tyske arbejdsledere, aufsehere, til at rejse til Polen og der fæste arbejdere, mest unge piger, men der var også nogle enkelte drenge imellem. Disse arbejdere blev af aufseherne, der havde besked fra hver gård, hvor mange der skulle bruges, samlet i kolonner og rejste i foråret her over for at arbejde om sommeren og rejse hjem igen om efteråret, når roearbejdet var færdigt. På den her omtalte gård var der 42 piger, og på lignende gårde var der fra 40 til 60 stykker.

På den tid omkring århundredskiftet var det almindeligt særlig på de større gårde at avertere i bladene efter medhjælp, og det var ikke vanskeligt at få karle eller piger. Der var også autoriserede fæstekontorer i byerne, og skete det, at der af en eller anden grund manglede en karl eller pige, telefonerede man til fæstekontoret (telefonen var lige blevet almindelig på de større gårde), og der kom så de nødvendige medhjælpere. I regelen var det karlene eller pigerne, der kom og søgte pladser. Det var på den tid, da alle benyttede skudsmålsbøger, som alle fik udleveret ved deres konfirmation. Der blev ved fæstemålet aftalt om lønnens størrelse, og tiden for fæstemålet, og det blev indført i skudsmålsbogen. Så var fæstemålet i orden. Der blev ikke på den tid ydet de såkaldte fæstepenge ved fæstemålets indgåelse, som det tidligere havde været almindeligt. Før der manglede tre måneder i tjenestetidens ophør, blev det aftalt, om man skulle fortsætte, eller fæstemålet blev opsagt fra en af siderne. Ved fraflytning blev det igen indført i skudsmålsbogen, hvor lang tid vedkommende havde været i pladsen.

Det kunne ske, at enkelte tjenestefolk ikke havde fået plads til skiftedag. Så henvendte de sig til fæstekontoret, hvor de så kunne få anvist plads. Der henvendte arbejdsgivere sig, når de ikke havde fået den nødvendige hjælp. Der blev ydet et passende bidrag både af tyendet og af arbejdsgiveren til fæstemanden. Det var ellers ikke eftertragtet at søge medhjælpere på et fæstekontor. Man havde ikke den bedste tiltro til de medhjælpere, der ikke havde sørget for at få plads i tide, og på den anden side gik man også ud fra, at det ikke var de bedste pladser, der ikke havde fået de nødvendige folk i tide.

Med hensyn til fæstemål for husmændene skete det også enten ved mundtlig henvendelse eller annonce i bladene. I regelen skiftede de ikke plads så tit som karle og piger. Det skete ikke så sjældent, at de blev på gårdene fra deres giftermål til op i alderdommen. Der blev så taget hensyn til arbejdsevnen, så de fik et lettere arbejde på de gamle dage. Husmændene blev fæstet ved en arbejdskontrakt, hvor arbejdstiden blev anført, særlig hvis den faldt uden for den almindelige arbejdstid, som for eksempel ved arbejdet i stalden. Der blev endvidere skrevet om hustruen skulle deltage i gårdens arbejde såsom med malkning, vask eller lignende. Ligeledes blev der anført i kontrakten, hvilket hus der blev stillet til rådighed til beboelse. Der var for det meste fri bolig. Denne kontrakt blev underskrevet af begge parter, og husmanden fik en genpart af den. Den kunne opsiges med tre måneders varsel fra en af siderne. Der var også lignende kontrakter for smed, tømmer, mejeribestyrer, skovfoged og fyrbøder. Der var også særlige kontrakter for sæsonarbejdere, der omhandlede deres arbejdstid og lønning, både dagløn og akkordpriser for roearbejdet, samt hvad de skulle have udleveret af naturalier af kartofler og

mælk og ligeledes for brug af uldtæpper, sengetøj, køkkenredskaber og andre boligforhold. Denne kontrakt var affattet både på dansk og polsk. Da de polske piger ikke kunne læse eller skrive, blev kontrakten af dem underskrevet, ved at hver enkelt af dem afsatte deres fingeraftryk.

Karlene fik ingen naturalier i lønning ud over kost og logi, men kun rede penge. På den tid fik de 200 kr for et år, der fordeltes med 120 kr for sommeren og 80 kr for vinterhalvåret. Forkarlen fik 50 kr om året mere end de andre karle. Forvalteren fik 300 kr om året. Underforvalteren og underfodermesteren fik nærmest som karlene. Fodermesteren fik ikke så meget i fast løn, men det meste i procenter for eksempel 1 kr for hver tillagt kviekalv og fem øre for hver 100 kg sødmælk leveret ind til mejeriet. Mejeribestyrerens den meste løn var også i procenter af salg af smør og ost.

Skovfogeden havde fri bolig ved skoven og desuden en jordlod på ca 4 tønder land. Der blev udlånt heste fra gården til pasning af jorden. Han havde to køer, som han også havde ret til at græsse i skoven. Han fik ingen fast løn, men derimod to øre for hver bunke brænde, gran eller hegning, der blev solgt ved skovauktionen. Med hensyn til køkkenpersonalet fik husjomfruen 300 kr i løn, stuepigen og kokkepigen fik hver 150 kr i løn. Køkkenpersonalet fik vasket deres tøj sammen med gårdens vask. Derimod måtte karlene og de ugifte funktionærer selv sørge for vask og vedligeholdelse af deres tøj, der enten blev foretaget i deres hjem, eller en af husmandskonerne påtog sig det mod betaling. Hun var karlens »vaskekone«. Mejerskerne fik 200 kr i løn, men måtte så selv sørge for vask. Smed, tømmer og fyrbøder fik hver 1 kr 25 øre i dagløn foruden fri bolig med have og frit øl på gården.

Husmændene fik 1 kr 10 øre i dagløn

foruden fri bolig med have og frit øl. De havde adgang til at købe billigt brænde i skoven og kunne på gården købe lidt billigt korn til deres høns. Det var hver lørdag middag, at husmændene fik deres ugeløn udbetalt, og det var da almindeligt, at de fik lov til at låne heste og vogn på gården for at køre til byen og hente varer hjem til brug i husholdningen. Det kunne til tider være en livlig tur til byen, da der var lejlighed til at få lidt drikkevarer, men der skete ikke noget, udover at de var glade, når de kom hjem. Skønt lønnen kun var lille, blev der drukket meget brændevin i de tider. Der kunne dengang fås fem flasker brændevin for en dagløn. Husmændene arbejdede på akkord i høsten ved mejning, hvor konerne kunne hjælpe til med at binde og rejse kornet. Der fik de 3 kr pr tønde land. Der var også akkord ved gravning af grøfter og lignende arbejde, så der kunne tjenes lidt mere end daglønnen. Når konerne hjalp til på gården ved vask, rengøring eller lignende, fik de 75 øre i dagløn og kosten.

Røgterne i kostalden fik 1 kr 10 øre i dagløn for fodring, rensning med mere, men malkningen var på akkord, hvor de fik 25 øre pr 100 pund mælk. Når deres koner hjalp til, kunne de have en meget god indtægt efter den tids forhold.

Høstfolkene på Ussinggård ved Horsens fotograferet ved århundredskiftet. De har alle haft ærinde hos godsforvalteren, som nøje havde rede på hver enkelt families forhold.

Det usædvanlig fine fotografi er indsendt af Esther Smidstrup.

Her var ialt 21 huse, hvoraf en del med to lejligheder til faste husmænd. Alle husene var jordløse bortset fra skovfogedens. Fem af de faste husmænd havde husene i livsfæste⁴. Husmanden fik ikke kosten på gården, kun frit øl. Under sygdom fik man lidt hjælp fra sygekassen, som var oprettet på den tid. Hvis husmanden afgik ved døden, ydedes der foreløbig hjælp til enken, men forøvrigt var hun henvist til hjælpekasen eller fattigvæsenet. Gården havde ingen pligt til at forsørge husmandsfamilien under sygdom eller alderdom, så det var ikke let, når alderen gjorde sig gældende, så var der kun som nævnt hjælpekasen og fattigvæsenet. Der var i kommunen et såkaldt fattighus med fem a seks værelser til afbenyttelse, og der blev dem udbetalt tre a fire kr om ugen samt lidt brænde til vinteren, så man kan godt forstå, at nogle forlevedes til at tage en snaps for at se lidt lysere på tilværelsen. Det var først i 1903, der kom en lov om alderdomsunderstøttelse.

De polske sæsonarbejdere fik fri rejse hertil fra Polen. Men ved de første otte ugers afregning blev dette beløb fradraget deres løn, dog fik de pengene igen i efteråret ved deres hjemrejse samtidig med penge til hjemreisen. I dagløn for deres arbejde fik de hver 75 øre, der udbetaltes hver uge til aufseheren, men hver pige havde en afregningsbog, hvor det fortjente beløb hver uge blev indført af arbejdsgiveren, og hver fik udleveret sin afregningsbog. Alt roearbejde blev udført på akkord og afregnet ifølge deres kontrakt efter magdeburger morgen således at de for 1. hakning og udtynding fik 3 kr 56 øre, for 2. hakning 2 kr 10 øre, 3. hakning 90 øre og for optagning af ikke løspløjede roer, afpudsning og samling i bunker samt dækning med blade 6 kr 50 øre, alt på magdeburger morgen, der er 6 480 kvadratalen. For et tidsrum af fem uger i hø-

sten var daglønnen 1 kr pr dag. Foruden den kontante afregning fik de polske piger fri bolig med senge, madrasser, pude og to uldtæpper til hver person. Der skulle være godt vand ved boligen, køkken med komfur, ligesom arbejdsgiveren skulle levere belysning, brændsel og vaskekar. Desuden skulle der leveres 2 kg gode kartofler og en liter skummet mælk daglig til hver person. Ved sygdom skulle arbejdsgiveren sørge for læge og medicin, eventuelt betale indlæggelse på sygehus. Arbejderne skulle også være forsikrede for ulykkestilfælde, der skete under arbejdet ved maskiner eller under landbrug, skovbrug, havebrug, mejeribrug med mere. Arbejdsgiveren måtte også holde hver arbejders ejendele brandforsikrede for indtil 100 kr, alt i henhold til en imellem den danske og polske regering udarbejdet kontrakt.

Det var i reglen kun i høsten, at man havde brug for løsere medhjælp. Der var i kommunen en del husejere, som havde tilfældigt arbejde, som kunne tage høstpladser på gårdene. Nogle ejere af ejendomme med et mindre jordareal tog også høstpladser. Der var nogle mindre håndværkere og håndværkssvende, der havde høstmåned fri, og således kunne tage en høstplads. Der var også mange arbejdsmænd inde fra Nakskov, der tog høstarbejde ude på landet. Det var mest gifte og bosiddende folk, der kunne få tid til at tjene lidt ekstra i høsten. Daglønnen var 2 kr, og de var der kun, når det var høstvejr. (NEU 12517, skrevet 1956).

Følgende redegørelse for den daglige påklædning skyldes ikke regnskabsførerens interesse, men er svar på udgiverens spørgsmål. Af bogens illustrationer ser man, hvor nøje normerne fulgtes:

Inspektøren var henimod 60 år. Han var almindeligt påklædt, halvlange fedtlæders støvler med træbunde, stortrøje og almindeligt kravetøj med hvid flip og en hue, der om vinteren kunne slås ned over ørerne, samt en stok. Forvalteren havde lange støvler, almindeligt tøj, hvidt kravetøj, hat eller sixpence og stok. Underforvalteren bar også lange støvler, almindeligt tøj, hvidt kravetøj, tilfældig hovedbeklædning, men ingen stok.

Forkarlen gik foran i arbejdet, havde lange støvler, men ingen kravetøj eller stok. Karlene var i almindelige lærredsbluser og arbejdstøj, træskostøvler eller lange støvler. Staldkarl, svinepasser, smed, tømmer og fyrbøder var påklædt med tilpasning efter deres arbejde. Fodermesteren var almindeligt påklædt, men med hvidt kravetøj og støvler. Underfodermesteren i almindeligt arbejdstøj og støvler. For røgterne og arbejdsmandene var det almindeligt arbejdstøj og lange træskostøvler.

Gartneren var i almindelig beklædning, hvidt kravetøj og træsko. Skovfogeden gik med kravetøj og træskostøvler og mejeribestyreren med træsko, hvide benklæder, hvid skjorte med korte ærmer og hvid hue og forklæde.

Kvindfolkene gik alle med lange kjoler. Husjomfruen havde hvid kittel og en hvid hætte på hovedet. Stuepigen havde hvidt forklæde og en lille hvid hætte over håret. Kokkepigen og mellempigen havde ikke noget særlig udover almindelig påklædning.

Mejerskerne havde hvid bluse uden ærmer, hvidt forklæde, ophæftede kjoler

En flok mejerielever fotograferet i dekorativ opstilling maj 1876. Hvor det er, vides ikke. To piger står med redskaber til at tage ostemasse op af vallen med. En sidder med et termometer. Dette adskilte den professionelt oplærte fra den praktisk lærte, som kunne mærke på mælken, hvor varm den var. Iøvrigt flokkes pigerne om en smøræltemaskine. Billedet er udlånt af Ida Hollnagel.

samt træsko. Også de havde en hvid hætte på hovedet.

Aufseheren bar lange blanke støvler, grønlig farvet stortrøje, grøn hat i regelen med en fjer på siden, høje hvide flipper og en svær stok.

De polske piger gik alle med lidt klodse hjemmelavede støvler, ingen strømper,

men lærredsklude om benene i støvlerne, ophæftede kjoler. Det så ud til at være flere lag, to a tre lag trøjer med lange ærmer, et eller to tørklæder over hovedet bundet under hagen. De var godt påklædte, men de gik også ude i al slags vejr. (NEU 12737, skrevet 1956).

Indtil den 13. august 1908 havde livet gået sin rolige gang, men den dag brændte mejeriet og alle avlsbygningerne til Fredsholm. Det begyndte i middagsstunden ovre i mejeriet og fortsatte til kostald, svinestald, hestestald og lade. Jeg løb ned, og sammen med karlene fik vi alle hestene ned i græsfolden. Derefter bar jeg bøger og pengekasse og andre værdifulde genstande ned i haven. Malkekøerne var på græs. Der var nogle kalve, som kom ned i foldene, men der brændte mange af grisene, og en del blev skudt i stalden. Det gik hurtigt, for alle bygninger var stråtækkede. Mejerist Nissen, der var gift, bar nye møbler uden for bygningen, men det varede ikke længe, inden der blev så varmt, så de stod og brændte. Disse gamle ege-

træsbygninger gav meget varme. Det varede til helt ud på natten, før det meste var slukket, og endda mange dage efter brændte det i ostekælderen.

Der var en snes værelser oven på hovedbygningen. De måtte tages i brug til alle karlene, lærlinge, fodermester med flere. De måtte mest ligge på gulvet. Alle karlesenge med mere i avlsbygningerne var brændt, sengetøj og gangklæder også. Næste dag var der travlhed med at lave værelser i stand. Der manglede 24 senge med sengetøj, så tømreren fik travlt med at lave senge. Mejerister og meyersker flyttede til Ly mejeri, hvor også al mælken blev kørt ned. Der blev snart ryddet plads til opførelse af ny bygninger, så heste og kvæg kunne komme i hus til vinter,

Polske roepiger 1915 med svensk over- og underforvalter. Midt i billedet med roehakker ses Julia Pedersen, født Sikara, der har udlånt billedet fra Knuthenlund på Lolland.

men der stod en åben hjælm ved gården, som ingen skade havde taget. Den blev beklædt med brædder og anvendt til midlertidig stald. Efter branden blev det for besværligt for den gamle konsulinde i Nakskov at opføre ny bygninger, så hun ville hellere se at få gården solgt. Det blev så afgjort, at de nuværende forpagtere, mejeriejer L. Rasmussen, Ly mejeri, og hans broder forpagter P. Rasmussen, Brændeskovgård ved Svendborg, købte Fredsholm for 380,000 kr. Der blev bygget for 170,000 kr over brandforsikringssummen, så gårdens pris kom op på 550,000 kr. De ny staldbygninger blev så tidlig færdige, at heste og kreaturer kunne komme derind, inden vinteren satte ind.

Der var meget for mig at holde regnskab med. De forskellige håndværkere skulle have mange penge om ugen. Der var også mange vognmænd fra Nakskov, der kørte materialer til de ny bygninger foruden gårdens drift. Der var en tid, da jeg i banken måtte hente over 5,000 kr om ugen.

Stadig havde jeg ejendoms køb i tankerne. Der var ellers en dag i september, at godsejer L. Rasmussen, Fredsholm, der var formand for den nyoprettede Handels- og Landbrugsbank i Nakskov, spurgte mig, om jeg ikke havde lyst til at have kassererposten inde i banken, så kunne jeg få den, men jeg syntes ikke, at jeg havde lyst til indelukket arbejde. Da jeg først i oktober hørte, at Rasmus Gylle i Rårup ville sælge sin gård, tog jeg her op og talte med ham. Det blev også afgjort, at jeg købte den for 40,000 kr og skulle overtage den den 10. oktober. Nu opsigde jeg kontrolleringen på Søllestedgård og tog mig af landbruget. 1911 forpagtede jeg Vestenskov Præstegård, der var på 65 tønder land, og 1917 købte jeg 30 tønder land af ejerne af Bogård til 300 kr pr tønde land. (NEU 21408, skrevet 1966).

Jørgen Jørgensens lyst til at arbejde med tal og hans omgivelser tillid til hans pålidelighed afspejlede sig i årene fremover i et betydeligt antal af tillidsposter. Han har skrevet et stort antal beretninger til NEU. De er alle pålidelige og detaljerede, men hans følelser og meninger skal man ofte finde mellem linierne. Han kom på besøg på NEU en gang om året, sad stille og snakkede, blev ikke længe, men når han gik, er jeg sikker på, at han nøje vidste, hvad vi syntes om hans bidrag.

1. Hassel brugtes til tøndebånd og til binding af stråtage.
2. Dette gælder, før beretteren blev regnskabsfører.
3. Polen var dengang delt mellem Østrig, Tyskland og Rusland.
4. Livsfæste vil sige, at man havde lejet (fæstet) huset på livstid (for mand og kone), hvorimod de andre lejemaal havde tre måneders opsigelse. I tilfælde af pligtforsømmelse kunne også husmanden med livsfæste fortabe retten til huset.

Budkonen

Peter Jakobsen kommer i en skildring af den religiøse vækkelse i Fårevejle sogn også ind på forholdene i slutningen af 1800årene, da Dragsholm endnu var et stort og rigt gods, der i høj grad prægede sognet:

Til at bære post fra godskontoret og til dommerkontoret i Nykøbing benyttede man en pålidelig kone i Dragsholms nærhed. Værdipapirer turde man ikke sende med postvognen. Den tur var på ialt 50 kilometer. Prisen derfor kender jeg ikke. (NEU 32908, skrevet 1977).

At konen tilbagelagde turen til fods fremgår af sammenhængen. Der er umiddelbart forud omtalt, hvorledes en husmand to gange om ugen gik med to kurve fyldt med grøntsager til godsets kommende besidder på Dønnerup, en tur på 40 kilometer, der honoreredes med 35 øre. Når mennesker ikke kostede mere, var det for dyrt at sende en hestevogn.

Fra kontoristerne på godskontoret har NEU ingen beretninger. En gammel betegnelse for dem var skriverkarle, og udgiveren har set flere tidligere fæstebønder fyldes med harme ved at tænke på den behandling, de engang havde fået af disse skriverkarle på godskontoret, når fæstefgifterne blev betalt. De blev tiltalt på en måde, som en gårdmand henimod århundredskiftet ikke længere var vant til. Måske ville godskontorets folk til gengæld kunne fortælle om, at bønderne sommetider havde smagt lidt vel rigeligt på brændevinen, når de bedede i kroen på vej til godset og derfor ikke kunne tælle pengene så rigtigt og svare så kvikt for sig, som den travle mand bag skranken kunne ønske.

Overinspektøren

På de store grevskaber var der brug for en øverste administrator, der kunne sammenfatte og kontrollere økonomien på de mange herregårde spredt over flere landsdele, som grevskabet bestod af.

Overinspektørens barnepige og hendes iagttagelser

Josephine Andersen er født 1883. Hendes moder var af gammel lokal husmandsfamilie, medens faderen var indvandret fra Østrig som musiker. Familien boede i et hus i Åstrup, og han var medlem af et orkester i Fåborg, som blandt andet gav koncerter rundt om på fynske herregårde. Beretteren var smuk, livlig og velbegavet, som det vil fremgå af beretningen her. Hun kom ud at tjene på en bondegård, men det var ikke vellykket. Josephine Andersen kunne ikke se op til de fynske bønder. Hun havde helt andre idealer. Heller ikke en tjenestepigeplads hos forretningsmand i Fåborg var helt vellykket. Som 16årig kom hun til Brahetrolleborg:

Både fru, Sine og jeg græd ved afskeden. Det var den skønneste første maj dag, jeg tog med toget til Korinth. Jeg havde en ny lys spadseredragt på. Min garderobe var i bedste orden. Jeg havde jo været i en manufakturforretning, og klæder havde jeg øje for. Jeg gik fra stationen forbi kroen og ind gennem den smukke park. Med højt bankende hjerte nærmede jeg mig det skønne slot. Jeg spurgte en mand, der kom ud af slotsporten, hvor overinspektørens boede, og blev anvist fløjen, der var bygget sammen med kirken. Jeg trak i en klokkestreng, og fru kom selv og lukkede op. Hun var høj og smuk med en lys kvindelig stemme. Bag

hende kiggede to børn frem. Fruen bød mig velkommen og lod børnene komme hen at hilse på mig. Det er Vera og Kjeld, sagde hun, og det er jeres barnepige. Nu kan I jo blive kendt med hinanden. Så kommer I op og drikker cacao. Børnene var yndige. Vera tog mig straks under armen og sagde, at hun godt kunne lide mig. Du er så fin, sagde hun, det tror jeg nu ikke, at Mor kan lide. Jeg blev hed om ørerne. Her var jeg nok ude for noget, jeg ikke kendte. Det var et virkeligt herskab, havde fru i Fåborg sagt. Hvad forstod man ved et virkeligt herskab? Nå, det opdagede jeg nok, foreløbig følte jeg mig godt tilpas. De yndige omgivelser, den smukke fru og de søde børn. Jeg havde den bedste vilje til at gøre alt så godt som muligt. Vi drak cacao oppe på første sal i et lille køkken. Fruen sad på køkkenbordet og snakkede herligt og ligefremt. Et virkeligt herskab, tænkte jeg, det var altså mennesker, der ikke var storsnude. Kokkepigen havde sit friskeprog med fru og betragtede mig fra oven og nedad. Jeg følte mig ikke tiltalt af hende. Stuepigen var en lille nervøs mild pige. Jeg opdagede senere, at hun var epileptiker. Stuepigen skulle vise mig mit værelse. Vi skulle over gården og ind i kælderetagen i den store midterfløj. Det var nu høj kælder, så der var ingen trin at gå ned ad. Gangen gik gennem hele fløjen med en mængde døre til begge sider. Mange steder kom ansigter frem og så nysgerrigt, og jeg tog ikke fejl, når jeg mente fjendtligt på mig. Stuepigen

Porten til ladegården fra 1655 på Brahetrolleborg. Driften af landbruget blev besørget af en forpagter, og indtægterne fra alle de herregårde, som hørte under ejerens to grevskaber (i Sønderjylland og på Lolland) og et baroni (Fyn), blev administreret af en overinspektør. Begge gik jævnlige gennem porten.

Marie forklarede. Der var kun det nødvendige personale i øjeblikket, greven med tjenerstab boede i Pederstrup på Lolland. Fra jul til første maj boede de i København. Overinspektøren fulgte med greven til Pederstrup, men fru, børn og begge piger rejste til Brahetrolleborg. Der skulle de midlertidig bo, medens overinspektørboligen blev gjort i stand. Her er så trist, sagde Marie, pigerne i køkkenet er

så sære og gammeldags. Der var to overstuepiger, den ene havde haft 40 års jubilæum, den anden 25 års jubilæum, så de var langt fra unge. Der var fire understuepiger, de to var med i København og Pederstrup. På Pederstrup var der fastboende tjenerskab. Der var desuden på Brahetrolleborg en over- og en underkokkepige, to opvaskepiger og en køkkenkarl. Den gamle husjomfru med sine tre elever

I året 1172 blev Brahetrolleborg anlagt nordøst for Fåborg som et kloster i bakkelandets store skove. Rester af disse præger endnu egnen, hvis jordbund ofte består af grus. Ved reformationen blev klostret til en herregård, og de tre beboelsesfløje blev ombygget i slutningen af 1500årene. Det var således virkelig en ærværdig gård, som beretteren nærmede sig med spændt forventning. Kristian Hudes fotografi er fra 1906.

Ladegården på Brahetrolleborg blev bygget 1655, og da dele af den brændte efter et lynnedslag sommeren 1900, blev den søgt genopført i oprindelig skikkelse.

fulgte med grevens tjenerstab. Der var tre tjenere, tre kuske, en rideknægt og to staldknægte. Oldfruen var også på slottet om vinteren, hun var overopsyn i stuer og linnedskabe. Jeg så ofte en herre, jeg kendte fra Fåborg, komme ud ad en dør i kældergangen, og jeg så ham spadsere i parken. Jeg spurgte engang, hvem han var, for jeg kendte ham fra Fåborg som margarineagent. Oh, det var da vinter-

greven. Han var bror til oldfruen, han flyttede ind efter jul, når grevens var rejst, og flyttede til Fåborg til et værelse, når grevens kom tilbage. Han var en tidligere købmand, men falleret.

Det var herlige dage, der oprandt for mig. Mit arbejde bestod i at spadsere med børnene, bade dem og klæde dem på om morgenen og lægge dem i seng om aftenen. Hverken kokkepigen eller stuepigen

havde noget videre at bestille. Jeg delte værelse med stuepigen. Fruen spadserede eller spillede klaver, og hun kedede sig frygteligt.

Sidst i maj kom grevens hjem. Nu blev der liv på slottet. Det vrimlede ligefrem med tjenerskab, den såkaldte vintergreve forsvandt. Herskabet bestod af greven, den 16årige komtesse Ærmegaard og en ældre kusine til greven, en frøken »de Nolle«, som var en slags husfrue og opdragerinde for komtesse. Denne var en ligefrem og sød ung pige. Hun fik sin opdragelse i køkken og stald, hun sagde »du« til alle og forlangte »du« igen. Hun striglede sin hest og vaskede sin lille jumbe (vogn). Hun spadserede meget med børnene og mig, og hun kedede sig. Sammen med grevens indtog kom der liv i overinspektørfruen. Hun var første høne i kurven. Overinspektøren og frue syntes at være det egentlige herskab. Alle bukkede og nejede for dem, medens greven nærmest passede sig selv. I tankerne kaldte jeg ham et pjok. Han lod sig i sandhed malke uden at have begreb om noget. En dag jeg var nede med børnene i avlsgården og så på hestene, stod greven og talte med anden kusken (kuskene var som tjenerne i grader, første, anden og tredje). Kusken stod og hang over halvdøren til hestestalden med hat på hovedet og pibe i munden. Så kom overinspektøren spadserende fra alleen ind i avlsgården. Kusken rettede sig op, tog piben ud af munden, rev hatten af og bukkede ærbødigt. Der blev sagt, at hvis nogen ville opnå noget, forfremmelse eller lignende, skulle de bare fedte for overinspektøren.

Min frue var så smuk, i tankerne kaldte jeg hende »min dronning«. Jeg brændte af længsel efter at sige hende, hvor jeg beundrede hende, men hun viste sig mere og mere fjendtlig overfor mig. Jeg elskede og passede børnene, som var de mine egne,

og de gengældte min kærlighed. Hvorfor var fruene da ikke tilfreds med mig? Det opdagede jeg lidt efter lidt. Jeg skulle tage forklæde på, når jeg spadserede med børnene, jeg skulle ikke klæde mig som en frøken, for det var jeg ikke. Jeg måtte ikke lade dem, der skrev til mig, skrive »frøken« uden på konvolutten. Det kan jeg da ikke gøre ved, sagde jeg forknytt. Nå ikke, bed fruene mig af, det skriver da Deres fader, jeg kender da nok hans sære skrift. Da græd jeg bitterlig, min kære fars smukke håndskrift omtalt på den måde, »sære skrift«. Havde hun endda sagt »ejendommelige«. Et virkeligt herskab? Jeg spekulerede på, hvad det var. Jeg havde fået min fars guitar med mig. Jeg kunne både synge og spille. Jeg agerede frelserpige, bakkesangerinde og sang også smukke sange til mit guitarakkompagnement. Jeg glædede børnene med børnesange og morede tjenerpersonalet. Fruen forbød mig at spille på instrumentet. Jeg måtte heller ikke cykle på min cykel. Fruen blev vred, da hun opdagede, at jeg kunne tale tysk og således havde hørt hende tale ondt om mig til en tysk dame. Først længe efter fik jeg at vide, hvad der var grunden. Kokkepigen satte ondt for mig. Det onde og uretfærdige har heldigvis – til tider – kort levetid. Kokkepigen gjorde ris til sin egen ende, hun blev sagt op og rejste. Vi fik en ny kokkepige, en sød og god pige og så forvandlede alt.

På Brahetrolleborg mødte jeg min første store kærlighed i den smukke og flotte andentjener, og da fik jeg mit første kys. Sidste vinter så jeg i et blad en enquete om det bedste kærlighedsdigt. Da hjertet jo som bekendt er uden alder, ihukom jeg min første kærlighed og skrev tre små vers, »Det første kys«. Jeg fik 25 kroner og viste stolt min mand pengene og bladet med versene. Han læste og så olm ud. Hvem var det, du kyskede? sagde han.

Det var vel dig, sagde jeg ligegyldig. Sludder, da kendte jeg dig jo ikke. Nå ja, så må det jo have været en anden eller måske blot en indbildt kærlighed. Tove Ditlevsen skriver jo, at fantasien er større end virkeligheden. Nå ja, måske. Så var det ude af tankerne, men jeg har under papiret i mit linnedskab liggende et fotografi af min første kærlighed, som jeg ikke kan lide at brænde, og jeg har bedt min datter om at få det fjernet, den dag jeg er borte. Jeg fatter ikke, at jeg er over 80 år.

Det vrimlede med tjenestefolk på slottet. I parken var en halv snes mand altid i arbejde. Plænerne blev slået med le, de var som grønt fløj, og der var smukke blomsterarrangementer i plænen uden for midterfløjen. Partiet i nærheden af slottet var meget smukt og enestående. Det var også afspærret for besøgende, ellers var parken åben for alle. Når jeg så alle de folk i køkken og park, tænkte jeg på vor forkarl i Grønderup, der engang sagde om en doven daglejer: Han arbejder på dagens forlis og undergang og stjæler tiden fra Vorherre og pengene fra sin husbond. Jeg skal love for, at der blev også vendt op og ned på tingene, da greven giftede sig. Han var skilt fra sin første grevinde. I begyndelsen af juni begyndte sommergæsterne at indfinde sig. Frøken »de Nollis« tre kusiner holdt sommerferie fra først i juni og til jul. De var forresten fattige. Der kom to engelske og to franske damer. De boede på slottet for at læse sprog med Ærmegaard. Hun var nu en vanskelig elev, hun gemte sig ofte eller red ud, når hun skulle have timer. Hun var arrig over, at rideknægten altid skulle følge hende. Hun tog ofte med, når børnene og jeg var ude at køre med kusken, når hestene skulle røres. Der var gerne fire heste for vognen. Det var i grunden sjældent, at greven selv kørte med firspand. I hestestalden stod en række flotte heste, både ride- og køreheste.

Da beretteren kom til Brahetrolleborg, havde overinspektøren lejlighed i fløjen bag det store træ. Man kan lige se indgangsdøren. Læg mærke til storkereden. Fotografiet er fra århundredskiftet.

Der gik altid to staldknægte og fejede, tørrede og polerede. Der var mange flotte vogne i vognporten. Ja, det var i herremændenes store dage. – Blandt sommergæsterne var grevens fætter fra Sverige. Han kom med grevinde, seks børn, barnepige, kammerjomfru og tjener. Ærmegaard havde hver sommer to børn fra børnehjem, fattige, forældreløse børn. De børn passede komtesens pige, som havde

været barnepige for komtesen fra denne var to år. Børnene, der var i skolealderen, var undertiden svagelige. Komtesse Ærmegaard havde et varmt hjerte for moderløse børn, fordi, som hun sagde, hun selv ingen moder havde. Mellem de store kastanietræer i alleen hang flotte hængeskøjter. Jeg vovede aldrig at lægge mig i en af dem, skønt jeg havde stor lyst, men den svenske barnepige lå der det meste af dag-

62 en og læste og overlod børnene til mig. Jeg fæ, der længe fandt mig i det. Når de svenske børn skulle hjælpes med et eller andet, sagde hun blot: Gå hen til Fine og lad hende hjælpe. Børnene var uopdragne og ulydige, og mine to børn var nærmest bange for dem. Så fandt vi på at gå ud af slotsgården den modsatte vej og forblev i en helt anden ende af parken. Det blev den svenske pige dybt fornærmet over. Så havde jeg hende imod mig.

Det spøgede på slottet, oh, det var pirrende, det var spændende. Der var en hvid dame, hun gik fra Dronning Sofie Amalies værelse ind i kirken, de var forbundne med en dør. Jeg ved nu ikke, om nogen havde set hende, men alle vidste, hun gik der om natten. Vægteren, der hver time skulle gå gennem alle staldene og havde lygte og hund med, fortalte, at hunden en nat klokken 12 ikke ville med ind i kostalden, den peb og krøb sammen og rystede.

Beretteren var ofte som barnepige på Brahetrolleborg ude at køre med grevens vogn, når kusken skulle røre hestene, hyppigere end greven selv, som kun var på gården i kortere perioder. Fotografiet viser staldfolkene i færd med at spænde for herskabsvognen, medens kusken ser til.

Den fjerde fløj om borggården på Brahetrolleborg bestod af den gamle klosterkirke. Beretteren har hørt orgelspil derfra om natten. Det fortæltes iøvrigt, at der var begravet et levende lam under kirken, da den blev bygget, men dette gælder også mange andre fynske kirker, og en troværdig kone har betroet billedtekstens forfatter, at hun så kirkelammet stå med benene op ad naboens dør, den nat naboens barn døde, og vi så begge gennem vinduet hen til døren, men det var ikke på Brahetrolleborg.

Da vægteren ville tage den i halsbåndet og trække den med, bed den ham og løb fra ham. Vægteren skulle jo gå sin tur gennem stalden. Køerne, som plejede at ligge og sove, stod alle op og rystede. Noget var der, sagde vægteren, men hvad – det forstod han ikke. Han havde ofte været ude for, at allerbedst som han gik om natten, han skulle gå overalt, kunne han ikke komme forbi enkelte steder, noget holdt ham. Han måtte gå en omvej, heller ikke

hunden kunne komme frem, men blev stående og peb. En aften havde jeg været med stuepigen hjemme, hendes hjem lå nær kroen. Da vi temmelig sent gik tilbage, ville vi ikke gå gennem parken, det var så mørkt. Vi gik ad landevejen og ind ad hovedindgangen eller rettere indkørslen til slottet. Da vi stod og skulle låse døren op til den lange gang, slog tårnuret 12. I det samme begyndte orglet i kirken at spille. Vi stod stive som støtter, det var

64 ingen salmemelodi, det var nærmest et præludium. Da orglet tav, skyndte vi os ind og ned ad den lange mørke gang. Vi hængte altid en snor på håndtaget til vor stue for at kunne kende døren fra de andre. Vi låste døren og stod så forskrækket og så på hinanden. Hvad var dog det? Var det den hvide dame, der spillede? Vi krøb i seng uden at klæde os af, og ingen af os fik videre søvn den nat. Senere fik vi at vide,

at andre også havde hørt orgelspil om natten, men ingen vidste, hvoraf det kom. Jeg hørte det engang senere. Jeg vågnede om natten ved at det spillede i kirken. Det var genlyde eller ekko, blev der sagt, men de fleste holdt på spøgeri. Der var blevet et levende lam begravet under kirken, da den blev bygget. Det blev der altid i gamle dage, hed det. Jeg kunne fortælle om en kirkeruin, der lå på en bakke ved Finstrup

Herskabets vogne holder i Brahetrolleborgs borggård. Her ses mure fra 1400-årene, der blev forhøjet med en etage i 1500-årene for i 1868 til 1869 at blive repareret med det nye vidundermateriale cementpuds. I 1871 byggedes en klostergang og et trappetårn på den ene fløj, og man kan forestille sig gårdens udseende, hvis man havde fortsat istandsættelsen på samme måde. Nu mødes de mange århundreders opfattelse af, hvordan man skulle behandle et gammelt hus.

afholdskro, nær Holstenshus. Hvad der blev bygget om dagen, faldt sammen om natten, kirkeklokken trillede ned ad bakken og ned i en sø på den anden side vejen. Den sø er sort og dyster, og der kommer aldrig nogen tæt til den, den er også næsten skjult af tjørn og brombærgrene, og en gammel stenbunke er et prægtigt udrugningssted for hugorme. Den kirkeruin stammer fra en hund, som en dame på slottet en nat begravede i kirken. Det var sket om natten, og djævelen havde været til stede. De sidste rester af ruinen er der endnu, og mange turister valfarter dertil og drikker kaffe på Finstrup.

Vægteren havde mærkeligt nok aldrig hørt orgelspil fra kirken, men der er nu noget om, at vægge og mosebund kan optage lyde og afgive dem igen, det har min mand oplevet flere gange, når han som ung var på andejagt i en mose.

Når sommergæsterne var rejst, begyndte juleforberedelserne og indpakning til vinteropholdet i København. Der var store juleselskaber på slottet, og det var et blandet selskab. Forpagterfamilier fra omegnen, gartneren og forvalteren med koner, første kusken og første tjeneren med deres koner. Der var ingen adelige familier, men der blev lavet fest, som var det adelige gæster. Børnene og jeg sad i en stue, der stødte op til spisesalen, en tjener serverede for os. Kokkepigen og stuepigen var i folkestuen. Over hele slottet blev den

Kastanieallé på Brahetrolleborg. I en tid da det var fint at være bleg, var det hensigtsmæssigt med skyggefulde alleer, hvor fruer, frøkner og også barnepiger kunne spadserere uden at risikere noget fra solens side. Fra alleen kunne man se ud i parkens solbeskinne landskab. Men et nyt skønhedsideal var allerede på vej, først som et sundhedsideal, som der vil blive berettet om i det følgende.

66 samme slags mad serveret, risengrød, gåsesteg og æblekage. Der blev sunget salmer, og man gik om juletræet, børnene og jeg kom ind og gik med om træet. Alt var dejlig gammeldags. Af greven fik vi tre piger tøj til en bomuldskjole, fra overinspektørens måtte vi ønske. Vi ønskede lærred til linned, og vi fik hver en stor pakke prima lærred. Hvor mange alen husker jeg ikke, men vi var da enige

om at sy udstyr af det svære lærred, lagener og pudevår. Når børnene sov, måtte jeg gå ned i tjenerværelset til folkenes juletræsfest, men jeg listede ind på mit værelse. Jeg var ikke oplagt til fest, jeg længtes hjem, jeg vidste, at min gamle far og mor sad alene. Men juledag havde jeg fri. Kusken kørte mig hjem i firspand, han skulle ud at røre hestene. Fruen gav mig en flaske vin og en stor pose julegodter og

Der var intet sparet på Brahetrolleborgs park. Der var ikke alene vand, græsplæner og store træer, men også en hængebro, en buebro og et springvand alt af det dengang moderne støbejern.

kager, jeg skulle give mine forældre og ønske dem en god jul. Hun angrede sikkert sin opførsel mod mig.

Et par dage efter nytår flyttede vi til København. Så flyttede den såkaldte vintergreve ind på slottet. Vi boede i Bredgade i en stor møbleret lejlighed. Det var grevens møbler, og lejligheden blev passet af en gammel kone, hvis kælenavn var »gamle«. Hun havde været fruens amme. Hun kom ofte ind i køkkenet og sad og sludrede og fortalte os historier fra hendes ungdom om hendes besøg hos sømænd, der var i havn. Det var noget ganske ukendt og hårrejsende for os at høre. Hun ledsagede sine fortællinger med eder og dristige udtryk. Vi piger brød os ikke om København. Vi var da enige om, at alle grinede ad vor landlighed. Til bal kunne da ingen slæbe os, selv om vi havde lejlighed til at komme der. Jeg var nu mest bunden. Nu lå mit værelse ved siden af børnenes, og herskabet var meget i Amalienborg hos grevens, så børnene var mest overladt til mig. Det ansvar glædede mig. Vi travede efter vagtparaden og stod og frøs, medens de spillede på Amalienborg Plads, og vi travede os varme, når de marcherede afsted igen. Drengen var så begejstret for soldaterne. Vi travede på Langelinie, og vi så på skibe, og de fire måneder gik alligevel hurtigt.

I den dejlige maj flyttede vi tilbage, denne gang til den store overinspektørbolig, der lå et lille stykke fra slottet på en bakke. Nu spadserede vi igen i parken og skulle ikke mere ind på det urolige slot. Hver dag kom der køretøj fra gartneren med grøntsager, skønt vi selv havde en stor have med alt muligt i. Det var også slotsgartneren, der passede og tilsåede den. Nu kom der gæster til overinspektørens. Fruens mor, der var kaptajnsenke, boede der hele sommeren. Hun var en storsnudet sladrehanke, men nu kendte

fruen sine folk og hørte ikke efter sladder mere. Det havde hun haft nok af, dengang kokkepigen fortalte løgnehistorier. Desværre blev min mor alvorlig syg, hjerneblødning. Jeg fik lov at rejse hjem, jeg var den eneste af vi søskende, der kunne komme og passe hende. Hvis mor bedredes, skulle jeg komme igen. Hvor var fru- en dog sød og god ved mine forældre. Det var slet ikke til at forstå, at det var den samme, der havde forbudt mig at cykle og synge og spille og ikke ville se, at der stod frøken uden på mine breve. Nu kaldte hun mig selv for barnefrøken, når hun omtalte mig. I slutningen af sommeren var mor nogenlunde rask igen, og jeg rejste tilbage til overinspektørens, medens de var i København på ferie. Senere skulle de til Paris, men de kom uventet hjem. Overinspektøren blev syg. Det udartede sig til en byld i halsen. Hvilken forskel på dengang og nu. Der var intet ordentligt sygehus i Fåborg. Den eneste læge, der tilså ham, var en gammel læge på hen ved 60 år. Der var intet at gøre, uden at vente til bylden blev moden. Patienten led, han kunne ikke få luft, til tider udstødte han brøl som et dyr. Lægen, som var der næsten altid, bare så til. Det var livsfarligt at skære i bylden, før den var moden. Fruen lå på knæ ved sengen og anråbte Gud om hjælp. I sin kvide bad hun os piger bede med hende. Elendighed kan gøre menneskene små, eller måske store. Overinspektøren led en frygtelig kvæledød en aften. Fruen sad tåreløs hele natten og stirrede på sin døde mand. Vi piger sad i børneværelset, nærmest rædselsslagne, ingen sov den nat. Begravelsen blev holdt i stilhed. Til de tilrejsende var der bestilt middag og logi på kroen. Fruens store dage var talte. Greven, som var i Paris, kom hjem til begravelsen, men rejste igen. Senere forstod vi, han gik på frierfodder. Det var en stor omvæltning

for den forvante overinspektørfrue. Hun måtte forlade hjemmet, da en ny overinspektør skulle ansættes og flytte ind. Fruen flyttede til København en måned efter begravelsen. Hun boede i lejligheden i Bredgade, til hun fik en lille lejlighed uden tjenestefolk. Nu skulle hun leve af pension. Jeg besøgte hende engang nogle år senere. Hun var tapper, hun viste stolt, at hun havde vasket børnevask. Børnene gik i skole. Hendes mor levede stadig og var rask. Hun selv så ikke rask ud, hendes store skønhed var på retur. Hun gav mig en stor pakke børnetøj, hun så, at jeg havde ring på og snart skulle giftes. Jeg ventede og hilste på børnene. De var blevet store, og vi var lidt fremmede for hinanden i begyndelsen, men da vi havde talt lidt sammen, var vi igen de samme gode venner og talte om gamle dage. Fruen vidste godt, at greven havde giftet sig og ventede en arving. Der var spået, at han var den sidste grev Reventlow på Brahetrolleborg. Det blev han også. Hans søn døde 13 år gammel. Overinspektørfruen døde 44 år gammel.

(NEU 19645, skrevet 1964).

Bestyrer eller godsinspektør

I nogle tilfælde blev en herregårds landbrug drevet af en bestyrer eller godsinspektør, der ledede driften på egen hånd, men som ikke selv indskød penge i foretagendet. Han fik løn, der i reglen bestod af en fast sum og dertil procentsatser af overskuddet. Hertil kom eventuelt forskellige goder som ride- og køreheste samt svin fodret, mælk, grøntsager og brændsel. Som god kunde hos handlende faldt der også små eller større gaver af fra disse, men dette måtte ikke overdrives, og det er et tema, som vi ikke ved noget reelt om, men desto mere om snak og mistanke.

Bestyrer eller inspektør på Rosvang Johannes Leegaard (1845–1922) og hans kone Anne Marie (1858–1935) er fotograferet omkring 1900 hos fotograf N. Nielsen i Thisted.

Inspektøren og fru

Hedevig Overgårds forældre var thyboere, men faderen, Johannes Leegaard, var, da hun 1884 blev født, overassistent ved mejeriforsøgene ved Ladelund landbrugs- og mejeriskole. 1886 blev faderen bestyrer på Rosvang, hvortil hørte den udtørrede Sjørring Sø i Thy. Efter endt uddannelse i husholdning vendte beretteren tilbage til Ladelund. 1909 blev hun leder af skolens husholdning og fra 1910 gift med skolens ny forstander:

Rosvang var i min barndom hovedgården i den udtørrede Sjørring Sø med de tre mindre gårde Færgeborg og Schäfergården mod vest og Sjørringvig mod øst. Hele ejendommen var overgået til et aktieselskab med Fyns Discontokasse som ejer af aktiemajoriteten, da banken havde ofret mange penge på kaptajn Jagd, som satte udtørringen i gang. I april 1918, da mine forældre havde sagt op til maj, blev ejendommen solgt til et konsortium, som udskilte Sjørringvig som selvstændigt landbrug og nedbrød Schäfergården, så hele det vestlige areal nu er lagt ind under Rosvang. Det oprindelige jordareal var på 1256 tønder land. Vandingskanal, grøfter og render gennemskar markområderne, og en vindmølle med snegl pumpede vandet over, men alt dette besværliggjorde driften meget. I 1898 blev der gravet en ny og større landkanal og bygget en større vindmølle vestpå, hvorved vandstanden

sænkedes betydeligt. Jorden er meget yderig og i tørre somre let at behandle; men snerige vintre giver sildig høst. Gennem årene har den båret en yderst værdifuld avl af toårigt rapgræs til frøhøst i juli måned. Den krævede hurtig tærskning og forsendelse til udlandet, hvilket gav meget ekstra arbejde. Hele driften med den påfølgende korn- og roeavl krævede et meget stort folkehold. Tørvemose fandtes i rigelig mængde, men der blev kun æltet tørv til gårdenes eget forbrug, da grunden gav udmærket græsning.

Besætningen på Rosvang bestod af ti til tolv tyre og ca 300 malkekøer, hvortil der i vinterens løb kom en del kalve. Arbejdshestene var på tolv spand svære, jyske samt et par nordbagger og islænderheste til stationskørsel og lignende. Dertil kom en stor svinebesætning for at udnytte skummetmælken, der ikke med fordel kunne laves til ost på gårdens eget mejeri, hvortil også mælken fra Færgeborgs 150 malkekøer blev bragt for at blive behandlet. Til markarbejdet der fandtes otte spand heste, mens Schäfergården kun havde et enkelt par. I stalden stod åringkalvene, og der fandtes tillige stier til fårene, der om sommeren græssede på strandengene ind mod klitten, der her strækker sig langt ind i landet, men nu for længst er tilplantet.

Min far blev som arv fra sin forgænger af alle hjemme som på egnen benævnt som »inspektøren« og mor som »fruen«; men de var jævne, naturlige mennesker

uden fornemhed og med et venligt sind og stor ansvarsfølelse for deres medhjælpere og deres livsgerning. På far hvilede hele driften, administrationen og regnskab, og mor havde den store husholdning, haven og hønsene, foruden at hun var sin egen oldfrue og sørgede for vask og tilsyn med husets forsyning af linnedvarer og sengetøj. En stor del af året holdt hun tre væversker i arbejde.

Til medhjælp havde far forvalteren, som ledede det praktiske arbejde i marken, og fodermesteren, som ordnede staldens problemer. Ladefogeden – trofast og præcis op i sin høje alderdom – passede sammen med en ung underforvalter kornmagasinerne, hvor de store korndynger krævede stadigt tilsyn, ligesom beholdningen af kraftfoder blev blandet og udvejet til alle fire gårde og sækkeantallet kontrolleret.

Rosvang var i tiden 1867 til 1919 hovedsædet for aktieselskabet, der ejede det meste af den udtørrede Sjørring Sø og en række herregårde omkring den. Rosvang var den nye tids storgård, og dens hovedbygning var højst utraditionel. Fotograf L. H. Gram, Thisted, har fotograferet den i forårslys omkring århundredskiftet.

En staldkarl rensede hestestalden, fodrede hestene og tilså seletøjet, som en sadelmager fra egnen kom og reparerede. Vanding af hestene, striglingen af dem samt smøring af seletøjet måtte landbrugseleverne selv sørge for til deres eget nummer (spand) heste. Karle havde vi ikke, kun ti til tolv lærlinge¹. Desuden havde vi en stor flok daglejere, som jeg senere skal omtale. Fodermesteren havde fire til fem foderlærlinge, nogle fastboende røgttere, som sammen med deres koner og tre til fire piger (ofte ude fra havet) foretog malkningen morgen og aften. Om vinteren malkedes i stalden, men om sommeren, hvor køerne alle gik i løsdrift i fennerne, skete det ude, hvor store læskure gav læ for sol og regn. En svinerøgtter (fastboende) tog sig af svinene, der havde løbegårde ud fra stierne.

Til haven havde vi en del år en gift gartner, men senere fik mor hjælp af en ung mand, som ikke tålte strengt arbejde. Mor havde til hjælp en husjomfru, en elev, en kokkepige, to stuepiger, en bryggerspige samt, mens vi var små, en barnepige. Til storvask, slagting og bagning i den store ovn havde vi konehjælp. I folkestuen skulle 15 til 25 personer bespises. Håndværkerne fik dengang kosten, hvor de arbejdede, og inde var vi otte til ti voksne foruden os børn. Da vi blev skolepligtige, fik vi også huslærer. Ingen kvindelig arbejdskraft havde arbejde uden-

Til højre sidder forvalter på Rosvang P. Skov og drikker øl. Den hyggelige scene er opstillet i fotograf N. Nielsens atelier i Thisted engang omkring århundredskiftet. Forvalterens søn J. K. Skov har udlånt dette og billedet af gårdens inspektør og hans frue.

dørs udover lidt havearbejde. Af mandlige medhjælpere påhvilede det fodermesteren at slagte de overflødige tyrekalve, som slagteren ikke købte, og som ikke skulle indgå i avlen. Husholdningen kunne bruge en del, men daglejerne ville gerne købe det ferske kød til den billige pris af ti og tolv øre pr halvkilo for henholdsvis for- og bagkødet.

Fodermesteren kaldte klokken fire til halvfem henholdsvis sommer og vinter, men morgenmad fik staldpersonalet først efter malkningen. Landbrugslærlingene spiste om sommeren klokken halvseks, om vinteren halvsvv, men da skulle hestene være striglede, og klokken seks eller svv stod hver mand ved sit nummer heste, når forvalteren på klokkeslet kom for at sætte i arbejde.

Davren bestod af friskkogt mælk og rugbrød, smurt med smør. Samtidig fik enhver udleveret sin frokost, en flaske øl og to skiver rugbrød (af tolv pundes brød) med ost og kødpålæg. Maden var lagt i en hvidskuret »tejne« eller »skræppe«, så den kunne lægges i hestenes muleposer uden at tilsmudses. Middagsklokken ringede klokken tolv præcis, og derefter var der hvilepause til klokken et til halvto. Eftermiddagsmaden var som frokosten, og klokken seks eller svv efter årstiden spiste man aftensmaden, efter at hestene var sat på stald, og seletøjet hængt op. Foderet var fyldt i krybberne, og strøelse spredt af staldkarlen. Aftensmaden bestod skiftevis af varm sødgrød med kold mælk og kold grød med varm mælk samt smurt rugbrød. Sigtebrød og kaffe fik man kun søndag morgen. Først langt senere blev der givet kaffe, før man gik i marken efter middag.

Middagsmaden bestod altid af to retter rigelig mad efter en nogenlunde fast plan varieret noget efter årstiden, slagtetid eller andet, og den følger her, hvis det har

interesse. Mandag: Risenvælling, skinke med hvidkål eller bønner, kartofler. Tirsdag: Grønkål eller gule ærter med flæsk, eller suppe med kalvekød. Onsdag: Sødgrød med smør og mælk, koldt flæsk og stuvede kartofler. Torsdag: Kærnevælling med byggryn, pandekager med sirup. Fredag: Bollemælk (rismel), stegt flæsk med løgsovs og kartofler. Lørdag: Øllebrød med mælk, plukop med kartofler. Søndag: Risengrød, æbleskiver eller oksekød i ragout og kartofler. Det var gammeldags, solid kost og ikke god efter nutids spisesedler, men jeg mindes aldrig, at nogen ikke tålte den. Frisk luft og meget arbejde har nok hjulpet til god fordøjelse, og jeg ved, at maden og dens ingredienser altid var friske. Mælken var kun skummetmælk, men renskumningen var ikke så effektiv som nu. Fisk fik vi en del af efterår og vinter: Sild, torsk og håe (en lille haj), dejlig med sur sovs og kartofler. På bordet i folkestuen stod altid to emaljerede lågkrus med øl og i et hjørne en mælkekøler med tragt og stangøse til at fylde i flaskerne med. På tærskedage, som der var mange af, trængtes der til ekstra drikke for at skylle støvet af halsen.

Kun landbrugslærlingene havde lidt aftenarbejde med at føre arbejdsdagbog samt en til to aftener om ugen deltage i en times undervisning i dansk og regning, der blev givet af vor huslærer – altid en seminarist – men ikke alle var lige oplagte. Dagbøgerne blev indsendt til Landhusholdningsselskabets bedømmelse og karaktergivning. Efter tre års uddannelse på forskellige gårde udleveredes et lærebrev, som ikke var uden betydning for fremtiden.

Af den kvindelige hushjælp var husjomfruen, eleven og kokkepigen de første om morgenen, når maden skulle smøres, og mælken koges, men tørveilden blev askedækket om aftenen, så den hurtigt

blussede op. De tre fik middagssøvn. Ellers gik dagen med husligt arbejde i det upraktiske hus, og fritid var der kun lidt af. Fridage var markeds- og dyrskuedag samt en dag i højtiderne. De fleste piger var fra egnen og kunne besøge hjemmet en søndag eftermiddag, selvom de måtte gå en times vej. Cykler var der ingen, som ejede. I 1902 fik min ældste søster og jeg lov at købe en brugt cykel for 25 kroner, selvfølgelig uden frihjul, der først senere kom frem.

Stuepigerne havde om vinteren strikkearbejde for mor til klokken 9 og kunne først da tage fat på deres eget nødvendige sytøj. Vi børn hjalp nu og da med at knytte de uldgarnssnore, som kantede de lange nederdele for at tage slid for sømmen. Ferie kendte intet tyende til, og biindtægter var der ikke lejlighed til at skaffe sig.

Karlekamrene var næsten alle vegne i nærheden af stalden, som regel med indgang fra hestestalden, oftest med stengulv uden varme, så om vinteren drev fugtigheden ned ad de kolde ydervægge og blev kun dårligt opsuget af de tykke halmåtter, man anbragte bag sengene, for at sengetøjet ikke skulle ødelægges. Det hjalp, at dynerne var uldne, hjemmevævede bolstre, og lagenerne erstattedes af uldne tæpper (hylsklæder), men alligevel! Hjemme havde alle hver sin seng, men landbrugseleverne sov i et stort fællesrum oppe under taget med fire almindelige tagvinduer. Underneden var der skrive- og opholdsstue med kakkellovn og ved siden af to værelser til foderlærlingene, så de, der skulle så tidligt op, ikke forstyrrede kammeraterne. Mor sørgede altid for godt sengetøj og rene lagener hver måned, men alle forhold var yderst spartanske og set med nutidsøjne helt urimelige. Etagesenge har jeg ingen steder set, men understyret bestod kun af et langt bord, en

Ifølge folketællingen fra 1890 bestod Rosvangs husstand af 52 personer, hvoraf kun bestyreren, ladefogeden og tømreren var gifte. Manden i den hvide jakke til venstre er forvalter Poul Skov, der var fra Ringsted. Den ældre mand til højre med hvidt kindskæg er ladefoged Hans Henrik Hansen fra Brahetrolleborg på Fyn. Han og hans kone var født i 1830. Billedet er fra 1897 eller 1898. Beretteren Hedevig Overgaard finder man som den lyse pige nr 3 fra venstre i 2. række fra neden. Nogle af de skæggede mænd i bageste række er fiskere, der kun kom på gården i høslæt og kornhøst. Høstarbejdere og daglejere er ikke indregnet i husstandens 52 personer.

bænk med vaskestel og spande til udslag. Mellem sengene var der plads til en kuffert, en taburet og på væggen en knage til at hænge tøj på. Enkelte velhavende karle havde skab i stedet for kuffert. I opholdsstuen stod to lange borde med skuffer og rygløse bænke på hver side og en lampe over hvert bord.

På modsatte side af forstuen lå forvalterens og fodermesterens værelser, der var forsynet med skrivebord, stole, servante, garderobe og i den førstes værelse

et bogskab med en mindre bogsamling faglitteratur samt bøger fra Foreningen til Folkeoplysningens Fremme til elevernes afbenyttelse.

Alle disse forskellige rum, der lå i en særskilt bygning, der også gav plads til vaske- og slagtehus, bagestue, ovn og melkammer, blev hver dag rengjort af bryggerspigen. Kun lamperne kom over og blev påfyldt og pudset af mor og senere af os pigebørn. Lygterne i stalden, der kun var olielygter, til flagermuselygterne kom

frem, ordnede natvægteren, før han gik hjem, og det kunne ikke gøres, før malkning og staldgerning var forbi. Imens fik han morgenmad, bar brændsel ind, kørte asken ud fra køkkenet og gik så hjem og sov. Klokkeren otte aften overtog han påny vagten over den store besætning, så alle andre kunne hvile ud i ro.

På Rosvang havde vi en stor flok af faste daglejere, som dels boede i gårdens huse, dels havde små landbrug, som kone og børn tilså. De kom til den faste arbejdstid og blev af forvalteren sat i gang med, hvad evner og kræfter betingede. Gårdens huse havde som regel to boliger med to stuer, køkken, forstue, vaskehus og yderst plads til høns og en gris og dertil havejord til kartofler og urter. Halm til strøelse fik de fra laden og skummetmælk på mejeriet for fire øre, sødmælk for ti øre pr liter. De »selvejende« lånte heste på gården til markarbejdet, men det blev jo søndag formiddag til nogen fortrydelse for den elev, hvis heste skulle i brug. Enkelte husmænd havde lært et håndværk og kunne gøre nytte som murer eller smed, og nogle opøvedes i årenes løb i dræning og vedligeholdelse af de mange grøfter og

Per Skotlænder, gammel daglejer på Rosvang, var dygtig ved dræningsarbejde. Her er han over 80 år, gråsprængt i sit røde hår og skæg, altid i strålende humør. Min søster har taget billedet, da han en dag ville tale med Far. Træskoene havde han sat ved køkkendøren, så han fik Fars tøfler på. – »Det bliver så møj en hæsle billed«, sagde han smilende, og nogen skønhed var han ikke. Men han var vor gode ven og citerede for os børn: »Lyksalig er den mand, der kan høste på Rosvang og drikke sig en dram! bælderanis!« Så slog han hælene op til sin hængende buksebag, selv om han havde arbejdet i grøfterne hele dagen – og så lo vi alle! Hans kone og datter var dygtige væversker for Mor, skriver Hedevig Overgaard om det gamle billede.

Under Rosvang hørte Færgesborg, der er bygget på en tidligere ø ude i den udtørrede Sjørring Sø. De tre gavlporte i det store hus førte ind til en lade. Langs ydervæggene til begge sider var der stalde. Engang var gården et spændende eksperiment. Således kørte man gennem den midterste port ind i første sals højde. Hans Stiesdal har fotograferet gården 1957, for den er bygget på et middelalderligt voldsted.

vandløb, som altid skulle holdes i orden. Iøvrigt havde gården sine faste håndværkere, to smede til de mange vognhjul og hesteskoning, tømmer og snedker, som også slog dritler sammen til smørret fra mejeriet. Ingen gifte folk fik kosten hos os. Prisansættelsen kan jeg ikke huske. Daglønnen var lille! En kone fik for en dags arbejde i ti til tolv timer 1.20 kr. For roelugning betaltes 5 øre pr 100 alen – jeg ser i en af fars regnskabsbøger 1894, at der kunne tjenes 5–7 og en enkelt 8 kroner pr dag, men den har sikkert været fra solopgang til dens nedgang². Desværre kan jeg ikke finde løn for daglejere, men jeg mener 1 kr pr dag om vinteren og om som-

meren og på tærskedage 1.50–2.00 kr. Dette er dog nærmere århundredskiftet. Vi havde selv damptærskeværk til frøhø og korn. Selv om lokomobilet stod uden for laden, så remtrækket gik gennem den åbne ladeport, støvede det dog frygteligt derinde; men de mange tærskedage gav jo en bedre skilling, og i de egentlige vinterdage var der ikke brug for hjælp til noget udearbejde. Så kom julen, den eneste tid, hvor der vankede gaver: Et kæmpestort sigtebrød, et stykke flæsk, to tællelys og til børnene hver et julelys, et kræmmerhus, et hjerte, en trænød af para- og valnød, hasselnødder, en stor skål pebernødder og småkager. Det var velkomment.

Der var jo tit mange børn, så det kunne knibe mor at holde rede på hvor mange. Senere gik mor over til at invitere mødre og børn til vort eget juletræ, og det var en hyggeligere form, som jeg ikke har oplevet. Da var kun min yngste søster hjemme, og hun har altid været børneven.

Hvad angår livets lyse og mørke sider i de små hjem, kunne der fortælles mangt og meget. Det var slid, flid, nøjsomhed og gennemført sparsommelighed, der bar

dem oppe. Folk giftede sig i en senere alder og var ofte anderledes modnede gennem ungdoms modgang i eget eller slægtens liv, og i pagt med inderlig gudstro og god vilje til at bære livets byrder, som de kom, levede de et meget mere tilfreds liv, end nutids mennesker med de store krav udadtil kan forstå. De glædede sig over små ting, over gaver uden at betragte dem som almisser og misundte ikke andre. Kom børnefødsler, sygdom eller dødsfald

Både på stranden i Vorupør i 1907. Det gamle kystfiskeri drevet af små jordbrugere var i færd med at udvikle sig til et hovederhverv for kystboerne, men endnu havde fiskerbefolkningen en nær tilknytning til Thylands herregårde, hvor der indtil mekaniseringen var pengelønnet arbejde at få i høslæt og kornhøst, og til at bruge leen var fiskerne uovertrufne. Fotografiet er fra Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg.

for, var der venlig hjælp med råd og dåd, og så gik det.

Løsere medhjælp er et af de mørke punkter i mit barndomshjems historie! Da roedyrkningen tog fart, og intet maskinelnet redskab fandtes til hjælp ved lugning og udtynding af planterne på de store arealer, måtte man søge hjælp blandt kvinder og børn. Da disse sidste kun gik i skole en halv dag om ugen i sommertiden, og de fattige fiskere i Vorupør havde mange børn, blev de hentet i en stor høstvogn søndag aften og kørt hjem igen lørdag aften. Det var 20–30 børn i 12–14 års alderen, piger og drenge, som sov i høet på loftet. Varm mad kunne de ikke få, men i køkkenet fik de skåret brød, kogt æg og lavet kaffe og the i deres små kedler. Mælk stod til dem i en mejerispand med låg, og øl kunne de hente i folkestuen. De arbejdede på akkord for de 5 øre pr 100 alen, men det blev kun små penge. De tjente til konfirmationstøjet, 3 til 6 kr ugentlig. Der kunne nok være liv og lystighed efter fyraften, men lidt tilsyn blev der jo, om det gik alt for højt. Robuste var de på sjæl og krop, og det var måske deres lykke – ellers kunne de nok tage skade af det liv i 3–4 uger; men de nød vist at »være sig selv«. Syge var de aldrig udover en dårlig tå eller en rift på fingeren, men så søgte de ind til mor og blev forbundet. Når roelugningen var forbi, drog de hjem – rigere på oplevelser af forskellig art, men næppe lige gode. Senere kom to til tre piger ofte tilbage som malkepiger, men da havde de værelser og spiste i køkkenet.

I høslæt kom fiskerne selv ind for at få lov at slå græsset på grøftekanterne og bjærge det til hø. Deres egne magre marker kunne ikke give foder nok, og jeg kan se, de har betalt fra 10–60 kr for det. Så har de rimeligvis lånt heste og vogn til hjemkørsel den ca 12 km lange vej, da ikke mange af dem selv havde køretøj. Småt og

fattigt havde fiskerne det; med de fem mand i et bådelaav kunne de ikke ro langt til havs, og nøden var vintergæst i mange hjem. I værste fald tog da konen fiskekurven på ryggen og gik ind i landet for at tigge mad i gårdene, og da gik Rosvang ikke ram forbi. Mor, som selv var vokset op i en gård under klitten, kendte deres kår og gav dem med en rund hånd. Til jul og påske kom der altid en strøm af fattige kvinder og fik i deres poser og knytter³ byggryn, mel, brød, ost, »en bette bej å koeg o«, en lille bid at koge på, ofte saltet fåreside eller oksebryst. Om efteråret, når fårene var klippet, tiggede de også »en bette krom tow«, og mor holdt en pose med tredje klasses uld tilbage for at kunne give. Dette er en måske lidt for udførlig beskrivelse af forholdene i mit barndomshjem, og der kunne endda være lidt mere at berette. Men jeg tror, man vil forstå, at selv under lidt større forhold kan man leve et roligt arbejdsomt omend stilfærdigt og dog fornøjeligt og lykkeligt liv! (NEU 13672, skrevet 1958).

Med disse ord understreger beretteren den ualmindelige sammensætning af stordrift og en lederfamilie præget dels af gammel lokal gårdmandsbevidsthed og dels den grundtvigianske højskolebevægelse.

1. I folketællingen 1890 nævnes 4 tjenestekarle og en avlskarl (forkarl), men i 1901 omtales kun landvæsenselever.
2. Mon ikke familien har deltaget i lugningen.
3. Knytter, bærekleder.

Inspektørfamiliens bolig og dagligliv

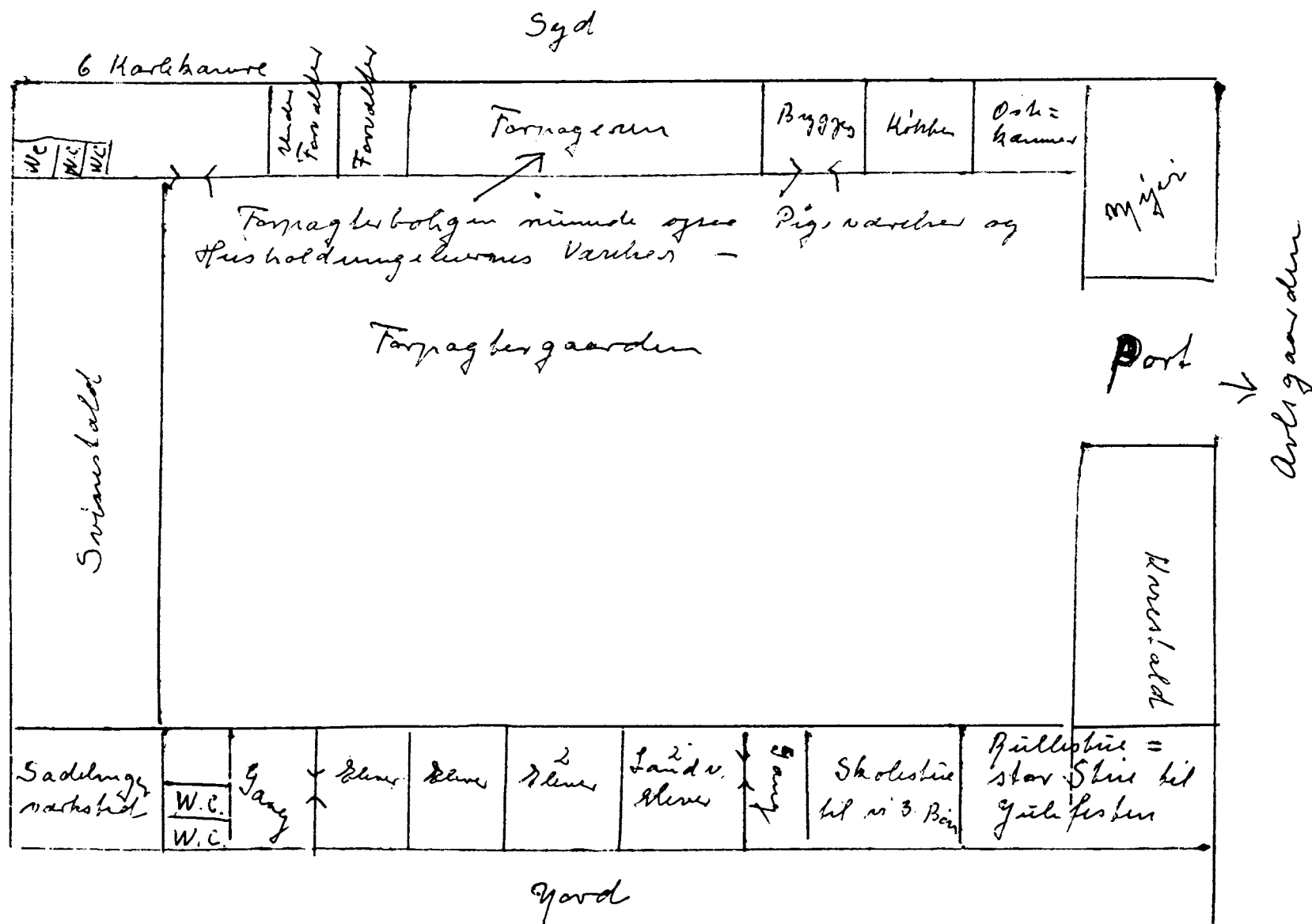
Voergård i det sydøstlige Vendsyssel ejedes fra 1872 til 1914 af cand. jur. Peter Brønnum Scavenius, der var født på Gjorslev. Han lod avlsbygninger og bestyrerens bolig nybygge fra 1874. Store dele af avlsbygningerne brændte 1908, men bestyrerboligen blev stående, og det er den Esther Bentzen, født Christensen, er vokset op i. Hun er født i året 1900:

Det jeg her vil fortælle om, er inspektørboligen på Voergård, hvor jeg er født. Min far var inspektør på det 1500 tønder land store gods fra 1898 til 1915, da han overtog godset i forpagtning, men familien boede stadig i den samme fløj i den for sig selv beliggende firkantede gård, der var bygget 1874 til 1877. Min beretning vil derfor være fra min tidligste barndom altså i fars inspektørtid 1910–12. På medfølgende skitse vil De se de forskellige indgange til den meget, meget lange inspektørbolig. Vores gang blev brugt daglig. Der var lange knagerækker, et bord til breve og aviser, en stor lukket kasse til brænde til stuerne, en støvleknægt og en stor hundekurv til vor store danske hund »Fenris«. Her var trægulv, der blev ferniseret.

I entreen til forvalter og karlekamre var der stengulv.

Køkken og bryggers var meget store og lå ved siden af hinanden. I køkkenet var der cementgulv, i bryggerset stengulv som almindelig brolægning udendørs. Lofterne var af træ med synlige bjælker i bryggerset, medens der i køkkenet var brædder under bjælkerne. Begge lofter var mørke af røg og sod.

I bryggerset var der to store gruekedler, der brugtes til kogning af vasketøjet. Dette blev kogt to gange, »skiddenkogt«

og »renkøgt«, begge gange i sæbe vi selv lavede een gang om året. Sæben blev kogt af selvdøde dyr, der blev saltet ned i store tønder, der stod i en mørk kælder i nærheden af svinehuset. I bryggerset var husets eneste vandhane. Vi havde en hævert i en dyb brønd, og den forsynede hele vores gård. Derfra blev der hentet til køkken, til soveværelser, til elevværelserne og så videre. Der stod et kar under hanen til at tage spildevandet, der blev brugt til ren-

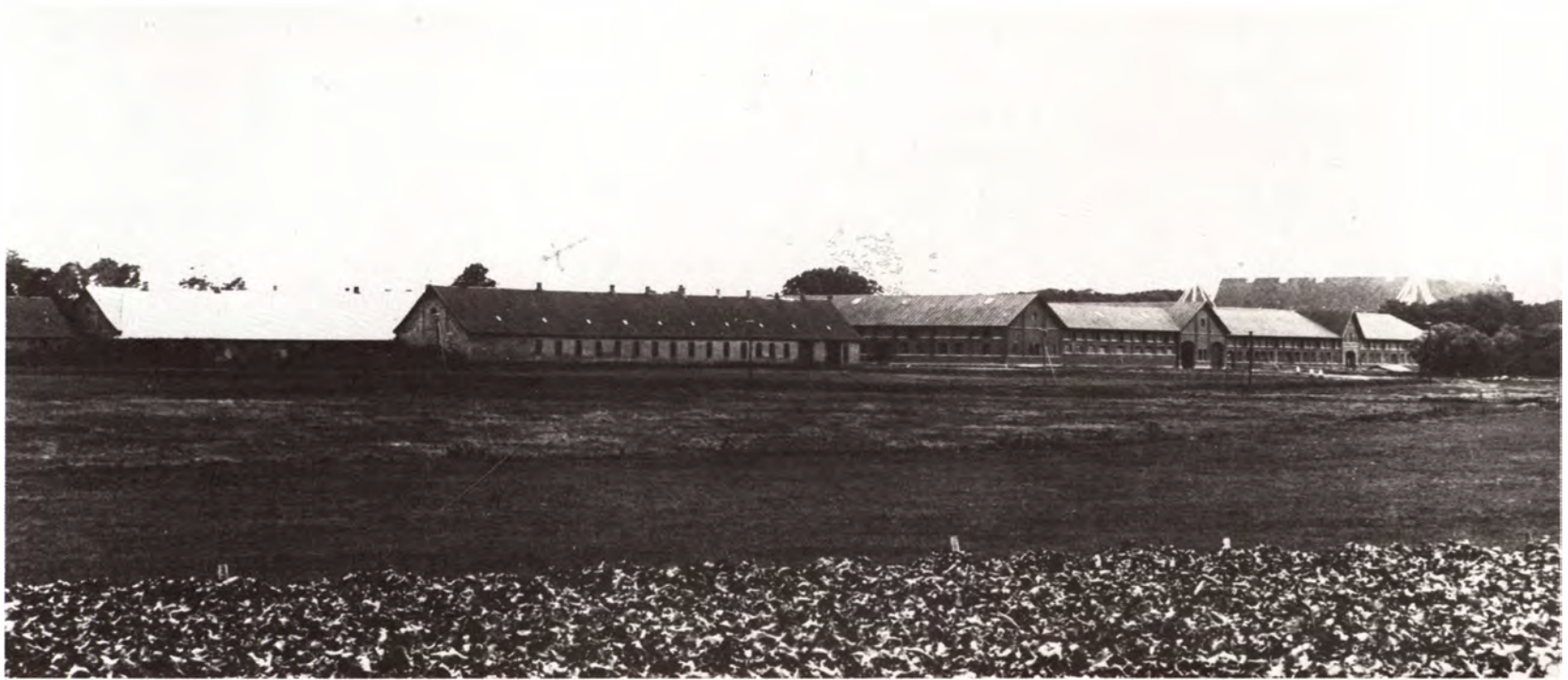
gøring. I bryggerset var der desuden vaskerbænke med baljer (hvidskurede) samt en mægtig tørvekasse, der var så stor, at når vi børn legede »put« (skjul), krøb vi tre til fire stykker ned i tørvekassen!

I bryggerset bryggede vi øl om vinteren en gang om ugen, om sommeren hver anden dag. Dertil kogte vi vand i gruekedlerne til at hælde over maltet. Der lå altid tre til fire tønder med øl, hvor man fra en hane tappede drikken i kander og store

trækruer. Ved juletid plukkede vi gæs og ænder i bryggerset. Der sad syv til otte husmandskoner og plukkede fjerene i et kar og dunene i et andet. Så gik snakken, og mangen munter historie er fortalt slig en tidlig mørk vintermorgen, alt imens konerne fik adskillige kaffetår at varme sig på. Fjer og dun blev brugt til vore dyner og puder.

I køkkenet blev al maden lavet. I et hjørne stod en gruekedel, hvori al søbe-

Voergårds avlsbygninger med hovedbygningen i baggrunden til højre er fotograferet kort efter opførelsen af nye stalde i 1908. Bestyrerboligen fra 1874 ses midt i billedet.

mad, risengrød, altså alle forretter blev kogt. Ved modsatte side stod komfuret med fem huller, ovne og en stor sidegryde, hvori vores forbrug af varmt vand kunne hentes. Vi stegte flæsk eller frikadeller på to pander, og hver gang en pandefuld var færdig, kom det stegte ind i en ovnskuffe for der at holde sig varm.

Langs vinduerne var der fast bord med en vask i midten. Under vasken stod en balje med to hanke til køkkenaffald, der over middag blev båret over til grisene, og baljen skulle skures, inden den kom på plads igen.

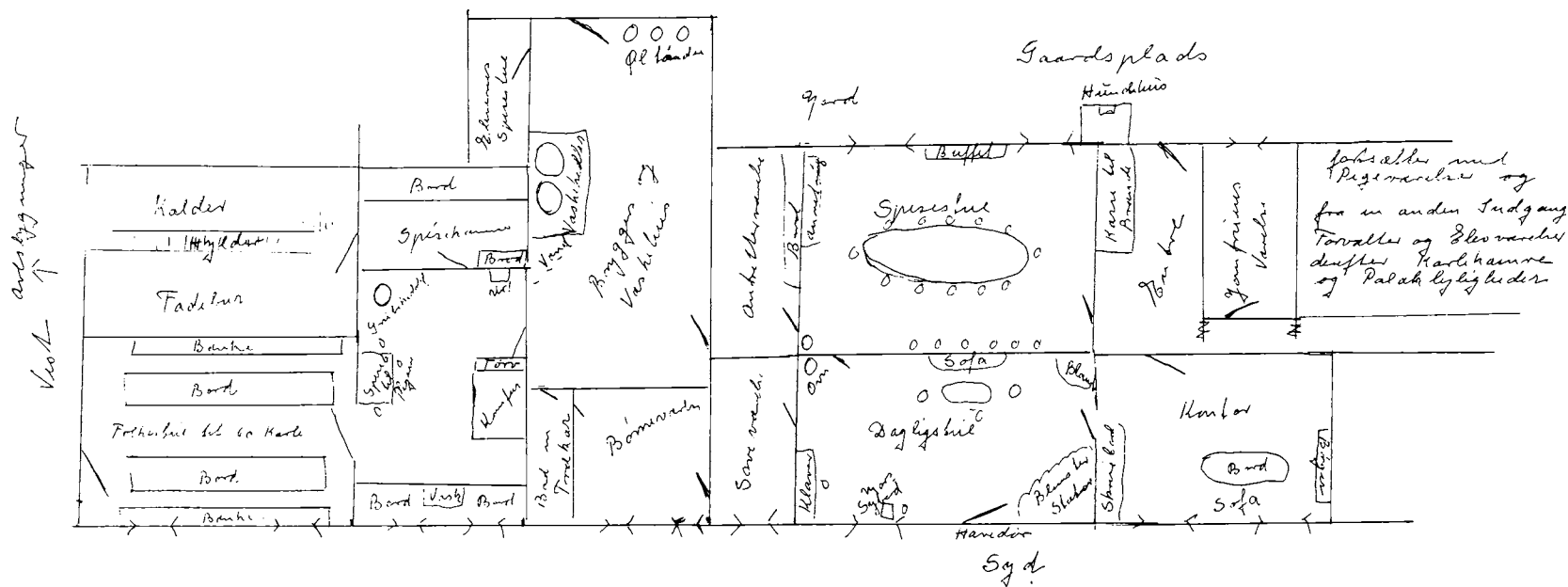
Der var petroleumslamper alle vegne, en over vasken, en over komfuret og en over pigernes spisebord. Der var ingen pynteting i det køkken, men et stort bornholmerur, der var malet som lyst egetræ. På tallerkenrækken, der hang over pigernes spisebord, var der papir på nederste hylde, og det var klippet i mønstre med huller og tunger. Det så skam fint ud.

I spisekammeret tilberedtes alt det kolde. Der blev smurt rug- og sigtebrød til morgenkaffen, pålægs- og aftenmad og desuden anrettet fade med pålæg til spise- og aftenstuen, hvor mine forældre, forvalteren, jomfruen, husholdnings elever og vi tre børn spiste. Bordet var altid trukket ud til mindst 12.

Som følge af den store medarbejderstab var der flere opholdsrum. Folkestuen med plads til en 50 til 60 personer var opvarmet, så folkene kunne blive der indtil sengetid. Landvæsenseleverne havde kakkellovn på værelserne og kunne fyre der, hvis de havde lyst. De syv piger havde ligeledes varme på værelserne, men jeg tror nu nok, de hyggede sig med mandfolkene, og ofte dansede de i folkestuen til harmonikaspil.

Jomfruen og husholdnings eleverne havde, ligesom forvalteren, ophold i familien og sad dels i kontoret dels i dagligstuen hos far og mor. Der blev næste dags arbejde tilrettelagt og derefter læst højt

Ester Bentzen har i en beretning om tjenestefolkene skitseret hele indretningen af de fire længer, hvoraf inspektørboligen (efter 1915 forpagterboligen) var en del. Midt i gården stod der et lindetræ.

eller sunget. Kom der besøg af enten familie, venner eller øvrighedspersoner, blev der altid serveret for dem i kontoret, og så kunne de unge blive siddende i dagligstuen.

I de rum, der hørte til inspektørens private, var der alle steder hvidtede lofter og bræddegulve – dog kan jeg huske, at i mine forældres soveværelse var der cementgulv til 1904. Da fik jeg en lille søster, og i den anledning fik mor bræddegulv i sit soveværelse. I soveværelser, entreer og spisestuer var der hvidkalkede vægge, i kontoret og dagligstuen var de malede, men senere fik vi tapet til disse to stuer.

De fleste af møblerne tilhørte gården således senge, borde og stole i karlekammer og elevværelser, folkestue og køkkenregioner. Mine forældre havde deres egne soveværelses- og dagligstuemøbler fra deres bryllup, hvorimod møblerne i fars kontor og vores spisestue var gårdens. Kontormøblerne bestod af et stort skrivebord med påsat reol til gårdens papirer, et bord, en polstret men hård sofa, polstrede stole omkring bordet og en stor lænestol. Des-

uden var der en bogreol fra loft til gulv, et tobaksskab og en lille hjørnesofa. Betrækket på møblerne var mørkeblåt vadmel. Hvad der ellers var for at pynte op i stuen, var mine forældres ejendom, for eksempel et lille gulvtæppe under bordet, lyseduge og sofasløjfer. De sidste to dele var broderet på hvidt hørlærred.

Vores spisestue (der altså hørte gården til) bestod af et ovalt bord trukket ud til 12 til 14 personer, en lang buffet og et anretterbord. Disse møbler var malet som lyst egetræ. Stolene var egetræ og derfor ikke malede. Spisestuen var kun beregnet til at spise i. Alle måltider blev indtaget ved det store bord, hvor der altid var hvid dug på. Vi havde hver vores serviet i ring med navn. Hvert medlem af husstanden havde sin bestemte plads, far og mor for hver sin ende. Mor øste maden op ved bordet, og en stuepige gik rundt og bød hver enkelt. Der var stil over den gamle spisestikultur.

Gamle møbler? Ja, mor havde en stor kiste med buet låg, egetræ med messinghåndtag og lås. Far havde fra sit hjem et

mørkt egechatol. Også disse to møbler er her hos mig. På Voergård stod disse to genstande ovre i rullestuen. I kisten var der dyner og vattæpper strøet ned med naftalin. Hos os blev der aldrig solgt eller kasseret gamle møbler.

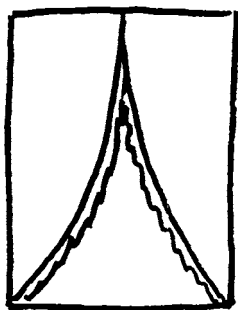
Far og mor havde eget soveværelse, og vi tre piger sov i et værelse ved siden af. Møblerne bestod af to senge, hvidmalede med drejede knapper ved hoved- og fodende, to servanter med marmorplader, vaskestel af porcelæn, sæbekop og selvfølgelig en natpote inde i servanten. Ved siden af stod en stor spand med låg til at bære vaskevandet ud i. Mange år senere i 1912 fik mor et hvidmalet toiletbord med stort spejl. Hvor var vi stolte af dette møbel. Det kostede 95 kroner. Der var to små skabe med skuffer på hver side af spejlet og tre skuffer i selve møblet.

Dagligstuens møbler var af mahogni med rødt plyds. Mor havde desuden et sybord ved vinduet. Både på sybord og på det ovale bord var der broderede lyseduge. Der var et lille gulvtæppe under bordet og et lammeskind under mors sybord. Gulvet

var ferniseret. Billederne på væggene var fotografier. Mor havde mange blomster, der stod på høje stativer.

Den tid jeg beskriver er petroleumslampernes tid. Vi havde store hængelamper over bordene i spisestue, dagligstue og kontor. Desuden havde far en stålampe på sit skrivebord. I entreen hang en »køkkenlampe« på væggen. Når vi læste eller syede om aftenen, sad vi i en rundkreds om bordet, for at alle kunne få nytte af lampen. Mor sad altid for den ene ende af dagligstuebordet og vores privatlærerinde for den anden. Lærerinden læste som oftest højt for os af en af tidens nye bøger. Mine forældre var i en læsekreds og fik der to nye bøger hver 14. dag. Mors unge piger måtte aldrig sidde med hænderne i skødet. De lærte at kniple og brodere. Jeg mindes aldrig at have set dem strikke eller hække. Ind under jul sad vi alle omkring bordet i spisestuen, også pigerne fra køkkenet. Så lavede vi juletræsdynt, hjerter, kræmmerhuse og små spånkurve, altid kun i rødt og hvidt. Da blev der læst julehistorier, og vi fik aftenkaffe med brune kager. Ellers fik vi aldrig aftenkaffe.

Der var gardiner over alt. I karlekamre, elevværelser, pigeværelser, folkestue, køkken og så videre var der hvide lærredsgardiner med flæser, således:

Denne facon gjorde at kappe var overflødig. I vore private stuer var der hvide eller cremefarvede blondgardiner. Kappen var

meget kunstfærdig, enten lagt i dybe læg eller, hvis moden fordrede det, slynget i bølger og buer om en rund gardinstang. Om vinteren blev der hængt uldne gardiner oven på de hvide, hvorefter man så kunne anede en tungekant. Gardinerne blev aldrig trukket for vinduet. I vore stuer havde vi rullegardiner, dog ikke som de nuværende med fjeder, nej der var forneden en spole, hvor man, når man rullede op om morgenen, vikledede snoren om og bandt den godt fast. I kamre og værelser var der kulørte bomuldstrækgardiner for den nederste halvdel af vinduet, som regel mørke blåternede, der var mest praktiske med hensyn til vask.

I fars kontor og i vores dagligstue var der et lille gulvtæppe under bordet. Ellers var der forliggeren foran dørene, under fars skrivebord, ved mors sybord og ligeså foran vore senge. Først i 1922 fik mine forældre et tæppe over hele kontorgulvet. Det var et præstegårdstæppe i uld.

Mor var som omtalt meget interesseret i håndarbejde, så vi havde puder i sofaen og i nogle stole. De var alle hjemmelavede, nogle i korssting, andre med fladsyning på vadmæl. Lysedugene var altid hvide broderet med engelsk broderi, hedebo eller hvidsøm, og da mor selv kniplede meget, var der ofte en blonde udenom. Vi havde da også broderede »sommerfugle« på stoleryg eller sofaryg, snehvide, stivede og perfekt strøget. Sikken et arbejde! Til pynt var der ellers blomster, blomster og atter blomster. Der var blomster i vinduerne, i almindelig urtepotte, aldrig i skjuler. Mor havde fået gårdens snedker til at lave et stativ som et træ med mange grene. På enden af grenene var der en træplade, hvorpå mor satte grønne planter, store og små slyngplanter og stive planter mellem hinanden. Det var for at fylde et tomt hjørne i stuen. Der var ikke råd til en stol, og det så dekorativt ud.

Som De ser på medfølgende billede fra vor dagligstue, havde vi et billedparti over sofaen. Billederne fra Holland var brune i tryk og i guldramme. Den unge pige i den ovale ramme var en af vore privatlærerinder, der døde som nittenårig af tuberkulose. På bordet en sølvskål (uægte) med blomster. Mor havde altid skåle med blomster på bordene. Helt op i sin ret høje alder sørgede hun for friske blomster hver lørdag, og selv i landvæsenselevernes stuer satte hun blomster. Hun brugte almindelige lerskåle med sammenkrøllet hønsetråd (det bruger jeg også), og deri arrangerede hun de smukkeste buketter. Lerskålen blev sat i en kurv af den slags, man til festdage får pyntet fra en gartner.

På buffet'en i spisestuen stod en themaskine, thedåser, strygejern og to lysestager, alt af blankpudset messing.

Over middag vaskede de unge piger sig på deres værelser og mødte i rent tøj til eftermiddagskaffen. Landvæsenseleverne og karlene vaskede sig, når de kom fra marken, og inden de skulle spise til aften. Karlene havde tre til fire »dasser«, pigerne havde eet, med nøgle til, og vi havde eet, og så brugte vi avispapir. Svinepasseren tømte spandene to gange om ugen. Siddebrættet var hvidskuret. Spandene blev skyllet, og om sommeren kom der kalkvand både ind- og udvendig. Først i 1917 fik vi vandkloset. (NEU 27733, skrevet 1969).

Ud fra NEU's hæfte om hjemmebagning af brød har Esther Bentzen givet følgende beskrivelse:

Hvor er der dog meget, man ikke ved, ikke kan huske. Netop derfor er det morsomt, at det, man kan huske, bliver skrevet ned og fortalt videre, så andre måske kan have glæde deraf.

Min viden om rugbrød er lig nul. Kort efter at mine forældre kom til Voergård i

1898, oprettede egnens store gårde et andelsbageri i Præstbro, hvortil man leverede rug og fik brød i stedet. Derfor kan jeg slet ikke huske noget om denne bagning. Derimod ser jeg tydeligt for mig den store fladvogn med ren halm i bunden fyldt med store 16 punds brød holde uden for bryggersdøren, og vi hjalp til med at bære de endnu lunkne duftende brød ind på hyldeerne i ostekammeret.

Derimod husker jeg sigtebrødsbagningen før jul. Det foregik i den store bageovn i »mejeriet«, et rum hvor mælkespandene blev vasket. Der var en dør

mellem ostekammeret og mejeriet, hvilket var praktisk, da sigtebrødsdejen blev æltet i et 1½ m langt dejtrug i ostekammeret, og så kunne den bæres til bagning i mejeriet. I en af mors gamle bøger står: »200 pund sigtemel – 25 store brød«, samt »25 pund flormel til julekage«, til høstgildet dog »50 pund flormel, 10 pund smør og fedt, 4 pund corender, 4 flasker citronolie, 8 pund sukker, 10 æg, 15 pottes mælk, 40 skefulde gær«. Bag den store ovn lå store dynger af lyngknipper af passende størrelse til at komme ind ad ovndøren samt en del lyngtørv, der skulle

Inspektørboligen 1917. Fra venstre ses beretterens moder, søsteren Inga, faderen, beretteren og hendes søster Julie. I 1915 havde faderen overtaget Voergård i forpagtning.

forhindre lyngen i at futte for hurtig ud, så man skulle til at tænde op igen. Vi tændte op med halm, aldrig papir eller olie. Det var mejeripigen Stines arbejde at fyre ovnen op, alt imens hun passede sine mælkejunger. Derimod var det mor, der med sine elever og kokkepigen æltede sigtebrødsdejen. Den blev æltet aftenen før, blev dækket med et lagen om natten, æltet efter og formet næste morgen.

Når ovnen var rødglødende, og den »knitrede« i stenene, blev al aske og ikke brændte kviste raget ud med en lang stang med et tværbræt på enden. Jeg kan huske, der blev slået vand på det, som det lå der på stengulvet. Det var nok for at undgå ildebrand. Senere blev ovnen fejtet med en riskost. Brødene blev sat direkte på ovenbunden og alle på een gang. Dertil havde vi en lang flad skovl. Efter sigtebrødene kom julekringlerne ind. De var formet på store jernbageplader, men det aller, aller bedste var dog de tre »vrakænder«, der stod yderst ved ovndøren. Det var små brød formet som ænder, og de var til os tre små piger. Vi fik dem gloende varme. Skorpen var hård, men kunne man bare få hul, så kunne vi med en finger pille den dejlige varme krumme ud, og vi måtte nok spise dem med det samme! Ah hvil-

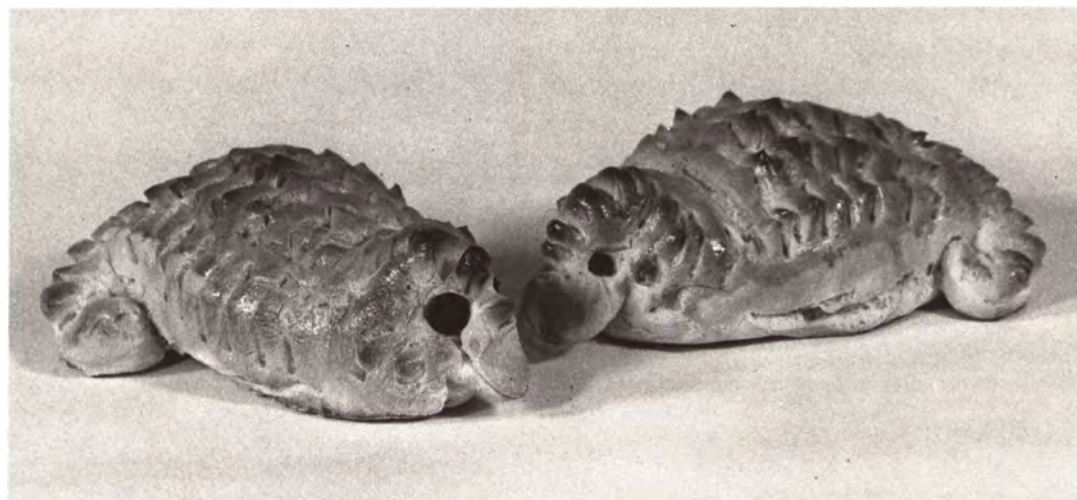
ken flothed¹. Til slut blev der bagt tvebakker og pebernødder. Tvebakkerne bagtes som boller, der blev skåret over og tørret om natten. Denne bagning af sigtebrød, julekage og pebernødder blev foretaget så sent som muligt før jul. Jeg vil tro, der kun var et par dage tilbage. Derimod blev julens småkager bagt meget tidligere.

Inden det blev alt for mørkt i vejret, og inden mor skiftede piger til november, bagte vi småkager, sirupskager og hvide kager med kanel. Der blev brugt 16 pund mel til hvert hold. Til de brune kager var opskriften 16 pund mel, 6 pund smør, 6 pund sukker, 6 pund sirup, 24 kvint kademomme, 24 kvint kanel, 24 kvint nelliker, 24 kvint potaske og dertil skal af 8 citroner. Til de hvide kager brugtes 16 pund mel, 4 pund fedt eller smør, 4 pund sukker, 30 æg, 16 theskefulde hjortetak-salt og 30 skefulde fløde.

Det var store dage for os børn. Vi fik jo lov at hjælpe til, når vi ikke var i skole. Alle disse kager kom i to 80 pundes mælkejunger, lukket vældig godt, bundet gråt papir uden om låget og sat op på loftet i et (ak) aflåset rum ved en varm skorsten, og de var sprøde og lækre til jul. Af dejrester lavede vi »brune mænd« og »hvide koner«, som vi fik lov at spise. Disse småka-

ger blev bagt i komfuret, hvori vi havde to ovne og nogle meget store plader. De spørger, om vi bagte til andre højtider. Ja, til hver søndag blev der bagt 2–3 kringler til eftermiddagskaffen, eller der skiftedes med sirupskager, der fyldte hele bradepanden. Til fastelavn bagte vi boller med rosiner i, men De skal nu høre om »Korremarianne« (korre betyder kurv). Hun kom hvert år til fastelavn med to store kurve fyldt med fastelavnsboller til 2 øre pr styk. Vi børn syntes, de var meget bedre, end dem jomfruen havde bagt. Disse boller fik vi til middag fastelavnsmandag. De blev skåret igennem, smurt smør på nederste del, strøet kanel og sukker oven på smørret, låget lagt på og så ind og varmes i ovnen. Disse boller i en dyb tallerken med varm kogt sødmælk med endnu et drys kanel var og er stadig min livret.

Der ud over var der ingen særlige bage-traditioner. Der blev jo altid bagt et »barselshvedebrød« (franskbrød), når en af de mange husmandskoner havde barslet. Dette brød fik manden med hjem i et klæde sammen med en spand bygsødsuppe med svedsker i. Jeg tænker de 6–7 børn, der var i forvejen, har gjort kål på det hele.

To ande-formede brød, kaldet vækker, bagt af en gårdmandskone i Fastrup i Himmerland. Vækkerne blev bagt til børnene, der var interesserede tilskuere til bagningen i den store murede ovn.

Der blev mest spist rugbrød. Dog blev der bagt 8 sigtebrød i komfurerne hver fredag, og folkene fik hver eet stykke sigtebrød til morgenmaden, foruden alt det rugbrød de kunne spise.
(NEU 24222, skrevet 1967).

Den følgende redegørelse er skrevet ud fra et hæfte med spørgsmål om hjemmeslagtning i bøndergårde:

Beretningen om slagtning må stamme fra årene 1910 til 20. Før den tid så jeg ikke meget til den slags og opfattede vel næppe betydningen af slagtninger, de var jo så naturlige og nødvendige for at skaffe føde til den store husholdning på 100 mand om sommeren og 50–60 om vinteren.

Det var en fast regel, at vi slagtede hver uge om sommeren og hver fjortende dag om vinteren – og altid om tirsdagen – hvis der da ikke var tale om nødslagtning for eksempel af en ko eller gris med et brækket ben. Andre syge dyr blev aldrig brugt til menneskeføde. Vi slagtede alle slags dyr. Den ugentlige slagtning var jo en dertil opfodret gris, men til for eksempel høstgildet blev der slagtet en ko og to grise. Høstmiddagen bestod af suppe med boller, oksekød med peberrodsauce, flæskesteg og rombudding. Til suppebollerne brugtes 25 pund kød, 12 pund flæsk, 75 skefulde mel og til rombuddingen 30 pletter sødmælk, 6 pund risemel, 1 pund søde mandler, $\frac{1}{4}$ pund bitre mandler, 5 pund sukker og 5 flasker rom. Det var et lille sidespring, men jeg synes de opskrifter fortæller så meget om fortidens store høstgilder.

Der blev aldrig solgt kød fra Voergård. Vi var indstillet på selvforsyning for derigennem at holde pengene hjemme. Slagtningen om tirsdagen blev udført af fodermesteren med et par foderelever til hjælp, men skulle der slagtes større dyr

som kvie eller ko, var der altid en stærk husmand til stede – altid den samme mand, der efterhånden havde stor øvelse og kendskab til slagtning. Ved den almindelige griseslagtning var der foruden fodermesteren og hans hjælpere et par piger til stede. De skulle modtage blodet og ustandselig røre i det, mens det sprøjtede ud. Det hændte ofte, at en af mors husholdningsselever blev dårlig af det arbejde (de gruede for slagtedagen), men mor sagde, de skulle tage sig sammen og røre videre. Skulle de selv engang være landmandskone, måtte de sandelig kunne røre i blodet. Mor var bestemt i sine læreregler. Vi børn måtte aldrig se på, at et dyr blev aflivet. Vi måtte heller aldrig kæle for en kalv, der skulle slagtes, eller have ondt af den. Det var gammel overtro, at det ville give dyret unødige smerter!

Slagtningen foregik altid om formiddagen, sådan at arbejdet med blod og tarme var færdigt ved middagstid. De egentlige redskaber var gårdens og blev efter brugen hængt på plads i et aflåset rum. Vi havde et særligt slagterum, hvor der var to gruekedler, skoldekar, slagtebænke, huggeblok, og alt var parat, når fodermesteren kom med grisen. Vandet kogte, klude, fade og spande var til stede. Selv sørgede han for kniven, strygestål og økse. Pigerne stod med rene forklæder på og ventede med spand og slev for at tage blodet. De havde en ekstra spand med koldt vand til at hælde i, hvis blodet levrede, hvad det absolut ikke måtte. Mel og gryn blev først

Beretteren havde endnu som gammel disse to fotografier af polske tjenestepiger, Valerka og Francka, der engang var i inspektørboligen på Voergård.

rørt i, når blodet var iskoldt. Mel og gryn blev lavet af gårdens korn. Det var forinden kørt til Dorf mølle og tilberedt til pølsegryn af byg. Melet var rugmel. På hjemvejen fra møllen lagde kusken turen om ad Flauenskjold, hvor man hos købmanden fik en stor sæk salt, salpeter, peber og rosiner.

Grisene var af forskellig størrelse. Sommetider var det en so på 6–700 pund, men mest var det opfedede ornegrise, der blev kastreret som spæde. Vi skulle have flæsk. Det var dengang det vigtigste, helst to tommer spæk på ryggen. Disse grise blev fodret kraftigt med syrnnet mælk, grutning og kartofler. Vore slagtegrise skulle helst veje over 300 pund, ellers brød mor sig ikke om at få dem i saltkarret. Da de skulle nå den vægt, blev de jo ældre end nutidens slagterisvin. De meget store dyr som ko og so blev altid slagtet om efteråret, da de skulle bruges til spegepølser, og disse kunne ikke laves i sommervarmen på grund af fluer.

Dyret, der var udtaget til slagting, fik intet at spise aftenen før, for de skulle helst ikke have for fyldte tarme. Grisen, der var blevet mærket med en tjærestreg på ryggen, blev hentet af fodermesteren, der sammen med svinepasseren jog den ud af stien og ganske langsomt fik den lempet over i slagtehuset. Der blev aldrig slået på en gris med stok, højst med den flade hånd, for der ville blive blodunderløbne mærker på flæsken, hvis man slog med en hård genstand. I slagtehuset fik den et reb om trynen, om for- og bagben, hvorefter de fire ben blev surret sammen under bugen, når man havde fået den op på slagtebænken. En pige stod med varmt vand og en klud til at vaske »stikstedet« rent med. Fodermesteren foretog da et snit på langs af struben, hvorefter han fandt den store blodåre og skar den over. Det gik meget hurtigt. Grisen, der havde ligget på ryg-

gen, blev nu væltet om på siden, så blodet frit kunne løbe ned i spanden. Mændene stod og holdt på grisen, indtil den var død. Nogle spjæt var godt, så kom blodet hurtigere.

Skoldekarret var nu fyldt med kogende vand. Deri kom nogle spande koldt vand, indtil den rette temperatur var til stede. Hvor meget det skulle være, ved jeg ikke, for vi havde ingen termometer. Det havde fodermesteren på fornemmelsen. De to eller tre mænd, alt efter dyrets vægt, lempede grisen ned i vandet og stod og skvulpede med den, indtil børsterne var ved at løsne sig. Det prøvede man med fingrene. Var dette i orden, fik man hurtig grisen op på slagtebænken igen, og så begyndte man at skrabe. Dertil havde man skrabehorn af metal, der var formede som 15–20 cm lange kræmmerhuse, og den brede ende var meget skarp. Til hoved og tær brugte man kniv for bedre at komme ind i krogene. Efter skrabningen blev grisen hejst op i bagbenene med et særligt hejseredskab. En fast stok holdt bagbenene i en passende afstand fra hinanden. Fodermesteren og hans hjælper gik nu grisen efter med en kniv for eventuelle glemte børster. Vi havde ingen mulighed for at svide hoved og ben, så disse dele skulle være lige så pinlig fri for børster som selve kroppen. For at fjerne løse børster blev grisen skyllet med koldt vand og tørret med et rent klæde.

Der blev ikke holdt nogen pause, og opskæringen blev foretaget så hurtig som muligt, så pigerne kunne komme i gang med tarmene. Fodermesteren skar grisen op. Med en meget spids kniv skar han et lille hul ved navlen, satte to fingre ind og fortsatte så mellem fingrene, der skulle beskytte indvoldene for snit, op mod endetarmen. Når den var skåret fri, kom alle tarmene ud og ned på et bræt. Derefter skar man ned mod hovedet, og så kom

hjerter, lever og lunge ud. Disse dele blev lagt i en balje. Til opskæringen måtte fodermesteren have en hjælper enten en af pigerne eller fodereleven. Det gjaldt jo om, at alt kom ud på een gang og uden at beskadige dem.

Tarmene blev nu af to til tre piger skilt fra hinanden. Fedtet blev pillet af og lagt i et fad. Tarmene blev sorteret i tykke og tynde tarme. De skulle nu »krænges«, så gødningen kunne komme væk. Der var to piger om at krænge tarme, der foregik på den måde, at man hældte varmt vand med en spidstudet kande i en lille fold, man med tre udspilede fingre havde dannet i begyndelsen af en tarm. Det varme vand gjorde, at hele processen gik hurtigt og let. Tarmene blev lagt i forskellige store spande med lunkent vand. De tynde tarme skulle skrubes, så de blev helt gennemsigtige. Vi stod tre til fire piger og skrabad og skrabad med bagen af en bordkniv. Når vi syntes, de var klare, pustede vi dem op for at se efter eventuelle fedtklumper. Det smagte ikke godt. De tykke tarme blev lagt i kalkvand, der blev skiftet flere gange, og når det skønnedes, at det var nok, blev de skuret med en halmvisk. Mavesækken fik samme omgang. Denne og de tykke tarme blev brugt til blodpølse. De tynde tarme var til medisterpølser.

Blæren blev også vendt, rensset, pustet op og hængt til tørring. Mor brugte dem til at opbevare fedt i eller til at binde over store krukker, eller – og det var det aller bedste – vi børn fik en til at lave en rumlepote af².

Kønsorganerne blev gravet ned i møddingen. Hjertet blev brugt til middagsret enten fyldt med svedsker eller persille eller skåret i stykker dypet i mel, salt og peber og stegt. Sammen med hjertet blev nyrerne brugt. Af leveren lavedes leverpostej, et dejligt pålæg til de mange stykker mad. For at få så meget ud af leveren

som muligt blev der lavet en opbagning af samme vægt som leveren, for eksempel 1 kg lever, 1 kg opbagning, 1/2 kg spæk. Dette spæk hakkedes først, så det kunne stå og snurre ind i opbagningen. Lever og løg kom 8–10–12 gange gennem maskinen, smagtes til med salt og peber, rørtes i opbagningen og kom straks i forme og blev bagt ved vanddampe i ovnen i to timer. Når de var kolde, blev der hældt smeltet fedt over, så de kunne opbevares i længere tid³.

Milten blev kogt sammen med blodpølserne. Man sagde, den forhindrede pølserne i at revne. Lungerne blev sammen med ørerne, tryne, patterne og lignende kogt til hønsene, som også fik milten. Tungen blev kogt sammen med hovedet, men kom ikke i sylten. Man brugte tungen som pålæg.

Hovedet blev skåret af, straks efter at tarmene var taget ud. Det blev lagt på en huggeblok og med en skarp økse flækket på langs. Det yderste af trynen blev ligeledes hugget af, ører, øjne og hjernen fjernedes, og resten blev lagt i vand til næste dag, da det så kogtes til sylte.

Grisen blev hængende i slagtehuset, hvor der blev lavet gennemtræk. Næste dag kom fodermesteren og delte grisen i to halvdele ved at save på begge sider af rygbenet. De halve grise blev lagt på de rene borde, og nu var det mor og hendes husholdningselever, der tog fat på selve parteringen. Først skulle vi meget forsigtigt og uden kniv løsne filet'en og lægge den til side. Mørbraden kom samme sted hen. Det var jo de fineste dele. Forboven blev skåret af efter de tre øverste ribben. Skinken blev skåret af i hoftelid så stor som mulig. Den skulle saltes og ryges, da dette var den måde, man fik mest ud af den på. Bugflæsken havde man så klar til enten rullepølser eller saltet stribet flæsk. Oven på ribbenene var flæsken så tykt, at det

blev skåret af og delt i passende stykker til stegeflæsk. Det fine flæsk, der havde sidet over filet'en, blev brugt til leverpostej. Ribbenene blev savet igennem tre steder på langs af stegen. Nakkestykket blev saltet til pålæg, og ligeledes blev skanker og ben saltet og brugt til søbemad som grønkålssuppe eller hvidkålssuppe. Forboven blev hakket til medisterpølser, frikadeller og anden formad. Farsen til pølser eller frikadeller blev hakket samme dag og tilberedt straks. Vi havde jo ingen køleskab eller fryser til opbevaringen, og da det gjaldt om, at intet blev surt eller »fik en tanke«, sled vi hårdt i det den dag.

Der blev lavet så mange rullepølser som muligt. Stadig måtte vi jo tænke på pålæg. Rullepølserne blev saltet stærkt, så inden de blev kogt sammen med sulemaden, lå de i vand to til tre dage for at trække noget af saltet ud.

Blodet var om aftenen på slagtedagen rørt sammen med mel, gryn, rosiner, flæsketerninger, salt, krydderier og kommet i de med halmvisk skurede tykke tarme. Disse var skåret i en alens længde og syet med bomuldsgarn i den ene ende. Ved påfyldning brugte vi et 5 cm langt stykke kohorn. Det passede i omkreds til tarmen og videde den så meget ud, at man kunne holde blodmassen deri. Tarmen måtte kun blive halvfuld. Så stod en anden pige parat med nål og tråd for at sy den sammen. Hvis man havde mere blodmasse, end der var tarme til, blev det hældt i en stor ovnskuffe og bagt deri. Pølserne blev kogt i gruekedel, meget forsigtigt, ikke skrupkoge, ellers ville de revne, og alt den gode blodmasse ville ligge på bunden af kedlen. Mor overvågede selv denne kogning og prikkede af og til en luftblære bort. Vi fik altid pølser den dag, de var kogt. Resten blev gemt i kælderen og kunne holde sig meget længe. Når de skulle bruges, blev de skåret i skiver og

varmet i fedt på stegepanden. Vi fik sirup til blodpølse eller æblemos og kanel.

Alt fedt blev brugt, men ikke smeltet samtidig. Flommerne, der gav det fineste fedt, blev, når de var helt stive, skåret i små stykker og smeltet uden at brune. Fedt fra tarmene havde ligget i vand om natten, for at al blod kunne trække ud, også det blev smeltet og senere brugt til al slags stegning. Flommefedt brugte vi til at koge klejner og krystader i. »Fedtegreverne« fra flommerne var sprøde og dejlige til at komme mellem kartofler eller oven på kartoffelmos. Flommehinden blev brugt til at pakke om rullepølser. Fedtkirtlerne blev skåret bort til hunde eller katte.

Osteløbe lavede vi aldrig, og galden blev aldrig brugt. Det var helt frygteligt, hvis der blev skåret hul på galden, og den løb ud over de brugelige dele.

Slagtegilder blev der aldrig holdt på Voergård. Det hørte til på de små gårde, der slagtede een gang om året. Jeg har nok hørt, at disse »pøsegilder« kunne være særdeles anstrengende for deltagerne!

Når De spørger om slagting af lam og får, løber det koldt ned ad ryggen på mig. Det er et af de sorte minder fra min tid på Voergård, og en af de gange (to), jeg nægtede at udføre det arbejde, min mor satte mig til. At stikke et lam – hvor grusomt – jeg ville ikke, og mor og jeg blev uvenner. »Du bliver aldrig en dygtig landhusmoder, når du ikke kan stikke et lam. Hvad vil du gøre, hvis der ligger et tilskadekommet lam på jeres mark?« Jeg husker, jeg svarede: »Hvis vi får råd til at slagte et lam, får vi vel også råd til at betale en mand for at gøre det«. Og så gik jeg – jeg kunne ikke se de små lam blive dræbt. Vi slagtede kun får og lam een gang om året, i oktober måned. Der blev slagtet 12 til 14 lam og 1 eller 2 får. Det var lam, der var født om foråret. De havde

gået i engen hele sommeren, og de var derfor fede og gode i oktober. En uges tid før slagtingen blev de vasket i et mægtigt kar med lunkent sodavand, derefter skyllet og så sluppet ud i en ren fold, så sol og vind kunne tørre ulden. Et par dage efter blev de klippet. Det foregik i hånden med almindelig uldsaks. Der var gerne fire til fem koner og lige så mange mænd til dette arbejde. Mændene fangede, bandt og holdt dyrene. Nogle særlig pæne lam blev ikke klippet. Disse skind blev brugt til sengeforgiggere. Selve slagtingen foregik i slagtehuset, hvortil to mænd førte de udtagne dyr. Mændene lagde dyrene på slagtebænken, bandt for- og bagben to og to, og til slut snøredes alle fire ben sammen. Så var det, at husholdningsleverne kom ind i billedet. De skulle se på, at mor stak det første lam, og så skulle de hver stikke et lam. Dyrene blev stukket i halsen, struben. Man måtte endelig ikke ramme spiserøret. Skete det måtte man binde om det, for at indholdet ikke skulle beskadige hovedet. Vi brugte ikke blodet. Kun hvis der af et får skulle laves »bederyg«, tog man noget af blodet fra i en stor gryde, og deri skulle bederyggen ligge et par dage. Ellers blev blodet rørt ud med grutning og givet til hønsene.

For at give plads til det næste lam og den næste pige blev det nu døde dyr hængt op i bagbenene med disse let adskilte, og så skulle den samme pige, der havde stukket lammet, til at flå det. Man skar en ring oven for klovene, skar så en

Anna og Frantz fotograferet i bryllupsstadsen. De var begge indvandret fra Polen. I mange år boede de i et af Voergårds huse.

flænge langs ben og bug, løsnede langs haleroden og skulle nu få dyret med hånden. Ingen kniv eller andet redskab måtte anvendes. Det gjaldt om, at der ikke kom sår i skindet. Nede ved hovedet blev skindet skåret af med en kniv.

Den samme unge pige skulle skære dyret op. Der blev bundet for spiserøret og hovedet skåret af. Derefter åbnede man bugen og tog det hele ud på een gang, og senere blev det delt i spiselige og uspiselige dele. Vi lavede finker af lever, hjerte, nyrer og lidt lunge. Der blev ligeledes lavet lungepølser, der ligesom spegepølser blev saltet og røget. Vi brugte aldrig kønsdelene, disse blev gravet i jorden.

Hovedet var en lækkerbissen. Det blev kogt med ulden på. Når det var mørt, blev denne trukket af, øjnene taget ud og hovedet flækket i to halvdele, paneret og brunet på panden. Også hjernen blev paneret og stegt. Dette festmåltid blev spist med rødkål til.

Da det meste af lammet skulle bruges til pålæg, blev det parteret, således at der blev flest mulige rullepølser deraf. Lår og bov blev skåret af. Ryggen forblev hel, så der med filet'erne blev en fin steg. Ribbenene blev skåret fra, og af det afskårne kød og bugslaget blev der de dejligste rullepølser, der fyldt med persille blev saltet ned. Der kunne også blive en rullepølse af nakkestykket. Benet fra nakken, ribbenene og skanke blev straks anvendt til søbemad. Tarmene blev vendt og rensset. De blev brugt til fårepølser, der i saltet og røget tilstand var et godt pålæg. Lammelår og bov blev saltet og lårene sendt til røgning. Bovene blev hængt til tørring til »speget lammelår«.

Fedt og tælle blev smeltet hver for sig. Da tællen har den største evne til at stivne, kunne den holde sig i ubegrænset tid. Vi brugte det blandet med svinefedt til at bage pandekager i. Havde vi rigeligt af

fårefedt og tælle, blev det brugt til at smøre gårdens maskiner med. Det var ikke sjældent, at der kom en af karlene og bad om en »knalling« tælle. Også til sele-tøj var det fint for ikke at tale om de langskaftede læderstøvler. Tællen beskyttede støvlerne i fugtigt vejr.

Skindene blev hængt til tørre og senere solgt. Skind med ulden på fik vi garvet i Sæby.

Det hørte mere til sjældenhederne at slagte en ko eller kvie. Slagtede man en kvie, var det altid en, der ifølge stamtavle ikke kunne betale sig at bruge som avls-dyr. En sådan blev så fedet op med slagting for øje, enten hjemme eller til slagteriet. Det er jo en del af den økonomiske kunst at få en kostald fyldt med ene yderige køer. Vi slagtede en ko en eller to gange om året, altid en af dem til høstgildet, da der til denne fest blev brugt meget oksekød til suppe, peberrodskød og boller. En ko er jo et stort dyr at slagte. Det foregik på loen, hvor der var nogle stærke bjælker at hejse kroppen op i. Det var så afgjort mandfolkearbejde. Ingen af pigerne deltog i det. Fodermesteren og den af husmændene, der var ferm til slagting, stod for aflivningen. Koen blev bundet til en stolpe i laden, og med en stor hammer fik den et bedøvende slag i panden, så den faldt om på gulvet, og der fik den halsen skåret over. Blodet blev ikke anvendt. Det blodige halm, dyret havde ligget på, blev, når koen var hejst op, kørt ud på møddingen. At få koen var også mandsarbejde. Det foregik dels med kniv, dels med hænderne. Man holdt om huden med den venstre hånd, mens man med den højre knyttede næve slog huden fra kroppen. Man tog huden af helt til klovene. Huden blev sømmet op på ladeporten med hårene indad. Sol og vind skulle så tørre den, så den ikke blev sur, inden vi ved lejlighed kunne få den med til byen og solgt.

Når koen var flået, blev den skåret op. Også det blev gjort af fodermesteren sammen med hjælperen. Hele maven blev lagt i en stor balje, hvorefter mor og hendes piger sorterede det. Meget af det skulle bruges, hjerte, lever og mange af tarmene. Resten, det vil sige lunger og kønsorganer, blev gravet ned. De af tarmene, der skulle bruges, blev vendt og rensset. Det var den største del af tarmene, der skulle bruges. Havde man ikke brug for dem straks, blev de saltet ned, til lejlighed gaves. Oksetarmene blev brugt til spegepølser, der kræver en hård stopning og derfor en stærk tarm. Til spegepølser brugte man både okse- og flæskekød, så der blev altid i forbindelse med koen slagtet en gris dagen efter, netop for spegepølsernes skyld. Koen hang i laden, til den blev kold, ofte med et par lagener bundet om på grund af fluer. Næste dag blev den hejst ned, skåret i fire dele og som sådan båret ind i det mere egnede slagtehus for der på borde og bænke at blive delt i mindre stykker. Nogle af disse var til suppe, andre til stege, benløse fugle og bøf. Meget af låret blev anvendt til spegepølse sammen med lige dele flæskekød. Benløse fugle og bankekød blev smeltet hen i fedt og kunne gemmes længe, to til tre uger, alt efter temperaturen i kælderen. Ligeså smeltede vi fars i krukker. Dette holdt sig ikke så længe som det færdiglavede. Senere, omkring 1920, begyndte vi at hække kødretter.

Hvor ofte slagtede vi kalv? Ja, se fedekalve var ikke så tit. Det var faktisk kun, hvis der var en særlig anledning som for eksempel konfirmation eller fødselsdag i forpagterfamilien, eller hvis godsejer Scavenius skulle have amtsrådet til middag. Så blev en dertil egnet kalv taget fra, sat i egen sti og fedet med sødmælk og grutting. Sådan en fedekalv var vel tre til fire måneder gammel, måske ældre, det kan

jeg nu ikke bestemt sige. Men spædekalve, dem fik vi et utal af. I den almindelige kælvetid somme tider en hver dag. Det var jo daglig føde, og god mad kunne der laves af en spædkalv. Slagtningen foregik i slagtehuset. Det var fodermesteren, der ganske alene ordnede det. Han slog kalven for panden med en stor hammer, hejste den op i bagbenene og skar så halsen over med den altid skarpe og spidse slagtekniv. Skindet blev flået af hele dyret (også af hoved og ben), dette blev rullet sammen og sendt med mælkevognen næste morgen, bragt ind til købmanden, som så forhandlede det videre. Selvdøde kalve blev gravet ned i jorden med skindet på. Det kunne vel dårlig betale sig at flå dem. Fodermesteren tog indvoldene ud og bragte kalvekroppen, hoved, lever og hjerte over i kælderens, så pigerne kunne tage sig af parteringen. Meget af kalven blev brugt til frikadeller, boller og lignende. Ribbenene blev kogt, derefter paneret og brunet på panden, eller man pillede kødet af og lavede kalvesylte. Hovedet blev også kogt, man fjernede øjne og hjerne, og brugt til forløren skildpadde. Det kunne jo hænde, at folkene blev kede af kalvekød og rynkede på næsen ad det. Jeg synes nu, mor var god til at variere retterne. Vi fik aldrig samme ret to gange om ugen. Fyldt hvidkål og kåldolmer blev der også lavet af spædekalve.

Der er vist aldrig blevet slagtet en hest hjemme på Voergård. Gamle heste blev kørt på slagteriet og afregnet derfra. Hestekød blev aldrig brugt i husholdningen. Jeg mindes en gang, vi havde en syg hingst. Den blev skudt i panden, flået og kroppen gravet ned, ligeså hvis en hest døde, og det var altid gårdens egne folk, der flåede dem.

Al slags fjerkræ slagtede vi, duer, høns, ænder og gæs. Hønsene var to- til treårige høner, der ikke viste tegn til flere æg. Så

væk med dem, seks til otte stykker ad gangen. Så stod den på hønseskødsuppe om søndagen og kødet i peberrod. Duerne slagtedes, når de var flyvefærdige, kyllinger når de var otte til ti uger. Det var hanekyllingerne, der måtte af med hovedet. Vi brugte ikke at kastrere dem. Det tror jeg ikke, der var nogen, der havde håndslag for. Høns, kyllinger og duer blev ikke sat på særlig fedekur. Dem tog man bare ud af flokken, som man nu syntes, de var tjenlige til. Gæs og ænder derimod blev fedede den sidste måned før slagtningen. De blev lukket inde i særlige stier og fik rigeligt med korn og grutting i trugene. Vi opdrættede selv ænder og gæs. Af de sidste havde vi endog fremmede gæs på græs. Naboerne kom med deres gæs, mærket i svømmehuden, og så gik gæssene sammen med gårdens egne dyr, først på græsmark, senere på stubmarkerne. Der var så antaget en dreng eller pige til at vogte dem. Betalingen for dette var en fast aftalt del af antallet af afleverede gæs for eksempel een gås af otte eller ti.

Slagtningen af gæs og ænder foregik altid om efteråret eller vinteren og helst ved ny- eller fuldmåne. Så var der ingen blodpigge. Især slagtningen af gæs krævede mange hænder. Dertil var husmandskonerne engageret. Skulle gæssene sælges til slagtere i for eksempel Ålborg, skulle de stikkes i nakken, hvilket blev gjort af fodermesteren. En mand holdt det stærke dyr om fødder og vinger, gåsen fik et slag i nakken med en hammer. Derefter plukkede man hurtig dunene bort og stak med en meget spids lommekniv et hul i nakken. Gåsen blev da holdt med strakt hals, så blodet kunne komme ud, og derefter lukkede man såret med en gloende ildrager.

Gæs til hjemmeforbrug samt ænder bedøvede man med en hammer og skar så med en skarp brødkniv i halsen, holdt dem

strakt, mens blodet løb ud, og knækkede nakken, så døden hurtig kunne indtræde. Hovedet skulle blive siddende på alt fjerkræ, og vi holdt altid fast på dyret, indtil det var helt dødt. Vi brugte ikke blodet fra fjerkræ. Der kunne ofte være 30 til 40 gæs, der skulle plukkes. Vi sad otte til ti kvinder rundt om et kar, der var halvanden meter i diameter, og plukkede alle de ydre fjer der ned i. Når det var gjort, gik vi over til et andet kar og plukkede dunene deri. Fjer og dun blev på den måde nøje adskilte. De plukkede dyr blev lagt på omvendte kar altid på ryggen for ikke at trykke det fede bryst. Så blev fjervingerne skåret af og harpikspulver gnedet godt ind især på hals og vinger. Så kom gåsen op i den kogende gruekedel. Der sænkede man gåsen ned to til tre gange, og så var den klar til »strygning«, det vil sige man med hurtige bevægelser strøg harpiksen af, og der fulgte så alle de små fjer og blodpigge med. Derefter blev de »nevret«, det vil sige, at vi med en lille kniv eller med neglene fjernede de allersidste pigge, og så kom svidningen over en spritflamme. Næb og fødder blev befriet for den gule hud. Gåsen blev vasket i koldt vand, fik bundet pergamentpapir om stiksåret og blev hængt op med benene nedad. De dyr, der skulle sælges, blev ikke taget ud.

Det var en lang dag for disse plukkere. Vi begyndte klokken 6 om morgenen ved lyset af flagermuslygter og petroleumslamper. Der var af og til kaffepauser, og hvor blev der dog snakket meget, når alle disse kvinder sad rundt om plukkekarret. Hen på eftermiddagen (inden konerne skulle til malkning) fik de chokolade og nybagt kringle. Det var faktisk den eneste form for gilde efter sådan en lang arbejdsdag. Fjer og dun blev samlet i rene poser eller sække og hængt på skorstenen. De blev brugt til sengetøj og sofapuder. De grove fjer blev sorteret fra og senere (altid

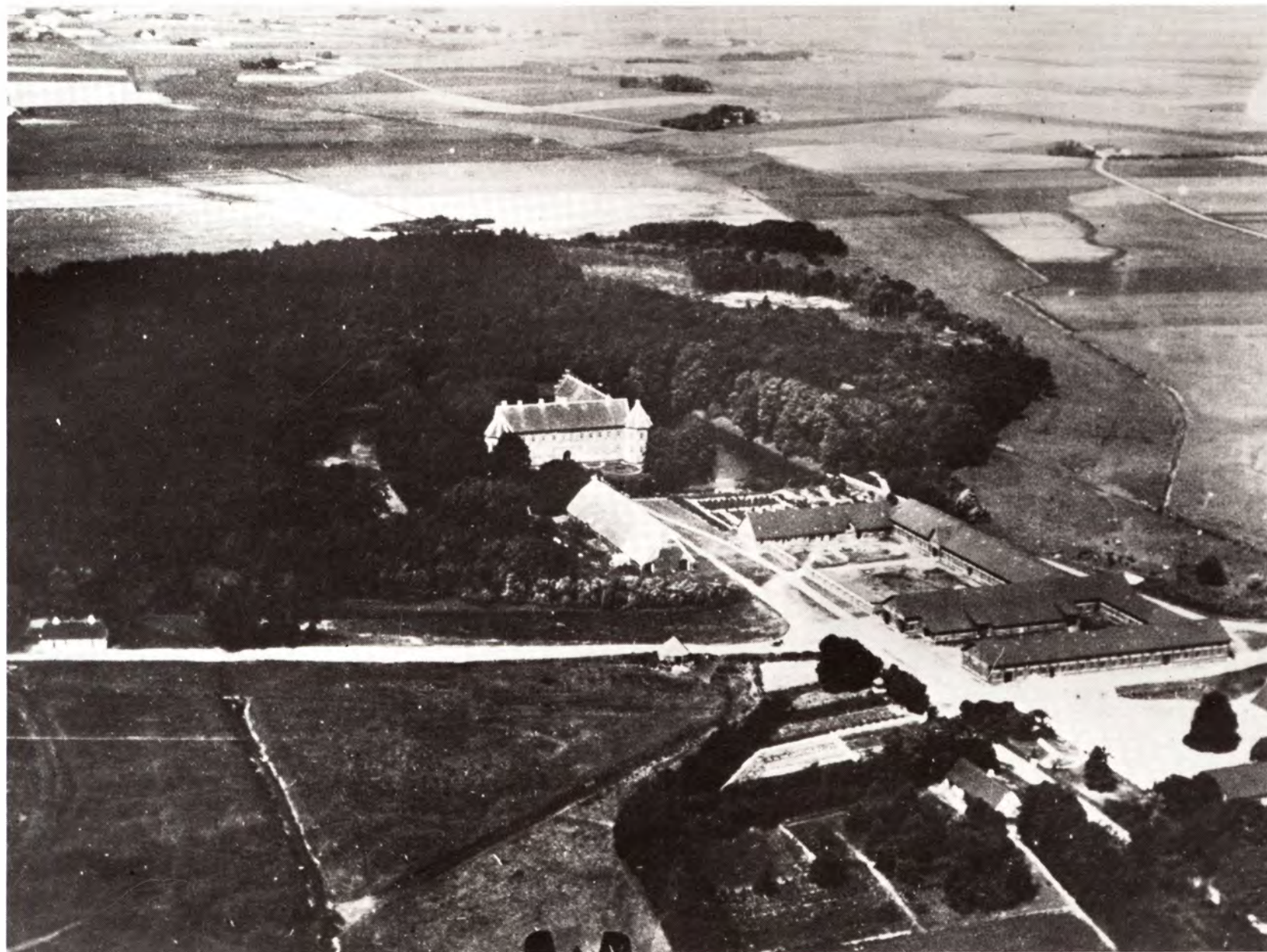

Forvaltere og landvæsenselever på Voergård i 1914. Overforvalteren til højre blev gift med beretteren.

i februar) ribbet. Også disse blev brugt til sengetøj, men til underdyner, da de var tungere end fjer og dun. De afribbede fjer blev brugt til for eksempel at rense piber med, smøre symaskiner, smøre kager – jo der var brug for det hele. Fjervingerne blev bundet sammen to og to og hængt på skorstenen. De blev brugt til rengøring, da de kunne komme ind i hjørner og sprækker, hvor kosten ikke kunne gøre gavn.

Dyr til eget brug blev skåret op, mens de var varme. Så er det lettest at få indvoldene ud. Først skar vi et snit i halsen,

hev luft- og spiserør ud. Dernæst et snit lige under gumpen og kunne så der trække alle indvoldene ud på een gang. Med en kniv skar man rundt om tarmåbningen, så hele tarmen fulgte med. Var der fedt på tarmene, blev dette pillet af. Vi brugte hjerte, lever og kråsen. Den sidste blev skåret op, så »stenkraven«⁴ kunne tages ud. Af denne indmad lavede vi ragout eller gåseleverpostej. Eller vi kogte hals, vinger, fødder, hoved, hjerte og kråse til kråsesuppe. Selve gåsen eller anden blev stegt med æbler og svedsker, men havde vi mange dyr, blev de saltet ned og til sin

tid kogt, eller gåsebrystet blev saltet og røget, men det var nu sjældent.

At salte kød og flæsk var absolut det eneste, man kendte til. Stykkerne blev først gnedet med salpeter, derefter i groft salt, til »sværen svedte«, det vil sige de skulle gnides kraftigt ind. På bunden af saltkarret lagde man en tomme tykt lag salt, og så begyndte man at pakke kød og flæsk ned. For hvert lag igen et lag salt, så

kødet ikke berørtes af det underste stykke. Således blev man ved, til der ikke var mere kød. Derpå lagde man renskurede brædder over og oven på dem tunge renskurede sten. Kogt kold saltlage blev hældt over og låg lagt på. Således kunne kød og flæsk holde sig i et halvt år eller mere. Mor så daglig til sine saltkar, at intet stak over lagen. Saltkarrene på Voergård var store cementkummer med ud-

Voergård set fra øst. Boede man på så stor en gård, havde man langt til folk, som ikke hørte gården til. Der hørte 1500 tønder land ager og eng til gården og 1500 tønder land skov.

løb forneden. De blev skuret og luftet ud mellem hver slagtning. Vi havde fire forskellige rum, til skinker, til flæsk, til rullepølser og pålægskød og til lam. Skinkerne skulle saltet fire til seks uger alt efter størrelse. Så sendtes de til røgeri i Dybvad hos bødkeren, og efter tre ugers forløb fik vi dem hjem. Så blev de dels hængt på skorstenen oppe på loftet dels gemt i en stor kiste med halm eller hakkelse. Denne sugede fugtigheden ud af skinkerne, så de ikke blev sure. På samme måde behandlede vi spegepølser. Vi saltede, røg og hængte dem på skorstenen.
(NEU 24075, skrevet 1967).

Slagtningen til herregårdens folkehus-holdning var præget af de meget store forhold, men adskilte sig ikke principielt fra bøndernes måde at slagte på. Man kan sammenligne med beskrivelsen i udgiverens bog Landbokvinden side 83–116.

Da vi havde over en halv mil til nærmeste skole, holdt vi privatlærerinde. Efter barnepigestadiet havde lærerinden op-sigt med os dels i skoletimerne og dels i legetiden. Vi gik i skole hver dag fra klokken 8 til 12 og fra 13 til 14,30 med et frikvarter om formiddagen klokken 10. Gårdens smedemester havde tre børn, to piger og en dreng, der deltog i undervisningen, og det var med disse børn, vi legede i fritiden. Leg blev betragtet som sundt og godt for os. Ofte satte vores lærerinde os i gang med en leg i frikvarteret. Ellers morede vi os uden voksen indblandning.

I børneværelset havde vi alle vore ting. Vi måtte ikke smide det rundt i hjemmet. Var vejret til det, opholdt vi os ude i det fri. I mindre godt vejr legede vi i laderne, stalden eller på kornlofter, men det var ikke velset af folkene på gården. Det hændte, de beklagede sig over os til far

eller til forvalteren, og så vankede der skænd.

I frikvarteret legede vi som regel lege, der samtidig gav motion, løbe til mål, hoppe i Himmerig. Vi var i alderen 7 til 12 år, og da der kun var een dreng, blev det mest pigelege. Vi måtte skam ikke stå på hovedet eller gå på hænder. Det var uanstændigt!

I april–maj blev det store »sengelad« sat ud i gården. Det var jo beregnet til at banke dyner på, men vi tog det straks i brug som vippe. Anden form for vippe havde vi ikke, men den var brugbar. Ofte var vi to børn i hver ende af stangen. En gyng kaldte vi en slynge. Vi fik een lavet i et stort lindetræ midt på gårdspladsen. Det var bare et stærkt reb bundet solidt op. Som sæde havde vi en sæk, der blev lagt flere gange sammen, for ellers gjorde det ondt i halen. Vi morede os med at gyng højest og ramme en bestemt gren med tæerne. Vi måtte ikke snurre rundt, for min mor tålte ikke at se det, da hun i sine unge dage havde oplevet, at deres nabos elleveårige dreng var blevet kvalt og døde under sådan snurring. Vi havde gymnastik i vores strygestue. Der var der en trapez og ringe, hvori vi slog svalereder.

Et gammelt cykelhjul uden eger fik vi til at trille ved hjælp af en af fars spadsrestokke. Vi løb ved siden af hjulet og gav det nogle skub med stokken. Vores gårdsplads var jævn og god til trillebåndslegen. Derfor foregik denne omkring lindetræet. Vores gård var ikke i forbindelse med staldene, så vi havde uhindret adgang til disse lege, og så kunne mor se os fra sine vinduer, en fordel for hende, men ikke for os!

Ja, De kan tro, at flyve med drager var en herlig leg i vort blæsende Vendsyssel. Dragerne lavede vi selv. Der kunne godt gå et par dage med forberedelserne. Vi fløj med drager både forår og efterår. Der var

en stor plads med en sandgrav nord for gården. Der var ingen træer eller telefontråde. Dragerne blev lavet af to pinde bundet sammen som et kors. Over dette syede vi gråt papir, helst med en tegning på. Halen lavede vi af selvbindingergarn, hvori var bundet små vifter af avis-papir i ca 1 alens afstand. Halen skal være så lang som mulig, helst 4–5 alen. Snoren til at holde dragen med blev fastgjort i midten af trækorset. Der gik meget selvbindingergarn til. Det måtte vi jo tigge os til. Da det ikke altid var let for os børn at sætte dragen op, fik vi ofte hjælp af en af landvæsenseleverne en søndag formiddag. Vi havde aldrig færdiglavede, købte drager, men det at lave dem selv var jo næsten det bedste ved legen.

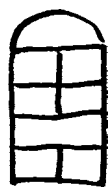
At sjipte, hoppe i reb hed det hos os, det var en meget yndet leg for os piger. To af os svingede rebet og to eller tre hoppede. Hvis een fik rebet til at standse, måtte man gå ud og skulle så svinge i stedet. Rebet var gerne en gammel tømme. Ved selv at svinge og hoppe fik man mange variationer, hoppe med eet ben, med krydsede ben, svinge baglæns.

Djævlespil. Ja, det fik vi, det blev købt til os, men jeg mindes aldrig, det gjorde særlig lykke. Kaste- og skydelege var forbudte lege i mit hjem, dels var vi kun piger, og dels var vore forældre bange for, vi skulle gøre skade på dyr eller mennesker med disse »våben«.

De første bolde, vi legede med, var hjemmelavede. Man fik en gammel ulden strømpe, trillede den sammen om en korkprop så jævn og rund som mulig, og så broderede man omkring den, så den fik mange farver. Det var store knaphulsting, først en krans med rødt garn, så blå, så grøn, så gul og så videre. Man syede stingene op i den forrige farve. Det så flot ud, og vi piger kappedes om at få den fineste bold. En sådan bold kunne ikke hop-

pe. De egnede sig kun til at smide med, enten op i luften eller til en medspiller. En købt bold var en sjældenhed. Jeg kan endnu huske min glæde over et net med en rød og en blå bold, jeg fik til min fødselsdag. Da vi kun var så få til at lege, blev det kun til spil to og to imellem eller helt alene. Man spillede op ad en mur, havde ganske bestemte variationer på at kaste bolden, bag om ryggen, mellem benene eller man skulle selv dreje en omgang, mens bolden var i luften. Man kunne spille med en, to eller tre bolde. Det sidste var meget svært. Man kunne slå den ned i jorden, og så med flad hånd holde dette gående så og så mange gange. Boldspil som sport kendte vi slet ikke. Der var langt til nærmeste landsby, og vi måtte ikke tage hjemme fra om aftenen.

Når jorden om foråret var bleven så tør, at vi måtte gå ud med sko på fødderne, begyndte vi at hoppe i himmerig. Vi kunne ikke lege denne leg med træsko på, da vi let kom til at slå hul på anklerne, at skanke sig. At hoppe i himmerig bestod i, at vi med en pind tegnede et himmerig på jorden. Man skulle så med et eller to ben hoppe ind i mål uden at træde på stregerne.

Begynd fra neden, to ben
(et i hver firkant),
eet ben i den store, to ben,
to ben og eet ben i himmerig.

Vi kunne lave ridset meget længere og bruge en flad sten, smide denne i et felt og så på kun eet ben hoppe hele vejen ud. Hvis man faldt, var man færdig. Var man sikker på benene, bøjede man sig – stadig stående på eet ben – ned og flyttede sin sten endnu nærmere mål. Det er vist den samme leg, der leges i dag, hvor børnene med kridt tegner figurer på gaden.

Slå pind, at spille jep, var et meget yndet spil både for børn og unge. Vi havde

en jeppind, ca 30 cm lang. Spilleren havde en kastepind ca 90 cm. Vi gravede et aflangt hul i jorden eller brugte to mursten, der stod med 10 cm afstand, så der fremkom et kastehul. Jeppinden blev lagt over dette hul, og spilleren skulle så ved at føre sin kastepind ind under jeppinden få denne så langt bort som mulig. Modspillerne ca 4 stod nogle i forvejen bestemte antal meter fra spillehullet og skulle der forsøge at ramme jeppinden i luften og slå den tilbage mod spilleren, så der ikke blev så mange point. Ved første kast målte man med jeppinden 1–2–3–4–5 og så videre fra, hvor den var landet, og hen til hullet. Næste kast bestod i, at man satte jeppinden på skrå op ad stenen, slog til den, og medens den var i luften, gav den endnu et slag, så den suste langt væk. Dette slag var en »dobbel«, og der blev pointene talt 5–10–15 for hver jeppinds længde. Tredie slag, en »tredobbelter« var meget vanskelig, idet man der skulle ramme jeppinden to gange i luften, inden man sendte den ud til modstanderne. Lykkedes dette, talte man 10–20–30. Så langt kom man sjældent, for den mindste fejl med slagene satte en ud af spillet, og næste mand måtte til. Vi var altså otte spillere ialt, fire ved målet og fire ude i marken. I hver omgang havde man tre slag. Lykkedes det sidste ikke, gik man ud, og næste spiller af holdet kom til. Vi lærte denne leg hos grev Ahlefeldt på »Tveden«. Børnene fra »Tveden« og vi tre piger besøgte hinanden hver fjortende dag skiftevis. Vi kom lørdag, sov der om natten og blev hentet hjem søndag eftermiddag.

Unge og gamle, børn og voksne, spillede meget krocket på Voergård. I sommerferien, hvor vi altid havde mange gæster, var krocketbanen altid i brug, ofte til sent på aftenen så vi måtte binde hvide klude på buerne for at kunne se dem. Vi havde

otte køller af forskellig farve med tilhørende otte kugler. Man var makker, to og to, og dette blev afgjort på den måde, at vi lagde kuglerne i lige stor afstand fra startpælen og slog – på een gang – ind mod denne. De to, der var nærmest, var makker, så de to der var derefter og så videre. Krocketkøller og kugler var fabriksfremstillet, og vi kunne købe disse hos isenkræmmeren.

Beskrivelsen af spillet udelades her.

Jeg mindes ganske svagt, at vi, når solen varmede i det tidlige forår, spillede med marmorkugler op imod husmuren. Hvis vi ramte modpartens kugle, havde man vundet den og puttede den i sin pose. Kuglerne, der var i mange farver, kunne vi købe for een øre pr styk.

At nipse var en indeleg, men kun for piger. Nålene havde man fint sat i mønster på en lille pude. Nogle af nålene havde porcelænsfugle som hoved.

Skal vi lege »nyser«? Det var en ganske enkel form for fangeleg, hvor antallet af deltagere var underordnet. Vi talte elle-belle-ni-ti, så er du fri, indtil der kun var een tilbage, og han eller hun skulle så fange de øvrige. Der var et »fristed«, og kom man derind, skulle man sige »nys ned« og var så urørlig. Var man heldig at fange en, slog man denne på ryggen og sagde »nyser«, og så skulle denne være fanger. Ville de, der stod i »fristedet«, gerne ud at løbe igen, sagde man »nys op« og for så ud på pladsen igen.

To mand frem for en enke var en leg, både unge og børn tog del i. Vi legede den sommeraftener ude på græsplænen. Vi blev stillet op par efter par (pige og dreng) med en enlig foran. Når denne råbte »To mand frem«, løb det sidste par i rækken op ad hver side og skulle helst nå at stille sig forrest. Hvis »enken« var heldig at

Inspektørboligens have. Rytteren til højre er beretterens fader inspektør, senere forpagter Chr. Christensen. Ved hans side ses skovrideren på Voergård. Drengen på islænderen er en fætter på besøg. På havebænken beretterens moder Emilie Christensen og de tre døtre.

fange den ene, stillede dette par sig forrest, og den nu enlige blev enke og måtte råbe næste par frem. Hvis der blandt de unge var nogle, der sværmede for hinanden, kan det nok være, der blev kapløb om pigen.

Hvis vi ikke var alt for pyntede til et børneselskab, legede vi røvere og soldater i skoven. Vi, der var soldater, sang: »Det er dog en dejlig skov – her er ingen røvere«, men så styrtede røverne frem med stokke og, hvis de var heldige, tog soldaterne med til »røverhulen«, eller soldaterne sejrede og tog røverne med til »kon-

geborgen«. Denne leg har jeg også lært hos grev Ahlefeldt, der selv var anfører for soldaterne og tog sine tropper ud. Det var kun sjældent, vi fik lov til denne lidt hårde leg.

At lege »put« (skjul) var en herlig leg på en gård med mange gemmesteder. Den, der skulle finde, stod med hovedet ind mod en port eller dør, holdt hænderne for øjnene og talte til 100. Imens listede vi andre til vore skjulesteder, og finderens råbte: »Hvor er I?«, og vi svarede »Kuk-kuk« og så begyndte man at lede. Medens finderens gik rundt og ledte, smuttede vi ud af

skjulestedet, løb hen til porten og slog tre slag på den. Hvis finderen var heldig at finde en »putter«, skulle denne være finder næste gang. Denne leg blev meget brugt, men hvor var vi snavsede, når vi kom frem af halmstakke og roekuler.

Alt vort legetøj lå lige uden for vor dør. Vi benyttede alt inden for rækkevidde, selv rendestenene. Efter kraftige regnskyl blev disse til store floder. Vi dæmmede op for vandet, byggede havne, lavede skibe af avispapir eller bare et bræt med et søm til mast. Det var lege, der kunne sætte fantasien i sving, og vi – med rigtige træskostøvler på – foretog mange og lange rejser på den måde. Vi havde ikke lejlighed til at komme til stranden, så disse rendestene samt en lille bæk syd for gården var vor eneste berøring med vand. Åen og voldgravene var forbudte områder.

Nogle gange om året kom Brille Lars og Brille Tutten kørende med en lille vogn trukket af en islænder med strandskaller til mors høns. Brille Lars og Brille Tutten var dværge, to små interessante mennesker, der fik føden ved at sælge fisk og strandskaller. I disse dynger af skaller fandt vi utallige dejlige skaller. Det var både store og små. De store blev til heste, de mellemste til køer og de helt små hvide til får og lam. Ved hjælp af pinde byggede vi stalde til dyrene og tøjrede dem med sytråd i deres båse. Denne leg foregik i før omtalte sandgrav. Der var tørt og rent at lege, og der var digesvaler inde i brinken. Jeg kan tydelig se alle de svalehuller, og hvordan fuglene kunne smutte derind. Vi trak vore heste og køer på græs eller til marked for at handle. Vi klippede græs i små stykker til at fodre dyrene med, jo, har man fantasi, har man altid tingene ved hånden.

Vi måtte ikke lege med biller eller frøer. Mariehønen var den eneste. For den sang vi: »Mariehøne, mariehøne, flyv op til

Vorherre og be' om godt vejr i morgen«, nøjagtig som børn gør i 1970.

At klatre i træer – ja vist – men vi var jo piger og buksedragten ikke opfundet, så det havde jo sine vanskeligheder med de træer, men vi fik da med meget besvær tømret nogle siddepladser oppe i en stor kastanie, og der – ja tænk Dem – der sad vi piger og røg fars store cigarer, een cigar til to børn (vi brækkede dem over). Tænk, at vi turde. Når vi kom ind, tog vi en slurk surt hjemmebrygget øl, for at mor ikke skulle lugte tobakken. Ellers var vores form for »røg« lange pølsepinde, men de var ikke nemme at holde ild i. Værst var det, hvis far kom ridende forbi kastanietræet og så måske lugtede cigarrøgen. Men der var vi heldige. Far røg nemlig selv.

Også lege i sne og på is havde vi. Snekamp med bolde var der ikke meget af, men vi lavede snemænd og -koner med øjne af kul, næse af guleros og en gammel klud om hovedet. Også snehytter lavede vi. Der var lunt og dejligt, og der var bænke af sne langs væggen. Taget var en gammel dør eller lignende. Vi havde en karetmager på gården, og han lavede vores første slæde. Vi kunne sidde to på den, og var vi så heldige, at vi fik den bundet bag efter en vogn eller mælkeslæde, fik vi en dejlig tur. Vi havde ingen bakker, vi kunne kælke ned ad. Vi kunne sagtens lave os en glidebane ude i gården, men voldgravene måtte vi først komme på efter flere ugers frost. Der løb vi på skøjter. Vi havde alle skøjter (det var gerne juleønsker), der blev spændt på et par gamle støvler, dels med en skøjtenøgle dels med remme, helst begge dele. Var man begynder, havde man en eller to pigstave til hjælp. Disse stave benyttedes også, hvis man havde slæden med på isen. Når voldgravene var helt sikre, blev vore venner inviteret til at være hos os en hel dag.

Sikken fest der så var. Vi løb to og to, eller vi løb baglæns, eller vi slog herresving og lavede ottetaller. Så serverede mor varm chokolade.

Såvel inde om vinteren som ude om sommeren legede vi voksenlege som far, mor og børn, bryllup, begravelse, komme fremmede, skole og så videre. Ved sådanne lege klædte vi os enten i mors gamle kjoler eller vi byttede tøj. Til bryllup havde bruden altid et langt slør af et gammelt blondegardin. Ved far, mor og børn kneb det altid med at få en til at være barn. Et barn skal jo altid gøre, som far og mor siger. Ved en begravelse af vort gedekid var grevens børn inviteret med. Graven var under en lilla syren, og vi tudbrølede alle sammen. At komme fremmede var en stilfuld leg. Vi sagde De og frue til hinanden og serverede »kaffe« for gæsterne. Når vi legede skole var dette en tro kopi af vores lærerinde med ros og ris – mest det sidste. Vi legede også doktor og dyrlæge. Ved den sidste leg havde vi en stol, hvis flettede sæde var itu, og igennem dette hul hev dyrlægen den ene kalv frem efter den anden!

Vore dukker var ofte hjemmelavede. Dog husker jeg vores glæde, da vi fik et købt dukkehoved af blik, senere af porcelæn og med lysegult hår. Duketøjet lavede vi altid selv. Påklædningsdukker lavede vi af damer fra ugeblade, som vi klippede ud og tegnede kjoler til. Det var en hel sport at have de fleste kjoler. Dukkestuen var en appelsinkasse med to rum. Dem tapetserede vi med noget fint indpakningspapir og melklister. Gulvtæppet var et lommeværklæde. Møblerne lavede vi af tændstikæsker, sofa, stole, toiletbord og senge kunne fint laves af disse. Stor var den dag, da vi fik et købt møblement, men det skulle vi sandelig passe godt på. Vi fik også et dukkekomfur og små gryder, og vi fyrede med en lille stump julelys.

Hvis vi legede købmand, lavede vi disk af et bræt mellem to stole. Varerne var sand (melis), korn (gryn), tørv (kandis), og pengene var papirlapper med tal på, runde papstykker var mønter. Når vi legede tog, satte vi fire fem stole efter hinanden og tog plads i hver sin. Togføreren sad på en taburet et stykke fra stolene (vognen) og gav fløjt til afgang.

Når vi havde fødselsdagsselskab, legede vi sanglege som Tornerose var et vakkert barn, Så går vi rundt om en enebærbusk, Bro bro brille. Fødselsdagsbarnet havde altid de mest eftertragtede roller som for eksempel prinsessen. Sådanne lege blev altid ledet af en voksen enten lærerinden eller mor.

Af musikinstrumenter havde vi kun redekam, grydelåg og nytårsaften en rumlepote lavet af en svineblære spændt over en krukke og med en gåsefjer i midten. Ved at fugte fingrene fik man lyde frem². Det eneste jeg husker, at vi samlede på, er frimærker og glansbilleder, men disse samleperioder varede aldrig ret længe.

Selskabslege blev anvendt ved sammenkomster, jule- og fødselsdagsgilder for unge i 16–18–20 års alderen. Man blev inviteret, og det var kun unge fra de hjem, vore forældre kom sammen med. Tjenestefolkene var kun til stede ved årets høstgilde. Efter middagen klokken 18 blev der ofte leget gættelege, ordsprogslege, blindbuk, putte fingerbøl og lignende. Senere kom der en mand med en harmonika, og da spisestuen nu var ryddet, dansede man. Værtsparet var altid til stede og deltog i såvel lege som dans. Pantelege blev meget brugt. Det var det spændende øjeblik, når panterne skulle indløses. Panterne, en ring, et lommetørklæde, et stykke papir eller lignende var samlet i skødet på en af de ældre damer, helst med forklæde. Så tog hun en af tingene i sin hånd, lagde den (lukket) op på bordet og

sagde: »Hvad skal den gøre, der ejer denne pant«? Man skiftedes til at fremsige dommen, og denne skulle omgående udføres. Det var jo spændende blandt ungdom at blive dømt til »at kikke stjerner« eller »spise kirsebær« med den eller den. Også blindbuk var yndet, eller en leg hvor man sidder i en kreds, og en med bind for øjnene skal sætte sig på skødet af en og så gætte, hvem vedkommende er. Små lyde som buh og mjav kan hjælpe på sporet. Stakkels lille mis var også kendt, ligeså det at lave grimasser for at få de øvrige til at le. At puste vat var anstrengende, når man sad om et stort rundt bord.

Af spil spillede vi æselspil, sorteper og historisk firkort. Ved juleselskaber spillede man om pebernødder. Ligeså spillede vi om julen billed- eller talloteri, hvortil der var købt små præmier. Hjemme spillede vi ludo og dam, men uden gevinster. Skrabnæse så jeg første gang i 1908. Da havde grevinde Ahlefeldt fået et sådant skåret i elfenben. Hvor var det fint. Vi fik ikke lov at røre det, men senere fik vi selv et skrabnæsespil og havde mange muntre timer med det. Vi havde også loppespil, runde brikker der, når de lå på et tykt underlag, kunne bringes til at hoppe meget højt, når man trykkede dem på kanten.

Vi piger måtte ikke lege med sakse og knive, men vi syede, strikkede og lavede runde snore. Jeg kan også huske, vi lavede en elegant bogreol af garntrisser, tyndt reb og tre brædder med fire huller i, og under hvert bræt var der slået en knude. Vore byggeklodser var trærester fra gårdens snedkerværksted, og vi malede mursten, vinduer og døre på træstykkerne og byggede huse og slotte af dem.

Vi klædte os gerne ud. Det var så sjovt at slaske rundt i lang kjole. Komedie var ukendt. Derimod lavede vi cirkus. Det

helt store nummer var at være linedanser med parasol i hånden. Det hændte, vi indbød de voksne til at overvære forestillingen.

Af børnebøger havde vi Rødhætte, Snehvide. Idet hele taget var eventyr af Grimm og H. C. Andersen kær læsning. Billedbøger lavede vi selv af udklip fra aviser og blade. Vi havde en billedbog, hvor udklippene var klistret på lærred. Den gik aldrig i stykker. Vi tudbrølede over Hans og Grethe, og alligevel ville vi høre den atter og atter. I Ugens Nyheder, som vi læste nede hos smedens, var der børnehistorier, ofte fortsatte. Dem klippede vi ud og syede bladene sammen til en lille bog. Der var ingen bibliotek i mange miles omkreds.

Mekanisk legetøj var en stor sjældenhed. Jeg kan huske en firkantet æske, hvor, når man åbnede låget, en uhyggelig trold sprang op. Jeg mindes ligeledes en mus, der bevægede sig, når den blev trukket op, og på landsudstillingen i Århus kunne man købe nogle sjove små mænd, bi-ba-buer, der aldrig kunne stå på hovedet, fordi der var en blyklump i benenden. Der var også en slange, der bevægede sig ved hjælp af en bold, man trykkede luften ud af, og som gennem en lille slange (som et ventilgummi) fik slangen til at bugte sig.

Vore forældre tog tre fire uger før jul til Ålborg for at købe gaver, og vi var aldrig med. Gaverne var jo en hemmelighed, men før jul kom »Korremarianne« med en stor bagerkurv. Der var julepynt og sommetider sprællemænd som store nisser, og disse fik vi lov at købe. Ellers sørgede vore forældre for de ting, der passede til hver enkelt. Var de til fest et sted havde de ofte en lille ting fra kranssekagen med hjem, en papirblomst eller en papirhat.

Når vi fik sommergæster, onkler og tanter, havde de altid en ting med til os

hver, et lommetørklæde, en blyant, en notesbog eller lignende, og der var en dame i mine forældres omgangskreds, der altid brugte at give os en pose med enten pebernødder eller marmorkugler. Poserne var syet af spændende tøjrester med løbegang foroven. Disse poser var vi meget glade for, da de var uhyre anvendelige.

Hvis vi var syge, fik vi et bordbræt lagt over sengen, så vi kunne lege der, enten tegne, male eller klippe ud i papir. (NEU 28207, skrevet 1970).

Da Ester Bentzen blev ældre, fik hun et svagt syn, således at hun måtte opgive at skrive mere, men i 1977 lånte hun NEU et kassettebånd, hvor hun blandt andet berettede om selskabeligheden i tiden 1910–1920:

Tre til fire gange om året havde vi det, der hedder middagsselskab. Et par uger før festen blev indbydelsen sendt ud, og svar kom altid i god tid. På indbydelsen var påklædning angivet, festtøj eller daglig påklædning. Dagene før festen var meget travle, da al maden blev tilberedt hjemme. Var det middagsselskab, fik vi fem retter mad: suppe, fisk, mellemret (som regel en grøntsag), steg, ostepinde, dessert og konfekt. Gæsterne kom alle kørende i lukkede vogne. Var det om vinteren, var alle klædt på i pelsforede frakker, kyser om hovedet, overtræksstøvler, muffler og et utal af tæpper. Vores stuepige tog imod og fik alt dette tøj af gæsterne, hjalp damerne med frisurer og satte smykkerne på. Af hensyn til de mange tørklæder og kyser var smykkerne medbragt i en dertil indrettet pose.

På bordet i entreen stod en bakke med bordkort. Gæsternes antal var 20–24. Inde i stuerne stod mine forældre og vi børn og tog imod. Vi brugte ikke velkomstdrik. Til middagen var der altid dækket et smukt bord. Der var tre vinglas, sølvtøj, kniv-

stole. Det var en glastingest, kniven blev lagt på, hvorfor ved jeg ikke, men det var vel for at bruge den samme kniv til to retter, for eksempel fik vi ofte en osteanretning midt i middagen. Der var skænket sherry i det mindste glas, inden gæsterne gik til bords. Dette var til at byde velkommen i og blev så nydt til suppen. Af rødvin var der en halv flaske til hvert par. Hvidvinen blev skænket af stuepigen, ligeledes madeira til desserten. Af taler blev der holdt ganske få. Far bød velkommen, og den herre, der havde mor til bords, talte for værtinden. Der blev aldrig røget under middagen. Efter middagen fik vi kaffe i stuerne. Der blev ikke dækket kaffeborde, men stuepigen kom med små kopper på en stor bakke, en anden pige med sukker og fløde. Dette nød gæsterne stående i smågrupper og konverserede. I fars kontor blev der serveret cognac og cigarer. Aftenen gik for herrerens vedkommende med et spil l'hombre, for damernes med snak om deres forskellige oplevelser, de beundrede hinandens silkekjoler, tasker og så videre. Inden gæsterne skulle hjem, blev der serveret the, kommenskringler og kiks.

Til mindre højtidelige selskaber serveredes en varm ret og koldt bord og dertil øl, men aldrig i flasker, for mor ville ikke se ølflasker på bordet. Derfor blev øl proppet op ude i anretterværelset og hældt over på høje glaskander med hank. Dengang havde ølflasker korkprop, der var sikret med ståltråd. At proppe disse flasker op inde ved bordet var jo også upraktisk. Der efter fik vi the, ostemad og kiks. Ved alle selskaber var vores lærerinde samt de unge forvaltere med ved bordet. I den anledning var de i deres pæneste tøj. Vi tre piger var også pyntet, men sad ved et bord bagved. Jeg vil bemærke, at det dengang ikke var skik, at gæsterne kom med blomster til værtinden.

Et par dage før jul havde vi jagt. 18 til 20 jægere mødte klokken 8^{1/2}–9, og da blev der serveret varm hvidkålssuppe, hjemmebrygget øl og kaffe. Ved hver kuvert lå en pakke smørrebrød og en lille lommelærke med snaps. Skovrideren ledede jagten og anbragte jægerne på deres poster. Drengene fra Flauenskjold skole var klappere. Dødtrette kom de alle hjem ved 15–15,30 tiden, og da var det ved at blive mørkt. Jægerne kom da ind og fik en varm rompunch, inden de i de forskellige værelser klædte sig om til middagen i kjole og hvidt. Middagen var på tre retter, suppe, steg med tilbehør og russiske pandekager. Det var gode solide retter til de sultne jægere. Under middagen blev der holdt mange muntre taler. Skovjægeren gav hver jæger sit skudsmål, og der vankede bøder for grove forseelser (under jagten), 2 kroner, 5 kroner. Disse penge fik klapperne. Efter middagen blev der spillet kort, l'hombre og whist. En gammel jæger, en rigtig gavtyv, morede sig med at bytte rundt på jægerens støvler ude i entreen. Han kunne finde på at sy frakkelommerne sammen og putte sjovt i lommerne. Nogle af herrerne var gode til at synge og gav gerne en vise.

Ja det var muntre dage. (NEU 33157, indtalt 1977).

I 1911 fik Voergård en ny forvalter Aage Bentzen. Hans ansættelsesbrev er gengivet i bind 1 side 147. Han blev på gården i elleve år. I 1915 blev beretterens fader forpagter af Voergård, og dette fortsatte til 1921, da udstykningen af den meget store gård begyndte. Forpagteren købte en lod på 380 tønder land og byggede gården Østmark. Her stod beretterens bryllup 1923 med overforvalteren:

Da forpagtningen af Voergård ophørte i 1921, tog Aage hjem til sit hjem Styvel-

Voergårds ærværdige hovedbygning lå for sig selv omgivet af brede voldgrave.

gård ved Vejle og hjalp sin gamle far med at drive den 150 tønder land store gård, der har været i slægten Bentzens eje siden 1773. Altså stammer vi begge fra landmandsslægter. Først det sidste år på Voergård – 1920 – gik det op for os, at vort mangeårige venskab var blevet til kærlighed, men da det i mit hjem var utænkeligt, at et kærestepar boede under samme tag, holdt vi det for os selv, og først da Aage var flyttet til sit hjem, og jeg med mine forældre til Østmark, fortalte jeg min far og mor om vort forhold, og på min 21 års fødselsdag fik vi ring på, en glat guldring med vore navne og datoen

inden i. Min kæreste var da kommet på besøg og blev da modtaget som svigersøn. Aftenen fejredes i familiens skød, og først næste dag meddelte vi det til vore nærmeste venner ved at aflægge visit og præsentere den glatte ring. I fødselsdagsgave fik jeg et dejligt guldarmbånd.

I to år boede vi så hver i vort barndomshjem. Jeg var dog et halvt år i huset på en stor gård for at lære madlavning. Vi så ikke meget til hinanden, men skrev sammen hver uge. I disse to år blev der set på forskellige gårde rundt om i Jylland, men først i april 1923 var Ellinggård til salg, og vi købte den (150 tønder land) for

85.000 kroner. Aage fik 10.000 kr fra sit hjem, jeg noget lignende, og disse kontanter blev brugt til udbetaling. Først da alt dette var i orden, blev der gjort forberedelse til bryllup. Jeg havde i de forløbne år syet mit udstyr. Der blev købt store ruller af lagenlærred, pudevårstof, viskestykker og håndklæder. Alt syede jeg selv. Lagner og pudevår blev pyntet med brede eller smalle hulsømme og et mægtigt stort navn, mit pigenavn i fransk broderi. Til brudelagner blev købt det fineste hør, og på disse var der særlig fine hulsømme. Det var syet med hvidt. Håndklæder og viskestykker blev sømmet og syet strop- per i, men der var navnet syet med rødt ligeså et nummer, der angav, hvor mange

stykker jeg havde af den eller hin slags – som regel 12–24. Brudelagnerne blev gemt til side og blev senere brugt, da jeg lå i barselsseng efter mine to børn. Til sidst blev min mands kiste redt med disse.

Vi skal ikke her gengive skildringen af selve brylluppet, da det ikke foregik på en herregård, og tiden var blevet 1923, men vi kan slutte med dagen efter brylluppet:

Min mands familie, der boede på Østmark, skulle næste dag op og se vort nye hjem. De skulle – ialt – med Sæbytoget fra Præstbro til Frederikshavn. De var belæst med kufferter og pakker (vore brudegaver), og da de kom til Sæby gik toget simpelthen ikke længere. Da sad de

Godsejerens enke (til venstre) og beretterens forældre klar til at køre til Sæby, hvor forældrenes sølbryllup blev fejret i 1920. Den fine herskabsvogn får forpagterboligen uden tagrende til at se endnu mere elendig ud. Taget var oprindeligt et spåntag. Der over er lagt tjærepap, da spånerne ikke kunne holde tæt længere.

Forpagterens folk fotograferet i anledning af beretterens forældres sølvbryllup 1920.

Forpagterens folkehold bestod af over- og underforvalter, ladefoged, forkarl, 8–10 landvæsenselever og ca 30 karle, husjomfru, 2–3 husholdningslever, kokkepige, stuepige, bryggerspige, kammerpige og kusk. Alle disse som ugifte. Af gifte folk var der 12 husmænd med koner, der malkede, fodermester, 3 røgere, svinepasser, staldkarl, smed, snedker, gartner, murer og sadelmager. Dertil kom 18–20 polske piger fra forår til efterår og i høsttiden et stort antal høstarbejdere.

som en anden flok emigranter på perronen på deres kufferter og holdt råd om, hvad de nu skulle gøre. De fik fremskaffet en gammel rutebil, og i den ankom de til Ellinggård med to timers forsinkelse. Det er den slags oplevelser, familien Bentzen stadig taler om.

Een sorg havde jeg på min bryllupsdag, og det var at tage afsked med min skimlede ridehest. Men tænk – hen på eftermiddagen den 12. maj kom en af landvæsenseleverne fra Østmark ridende ind af porten på Ellinggård. Hvor blev jeg dog glad. Jeg glemte, jeg var værtinde for min mands familie, styrtede ud og kysede min hest. Hvor var jeg dog en lykkelig, ung kone! (NEU 25764, skrevet 1968).

1. Andeformede brød bagt til børnene var skik hos bønderne i den nordlige del af Jylland syd på til en linie omtrent Vejle og til nord for Varde. På Fyn var der nogle, som bagte fugleformede brød, men de blev ikke opfattet som ænder. I dette tilfælde fulgte forpagterfamilien bondeskik.

2. Blæren bandtes over en krukke, og en pennefjer sattes i blærens åbning. Man havde nu et musikinstrument. En brummende lyd fremkom, når man gned med fugtige fingre på pennefjeren. Dette legetøj havde i dialekterne mange forskellige navne.

3. Leverpostej var dengang en ny madret. Den blev almindelig i tiden fra 1880 til 1920.

4. Stenkraven er et vendelboudtryk for stenkråsen.

Herregårdsforpagter

Landbruget blev på langt de fleste herregårde drevet af en forpagter. En række godsejere ejede flere herregårde, således at forpagteren var højeste myndighed på gården. Men også på de gårde, hvor godsejeren boede en del af eller hele året, blev landbruget i reglen drevet af en forpagter, der i de fleste tilfælde var en mand, der havde gennemgået den praktiske landbrugs- og lederuddannelse. Det kunne også være arvtageren til godset, som var forpagter som yngre gift mand. Også i andre tilfælde var forpagterstillingen en post på vej til at blive godsejer, men for de fleste var det en livsstilling. Ligesom godsejere i ikke få tilfælde gik fallit under landbrugskrisen eller som følge af fejlslagne investeringer i jernbaner, industri eller handel, måtte også en del forpagtere opgive deres forpagtning, fordi de havde mistet deres driftskapital. En godsejer kunne let få lån, men forpagteren havde ikke anden sikkerhed end sit renommé, hvis ikke han havde slægt eller venner, som ville tilbyde banken sikkerhed.

På den anden side kunne det også være kreditorer, som tvang en godsejer til at overdrage ledelsen af landbruget til en forpagter som betingelse for henstand med betalinger eller nye lån. Med den rivende udvikling inden for landbruget om-

kring århundredskiftet blev det stadig vanskeligere at være leder af et tidssvarende landbrug, og konkurrencen var hård. Dertil kom, at tidligere havde indtægten fra fæstegårde og fæstehuse spillet en rolle for godsejeren, men med bortsalget af fæstegodset svandt denne faste indtægtskilde, der iøvrigt blev udhulet af prisstigningerne.

Hvor en godsejer var opdraget til en vis hensynsfuldhed over for godsets gamle, undertiden udslidte stab af arbejdere, kunne ansættelsen af en effektiv forpagter betyde en hård overgang.

Her bringes skildringer fra forpagtere dels af herregårde, hvor ejeren boede som herskab, dels af herregårde, hvor der var en bolig for en af ejerens børn eller slægtninge. På sådanne gårde boede forpagteren i en sidefløj eller i et selvstændigt, ofte nybygget hus.

Andre herregårde var ikke længere passende bolig for et herskab, således at forpagteren var flyttet ind i den oprindelige herskabsbolig. Dette gælder især de gamle små herregårde, som blev opkøbt i slutningen af 1600- og 1700 årene ved oprettelsen af baronier og grevskaber.

Ved bortsalget af fæstegodset var det tilladt godsejeren at inddrage en del af jorden. Herved opstod undertiden en række nye store gårde, der var forpagtet ud. Et eksempel på sådanne gårde bringes sidst i bogen. Derimod er der ikke medtaget skildringer af forpagtere af almindelige bondegårde.

Hvorledes man kan blive en dygtig forpagter

Gustav Rønholt har sendt et særtryk af Landbrugslederen, tidsskrift for drifts- og arbejdsledere i det større landbrug, 15. årgang hæfte 1, 1956. Redaktør L. M. Yde havde besøgt den gamle, men endnu aktive forpagter Peter Rønholt på Tybjerggård for at få et interview om at drive en herregård i gamle dage. Det kunne ikke lade sig gøre i en kort samtale, erklærede forpagteren, men han ville gerne selv skrive. Resultatet blev en hel levnedsskrivelse, hvoraf sidste del blev trykt i tidsskriftet. Heldigvis havde sønnen også barndomserindringerne liggende. Heri fortælles der om den generte, mørkerædede dreng i den lille proprietærgård Skaftved i Vendsyssel, som voksede op med herregården som et ferieminde. Peter Rønholt er født 1874:

Det første jeg husker om min far – og vist i det hele taget det første, jeg husker – var at han gik op og ned ad sovekammergulvet med en søster, der havde ørepine. Om trent samtidigt var det, at far fik gigtfeber og ikke kunne bevæge sig. Når vi – jeg – lavede for mange spilopper, blev jeg kommanderet hen til sengen og måtte putte min næse mellem hans pege- og langfinger. Klemme kunne han, det husker jeg tydeligt!

Vi boede dengang i en gammel »rol-ling«, som et stuehus til en bondegård

Peter Rønholt blev forpagter på Tybjerggård på Sjælland som 33 årig i 1907, og han drev gården til 1958.

dengang hed. Den var meget indskrænket, og det meste jeg husker var, at der var tre små stuer, køkken og bryggers. I den ene af stuerne var der en lem ned til kælderen til et lille kulsort rum, hvor vi blev truet med at blive puttet ned, men jeg tror ikke, nogen af os nogensinde har været der. Var det hændt mig, ved jeg ikke, hvad der var sket, mørkeræd som jeg var indtil vanvid (Grimms eventyr). Da jeg var vel syv år, blev der bygget et stort rummeligt stuehus.

Jeg gik i Riberholt skole hos lærer Olsen, som også var klokker ved Åsted kirke. Han gik den lange vej morgen og aften for at ringe solen op og ned. Jeg husker ham som en venlig og rar mand. Han havde jord og en hest, som sjældent blev rørt. Jeg fik den opgave en gang imellem at påtage mig dette job. Resultatet var som regel, at jeg blev smidt af, uden at der iøvrigt skete noget. Min skolegang der varede vist tre til fire år. Naturligvis gik vi kun i skole hveranden dag, og så måtte der jo findes på skarnsstreger. Engang da vi havde fået to fine gravhundehvalpe fra godsforvalteren på Tåsinge, min onkel Jens, havde karlene fortalt mig, at hundehvalpe for at blive glubske og stærke, som gravhunde endelig måtte være, skulle have brød og salt en gang imellem. Derfor tog jeg dem en gang ud til vandtruget midt i gården og gav mig i gang med kuren. Desværre eller måske heldigvis så far, hvad jeg havde for. Han stod og lagde i tærskemaskinen og kunne se ud ad en lem i laden. Resultatet var, at han kom farende, og hvad der var det værste, hesten løb nærmest løbsk med hesteomgangen, hvilket var let, når der ikke blev lagt korn i maskinen. Jeg tror, der knækkede en bom, og hvalpene blev reddet.

Far var ellers ikke blødsøden. Han var for resten en mærkelig mand, som jeg den dag i dag ikke har fundet ud af. Man må

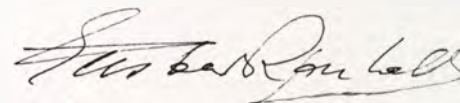
Skælskør d. 19/1 81

Gustav Rønholt
Østerhovedgaard
4230 Skælskør
tlf. 03-59 47 55

Nationalmuseet København.

Efter med stor interesse at have stiftet bekendskab med de to første bind af "Herregårdsliv" er jeg kommet i tanke om vedlagte lille hæfte som måske kan more Dem eller deres medarbejdere at kigge i. Min faders ret så bramfri udtryksform er vist ikke utypisk for miljøet og tiden. Han døde i 1962 og oplevede således en teknisk udvikling der strakte sig fra at gå 2 mil på bare fødder for at se den første cykle i Frederikshavn og til at se den første mand i kredsløb omkring Jorden. De må gerne beholde hæftet hvis det interesserer Dem.

De venligste Hilsner

vistnok kalde ham hård og brutal, men samtidig kunne han være mild, venlig og forstående. Engang skulle jeg som 7-8årig dreng midlertidigt passe kvierne, som dengang gik løse. En ko eller to gik, uden at jeg havde set det, ind i roemarken. Far stod oppe på et læs for at lægge korn. Da han så køerne i roerne, sprang han ned

af læsset og tog bagrebet, lagde det dobbelt og gennemptryglede mig. Det havde jeg vel fortjent. Men to ting har jeg aldrig tilgivet ham. En gang da jeg gik i skole i Frederikshavn, kom far og jeg ind i en butik, hvor han blev vist nogle grønne vindruer. Jeg havde aldrig set en drue før. Far tog en klase og spiste den uden at lade

mig smage. En anden gang var jeg sammen med ham på Hoffmans hotel. Vi fik kaffe med wienerbrød. Far ville have et stykke til og beordre mig hen til tjeneren for at bestille det. Jeg var dengang vanvittig genert (det er jeg for resten endnu 82 år gammel). Jeg vred mig og bad for mit unge liv, hvilket resulterede i sådan en på kassen, at jeg faldt om og blev så jaget ud og hjem. Det har jeg heller aldrig tilgivet ham. Apropos generthed gav det sig hos mig fuldkommen tåbelige udslag. Jeg husker nogle episoder, hvor jeg for eksempel var bedt til fødselsdag hos en kammerat. Jeg turde bogstavelig ikke gå ind i stuen, hvor de andre gæster sad. Resultatet blev nogle gange, at jeg blev båret ind til chokoladen, en højst besynderlig måde at vise sit ønskede incognito på.

Jeg havde på en nabogård en kammerat, der hed Johan. Hvad vi to æsler fandt på, er – set med voksne øjne – utroligt. En udsøgt spøg var det at hænge katte. Vi lavede et hul i en dør, hængte en løkke foran hullet og jog så længe med kattene, at de sprang ind af hullet og blev hængende i løkken. Det var vældig spændende at se, hvor længe en sådan kat var om at dø. Det var længe, utroligt længe. Vi druknede også katte ved at putte dem i en sæk og smide dem i et vandhul. Når der var gået en passende tid, tog vi sækken op. Det var ikke altid, at katten var død, og så fik den som regel lov at løbe. Den kunne bruges en anden gang. Vi var vel 8–9 år gamle, da

*Forpagter Peter Rønholt, Tybjerggård,
fotograferet ca 1945.*

vi foretog disse eksperimenter. Utallige var de spanskrøscigaretter, vi røg i lader og bag udhuse.

Hjemme havde vi en høvverdreng, vogterdreng, hvis opgave det var at passe køerne om sommeren. Det var ikke noget let job. Dengang var der ikke noget, der hed indhegning med pigtråd, og lægter kunne ikke skaffes i miles omkreds. Køer-

ne gik altså løse på græsmarken, omgivet af roer eller korn. Det var egentlig forbavsende, så godt det gik, og mærkeligt at iagttage den respekt dyrene havde for sådan en pjalt knægt. Bare han råbte efter dem, reagerede de. Kun når køerne bissede, bremsegale som de var, var der intet at stille op. Så måtte drengene have hjælp. Nu om stunder er bremserne udryddede,

Peter Rønholts fader kom på Bangsbo, men der fortælles intet i barndomserindringerne om, at han selv har fået indtryk fra denne eller andre af Vendsyssels herregårde. Bangsbo er fotograferet 1934 af Hugo Matthiessen, just som man var i færd med at kalke hovedfløjen.

så nutidens børn kender ikke den ravage, en flok skrækslagne dyr kan forvolde. En gang om foråret inden køerne var kommet på græs – en stor højtidsdag for os drenge, da det hørte sig til at smide strømper, træsko og undertøj for at være rigtig mobile – fik Kristian og jeg lov til at gå til stranden ved Frederikshavn for at samle sneglehuse til vores ko- og hestestald. Vi havde hver 10 øre med til at købe kager for. Vi blev naturligvis skrupsultne og gik og kiggede ind ad bagervinduerne for at finde ud af det største og fyldigste, vi kunne få for vore penge. Vi bestemte os til to store boller med prisen påhæftet: 10 øre. Og så var det vandbakkelser, luft alt sammen! Derpå vendte vi hjem til mors rugbrød. Det vidste vi hvad var.

Far var, som før omtalt, en mærkelig mand. Jeg tror, at han, da jeg var lille, forkælede mig meget. Jeg var på det tidspunkt hans eneste dreng. Men jeg husker dog, at han, en dag han kørte bort, langede mig en ordentlig en af sin pisk. Jeg var ikke større, end jeg stod og vrælede, fordi jeg ville med. Mor syntes, det var brutalt og trøstede mig, men den huskekage glemte jeg aldrig.

En anden streng dag husker jeg også. Der var grundlovsfest i Frederikshavn. Det var, efter jeg var kommen i byskole, og hvor jeg, så lille som jeg var, boede det første år hos viktualiehandler Poulsen. Det var meget små forhold, men jeg havde det godt. Poulsen og hans kone havde lukket butikken og var rejst bort. Jeg havde fået en krone til at købe lidt kager for. Jeg købte bare ingen. Jeg var for genert til – i modsætning til ovennævnte Kristian – at vove mig i nærheden af en kagebod. Jeg gik sulten i seng.

På den anden side kunne far godt finde på at læsse os alle sammen på en stor fjedervogn og køre pokker i vold til Bangsbo skov og give os alle sammen kaffe med

hvedebrød, noget vi sjældent så i vores hjem. Eller give os lov til at gå til danse-skole i Kvissel. Men noget sådant skete meget meget sjældent. Streng var han! En gang, det var det sidste år, jeg var hjemme, altså var jeg omkring 15 år, havde en af mine søstre nogle gange trodset hans forbud mod at opholde sig i pigekammeret om aftenen. Det resulterede i, at han tog hende ud af pigeskolen i byen og sendte hende i marken et par dage for at sprede møg og ellers malke morgen og aften. Men så reagerede man fra skolens side. Bestyreren satte sig i aktion, og hun kom atter i skole.

Da jeg var en 5–6 år gammel, købte far et dejligt norsk føl. Meningen var vistnok, at såvel føllet som jeg skulle vokse os store nok til, at jeg kunne ride i skole. Det skete også, jeg tror, jeg var 11 år, da jeg kom i realskolen i Frederikshavn. Men Adam var ikke længe i paradiset. Fylla døde, det hed sig af nyrebetændelse. Naturligvis hed det sig også, at jeg havde redet for stærkt til, men det havde jeg ikke! Men vores alles sorg var stor og smertefuld. Inden Fylla døde, havde jeg fået rideundervisning hos en købmand Kabell – et af fars mærkelige påfund, lige så mærkeligt som da han pludselig syntes, jeg skrev skidt og gav mig ekstratimer hos en tilrejsende lærer, som fuldstændig omlagde min skrift. Jeg tror, far så et lys i mig, da jeg var dreng. Senere tog han sig meget lidt af mig.

Som barn var jeg to gange i København og på Sjælland. Indtrykkene var så overvældende, at jeg ikke husker ret meget. En gang var jeg med far og min ældste søster. Vi var på Thorvaldsens museum, hvor min blufærdighed fik et chok over de nøgne statuer. Jeg husker også en lille bitte begivenhed – gud ved, hvorledes vi fik far med til det – men vi besøgte »den talende kanariefugl«. Den kunne virkelig, når ko-

nen, der fremviste den, havde lokket for den, synge »Hvor er moers lille Piphans«. Jeg tror, ja er sikker på, at det ikke var humbug. Fra København tog vi til Nielstrup, fars fødested. Jeg ved ikke meget om mine bedsteforældre, men jeg tror at have fundet ud af, at fars far var født på gården Rønholt i Vendsyssel ikke langt fra Sæby. Han blev, så vidt jeg har forstået hestgarder, derefter kusk på Gisselfeld hos grev Danneskiold og endelig fæster på et parcelliststed. Han blev vist sognefoged og lægdsmand. Af hans fire sønner blev den ene jurist og godsforvalter på Valdemar slot. Den anden blev forpagter på Petersgård. Den tredje fik så vidt jeg ved fødestedet i Nielstrup, hvor jeg sikkert har flere nære slægtninge, som jeg ikke kender. Den fjerde var så endelig far, som var den yngste. En datter, tante Louise, blev gift på en nabogård. Hun besøgte mig en gang på Tybjerg, og jeg har aldrig følt blodets bånd så stærkt. Vi forstod øjeblikkelig hinanden og excellerede i frisprog. Jeg omfavnede hende hjerteligt, da hun tog af sted og har aldrig set hende siden. Sikkert min fejl. Hendes mand derimod var håndsky. Jeg hørte allerede dengang til »de fine«, troede han! For resten fortalte far mig en gang, at hans far kørte løbsk med et par unge heste og blev kvæstet så stærkt, at han døde ret hurtigt. Far sagde, at den nat farfar døde, stod han for fars seng og sagde: »Farvel min dreng«. Selv har jeg oplevet, at far og jeg, der sov i samme værelse, en nat vågnede ved tre stærke slag på ruden, hvorefter far sagde: »Nu døde Bülow«, en nabo vi havde. Det viste sig at være rigtigt. Fars mor hed vistnok Hanne. Jeg husker hende fra fars og mit besøg hos hende som aftægtskone. Hun var en yndig, henrivende gammel bondekone. Sød, ældet og livsvis, noget jeg senere har fundet ud af. Jeg var også engang i Nielstrup med mor. Jeg var ikke

ret gammel. I hvert fald var jeg helt benovet over at se æbler på træer. Hjemme havde vi kun de æbler, min onkel på Tåsinge sendte os.

Mine ferier hjemme tænker jeg på – ja hvad tænker jeg? Set med nutidens øjne var de ikke spændende. Den eneste lektur, der fandtes i mit hjem, var en tyk bog, der handlede om Struensee og Caroline Mathilde. Den læste jeg mange gange og græd formodentlig over deres sørgelige skæbne. Endvidere forefandt alle Holbergs komedier i gammeldags tryk og endvidere Peder Paars. Jeg prøvede naturligvis at læse disse ting, men forstod, så vidt jeg husker, ikke et muk af det hele. Ellers gik tiden med at luske omkring uden at bestille noget. Jo, engang imellem blev jeg sat til at rage hakkelse fra en maskine, der skrumlede, så det gjorde ondt, et arbejde jeg hadede. Derimod var der fest, hvis der blev slagtet gris, hvilket hændte om julen. For det første interesserede gangen i det hele mig levende, og for det andet var der noget, der hed blære. Den var det meget vigtigt at få fat i. Når den blev pustet op ved hjælp af en hul hyldepind og tilstrækkelig rullet og masseret, kunne den blive vældig stor, hvorefter den blev tørret og gemt til nytårsaften, hvor den skulle bruges til rumlepotte. Blæren blev spændt ud over en urtepotte og en gåsefjer anbragtes i midten. Ved at gnide på denne med fugtige fingre kunne der frembringes en buldrende lyd. Kunne jeg få fat i en jævnaldrende dreng eller vogterdrengen, som til daglig gjorde lidt nytte, om vinteren i stalden, løb vi rundt til naboerne og lavede alt det spektakel vi kunne både med rumlepotten og de skår af tallerkener og andet, vi i sommerens løb havde samlet sammen. At blive fanget var en skam, selv om straffen som regel kun bestod i, at vi fik en nævefuld pebernødder lavet af rugmel, lidt

sukker, salt og peber. En episode i en ferie vil jeg altid huske. Jeg er ikke sikker på, at den ikke har bidraget til min erkendelse af begrebet pligtfølelse. Jeg var inviteret til en skolekammerat i byen med pålæg fra far om at komme hjem om aftenen. Jeg lod mig imidlertid overtale til at blive natten over og kom først hjem næste dags morgen. Jeg traf mor først, som fortalte mig, at far og en af karlene havde været ude med lygte for at lede efter mig. Så vidste jeg, hvad klokken var slået. Jeg traf far inde i sit kontor. Han sagde ingen ting, ud over at han beordrede mig til at gå ud i haven og skære en kæp. Jeg gjorde naturligvis, som han sagde, og da jeg nok kunne tænke mig, hvad den skulle bruges til, kom jeg med en, der ikke var videre tyk. Den blev infamt kasseret, den næste med og først den tredje kom i gang på mine rygstykker og ende. Min vrælen hidsede far yderligere op, så da den første eller rettere sidste knækkede, blev også de andre taget i brug. Stumperne gemte mor på bunden af et skab, og der lå de vist til gården brændte i 1907. Jeg kom ikke oftere for sent hjem.

Rent bedrøvelig var min tilværelse nu ikke. Fars købmand, Michael Lund havde en søn et års tid ældre end jeg, der også hed Michael. Mellem os to drenge udviklede der sig et venskab, som holdt skoletiden ud. Han kom imidlertid i apotekerlære, mens jeg endnu et års tid gik i skole. I hans hjem blev jeg næsten optaget som barn af huset, og jeg tilbragte ofte dagevis – med tilladelse hjemmefra – hos familien Lund. Købmanden var enkemand, og huset bestyredes af hans svigerinde frøken Mørck. Hun var som en moder for mig og var god og elskelig imod mig. Jeg skammer mig den dag i dag, og har gjort det gennem årene, over at jeg aldrig skrev til hende, efter at jeg kom ud i verden, og takkede hende for al hendes omsorg for

mig. Jeg ved, at det som sædvanlig var generthed, der afholdt mig fra at skrive. Da det gik op for mig, hvad jeg skyldte hende, og ville afbetale min gæld, var hun død. Mon ikke de fleste drenge opfører sig på samme måde? Men venskabet med Michael Lund fik en trist afslutning. Han kom som sagt i apotekerlære, og jeg så meget lidt eller intet til ham i lang tid. Da jeg engang tog mod til mig og besøgte ham på apoteket, så han koldt og overlegent op og ned ad mig, sagde ingenting, og jeg gik bedrøvet til min sjæls inderste fra ham. Jeg prøvede at skrive til ham og fik som svar:

De folk fra landet er svært prosaiske min tro

Jeg skriver, om hvad jeg har kært, han skriver om sin so.

Michael.

Så var det forbi. Senere blev han apoteker i mange år på Island, derefter i Nakskov, hvor jeg for nogle år siden opsøgte ham. Vi faldt hinanden om halsen og næsten græd af glæde. Venskabet blev fornyet, og vi har haft uendelig megen glæde af at omgås. Vi var så intime, så vi næsten kunne læse hinandens tanker. Vi snakkede blandt andet nok om tro, men ikke mere om so! Han er nu død, men vi bevarer venskabet med hans storartede hustru, tante Muddi.

Som sagt var min barndom ikke bedrøvelighed alt sammen. Da jeg blev 11 til 12 år, fik min søster og jeg lov til at rejse til Tåsinge i sommerferien hos min farbror, der var godsforvalter. Der var jævnaldrende fætre og kusiner. Det var vidunderlige dage med stikkelsbær, sommeræbler, der ikke fandtes hjemme, skov og strand. Selvfølgelig lavede vi utyskestreger, som undertiden belønnedes med husarrest. Det var store tider på Valdemar slot den-

Feriedrengen fra en lille proprietærgård i Vendsyssel blev betaget af Valdemar Slot. Måske har det været medvirkende til, at han besluttede sig til at gå herregårdsvejen. Tegningen er fra Illustreret Tidende 1881.

gang. Staldene var fulde af ride- og køreheste. Baroneren kørte ofte øen rundt med firspand. Engang jeg skulle fra godsforvalterboligen, tog han mig op at køre. Det var første og sidste gang, jeg har kørt med firspand. I stalden stod en fuldblodshingst, som hed Cæsar. Den havde vundet væddeløb i Tyskland og blev nu rørt af berider Kruse, som talte lidt dialekt (tysk velsagtens), men han var en dejlig mand,

der lærte os unge at svømme ved havnemølen nær slottet. Min onkel var en buldrebase, som havde den yndigste, fine og smukke kone, tante Julie. Gad vide, hvorledes to så forskellige mennesker fandt hinanden! Jeg hører ham endnu brøle: »Mor, mor dog«, når han skulle have bundet sit slips, når han skulle til selskab på slottet. Her var han med sit frisprog – en familiesæregenhed – vistnok

til megen fornøjelse. Han var ekspert i frugttræer af alle slags, holdt racehøns af nye stammer, alt sammen nydeligt, men sikkert uøkonomisk med alle hans hønsehuse, indhegninger og gud ved hvad. Racehunde havde han også. Vi fik nogle sendt en gang imellem. Grævlingehundene har jeg omtalt, men vi fik også fine hønsehunde. Og så tønder fulde af frugt. Selvfølgelig forstod jeg ham ikke, men med alt sit bulder har han sikkert været en god mand. Men også vort Tåsinge-eventyr hørte op. Onkel døde, min fætter Knud, forstforvalter på Engestofte døde, kusinen blev gift. Tante Julie blev dog boende i godsforvalterboligen, hvor jeg besøgte hende for ca 25 år siden med mine to største drenge. Siden har jeg ikke set hende. I min første tid besøgte hun mig jævnligt på Tybjerg – yndig og fornem som hun var. Jeg har ikke i årevis haft kontakt med Tåsinge-familien. For resten heller ikke med andre af den sære Rønholt-slægt.

Sær, ja. Far var også sær. På sin selskabelige gemytlighed og sit frisprog (hjemme var det småt med gemytligheden, fandtes overhovedet ikke) fik han indpås enkelte fornemme steder, for så vidt der kan være tale om fornemhed i Vendsyssel, hvor der hverken var grever eller baroner, så vidt jeg da ved. Han kom ofte på Lerbæk og hos Johan Knudsen på Bangsbo. Hjemme var der aldrig gæster i egentlig forstand. Jo, til min konfirmation kom familien Lund, vistnok uventet. Jeg husker, de blev til aften og havde medbragt seks flasker rødvin, en vare jeg aldrig før havde set. Det blev en stor dag for mig. Blandt andet havde familien på Tåsinge sendt mig et efter datidens forhold kostbart ur, som jeg har endnu, og som kan gå endnu. Det er for stort efter armbåndsurrenes fremkomst, men det har tjent mig i mange år som vestelommeur.

Fars særhed gav sig for eksempel udslag i, at han pludselig »gik i frost« med enkelte naboer, som i årevis havde dasket indenfor hos os til en sludder og romtoddy om aftenen. Havde de stødt ham, så væk med dem. De kunne passe sig selv. Han kunne tilsyneladende undvære dem, han talte aldrig derom. Skulle han til byen eller til Lerbæk eller Bangsbo, kørte han med en gammel brun nordbag forspændt en relativ stor vogn, en ekvipage, som bevægede sig uhyre langsomt hen ad landevejen. Offentlige hverv havde han vist ikke – jeg husker i hvert fald intet derom. Mærkelig nok iøvrigt, da han var kendt som en meget dygtig mand. Jeg tror, at hans private hjemlige forhold gjorde sig gældende. Han talte aldrig om, hvad han agtede at foretage sig. Vi havde bare at lystre. En skønne dag kom han således og sagde til mig, at jeg herefter skulle bo hos vores matematiklærer Hansen. Jeg tror, det var tre til fire måneder før eksamen. Meningen var sikkert, at jeg skulle få bedre tid til at læse, og at jeg skulle forskånes for den lange vej frem og tilbage.

Jeg tror, at Frederikshavns private realskole var relativ god. Bestyreren hed Jensen, en dejlig forstående mand som for eksempel gav mig landdreng ekstra lange frikvarterer om sommeren, så jeg kunne nå at komme i vandet. Han kunne også være en godmodig drillepind, som en gang jeg var oppe i dansk og kom til at sige exar Peter i stedet for zar Peter. Jeg hed i lang tid derefter exar Peter. Spanskrøret kunne han også bruge, dog aldrig på mig. Vi havde jævnt dygtige lærere – Laursen, Krenchel, Grum og så videre. Den første husker jeg bedst. Han var skrækkelig fantasiløs og uden humor. Jeg ser ham endnu, det lange spøgelse, gå op og ned ad gulvet læsende op af bogen, aldrig med kommentarer af nogen slags. En af mine første skoledage, jeg var vel 11 år, kom jeg

frygtelig galt af sted. Jeg havde den gang som nu den idiotiske vane med pegefingeren at tegne diagonaler i enhver firkant, billeder, dør, kakkelovn, og hvad der ellers kan forekomme. Det gjorde jeg også i klassen, hvilket resulterede i, at hr Laursen troede, det var ham, jeg sad og pegede fingre ad. Jeg fik et par på kassen og en frygtelig omgang med trusler og meget mere. Herregud, jeg stakkels forskræmte bondedreng! Intet lå mig fjernere end med vilje at fortørne en lærer. Jeg tror klassen havde flere gode hoveder. Jeg har ikke personligt fulgt nogen af dem. Dertil havde jeg ingen lejlighed, men jeg har læst om nogle, der blev til noget stort. De havde let ved at klare sig i sprog og matematik. De rendte nemlig sammen efter skoletid og hjalp hinanden, og kunne de ikke klare et eller andet, gik de til den respektive lærer. Vi var vist kun ti i afgangsklassen, og jeg var sidste år nummer sidst. Ellers var jeg altid nummer 2 eller 3. Vi fik daglig karakterer – et kedsommeligt arbejde for læreren ugentligt at føre den enkelte karakter fra protokollen. Peter Skaftved² havde ingen lejlighed til at få hjælp, men måtte klare sig selv. Resultatet ved eksamen blev imidlertid, at jeg fik mange flere points end nogen af kammeraterne og manglede kun 3–4 points i udmærkelse. Jeg fik kun godt i geografi, floderne i Midtfrankrig. At jeg var glad, siger sig selv, og jeg tror også, far var det for ikke at tale om mor.

Mor var naturligvis et kapitel for sig. Jeg er imidlertid ikke i stand til at udbrede mig om hende. Hun var intelligent, flittig, dygtig, men ikke klog. Hun var som en kyllingemoder for os børn. Og for sine høns – jeg tror, hun klarede børnenes klæder og små fornødenheder ved hjælp af hjemmegjorte ting og med sine æggepenge. Hun havde stort fjerkræhold og tog formentlig efter stiltiende overenskomst

med far alt kornet, hun skulle bruge, på loftet. Fra naturens side var hun vist egentlig et glad gemyt. Jeg husker fra mine tidlige barneår, hvorledes hun sang for os med en høj, klar stemme, og hun kunne et utal af viser. Hun var husmandsdatter fra Brønderslev. Hendes far, som jeg også husker fra min tidligste barndom, hed Kren Heden, og jeg tror ikke, at han havde det navn for ingenting. Han boede netop på heden og var vist relativ fattig. Han var en kraftig, ikke særlig høj mand, og mor har fortalt mig, at han kunne gå en eventyrlig lang vej med en tønde rug under hver arm. Far beundrede ham. I hvert fald husker jeg hans frisprog over for far, hvilket imponerede mig umådeligt. Han skråede rent eventyrligt. Der var den gang noget, der hed kardus-skrå, fir-kantede poser med langskåren tobak, sovset ind i gud ved hvad. Man trillede en halv nævefuld sammen og lagde den i den ene kæbehule og skråede og spyttede. Sådan gjorde vist de fleste på den tid. I hvert fald var der spytbakker i alle stuer, hvor man kom. Udkradsning fra piber var en særlig lækkerbissen. Som lille dreng skulle jeg naturligvis også prøve lidt »blåmand«, som købetobakken hed, og blev hundesyg og prøvede aldrig mere. Mormor husker jeg som en lille, gammel kone med en skinger stemme. Begge to talte de det vidunderligste jysk, jeg nogensinde har hørt. Mormor boede vist i mit hjem i mange år, men det var efter, jeg var kommen ud i verden.

Efterfølgende er resultatet af reflektioner i moden alder og er vistnok rigtigt. Foruden alle sine gode egenskaber, stadig, stejl, drilagtig, jaloux, så elskede mor og nød ligefrem – at være martyr. Hun havde på et eller andet tidspunkt uden for rækkevidden af min viden fået den ide, at med ondt skal ondt fordrives, og at hun nok på den måde kunne »ordne« far. Jeg

tør sige, at det mislykkedes. Blev mor hård, blev hun overtrumpet af far. Naturligvis. Det resulterede i, at jeg ikke tror, far og mor talte to ord til hinanden i mange, mange år. Skulle noget siges, gik det gennem børnene. En forbandet skik havde mor, at hun var halvvejs fortrolig, måske forståeligt, med vi halvstore børn, hvilket selvfølgelig altid gik ud over far. Hvilket atter medførte, at vi – jeg tror hadede er for stærk en betegnelse – men at vi syntes, far var skrækkelig hård og brutal. Dog ved jeg positivt, at far og mor blev forsonet, inden han døde, men da var det far, der gav sig. Nu da jeg tænker over disse ting, står det mig klart, at når Jeppe drikker, er der oftest en grund. Far drak ikke, tværtimod, men reagerede voldsomt mod mors væremåde over for ham. Han var nummer eet og ville være det. Og han hadede, når børnene dansede efter mors pibe. Selv sagde han aldrig noget om mor. Dette er altså en gammel mands reflektioner på baggrund af en 15 års drengs iagttagelser. Men mor var altså dygtig og sørgede i alle retninger for os børn. Far overlod fuldstændig til mor at tilrettelægge vores fremtid, og hvad dertil hørte. Han havde muligvis på fornemmelsen, at det bådede sagen bedst, at han ikke blandede sig i disse ting, hvilket var rigtigt.

Nu skulle man tro, at børnene i et sådant hjem var ulykkelige og triste. Det var aldeles ikke tilfældet. Tværtimod, når man ikke kender noget bedre, føler man intet savn. Da jeg som 15årig kom hjem fra, længtes jeg mig næsten sindssyg. Da jeg lærte andre forhold at kende, opdagede jeg på den måde, at jeg ikke ville hjem – og var det ikke i mange, mange år. Men i mit stille sind er far rehabiliteret!

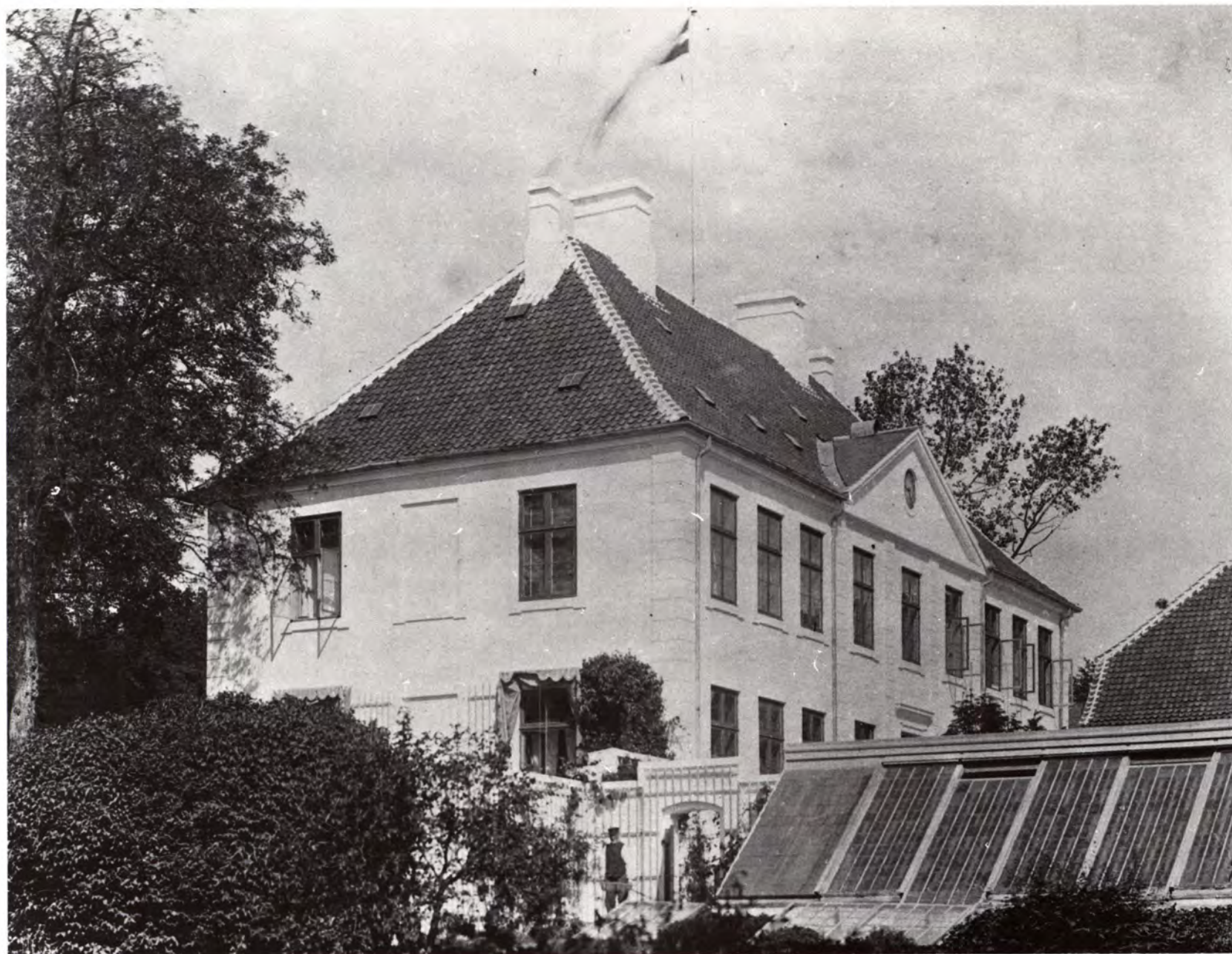
Min far kaldtes, Gud ved af hvilken grund, proprietær. Vi levede i hvert fald set med nutidens øjne under fattige forhold, men vi var altså så »fine«, at vi hav-

de folkestue. Det var som lille dreng, og forresten noget op i årene, min største fornøjelse at opholde mig der om aftenen, spise af samme melgrødfad med sirup i midten med min hornske, som sammen med de andres skeer uvaskede blev sat op i en læderøsken på loftsbjælken. Forresten havde folkene samme skik endnu i 1907, da jeg kom til Tybjerggård, men jeg tror fællesfadet var afskaffet. Aftenmenuen hjemme vekslede ellers med byggrød eller kogt mælk med »sopper« (rugbrødstæringer). Underholdningen mellem karlene bestod af fantastiske kærestehistorieoverdrivelser. Hvor var det spændende.

Fra den tid husker jeg min mor og hendes piger ruske, rødne, skætte og spinde hør og væve grove lagner, støbe lys af fåretalg samt kærne smør i en kegleformet trætønde med slæv i midten, op og ned, op og ned. Somme tider blev der ingen smør til stor fortvivlelse for mor – konsulenter var ikke opfundet på den tid! Senere kom andelsmejeriet med centrifugen, og så var den sorg slukket.

Jeg husker også min mor sammen med pigerne køre pokker i vold til en stor mergelgrav for at skylle tøj, da vandet hjemme var for jernholdigt, – jeg ser dem endnu stå med økserne, som de ingen forstand havde på at bruge, for om vinteren at hugge hul i isen for at komme til vandet. Ak ja, det var dengang. I denne forbindelse kan jeg nu ikke lade være at tænke på de afsavn, mine forældre måtte døje for at holde os unger i skole, – og hvor lidt man dengang og langt senere tænkte over den side af sagen. Sådan er det vist stadig, hvem tænker på ofre, der er bragt?

1889 kom jeg ud at tjene, lærte såkaldt landvæsen på Petersgård i Sydsjælland og Norregård på Lolland. Forpagteren på Petersgård var min farbror, og jeg blev egentlig godt forkælet. Enkelte episoder husker jeg, således en aften, da der skulle

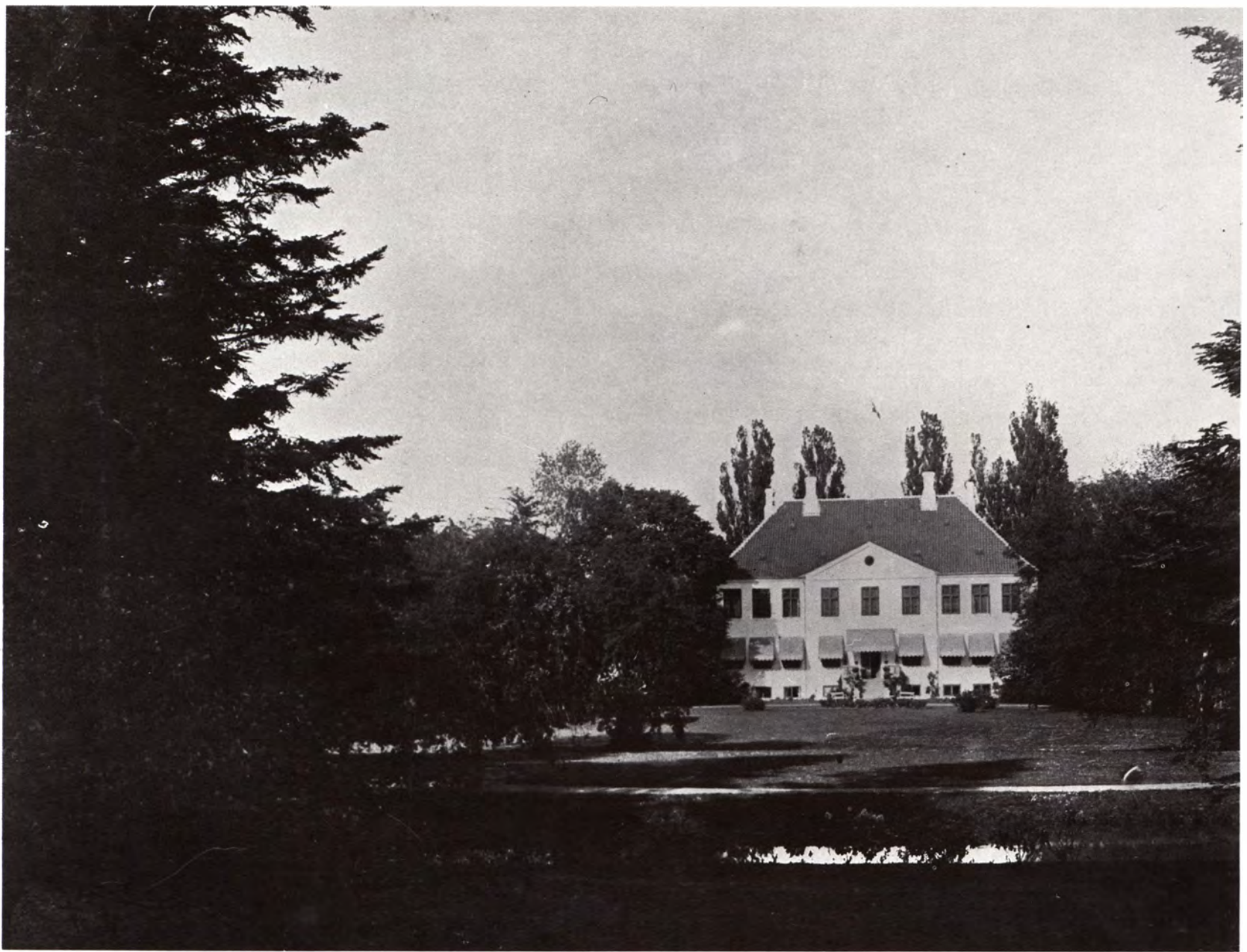
spændes fra efter pløjningen, sad jeg på plovstjærten fem minutter før tiden og fløjtede af velvære. Forvalteren, senere omtalte Viggo Selchau Hansen, dukkede op bag et hegn og gav mig en ordentlig omgang. Vist værre end det var ment. Jeg husker også endnu, og tænker på det hvert forår, den måde, hvorpå han en søndag eftermiddag sparkede i jorden med

sin støvlenæse for at se, om den var »tjenlig«, det imponerede mig.

Den anden episode får mig til at skamme mig endnu den dag i dag. Jeg havde vel været på Petersgård henimod et par år. En jul var forvalteren borte et par dage. Da jeg om formiddagen spiste morgenmad, spurgte min onkel mig, om alt var i orden i staldene. Blodet steg mig til hovedet –

jeg havde ikke været der. Onkel sagde ikke noget, men i hans blik lå der en bebrejdelse over min ligegyldighed, eller hvad jeg skal kalde det, mangel på pligtfølelse måske. Jeg har aldrig glemt det siden.

På Petersgård oplevede jeg plejltærskning en gros. En halv snes mand stod en del af vinteren og tærskede rug med plejl. Det forekom mig at være et forfærdeligt

Petersgård set fra urtehaven. De to fotografier af gården er taget den 6. juni 1895 af Paul Bergsøe på ferie.

Forpagteren på Petersgård ved Sjællands sydkyst var Peter Rønholts farbroder, og der kom den unge mand i lære som landbrugslev efter præliminæreksamen i 1889.

driverarbejde og skrækkeligt besværligt med først at tærskede den ene side, vende det og tærskede den anden side, binde halmen op og bære det bort for så endelig at rense kornet på en håndtrukken rensesmaskine.

Ellers tærskedes der med damp, det vil sige en faststående dampmaskine, som også trak centrifuge, kærne, mølleri og

vandpumpe. Meningen med tærskningen var vist god nok, men da tærskværket stod langt fra dampmaskinen og i en vinkelbygning, medførte det en 5–6 kamhjul, som sprang, og remme, der ustandselig gled eller sprang af. Blev der lagt noget i værket, blev der ikke tærskt noget; det lyder vist mærkeligt, men maskineriet stod ustandseligt stille – samme installa-

tion oplevede jeg senere på Stensbygård. På den tid hed fodermesteren bødkeren. Det hørte nemlig til hans pligter at lave de smørdritler, der skulle bruges, hvilket medførte, at han stod mere på værkstedet, end han var hos besætningen. På den tid var min onkel gået ind for tuberkulosebekæmpelse, som af en tilrejsende dyrlæge – ekspert naturligvis – bestod i at høre sig til sygdommen. Det var min bestilling at føre protokol over, hvad han havde fundet ud af i lungerne ved at lytte på 3 steder på hver side af koen – øverst, på midten og nederst på hver lunge. Adskillige køer

blev sat ud, men om det i det hele taget betød noget for sundhedstilstanden i besætningen, har jeg ingen erindring om.

Hjemme havde jeg vel gjort visse erfaringer, så jeg havde let ved at fatte gangen i det hele, og efter 2½ års forløb blev jeg rigtig forvalter på en gård på 500 tdr land, der den gang hed Vrangsgård og nu kaldes Stensbygård. Det gik egentlig forbavsende godt, og bortset fra noget ladebrændt havre lavede jeg ingen store fadæser, en halvstor skal jeg senere vende tilbage til.

Min entre husker jeg tydeligt. 1. november var intet pløjet på gården, roerne

Stensbygård ligger ligesom Petersgård i Kalvehave sogn langs bredden af Kalvestrømmen og Ullfsund. Fotografiet viser to landsvæsenselever i færd med at radrense roer i 1918. Eleven til højre Harald Ryder var søn af den mercantile direktør på Gammel Carlsberg Bryggeri. Han blev senere proprietær, og hans søn Ernst Ryder har udlånt fotografiet.

sad i jorden, ganske vist bare 20 tønder land; roedyrkningen var endnu i sin vorden. De fleste af husmændene skulle i skoven, og det blev min sag at skaffe arbejdskraft, så vejen gik til fæstekontoret i København, hvorfra jeg vendte hjem med 6 karle, fæstet for en vinterløn på 45 kroner. Daglønnen for husmændene svarede hertil. Nu husker jeg ikke priserne på, hvad der skulle købes af folkene, meget var jo hjemmelavet, men klæder havde folk da på og tilsyneladende ikke ringere end nu, ligesom de heller ikke var forsultede. Begrebet taknemlighed var ikke udryddet. Folk var glade, når der fra herskabets – som det dengang hed – side ydedes dem gratialer af en eller anden art. Afskedigelse af de gamle var der ikke noget, der hed. Så længe de kunne stavre, fik de lov at gå og pusle ved et eller andet. Kneb det rigtigt, fik de også kosten. – Begrebet misundelse var knapt nok opfundet.

Det at være forvalter var den gang en mangesidig historie. En af pligterne bestod, så mærkeligt det end lyder, i engang imellem at »lygte af«, som det hed – på pigekamrene. Der var dengang på de store gårde noget, der hed malkepiger, og de boede som regel sammen på et stort værelse i tospænder senge. Af og til skete det, at et par piger ikke kunne få lov til at sove, fordi der i sengen ved siden af lå 3 eller 4 – ikke altid af samme køn. Blev der ballade, måtte forvalteren træde til som udsמידer.

Nogle fejl lavede jeg naturligvis. Gods-ejer Mallings lod mig have ret frie hænder. Han interesserede sig mest for sit Frederiksborgheste-stutteri. Den værste fejl, jeg begik, var vist engang, jeg lod brakmarken pløje på tværs, da den var en eneste stor kvikhistorie. Datidens plove var nærmest hjemmelavede med et langt spidst skær, som kun lavede en smal rende

i furen, hvilket resulterede i, at der mellem hver fure stod en ubehandlet trekant, som plovene, hver gang der blev pløjet, søgte at undgå, hvad plovmanden naturligvis også hurtigt fandt ud af. Resultatet af min »tværpløjning« blev masser af rå jord i overfladen og elendig høst (sandsynligt at vi også pløjede dybere end sædvanligt). Da de amerikanske plove kom frem, kom der naturligvis også rå jord op, men ikke nær i den grad som ved tværpløjning med gammeldags plove. Og samtidig med de amerikanske plove kom også kunstgødningen, der bødede på for dyb pløjning. Resultatet af min tværpløjning blev kummerligt, og den gamle forkarl, Hans Pæsen, kløede sig i nakken og fortalte mig, at sidste gang, der var hvede, gav den 24 fold, noget helt uhørt.

På Vrangsgård kendte vi ikke noget til kunstgødning. Redskaberne til markbrug bestod af »bulharver«, toleddede trærammer samlet med en jernstang eller »sprøde«, med iborede lige jerntænder. Hele historien blev trukket fra det ene hjørne, hvilket gav en højst ulige jordbehandling, men en slags fældning blev der da udført.

Desuden havde vi svenskharven, dette skrækkelige trekantede apparat med store, klodsede, krumme, næsten kultivatortænder. En mand med to til tre heste kunne ordne 4–6 tønder land i datidens lange arbejdstid, fra 6 morgen til 7 aften, ganske vist med 1/2 times frokost, 1 til 1 1/2 times middag og 1/2 times midaften, som det hed. Fremgangsmåden ved såning var først fældning, så to træk på sned med svenskharven, så bredsåningsmaskinen og endelig et træk med sæddækkeren, som de fleste af os kender endnu i hvert fald fra skrammelbunken. I denne forbindelse vil jeg gerne sige, at sæddækkeren i og for sig efter min mening er et udmærket apparat, hvis kornet får to træk, helst modsat hin-

anden, men skikken var den gang et træk. Først senere fandt jeg ud af den anden metode, som egentlig dækkede forbavsende godt.

Så ung og uerfaren, som jeg var, turde jeg ikke modsætte mig godsejerens bestemte forlangende: at hans stok ikke måtte »plumpe i«, når han jog den i pløjet grønjord. Skete det, måtte vi atter på med svenskharve et eller to træk ekstra; resultatet var, at jorden lignede en græsmark mere end noget andet. Såningen trak ud i de tider.

A propos jordbehandling fandt jeg ud af, at begrebet askebrak (en foreteelse, jeg havde hørt om, men ikke vidste hvad var) var en realitet, som gav eller kunne give bagslag. Med de mange eller relativt mange mennesker og heste og næsten ingen roer at passe, var det brakmarken, det gik ud over sommeren igennem. Pløje og harve, mest harve. Var jorden meget tør, blev den ved de mange behandlinger netop som aske, og resultatet blev klinte og blåkorn i stedet for navnlig hvede. Jeg er for resten sikker på, at man den dag i dag kan overbehandle sin jord. Jeg har brændt mig et par gange.

Høsten foregik dengang udelukkende med le. Alt blev lagt på skår undtagen rugen, som blev bundet op med det samme. Mejereren havde da sin kone eller en anden kvinde bag sig, der med sin »kratte«, en rive med kort rivehoved med lange tænder, bandt op så hurtigt, som manden kunne meje. Det var fantastisk at se på, navnlig når høstfolkene gik i en lang række med forkarlen i spidsen. Var han i dårligt humør, eller nogen var gået ham for nær, kunne han gi' dem allesammen en stropetur, de ikke glemte lige straks.

Når skåret var tilstrækkeligt tørt, til tider blev det vendt en eller to gange, blev det bundet i neg, som sattes op i lange, brede, faste hobe, som mærkværdig nok

ikke tog mod regn af nogen betydning. Dengang kunne folk sætte en hob.

Tærskningen foregik på den tid med damp, som det hed. Det vil sige, jeg har dog oplevet det skrækkelige monstrum af en hesteomgang med 4 eller 6 heste til at trække tærskværket. Da jeg i 1907 kom til Tybjerg, stod den endnu i gården og havde været brugt få år i forvejen.

Kvæget er et andet kapitel. I min ungdom var der på de store gårde mest såkaldt anglerkvæg, tilsyneladende ædle, men spidse og kantede og fulde af tuberkulose. Mælkeudbyttet 4–5000 pund, som mest blev præsteret om sommeren. Malkeevnen var vist god nok, hvis de om vinteren havde fået noget at æde, det fik de bare ikke. Halm, noget hø og lidt blandsæd, jeg tror 4–5 pund til nykælvere var rationen, kager brugte man ikke før lidt senere, skønt de ikke kostede mere end kornet – vel 5–6 øre pr pund.

Mælken blev endnu dengang sat op i store emailerede fade og skummet derfra; jeg husker dog kun et enkelt tilfælde, centrifugen og dampmaskinen var kommet frem.

Folkeholdene var så som så. Folkene var i og for sig gode nok, men der var noget, der hed brændevin. En flaske kostede omkring 28 øre, og det gav sig naturligvis udslag i nogen fuldskab, men tog man tingene roligt, var afskedigelser sjældne. En løjerlig skik havde man på et par af de store gårde, hvor jeg var forvalter. Det hørte til min bestilling i høstens tid, navnlig ved indkørsel, at gå rundt i frokost- og midaftens pauserne med en dunk brændevin og en stob, et stort blikbæger, og give hver mand og undertiden kvinderne med deres ration. Havde de så selv en flaske med, kunne humøret blive højt, hvad vist også var meningen. Dengang fik folkene også øl leveret af gårdene, vist både store og små. Jeg har ikke rede

på detaljerne i, hvorledes brygningen foregik. Jeg ved, at der leveredes så og så meget byg til mølleren, og man fik det tilbage som malt. Forvalterens deltagelse i fabrikationen var at levere bryggepigen, som hun hed, så og så meget rughalm til at lægge i bryggekarret, mon ikke disse findes enkelte steder endnu som vaskekar –, hvor den virkede som en si. Det endelige produkt var gulligt og uklart, sødt eller bittert eftersom der blev brugt lidt eller megen humle. Øllet blev tappet på tønder og var egentlig velsmagende, indtil det efter nogen tids forløb blev for surt. Folkene hentede selv deres øl i kælderen, flasker var der ikke noget, der hed, men man havde »lejlen«, stort eller lille træanker efter behovet, og den lignede en flad ost. De store var 6–8 tommer høje og vel 12–14 tommer i diameter (jeg vil ikke hænges for målene). Spunshullet var på siden, og var mange mennesker samlede, som i høstens tid, gik lejlen fra mund til mund. At få noget at drikke uden at spille krævede stor øvelse. I borgerstuen stod »kovsen«, en trækande, til hjemlig brug.

Værst var det, når der skulle leveres korn til byen. De fleste steder, jeg har været, havde vi et par mils vej, så det var en dagsrejse. Da købmanden sjældent var karrig med snapsen, kom kuskene gerne mere eller mindre fulde hjem. Men var blot forkarlen nogenlunde ædru, skete der kun skade på bagsmækkene, som den efterfølgende vogn løb op i, når kusken sad og halvsov. Det var ikke hyggeligt for andre vejfarende at møde en karavane på 10–12–14 køretøjer under de omstændigheder.

Kosten på gårdene var dengang ikke spændende, middagsmaden var på ugens forskellige dage ens, så folkene vidste altid, hvad menuen stod på, hvilket gav anledning til mange vittigheder om, at »vi skal have det og det« og altid en beteg-

nelse, som udenforstående ikke kunne hitte ud af. Fisk var dengang som nu en vederstyggelighed. Mellemmaden var heller ikke spændende, spegepølse på fedt og ost på smør (senere margarine). Klagede man over, at man kunne spise mere, blev brødet, altid rugbrød, blot tykkere, rene humpler. Nu er smørrebrødet mange steder omtrent, som det serveres på Ambassadeur. Jeg var fire år på Stensbygård og havde det godt, men ensomt, hvad jeg senere skal vende tilbage til.

Så blev jeg soldat, indkaldt til garden. Jeg har ingen særlige minder fra den tid ud over, at det var småt med pengene. Vi fik udleveret et rugbrød, som skulle vare så og så mange dage. Dertil nogle få øre. Jeg husker ikke hvor mange. Men to retter middagsmad kostede kun 38 øre ude i byen. Det var naturligvis ikke luksusmad, men heller ikke helt dårligt. De kogte æg, min mor sendte mig hjemme fra til selvforplejning, var sure, inden de kom frem.

En episode husker jeg, hvor min tropsfører, en underkorporal, morede sig med at lade mig ene mand lege »spredt orden« på fælleden, mens de andre holdt hvil. Jeg anede ikke, hvad jeg havde fornærmet ham med, men han fandt altid en kokasse eller et vandhul, når jeg skulle »falde ned«. Jo, en aften var jeg kommet i selskab i »makketutten«, hvor vi var en 7–8 stykker, der skulle give omgang. Jeg blev fuld, den eneste rigtige gang i mit liv.

Men den dag vi i oktober skulle på manøvre, blev jeg syg og med stærk feber indlagt på »grødslottet«, som det hed, i Rigersgade. Jeg fik tyfus og lå sammen med andre patienter på en stue, hvor nogle af dem døde. Det var ikke rart, når sygeplejersken kom med skærmbredtet. Så vidste vi, at der var en ved at dø.

Selv blev jeg så syg, at man telegraferede efter mine forældre, men inden mor kom, var krisen overstået. Jeg havde lig-

Peter Rønholt var forvalter på Egholm i Hornsherred på Sjælland. Her lærte han ikke så meget landbrug, men han skaffede sig gode forbindelser, som senere blev af uvurderlig betydning for ham. Hans Stiesdal har fotograferet gården.

get bevidstløs, hvor længe ved jeg ikke, men vågnede og hørte én sige: Det er synd, at sådan en ung, flink mand skal dø. Jeg slog øjnene op og så mig omgivet af læger og sygeplejersker. Jeg rejste mig så godt jeg kunne op i sengen og råbte: Jeg dør ikke!

Så kom rekonvalescensen, hvor jeg blev forkælet. Der var en herlig overlæge, jeg husker desværre ikke hans navn, som en tid lang beordrede særkost med en halv flaske rødvin daglig. – Det var flot, syntes jeg. En stor glæde beredte min løjtnant, jeg tror, han hed Prior, mig med engang eller to at besøge mig elendige rekrut.

En halv snes dage før jul blev jeg sendt

til kornetskolen på Kronborg, hvortil jeg tidligere var udtaget. Jeg var blevet et usselt skrog, som ikke vejede stort mere end 100 pund, og jeg kunne naturligvis ikke klare mig, men blev atter syg og indlagt på sygehuset i Helsingør på eneværelse med en halvgammel, eddikesur sygeplejerske. Det var rædsomt, men det varede ikke så længe, for jeg blev sendt hjem en af juledagene. Senere atter på session, men blev kasseret, jeg tror fordi man ikke nænnede at lade mig begynde forfra som rekrut.

Efter at have lusket om hos familie og bekendte kom jeg til Egholm hos forpagter Carl Selchau-Hansen. En meget buldren-

118 de herre, men god på bunden, som man siger. Elleve hundrede tønder land og et utal af husmænd, karle og heste. Gammeltdags landbrug, ingen maskiner, men alle marker var inddelt i lodder, så hver mand fik sit bestemte areal at meje i høsten. Det var en forvirret tid, som ikke rigtig har fæstnet sig i min hukommelse. Hvad der var nyt for mig, var, at man pløjede kornet ned om foråret med små skrællepløve.

Om det var særlig godt, ved jeg ikke. Jeg ved derimod, at forpagteren havde en forbandet skik med at stille om morgenen, når der skulle sættes i gang, og når dette var sket råbe efter forvalteren: Hvor skal den og den hen? Det var ikke altid, man havde svaret parat, når man samtidig skulle sørge for, at hestefolkene kom ud i en fart og få de løse folk anbragt. Helt tosset blev det, når Søren skulle ombyttes med Per og nummer toeren (hesten) ikke

I fire år var Peter Rønholt forvalter hos forpagteren på Bavelse i Midtsjælland. Her stiftede han bekendtskab med de nye høstmaskiner, der kunne afskære og samle kornstråene i bundter, hvorved der sparedes megen arbejdskraft.

måtte komme for plov, men skulle for harve – og så videre. Der var mange folk og mange heste, nogle og tyve spand. Det hjalp noget, da jeg engang fortalte ham, at det var bedre, han selv satte folkene i gang. – Det har jeg for resten som principal selv været ude for, og det er en god kur for principalen.

På Egholm tror jeg er det eneste sted, jeg i mit liv har oprådt som øjentjener. Forpagteren elskede at se sin forvalter med en skovl eller spade på nakken. Det var et bevis på, at man bestilte noget, og følgelig var jeg »flittig«. Det var den eneste måde at hævde sig på hos den iøvrigt godmodige mand.

Man havde den skik som på andre store gårde at jage svinene på stub om efteråret efter høst. Da det hørte sig til, gjorde jeg senere det samme på Tybjerg, dog kun én gang, for jeg opdagede hurtigt, at en polt på 100 pund kom hjem som en gris på 50 pund. Desuden havde man på Egholm den skik, at man – ofte forpagteren selv – fodrede ungsvinene med gødning fra fedesvinene, dog ikke i trugene. Jeg har ikke set det før eller siden, men måske var det en idé?

Men så skrev godsejer Malling, om jeg ville komme tilbage til Stensbygård, og det gjorde jeg efter et års ophold, for at sige det pænt, på Egholm. Stensbygård blev imidlertid solgt i slutningen af 90'erne, og jeg var atter ledig på torvet, men kom hurtigt til Bavelse hos forpagter Brohm, en god elskværdig mand, der som studerende havde overtaget forpagtningen efter sin fader. Helbefaren landmand var han vel ikke, men Bavelse blev efter tidens forhold drevet pænt gammeldags. Endnu ingen kunstgødning, men maskineriet var i nogen grad rykket frem. Det var en stolt dag, da jeg i spidsen for 7 aflæggere drog ud for at meje, vistnok rug, som den gang var høstens tidligst modne afgrøde. Jeg

må have været meget energisk dengang. Et eller andet på en maskine var i stykker og skulle udskiftes. Foruden ellers at passe mine sager rodede jeg med den forbandede indretning, så jeg først om aftenen blev klar over, jeg ikke havde fået mad siden om morgenen. Vi kunne ikke hitte ud af, hvorledes det skulle gøres, men gøres skulle det jo. Omsider fandt jeg da på at løfte stangen, hvorpå hele historien skiltes ad, og så opdagede jeg pludselig, at jeg var sulten. I den forbindelse kommer jeg til at tænke på min daværende pligtfølelse (jeg fortæller det ikke for at være vigtig), men engang gik jeg som snefoged på Stensbygård i dagevis med gulsot og feber og passede jobbet.

Alt på Bavelse gik sin rolige gang, men vi interesserede os mest for køerne. De stod selvfølgelig alle sammen i tøj, ca 170 stykker, med røgterhus midt i marken, hvor mindst én mand skulle sove om natten. Nykælverne kom tidligt på stald om efteråret, og vi var begyndt at strigle køerne, men da de ikke blev klippede, var de langt fra rene. Vi var meget stolte, når mælken om foråret, når køerne kom på græs, steg et tusind pund eller mere. Vi var ikke klogere dengang. Nu kniber det undertiden at holde mælken oppe, når køerne kommer på græs, men forøvrigt er jeg slet ikke sikker på, at det system er økonomisk rigtigt.

Vi havde $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ mark med roer sået på kamme. At så på flad jord var utænkeligt, selv om polakkerne, som dengang var kommet til landet, fortalte os, at det med kammene ikke var dobra (godt). De var vant til flad jord. Det blev vi jo også efterhånden. Resten af roemarken var ærter. Jeg lærte den gang, at ærter er en dårlig forfrugt for kløver.

Efter fire år på Bavelse, hvor jeg havde ophold i familien, kom jeg til Tryggevejle hos grev Aage Moltke. Det var en trist

periode i mit liv. Det at være forvalter på en stor gård uden tilknytning til nogen side er egentlig en straf. Altid alene og ensom. Vil man frem – og det ville jeg – må man passe på ikke at søge sit selskab, om jeg så må sige, nedad, men prøve på at søge sammen med mennesker med indflydelse.

Efter års forløb lykkedes det mig engang imellem at komme hos egnens større landmænd. Det hjalp noget, men alligevel var det en skrækkelig ensom tilværelse. Jeg bliver stadig i dårligt humør, når jeg kører forbi og kikker op til mine vinduer.

Min stilling var ret selvstændig, grev Moltke tog ikke i synderlig grad del i gårdens drift, men han havde en egenskab: at kunne huske. Han interesserede sig for heste, både grove arbejdsheste og fine væddeløbsheste, og kendte dem allesammen ved navn. Men ikke blot det, han kendte hver kos præstationer og kunne numrene på den ca 150 styk store besætning, tiltrods for at han sjældent kom i kostalden. Prøvemalkningsbogen kunne han udenad.

Gammeldags drift, bredsåning naturligvis, småt med heste og redskaber, en lille smule kunstgødning var blevet brugt. Da jeg kom til 1. maj, manglede der to marker at pløje og så videre. Gamle bygninger, lille lade og derfor naturligvis stakke i massevis. Men det blev allsammen bedre. Bregentved gods forbedrede staldene og byggede senere en stor lade, som først blev taget i brug, efter at jeg var rejst.

Heste og redskaber kunne jeg anskaffe, omtrent som jeg ville, når jeg selv skaffede pengene dertil. Også det lykkedes. Det var på Tryggevejle, jeg gjorde mit svendestykke, og jeg fik – tror jeg – fra alle sider prædikatet »dygtig«. Da jeg nogenlunde var blevet »mig selv«, afskaffede jeg svenskharven og gik over til en anden så-

metode. Jeg fældede marken to gange, bredsåede direkte på letharvetanden og gav derefter to sæddækkertræk modsat hinanden og derefter et træk af ukrudts-harven. Det var en nem måde at klare sagen på, og som viste sig at være for-træffelig.

Men én gang kom jeg galt af sted – til gavns endda. Man brugte dengang at slæbe jorden om foråret. Det gjorde jeg også og meget grundigt, hvor der skulle såes byg med udlæg. Der blev lavet et så-bed så fint som tænkeligt. Så blev byggen sået med afharvning, derpå en let tromle (hvilket var dumt), og derefter såedes frø-et med Stubbekøbing frøsamaskinen og det blev nedharvet med frøharve. Det var et så fornemt arbejde, at jeg tilkaldte greven, for at han skulle beundre det, hvad han også gjorde. Men om aftenen fik vi en tordenbyge med 20–30 mm. Resultatet blev, at frøet overhovedet ikke kom op, og der blev den ringeste græsmark – forresten efter at jeg var rejst – jeg nogen sinde har set, fyldt med alverdens ukrudt. Forøvrigt tåler roe- og kålroefrø heller ikke plaskregn umiddelbart efter såningen, er frøet først i spiring, sker der ingenting.

Efter fire års tjeneste hos grev Moltke og efter et vikariat på Ny Lellinge kom Tybjerggård ind i min tilværelse og har snart været det i 50 år. Det er naturligvis en historie for sig. Af en kammerat hørte jeg tilfældigt, at forpagtningen på Tybjerggård var ledig, og der ikke skulle bruges ret mange penge. Det måtte være noget for mig, og jeg axlede mit skind og tog af sted. Jeg vidste på det tidspunkt ikke ret meget om gården udover, at der gik fra-sagn om dens drift. Jeg vidste, at gården ejedes af kammerherre Steinmann, at den de sidste to år havde været forpagtet ud, men forpagter Møller var kørt træt. Han var en ældre, flot mand af officerstypen og havde i mange år opholdt sig i Sverige.

Han var ikke let at »komme om ved« for en ussel forvalter som jeg. Men omsider lykkedes det. Han havde fået lov til at afstå forpagtningen og kunne nærmest selv bestemme, hvem der skulle være hans eftermand. Han skulle have 40.000 kr i afståelse, heri indbefattet ungvæg og svin. Inventar og køer tilhørte ejeren. Forpagtningsafgiften var på 20.000 kr (den er senere efterhånden fordoblet nogle gange) og alle skatter. Der havde været mange »spekulanter«, som forpagteren udtrykte sig, men ingen syntes at ville entrere.

Da jeg havde fået den besked, luskede jeg rundt på gården og begreb efterhånden, at »spekulanterne« var faldet fra, gamle stråtækte bindingsværkbygninger; der var dog året i forvejen bygget en stor hejselade efter svensk mønster med plads til 800 læs korn. Iøvrigt var bygningerne slet vedligeholdt, elendige folkeværelser, to store rum med tre til fire dobbeltsenge i hver, den obligatoriske halm med »vår«, som det hed, ingen kakkelovne.

Køerne så godt ud, og der var 180 af dem. Det var dem, der senere reddede mig. Få og usle redskaber og 18–20 spand mere eller mindre gamle heste, som efterhånden alle var ødelagt af mælkekørsel til Haslev, et par små mil. Svinene som datidens svin, usunde og utrivelige. Folk var der nok af, husmænd, karle og polakker.

Efter at have besindet mig fandt jeg ud af, at det måske alligevel var noget for mig, hvilket jeg meddelte forpagter Møller. Men nu var der det med pengene, og det klarede min gode ven, afdøde godsejer Viggo Selchau-Hansen, Alslevgård. Han havde været så elskværdig at tage med mig til Tybjerg for at se på tingene, hvad vi for resten ikke kunne, i hvert fald i marken, da det var frostvej med et lille lag sne. Men han syntes også, jeg skulle prøve, og i løbet af en dags tid ringede han

rundt og spurgte 6–7 af sine – og efterhånden også mine – venner, om de ville være med at kautionere for mig for 40.000 kr, og selv havde jeg nogle få tusinde, sammensparet af den tids store forvalter-løn på 4–600 kroner. I denne forbindelse vil jeg gerne sige, at jeg fra mit hjem siden mit 15. år aldrig har modtaget nogen som helst støtte udover lidt tøj, som mor selv kortede, spandt og vævede.

Men nu, da jeg kunne skaffe kapital, gik tingene stærkt. I løbet af få dage var kontrakten med forpagter Møller i orden, ligesom jeg havde gjort visit hos kammerherre Steinmann, der accepterede mig med et minimum af kendskab til mig. Så holdt jeg mit indtog på Tybjerg den 6. maj 1907, min 33 års fødselsdag. Mit møblement bestod af et skrivebord, et skab og to stole. I forvejen var det bestemt, at forpagter Møller blev boende til 1. november, hvilket medførte, at han stadig fungerede som husbond, og jeg – som jeg ved ikke hvad. Men med den ordning havde jeg ingen vanskeligheder med folkeholdet på gården.

Og så var jeg altså forpagter på Tybjerg. Starten var ikke god. Den 7. om formiddagen, da jeg på en gammel ridehest, jeg havde overtaget, havde været gårdens udstrakte jorder rundt, fandt jeg mig selv holdende på en bakke og græd. Først nu havde jeg set, hvor meget let jord der var under gården. I alle marker fandt jeg større eller mindre pletter. Brakjorden (100 tønder land) var urørt og en eneste stor kvikhistorie, hvor senere de omboende husmænds køer bogstaveligt kunne skjule sig, når de lå ned. Når jeg græd, var det ikke af selvmedlidenhed, men det hele så endnu mere håbløst ud, end jeg havde tænkt mig, – og hvorledes skulle jeg kunne undgå at skuffe de mennesker, der havde hjulpet mig?

Kornet var sået. Hvordan det var gået

*Den gamle trefløjede hovedbygning på Tybjerg
fotograferet ca 1970. De nybyggede udlænger
anes til højre.*

til, ved jeg ikke. Såmaskinerne bestod af en 9 fods radsåmaskine og en 10 fods bredsåer. Det var første gang, jeg gjorde bekendtskab med en radsåmaskine. Ganske vist var arealet, der var sået, ikke særlig stort. De 7 marker var hver på 100 tønder land. Desuden 100 tønder land eng, som sædvanligvis blev brugt til høslæt, og som viste sig kun at yde 1 – et – læs hø pr tønde land.

Driften var: Brak, hvede, byg, $\frac{1}{2}$ roer – $\frac{1}{2}$ ærter, græs, græs og havre. Altså halvdelen af markerne besået – og beskidt

var det altsammen, kvik, og som det senere viste sig, fulde af agerkål de fleste steder. Den 7., altså dagen efter, jeg var ankommet, var også roerne sået. Sået og sået – rækkerne lignede spørgsmålstegn, altså umulige at rense. Jeg spurgte forvalteren, en ældre herre i flade træsko, hvad det var for noget svineri, de lavede. – Ja, de havde ingen, der kunne så bedre, hvilket hurtigt viste sig at være urigtigt. Imidlertid beordrede jeg det hele harvet op og omsået, selvfølgelig til stor bestyrtelse for alle parter. Samme forvalter blev efter

få dages forløb interneret, det vil sige, at jeg fortalte ham, at jeg ikke ønskede at se ham på gården eller markerne. Efter kort tids forløb blev han ked af at kukkelure og pakkede sine sager og rejste, hvorefter jeg selv var forvalter med en svensk forkarl til hjælp. Iøvrigt havde jeg på fornemmelsen, at alle på gården saboterede, hvad de havde med at gøre, og i løbet af ganske kort tid var arbejdsstyrken betydelig reduceret, hvilket også var meningen. Det tempo, jeg forlangte, var man ikke vant til.

Første år var i det hele taget sørgeligt. Det regnede altid, hvilket bl.a. gav sig udslag i, at 50 tønder land med ærter »groede sig ihjel« og rådne; der blev ingen ærter, og afgrøden måtte pløjes ned om efteråret. Og så for resten lejesæd over det hele, – en leds kørsel med aflæggerne og derpå følgende opbinding. Et stykke eng,

som forsøgsvis var opløjet og isæet rug, gav 3 – tre – fold, men ellers var høsten trods lejesæd – den gang gjorde lejesæd ingen mand fattig – 12–13 fold byg, lidt mere havre og jeg tror hele 18 fold hvede. Kunstgødning var der ikke brugt. Året blev meget sent. Der blev kørt gødning på brakmarken i slutningen af juni, og vi nåede at få den pløjet og svenskharvet tre gange. Der var ikke udtærsket, da jeg kom. Det skete først om sommeren, rug fra sidste år. Tærskværket var ældgamelt og stod og vippede på et bræddegulv.

Lokomobilet var 6 hestes og også gammelt. Der skulle otte mand til at bære halm fra og stoppe det ind ad nogle elendige små kviste på kostalden, og så blev der endda ikke tærsket noget. Når jeg ikke var til stede, havde halmrysterremmen en mærkelig evne til at springe af – som det viste sig – ved hjælp af et riveskaft. Det

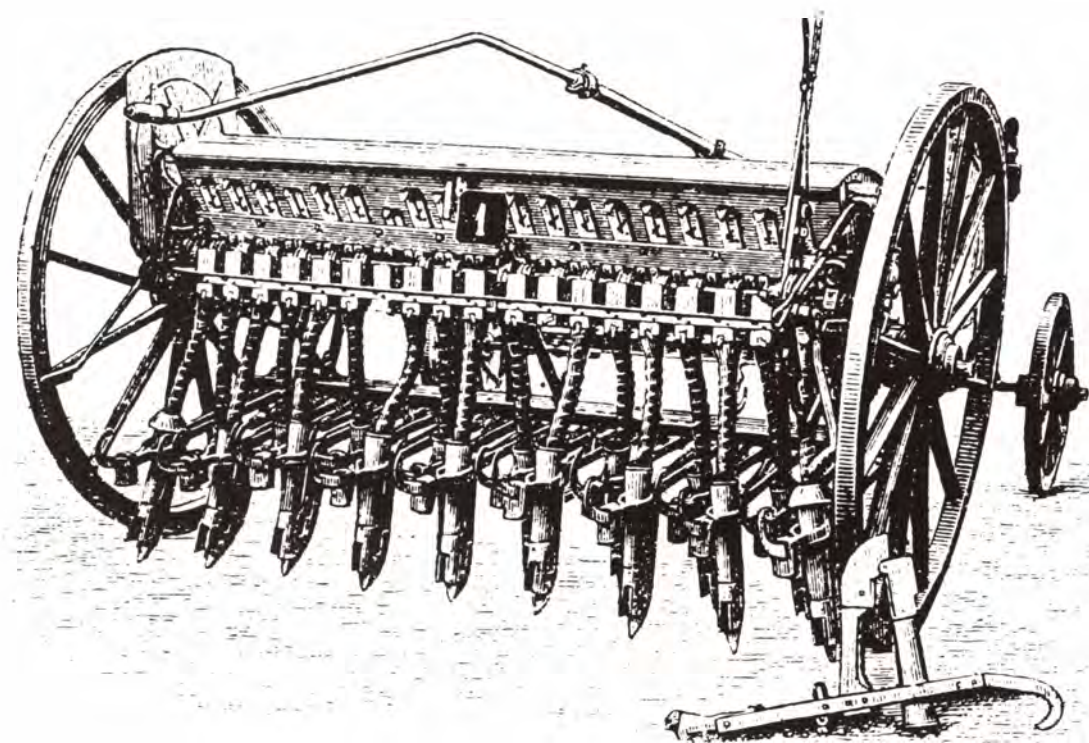
hele var opstillet på en fuldstændig vanvittig måde.

Alt var for så vidt vanvittigt, men jeg græd ikke mere. Det skulle jo gå. Køerne var min trøst. De viste sig at give udmærket med mælk, da de kom på græs, selvfølgelig i tøjr, hvad de allesammen vedblev at være flere år. Til trods for at mælkeprisen den gang kun var 16 øre pr kande, altså 8 øre literen, strakte mælkepengene langt, og høsten, da den kom, klarede, hvad den skulle, afgift og skatter – skatterne betød ikke noget den gang.

Personligt forbrug var der ikke noget, der hed, ud over kostpenge til forpagter Møller, som havde husholdningen i det omtalte halve år. Status gjorde jeg bogstaveligt en gang om ugen, en metode, der senere skulle komme mig tilgode.

Men så kom spekulationerne med nyt inventar. Det blev til et 60 tommers tær-

Radsåmaskinen var den tids helt nye redskab, hvor kornet fra maskinen førtes ned i en rille i jorden, hvor bredsåmaskinen blot lagde kornet jævnt udbredt oven på jorden (se bind 1 side 86). Billedet fra Emil Jørgensen og C. C. Larsen: Redskabs- og maskinlære, udgivet år 1900 viser en radsåmaskine af mærket »Saxonia«.

Tolv fods letharve til nedharvning af frø afbildet i Jørgensen og Larsens Redskabs- og maskinlære fra år 1900.

skeværk og tilhørende lokomobil med halmpresser, der den gang var noget nyt, tre styk 12 fods bredsåmaskiner (jeg havde ikke råd til – eller forstand på – radsåmaskiner). Smeden kom i gang med mine elskede sæddækkere. Bestilling på fire nye aflæggere. Bindere kom først nogle år efter. Jeg kendte ikke selvbindere og kunne som andre mennesker på den tid ikke begribe, at kornet kunne blive tørt. De gamle bulharver, som der var en halv snes eller flere stykker af, blev lavet til pindebrænde, og howards eller letharver bestilt hos smeden. Svenskharverne – ja, Gud ved, hvor de blev af. Helbrak havde jeg i mange, mange år. Jeg prøvede at undvære den, men det gik ikke, og svenskharven har jeg vel brugt i brakmarken. Jeg fandt ellers ud af, at sæddækkeren også dér var et udmærket redskab, når jorden efter pløjning lukkedes efter dem med tromle og så atter pløjning.

Med det samme vil jeg gerne meddele datidens måde at køre ind på. Det foregik med de gammeldags smalle høstvogne, vi alle kender, men med læsetræ. På de store gårde var det skik, at der var to mand til at stikke op til kusken og læggekonen, som ikke var vanskelig at få fat i. Var kusken durkdreven, og han selv skulle stikke læsset af, gjaldt det om at få lagt en ordentlig for- og bagende til at binde på, men ingen ting i midten. De rigtig durkdrevne kunne bogstaveligt stå

på vognbunden. Var der blot godt for og bag, lignede det et læs, takket være læsetræet, som jeg sikkert ikke behøver at beskrive nærmere. Med sine for- og bagreb sinkede det indkørselen ud over al rimelighed. Somme tider knækkede læsetræet selvfølgelig, eller rebene sprang, hvilket ikke i særlig grad fremmede arbejdet. Efterhånden lærte man at bruge »skrav«, en firkantet ramme på haverne⁴, og så forsvandt læsetræet. Var der langt i marken, var det den gang let at stikke op. Sædvanligt kørtes der i hold med tre spand i hvert.

Men for at vende tilbage til mine indkøb, så foregik de selvfølgelig på kredit. Hvordan jeg slap ud af alt det samtidig med relativt store indkøb af kunstgødning, ved jeg egentlig ikke. Men jeg har aldrig skrevet på en veksels og ved knapt, hvorledes en sådan ser ud. Formentlig har man haft tillid til mig, og jeg har altid beflittet mig på at holde, hvad jeg har lovet. Jeg tror, jeg gør det den dag i dag.

Så i foråret 1908 drog jeg ud med mine bredsåmaskiner. Først en hest for maskinen, så to trespand sæddækkere og et enspands. Stillet rigtigt an gav det to træk til nedfældning af korn og frø iblandet. Derpå afharvning med en enhestsharve. Apropos frø, så har jeg siden katastrofen på Tryggevælde altid blandet frøet i såkornet, også i radsåmaskinen. Når korn og frø i sidste tilfælde såes på samme må-

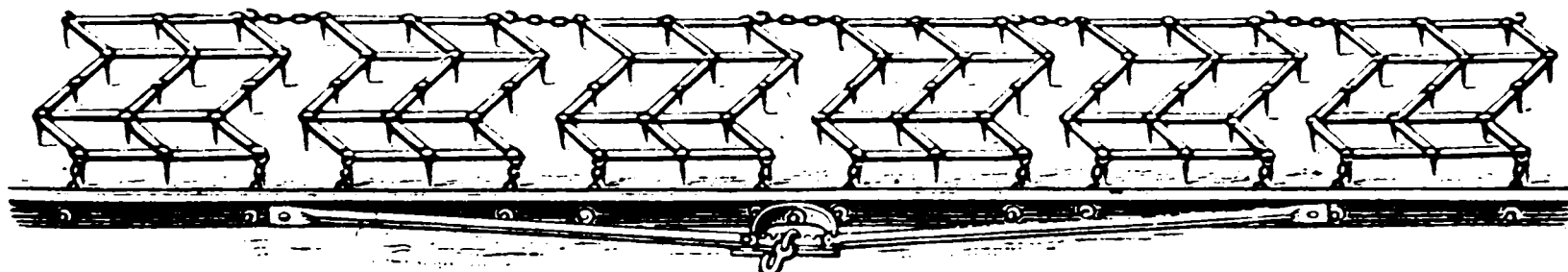
de, som der såes roer, altså på tromlet jord efterfulgt af letharve, sker der aldrig noget. Arbejdet er gjort på én gang, og det er ligeegyldigt, om det regner eller blæser, frøet er i jorden og kommer glimrende op. I hvert fald har jeg altid haft fortrinlige græsmarker på Tybjerg.

Med tre maskiner kunne vi så 60 tønder land daglig. Det var for meget både for heste og folk – det hed: at gå på traverbannen. Naboerne troede, jeg var tosset med min såmetode. De kørte med deres svenskharver, men kun et par år. Så lærte de, at disse ækle apparater ikke var nødvendige, og at også deres såning kunne få ende i en fart.

Kunstgødning var ikke brugt tidligere, og følgelig gjorde selv et moderat forsøg underværker. Navnlig havde superfosfat en mirakuløs virkning. Jeg plejede de første år at lade en ager ligge i hver mark, og på lang afstand kunne man se, at der måtte være noget galt. Engene reagerede også voldsomt og græssede udmærket. De blev, efter at den før omtalte græsmark var afskaffet, aftøjrede. Løsdrift kom mange år senere.

Forresten gjorde jeg dengang – som nu – den erfaring, at køerne her på stedet – uden tilskud, og så kniber det endda – ikke på engene kan holde mælken efter midten af juli, selv om der er masser af græs.

Et problem var den gang hestefodring. Fra tidernes morgen har man formentlig

brugt hakkelse. På Tybjerg var der et monstrum af en hakkelsesmaskine, som blev trukket af en hesteomgang til fire heste. Der skulle mindst fem mand til at betjene maskineriet. Fodringen af heste begyndte senest klokken 4 om morgenen, da hestene skulle have så og så mange »foder«, og sluttede sent om aftenen ved 10-tiden. Nu om stunder får hestene den rene kærne nogle få gange og æder ellers hel halm, – ubegribeligt, at man var så længe om at finde på det.

Og så var der noget, der hed muleposer i marken. Når folkene skulle have mad, frokost eller midaften, måtte hestene også have det, hvad der senere viste sig at være ganske unødvendigt. Det var utroligt, hvad der somme tider spildtes af kerne under transporten til marken, ligesom det var en sport for kusken at få så megen tid som muligt til at gå med at flytte muleposer, hver gang en ny ager skulle tages for. Muleposen måtte jo være på stedet, når hviletiden var inde.

Et festligt syn kunne det være at betragte en kortege på 12–15–20 spand heste drage i marken. Festligheden kunne dog holde op, når det gik op for én, hvor længe det kunne vare, inden spandene kom til arbejdspladsen, hvis den var langt borte. Det er ubegribeligt, hvor langsomt heste kan gå, når de ved, de skal for harve eller plov. Men også det fandt man ud af – på nogle gårde i hvert fald, for resten ikke ret længe før hestenes egentlige afskaffelse. Man lod folkene ride i trav til og fra marken. Straks vakte det megen modvilje, naturligvis, indtil folkene blev klar over, at de, når de red hjem, kunne vinde et kvarter eller mere ved at sætte farten op, hvilket hestene heller ikke syntes at have noget imod. Især hjalp det, da folkene, navnlig de ældre husmænd, fandt på at lave »stigbøjler« af skaglerne, så de kunne ride »engelsk«. Bevægelserne var natur-

ligvis lidt voldsomme, så det hele på afstand lignede et skib i søgang.

For at vende tilbage til Tybjerg har jeg været her i snart 49 år og i mange måder haft det godt – også modsat naturligvis. Jeg er ikke kommet længere end til den gammeldags pengeøkonomi, idet jeg mener, trods formueskat og alt det, at det er bedre for mine børn eventuelt at arve penge end opslidte mejetærskere, traktorer, pick-up-ere og siloer med mere. Et hertil medvirkende moment er naturligvis, at jeg måske kan vente, at gården bliver solgt over hovedet på mig. Tybjerg ejes af Det Steinmannske Legat, som har forpligtelse til at sælge godset. Det kan ske når som helst.

Endelig en påkrævet redegørelse: Jeg ved godt, at jeg plejer at sige om mig selv, at jeg er et galt, hidsigt spektakel, hvilken karakteristik synes at være gået ind i den almene bevidsthed, når selve redaktør Yde ved sin entré her – hvilket han selv giver udtryk for i sin indledning – har på fornemmelsen, at han træder ind i – ikke et løvebur, for løver er jo relativt skikkelige – men til en tiger af værste slags. Til alt dette vil jeg sige, at jeg med en enkelt undtagelse har haft mine forvaltere i 4 eller 8 år, og at de alle er befordret til gode stillinger, at jeg stadig slider på min tredje fodermester, og at vi, med en lille afbrydelse, har haft tre husjomfruer i de snart 50 år, jeg har været her. Dette til almindelig underretning.

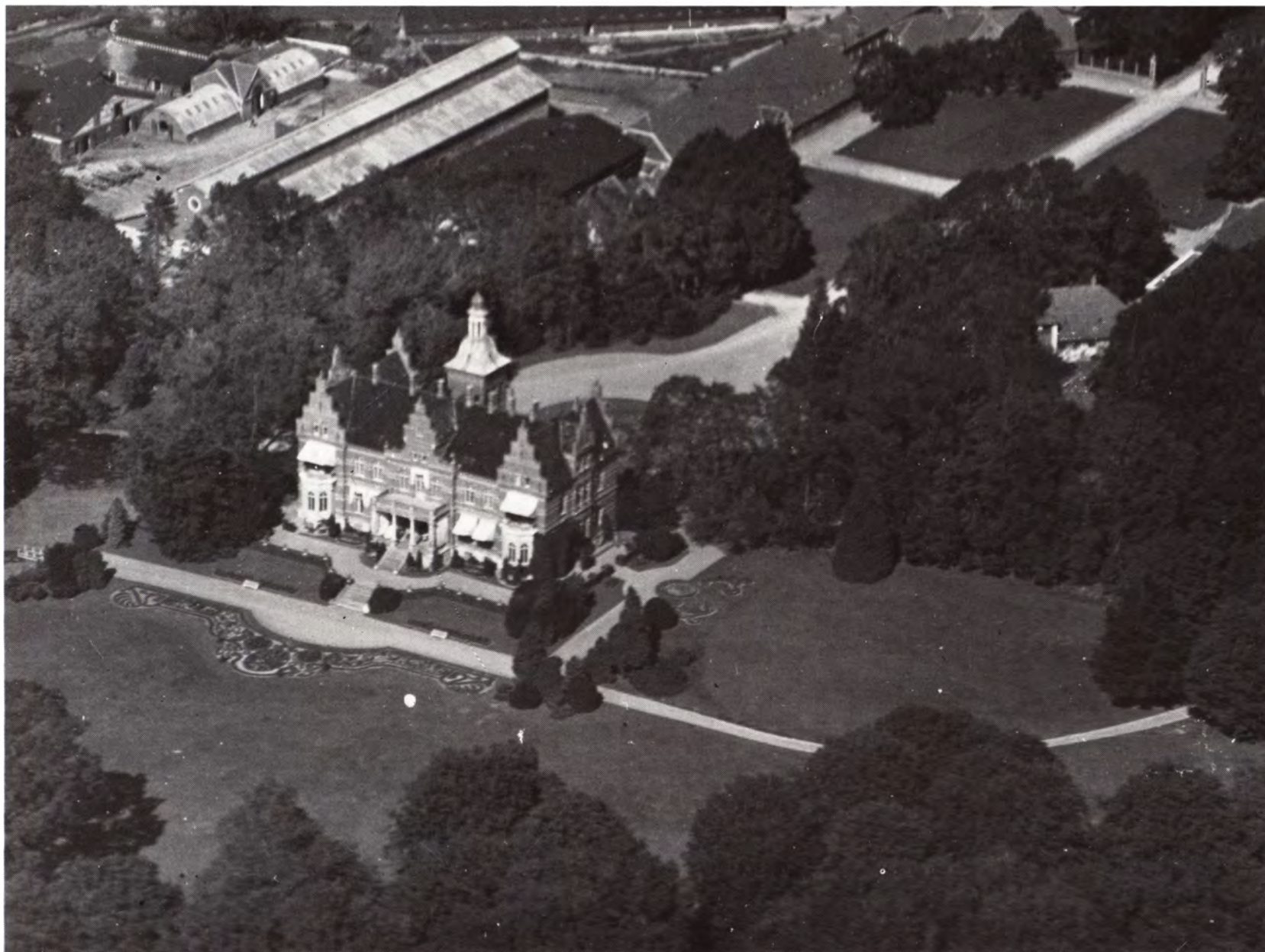
I 1933 kom arvingen til Rosenfelt, daværende legationssekretær i London, senere gesandt i Kina og endelig ambassadør i Norge, Oskar Oxholm, her til Tybjerg og besøgte mig og fortalte, at det stod galt til med godset. Forvalterne var sagt op, og det hele skulle sælges. Jeg blev nærmest bestyrtet, jeg kendte ikke det allermindste til forholdene, et sted, jeg slet ikke turde komme i nærheden af, kendt som det var

som forsøgsgård, lærested med store frø-, lucerne- og sukkerroemarker, kort sagt: tiptop moderne – eller snarere forud for sin tid.

Oxholm bad mig tage med ham derned for at se på tingene. Jeg gik det hele igennem, så godt jeg kunne, så på de fire store og halvstore gårde, Rosenfelt med 10–1100 tønder land, Oregård med 5–600, Trehøje med 3–400 og Knudskovgård med noget lignende. Det var en ordentlig mundfuld på én gang. Jeg fandt udmærkede velvedligeholdte bygninger over det hele, relativt gode køer og heste og dårlige svin. Der var ialt 800 køer med tilsvarende opdræt. Markerne var det håbløst at gå igennem. Jeg måtte nøjes med forvalternes udtalelser på de forskellige gårde og fandt ud af, at det vist var god jord undtagen på Knudskovgård, som var meget let og forskelligartet. På godskontoret fik jeg nødtørftig – ikke alt for villig – besked om den pekuniære stilling. Da jeg havde tænkt lidt over sagerne, blev resultatet, at jeg lovede at prøve på, om tingene kunne rettes op.¹

Rosenfelt var den gang et bo efter afdøde kammerherre Carl Oxholm, hvis enke levede endnu. Hun havde drevet godset i nogle år, men var altså kørt fast. Exekutor i boet var kammeradvokat Vagn Aagesen. Oxholm og jeg drog ind til ham for at snakke om tingene: han var meget lidt forhandlingsvenlig og mente, at foretagendet var håbløst, men gav sig dog til sidst. Og så fik jeg travlt. Først med at tænke. Tiderne var endnu elendige, men på Tybjerg havde jeg ikke haft underskud (det fik jeg først i 1954) og mente, at kunne Tybjerg gå rundt, kunne Rosenfeltgårdene vel også, hvis de blev drevet på samme måde.

Omlægningen af driften lod sig mærkelig nok let gennemføre, da der var store frøafgrøder og lucernemarker, beregnet til

Da Rosenfelts store godskompleks var ved at gå fallit, henvendte godsets arving sig til forpagter Peter Rønholt, der overtog ledelsen af godset, indtil han i 1949 kunne aflevere det gældfrit og moderniseret. Noget sådant var/er en forpagters stolthed.

høslæt, at tage af. Og så begyndte vi at drive jævnt landbrug på Rosenfeltgårde-
ne, ingen luksus og ingen lotteriefgrøder. Gennemført helbrak over det hele; det var jo før traktorernes tid.

Men – et men var der jo, nemlig økonomien. På et halvoffentligt møde på selve Rosenfelt for nogle år siden, hvor jeg iøvrigt, syntes jeg, optrådte meget beskedent, fortalte jeg om den forholdsvis

gammeldags måde, gården blev drevet på, men som ikke desto mindre i modsætning til tidligere gav meget stort overskud og tilsvarende høj forrentningsprocent. Da rejste en tidligere forvalter, en iøvrigt meget dygtig mand, med hvem jeg et årstid havde udmærket samarbejde, inden han på eget initiativ forlod Rosenfelt, sig og udtalte, at han i høj grad anerkendte forpagter Rønholts indsats, men ville dog

126 gerne gøre opmærksom på, at Rosenfelt ikke var nogen fattiggård, da han (jeg) tiltrådte. Det var den tilsyneladende heller ikke, snarere tværtimod. Men en grund var der vel til, at det hele skulle realiseres, og grunden var fattigdom. Der skyldtes mange penge til købmanden, mange til afdrag på maskiner og til ubetalte skatter. En enkelt episode kan belyse forholdene.

En dag da jeg overværede tærskningen, stod maskinen mere stille, end den gik. Det viste sig, at alle remmene var lappede og rådne, og på mit spørgsmål, hvorfor i alverden man kørte med sådan noget stads – for at sige det pænt, blev der svaret, at man ikke måtte købe andre. Man havde altså begyndt at spare på skillingen. Dette og så meget andet af den slags blev hurtigt

En gang om ugen besøgte Peter Rønholt Rosenfelt, og han havde lagt regnskabssystemet således til rette, at han hele tiden havde et klart overblik. Fotografiet viser et parti af avlsgården opført 1776–1777.

rettet. For at vende tilbage til kammeradvokaten syntes han jo nok, jeg skulle have et gratiale for min virksomhed og foreslog 3000 kr årligt. Vi parlamenterede lidt og blev så enige om 6000 kr for det første år, hvis tingene blev bragt til at løbe rundt, hvis ikke skulle jeg intet have. Det løb rundt, og honoraret blev senere forhøjet.

Og så begyndte min en til to gange ugentlige færden frem og tilbage til Rosenfelt, 50 km hver vej. Og det gik også rundt. Det første år viste en statusfremgang på henved 100,000 kr, hovedsagelig ved besparelse på arbejdskraft og ved, som jeg syntes, fornuftig fodring af den meget store besætning på gårdene. I det næste noget mindre, og så var vi ovenpå – troede vi – (jeg kommer herefter væsentlig til at sige vi), men så kom det elendige år 1936, som var ved at gøre brud på linien: Kontant betaling, som var indført. Vi lånte os frem og klarede pynten, og derefter gik det frem med raske skridt. Kammeradvokaten overlod bogstavelig hele historien til mig og blandede sig ikke i nogle af mine dispositioner.

Det samme blev tilfældet, efter at boet ved kammerherreinde Oxholms død blev sluttet, og der blev nedsat en administration, bestående af grev Bernstorff-Gyldensten, højesteretssagfører Fischer Møller og mig, en administration til at varetage arvingen, minister Oxholms interesser. Godset kunne ikke overtages af ham, før visse strenge testamentariske bestemmelser opfyldtes. Men det hele blev praktisk talt overladt til mig, og ingen blandede sig i mine dispositioner. Her må jeg indskyde, at jeg havde fortrinlig assistance i daværende kontormedhjælper, nuværende godsforvalter S. A. Jensen, med hvem jeg i de mange år havde et storartet, jeg tror gensidigt loyalt, samarbejde. Det samme gjaldt samtlige, efterhånden udskiftede, forvaltere.

Den daglige regnskabsorden var for så vidt meget simpel, men meget effektiv. Vi indførte den skik, at forvalterne ugentlig indberettede til godskontoret deres status: Eventuel beholdning eller gæld, hver især havde sin checkkonto og stod i bogstavelig forstand for sin egen kasse. Godskontoret havde sin konto, så vi, hvis vi ville – og det ville vi ofte – kunne gøre godsets status op på en halv time.

Jeg tror, det er en udmærket måde at lade selvstændige folk være i nærmeste berøring med deres bedrift. Det giver ansvar samtidig med, at der ikke kan løbes meget i stykker, når kontrollen sker hver uge. Til systemet hører kontant betaling af alle indkøb, kunstgødning eventuelt undtaget. Var der manko i kassen, lånte man på godskontoret, hvortil man selvfølgelig afleverede, hvis man havde overflod.

Vi var meget forsigtige i vore dispositioner og købte eller byggede aldrig noget, uden at vi vidste, hvor vi kunne hente pengene. Det vil kræve for megen plads og for mange forklaringer at fortælle, hvilke forbedringer der blev gjort på godset i disse år. Tiderne blev jo efterhånden bedre, og selv med de mange restriktioner, hvor man ofte i krigstiden hverken kunne få det ene eller andet, nåede vi dog før, under og efter krigen at omforme adskillige bygninger, opføre tre store lader eller hjelme til afløsning af staksystemet, nybygge flere husmandshuse, hovedreparere de gamle, om- og nybygge en halv snes mindre forpagtergårde og nåede i de sidste år af min virksomhed at mekanisere alle gårdene og så videre – og som endeligt resultat at aflevere godset Rosenfelt til ambassadør Oscar Oxholm næsten gældfrit, hvilket også gjaldt prioriteter. Der var dog vist én tilbage, som er uindløselig, men kontanter fandtes i stedet.

Da dette var nået, blandt andet også ved højesteretssagfører Fischer Møllers udmærkede hjælp som jurist og som kapitaladministrator, mente jeg, tiden var inde til, at jeg trak mig tilbage. Hertil bidrog også mit svigtende syn. Min virksomhed på Rosenfeltgårdene varede fra efteråret 1932 til 1949. Endelig skylder jeg at gøre opmærksom på, at skatterne i disse år var relativt små, med de nuværende ville opgaven have været uløselig.

Mine »spredte erindringer« er blevet langt fyldigere, end jeg havde tænkt mig, men nu da jeg er stærkt på vej mod de 82, har jeg måske lov til at prøve på at gøre op med mig selv, hvad jeg har tænkt og følt. Jeg har beflittet mig på i alle livets forhold at efterleve de to egenskaber, jeg sætter højest: Pligtfølelse og retsind. Min tilværelse har, som alle andres naturligvis, været en kæde af glæder og sorger. Apropos glæder og for at ende, hvor jeg begyndte, vil jeg sige – også for at belyse datidens nøjsomhed –, at jeg tror aldrig, jeg har oplevet en mere intens glæde end den, jeg som 11–12-årig følte, da jeg i julegave fik forærende et par skøjter med skruer og nøgle – og så var det »Halifax«! Det var første gang, jeg havde fået en købegave. Tidligere var det kun hjemmegjorte ting som tørklæder eller vanter, til nøds en hæklet hue, som min mor var en mester i at forarbejde.

Og senere, efterhånden som jeg fik »råd«, glædede jeg mig selvfølgelig, da jeg som 25-årig fik min første cykel, senere min første ridehest, motorcykel, bil og så videre. Jeg har glædet mig over at kunne rejse, vel mere end de fleste, over at få tilfredsstillet min skydegalskab ved foruden almindelig jagt at have haft lejlighed til gennem mange år at deltage i en serie store klapjagter, over at skyde agerhøns i Polen og grouse³ i Skotland (vel nok den største jagtoplevelse, jeg har haft), og

sidst og ikke mindre over, at mit arbejde syntes at have lykkedes. I denne forbindelse er jeg klar over, at jeg har haft en enestående tilbøjelighed til spontant at ærgre mig, hvilket naturligvis har været et minus i tilværelsen. Dette har dog ikke medført, at jeg har været evig sur, – for det har jeg ikke – og således, trods alt, alligevel har været til at omgås. Men ligesom ordsproget »Herrens øje feder kvæget«, er det ligeså rigtigt, at »et passende kvantum ærgrelse fremmer tingenes trivsel i det hele taget«.

Mine skuffelser og sorger skal jeg ikke komme ind på. Jeg tror på ligevægten i tilværelsen. Stuckenbergs siger det bedre, end jeg er i stand til, med sine to verslinjer: »Hver glædesstund du fik på jord, betales skal med sorg, om flere følges ad, så tro, de ejes kun på borg«. Jeg tror på lovbundetheden i alting, i tanker og handlinger, at afslutning er afslutning, og at det, der skal ske, det sker. (NEU, skrevet 1955).

1. Om Rosenfelts økonomi se også bind 3 side 102–103.
2. Skoledrengen Peter Rønholt blev altså kaldt efter faderens gård.
3. Grouse betyder ryper.
4. Se 1. bind side 33, 134 og 136.

Breve fra forpagteren

Da Rigmor Jul-Petersen i 1980 sendte NEU en beretning om at være husholdningselev, opdagede vi, at hun er datter af den Kristian Jørgensen, hvis beretninger er gengivet i 1. og 2. bind, og som havde været forvalter på Korselitze på Falster. Hun vidste ikke, at faderen havde haft forbindelse med NEU. Vi fik blandt andet et billede af forpagter Grønnegård. Ved at lede på loftet fandt Rigmor Jul-Petersen nogle breve fra forpagteren til den tidligere forvalter.

Magnus Grønnegaard er født 1852 på Pårupgård (se side 223), som faderen Andrei Grønnegaard havde i forpagtning af Knuthenborg gods. Efter konfirmationen kom Magnus Grønnegaard ud at lære landvæsen, og 1868 blev han forvalter på Vårskov også under Knuthenborg ikke langt fra fødegården. 1871 til 1872 lærte han mejeribrug, herunder fodring af køerne, på Pederstrup. Så aftjente han sin værnepligt og blev korporal. Efteråret 1873 blev han forvalter på Hardenberg (nu kaldet Krenkerup) hos forpagter Plenge. Foråret 1874 til oktober 1875 var han forvalter hos forpagter Hansen på Ulriksdal og derefter hos dennes broder, der var forpagter på Korselitze.

I 1881 tog han springet til selv at blive forpagter, idet han forpagtede Hodals møllegård ved Hobro. Den 1. april 1895 vendte han tilbage til det classenske fideicommiss, idet han forpagtede Bjerregård, og allerede 25. maj 1895 overtog han hovedgården Korselitze. Disse personoplysninger er hentet fra Holger Petersen: Min slægtbog, København 1918. Her gengives Magnus Grønnegaards breve, som de er skrevet, selv om de er hastigt henkastede, ikke pertentligt udformede til offentliggørelse. Til gengæld udstråler de forpagterens humor, selv om han udelad-

er sit skæmtsomme kraftudtryk, som Marius Nielsen omtaler i Herregårdsliv 1. bind side 191–193:

Corselitze d. 23. Mai 1906

Kiære Jørgensen

Stifttidende melder saaledes i Onsdags Avisen som grundet paa Christi Himmelfartsdag først er kommen mig i Hænde idag Fredag »Paa et Møde iaftes vedtoges eenstemmigt at opstille Gaardeier Chr. Jørgensen Suserup som Høires Kandidat ved forestaaende Folketingsvalg.«

Jeg blev egentlig ikke forbavset men jeg kom til at tænke paa om De nu egentlig kan være rolig nok til at staa for den »Hudfletning« som der vanker thi det er nu engang saaledes at de drevne Politikere bryder dem Pokker om Sagen – men søger at angribe Personen, og der skal sandeligen en haard Hud til at tage alle deres Løgne og Uforskammetheder med Roe thi begynder man at vilde forsvare de personlige Angreb strax vælte de Karle en heel Skarnbøtte udover Modstanderens syndige Hoved, beskylder ham for Ting, som han ikke selv har den fierneste Ahnelse om.

Jeg kommer til at tænke paa en Historie af Marck Tvain, der engang stillede sig til Valg, og hver dag paaduttede Bladene & Modstandere ham ny Forbrydelser – med stor Tryk og spærret Skrift stod der Manddræberen Marck Tvain – tilsidst blev han beskyldt for alle de Forbrydelser der existerede, og han skrev da til en Ven som Underskrift – Fra din heng. Ven som før var en ærlig Mand men nu er Manddræber Mordbrænder Sædelighedsforbryder Indbrudstyv osv. osv.

Hver Dag stod der i Avisen Marck Tvain bedes underrette Vælgere om hvorledes det gik til med Mordet paa den

Fotograf W. Mahrt i Hobro har forevigtet fire venner som spiller kort. Den smukke unge mand til venstre er forpagter Magnus Grønnegaard som forpagter på Hodal møllegård ved Hobro. Til højre sidder hans svoger Frederik Madsen. Stedet er møllegården, som han forpagtede fra 1881, og til han 1895 overtog forpagtningen af Korselitse. Forpagterens datterdatter Ida Hollnagel har udlånt billederne i det følgende.

el. den – give os Oplysning om hvad den gl. Kone havde gjort som han voldtog – hvor blev alle Mrs. NNs Juveler af – osv. osv. Man maa sandeligen være i Besiddelse af mere end almindeligt Mod for at kunne tage mod alle de Forhaanelser der slynges ud af alle de fanatiske »Krabelurer« der findes. Ja jeg vilde nødig gaae det igjennem – Imidlertid skal jeg for mit Vedkommende – om det gaer Dem som Marck Tvain erindre, at De til Dato har været en ærlig Mand – saa har De da i det

mindste een der troer om Dem at Deres Fortid har været god.

Det har ellers været et frodigt Veier. Sæden – og Skidtet – er kommen godt op Roerne ligesaa. Vi radrense og begynde at tynde.

Fest igaar i Skoven Der talte Pastor Bierre – meget smukt og tiltalende – upolitisk, det var de sædvanlige Sygekassefe-ster¹ – og tænkte da paa Dem og Deres Egn – De sædvanlige »Kæfarter« med det sædvanlige Vrøvl – Spand Vand i Hovedet

– reise andre Heste ikke passe Kvæg ikke staae op osv. osv. har man natyrlig havt. Haaber nu der er Roe igien².

Har faaet mig en Kalkemaskine kostede 225 Kr. 2 Md. kan med den kalke Kostalden paa mindre end een $\frac{1}{2}$ Dag – ja de har kalket Ko og Svinestald – Loft Træværk og hele Redeligheden paa $\frac{3}{4}$ Dag – naar alt er i Orden og de ikke skal sinke dem med at lave Kalk til saa er det et Øieblik. Vi kan kalke alle Bygningerne indvendig

Ko, Kvie Hestestald og Reisestald let paa 2 Dage, og hele det andet udvendig paa een dag med 2 Md – jeg har længe truet med at anskaffe mig en saadan – man kan jo efterhaanden være med på Grisen. 3 nye Kultivatorer har jeg også kiøbt iår. –

Jeg har faaet min Forpagtning fornyet omtrent paa samme Betingelse – skal forrente 3200 Kr, hvorfor jeg har forlangt at faae bygget eller lavet om i Karlekammerne, saaledes at jeg faaer 6 Karlekammere

Forårslys over forpagterboligen kort efter at Magnus Grønnegaard havde overtaget forpagtningen i 1895. En karl står med ridehesten til forpagteren, medens fruuen har taget den fine nye cykel frem.

Forpagter Magnus Grønnegaard og hans søn Andrei, som senere afløste faderen som forpagter af Korselitse. Billedet er sendt den 22. december 1908 som julekort til proprietær K. Jørgensen, Søgårde, hvis datter Rigmor Jul-Petersen har givet kortet til NEU.

med 2 Md. i hver og hver sin Seng, samt Samlingsstue derovre paa 72 Kvadratalen – Værkstedet bliver da taget med til Kammere – desuden bliver der Vadske- rum med 4 Vadskekummer og Afløb – alt ligesom for et Dampskib. – saa skal Fidei- commisset lægge Tagpap paa Kostald lave Grebningen om – lave Vand til Kiøkkenet saa vi kan pumpe det dertil.

Fittingehuset hvor Polakkerne boe er det nu bleven galt med. Polakkerne vil ikke boe der – de bleve forulempede af Veifarende de smed Steen derind slog Vinduer itu osv. – og saa for nogen Tid siden var der nogen, der brød ind og stjal deres Penge – saa vilde Pigerne ikke boe der mere; jeg havde et morderligt Vrøvl de vilde reise; jeg maatte da tage hele Redeligheden op paa Gaarden og der har jeg dem nu – jeg er ved at acordere med Otto Hansen om at flytte det ned i Føllevænget – og det skulde jeg gjerne have gjort ret snart – der er ingen anden Udveie – og det er jo mig det gaaer ud over. Det Huus har nu ogsaa altid ligget nederdrægtig daarligt for alting, og man har altid haft Vrøvl dermed. – – –

Her er svært med Græs iaar Køerne malke godt – den bedste malke – No 20 – 47 Pund, flere over 41 Pund, men det er rigtignok ogsaa Sager de faae at æde.

De 2 Føl jeg fik af Dem bleve kastererede forleden Dag de kom let over det, de ere voxet godt den røde er en langbenet Rad, men kiøn skabt – begge ere de meget fine kiønne og løbe godt paa Sokkerne.

Folkeforholdene ere besværlige endnu, langt mere besværlige end de tidligere har været og man har sandeligt sit Hyre hermed. – Endelig lader det til at jeg har faaet en Hollænder³ som jeg kan bruge blot det maa blive ved, han er en flittig paapassende Person, jeg tog ham af Nød og Tvang, det var der paa begge Sider – maaske er det, det der har gjort, at det gaaer.

Mine Forvaltere ere flinke og det er jo en stor Hiælp at have flinke Functionairer har man ikke det er det et rent -Uha- at have med saadan en Bedrift at bestille.

Efter Ferien have vi bestemt at Børnene skal ud alle – Andrei skal prøves paa Herlufsholm. – Jeg har købt et Huus tæt ved Nykiøbing omtrent hvor den første Kiøbmandshandel laae – og på høire Side af Veien herfra altsaa mellem Frederikslust og Bispegaarden, det kiøbte jeg forleden Dag, saa skal Fru Claussen og hendes Datter Marie – kan De huske dem, det er min Fætters Enke, der boede paa Leiregaard paa Falster de skal holde Huus for Børnene og skal de saa gaa i Latinskolen alle – bliver Andrei ikke optaget paa Herlufsholm skal han ogsaa gaae i Skole i Nykiøbing. – Acorden er at jeg giver fri Bolig, Ildebrændsel og Kosten til de 2 Damer – saa skal de sørge for Børnene – Jeg er gaaet ud fra at Skolepengene ere = Lærerindens Løn – jeg skal koste Lærerinden herhjemme, ligesaa Børnene, og saa bliver min hele Udgift jo kun den ene at koste mere og Renterne af Huset, som kostede 5000 Kr. – det er altsaa 200 Kr i Huusleie.

Talte nu lige i dette Øieblik med Hollænderen han fortalte mig at No 20 malkede 54 Pund – altsaa ikke 47 Pund – men det var No 3 der malkede 47 Pund – Min Svoger Boss er nemlig kommen, og vi kiørte en Tour ud og saae paa Qvæget – jeg veed aldrig at jeg har havt Køer der har malket saa meget –

Min Svoger Boss og Søster kom cyclende fra Aggerup medens jeg sad og skrev herpaa – Nu nok for denne gang – Venlig Hilsen til Deres Hustru & Moder fra os alle her ved Deres hengivne

M. Grønnegaard.

Forpagter Magnus Grønnegaard klar til at ride på visit. Stokken har han ikke sluppet.

Corselitze d. 20. Juni 1909

Kiære Jørgensen.

Strax ved Modtagelsen af Deres Skrivelse, var jeg ikke i Tvivl om hvad jeg vilde svare herpaa – jeg vilde nemlig absolut anbefale Manden, jeg kan sige at jeg for mit Vedkommende vilde give ham min bedste Anbefaling – og jeg vil oplyse Dem hvorfor. – Som De maaske kan erindre, solgte jeg mine Sviin til Barfod – der var gift med en Veninde til mine Søstre og som jeg havde kiendt i mine yngre Aar; imidlertid viste det sig ved Opgiørelse at jeg fik for lidt. – Directeur Christensen havde flere Gange havt fat i mig for at hverve mig til Slagteriet – men som De ved holdt jeg ikke af at binde mig og vilde ikke være Andelshaver. – Imidlertid opdagede jeg efter 1½ Aars Tid, at jeg i Forhold til andre fik for lidt for mine Sviin, og da Directeur Christensen, naar han havde opfordret mig til at levere Sviin til Slagteriet, altid havde gjort det paa en pæn nobel Maade, jeg kan sige behagelig Maade havde jeg faaet Tillid til Manden – han brugte ikke den Maade som saa mange Andre – at rakke ned osv. – Jeg henvendte mig da til Directeur Christensen, foreviste ham mine Afregninger fra Barfoed – og han gjorde op for mig, hvilket han vilde staae ved, at jeg havde faaet 1105 Kr. for lidt – eller rettere 1105 Kr. mindre for Svinene i de 1½ Aar, end om jeg havde leveret til Slagteriet; naa sagde han De vil nødig være Andeelshaver eller binde Dem; jeg vil gjøre Dem et Forslag, lever Deres Sviin her et Aar eller 2 – som De vil, og tag saa Bestemmelse – vi vil give en saadan Priis at Slagteriet kan være tient og De med.

Jeg leverede fra den Dag mine Sviin der, og blev behandlet saaledes at jeg blev Andeelshaver. Dette var Directeur Chri-

stensens Skyld, jeg fortæller dette saa omstændeligt, for at De kan vide, at han havde en behagelig Maade at tage Folk paa, og erhverve Andeelshavere; jeg var virkelig slet ikke saa let at faae til at være Andeelshaver, men han kunde ligegodt bøie mig – Jeg vidste ogsaa, at Christensen forstod sit Kram, og var en udmærket Forretningsmand, og havde et godt Navn. Jeg havde ogsaa hørt, at han efter at være kommen fra Nykiøbing var bleven – om ikke forfalden – saa var han bleven slem til at gaae i Byen, som man siger – hertil naaede min Viden om ham – og da jeg saa af Deres Brev saae, at dette Punkt var han kommen over, og Bestyrelsen ved det eventuelle Slagterier med ham, saa mente jeg at jeg utrykkelig eller rettere rolig kunde give ham min bedste Anbefaling. Efter at have tygget paa det et Par Dage som man siger, synes jeg at det i en saa vigtig Sag som denne, ikke var tilstrækkelig med min Mening og Anskuelse om Manden, hvorfor jeg tog mig for at ride til fhv. Bestyrelsesmedlem etc. samt Formand, for at kunde give Dem fyldestgørende, og omfattende Oplysninger om hans Virksomhed her paa Slagteriet; for at kunde dette, saa Dhrr kan have nogen Nytte deraf, er jeg nødsaget til at skrive en lang Redelighed – som man siger – og vil jeg nu benytte min Middagsstund hertil hvilket jeg vil haabe De paaskønner. – Altsaa Oplysningerne jeg fik, gik alle ud paa, at Christensen var en dygtig Mand, god Administrator, og do. Forretningsmand – og Oplysninger vare alle Steder eens – endog den nuværende Directeur med hvem jeg har talt med om Christensen, har sagt til mig, at han var en dygtig Forretningsmand, og hans Udtalelse om ham var i god klang med de andres.

Altsaa Christensens Directeurplads var meget vanskelig her – han var af Andeelshaverne bleven paatvungen en Bogholder,

der hed Høigaard en fhv. Høiskoleforstander i N. Ørslev – denne gik med en Directeur i Maven og gjorde alt for at fortrænge Christensen. – Høigaard, som vist nok sad inde med gode Evner i andre Retninger – han var f ex en meget ivrig Skattenægter, radikal ikke af de fornuftige, thi af dem gives der jo heldigvis mange – men af den Slax, der som man siger vilde slaae sig op paa Politiken – han var efter Sigende en daarlig Bogholder, og beredte Christensen mange Vanskeligheder – han var af den Slax, der klarede for sig med Mundtøiet, og Christensen fik Skyld for Feilene – der bevislig var Bogholderens. – Høigaard gjorde alt for at blive Directeur, havde en Deel Andeelshavere med sig, og Christensen blev træt af Kampen – det viste sig saa, at Høigaard blev vraget og for at faae en Ende på Kampen, blev det vedtaget at antage en heel ny Mand – at fortælle alle de Kneb der blev brugt er for vidtløftig; men et af dem som er ret betegnende vil jeg fortælle, accurat som det blev mig fortalt igaar. – Christensen var sammen med Bestyrelsen, angaaende et Tilbud der blev gjort dem fra Hamborg ang. Salget af Affald. Manden Grosserereren fra Hamborg var ogsaa til stede, han bød dem ¼ øre mere end de fik paa Masnedsund Slagteri; men Christensen satte sig derimod, og sagde Manden skal til Kbhn, jeg skal passe ham op ved Toget og nok faa mindst ¼ øre mere – det overlodes derfor til Christensen at afslutte Forretningen. Christensen snub Manden ved Tilbageisen i Nkbg – inviterede ham til Frokost i Kohaven – da de var færdige med den gik de om ad Slagteriet, der var et Par Andelshavere til stede, han spurgte om der var noget, gav nogle Ordre, og sagde, er der noget er jeg gaaet med Grosseren i Vesterskov. – Høigaard sagde da til Andeelshaverne, der var, og de der kom senere og spurgte efter Directeuren;

Corselitze d. 21 Debr. 1910

134 Ja der kan I selv see saaledes er Directeu-
ren, han gaaer og tosser den hele Dagen,
jeg maa gjøre det hele osv. – Christensen
afslutted Forretningen med Grosseren, og
de fik 1/2 Øre mere, hvilket for Slagteriets
Vedkommende androg ca 5000 Kr. – men
Høigaard benyttede hans Samvær med
Grosseren som et Agitationsnummer; det
blev saa af Bestyrelsen gjort Andeelsha-
verne opmærksom paa hvorledes Sagen
forholdt sig, og det blev yderligere oplyst,
at Christensen selv havde betalt. Selvføl-
gelig udelukker dette ikke at Christensen
ikke selv har havt Lyst til at være med til
den Frokost; men deres Ophold i Vester-

skov var kun for at vise Grosseren om,
hale Tiden ud, for de nød ikke noget af
Betydenhed derude. – Oplysningerne, jeg
fik om Christensen paa min »Ronde«
igaar vare alle gode, de kunde kun anbe-
fale ham og udtalte dem eens om ham –
Forfalden var han ikke sagde de, men han
var en »behagelig Selskabsmand«. – Høi-
gaards Saga paa Slagteriet var jo snart
endt efter det oplyst om ham, han kom til
Fyen tourede om, og endte, eller retterer
er Lærer, et el. andet Sted i Jylland.

*I brevet skrives der endvidere om vejret og
afgrøderne, og dets slutning mangler.*

Kiære Jørgensen.

Nu nærmer Julen sig med stærke Skridt,
og jeg vil herved ret af Hiertet ønske Hu-
stru Børn Dem & Familien en rigtig glæ-
delig velsignet Julefest. Jeg antager nu at
Deres ældste nu er saa stor at hun rigtig
kan have Glæde af hvad der bliver gjort
for hende i Julen. – Julen med Børn er det
skønneste man har i Julen. – Mine Børn
hvor store de nu end er, den yngste er 13
Aar glæder dem som smaa Børn til Julen –
at Fordringerne stiger m. H. t. Gaver, ja

det er en Selvfølge – alt stiger jo – siges der, vi ældre kan egentlig kun mærke at Skatter Afgifter & Arbejdsløn stiger – alt er da snarere falden i Priis, fraset 1 Aars høie Svinepriser – alle skrige de paa den høie Husleie – Husene vi have paa Landet faae vi da ikke for høie en Husleie af det kan da ikke være mindre end ingenting, og saa fri Istandsættelse Have m.v. – jeg sagde ogsaa forleden Dag, da der blev raabt paa Dyrtid Hør ved I nu hvad, nu er det da snarere os ude i Bondelandet der maa raabe paa Dyrtid; vi maa snart til at vende Bøtten, al den Sludder med Dyrtid og følgende Dyrtidstillæg – den er I skam selv Skyld i – for I kan indrette Eder derefter – men det kan vi andre bare ikke.

Her gaar det som sædvanlig – vi ere godt fremad med Pløiningen, har pløiet al Stubben giødet den halve Grønjord pløied 20 Tdr Ld Grønjord – Roerne vare vi færdige med til Nobr – vi fik kun 285 Cntr. Sukkerroer – jeg har kiøbt 3000 Cntr Affald ude ved Fabriken har hver Dag 9 Vogne der gaaer derud vi kan hente 650 a 700 Cntr. pr. Dag, vi har nu kiørt i 3 Dage – Affaldskulerne ere fulde – vi læssee nu ind i Kostalden, det er giæret Affald vi faaer nu – de første 2 Dage var frisk Affald

Forpagter Grønnegaard fotograferet i søndagstøjet med stokken under armen i Korselitse park.

Fru Eline Grønnegaard med børn, Korselitse.

– det vil jo hjælpe os godt med Affald, vi bruge ca 70 Cntr pr. Dag i Kostalden; saa der vil da blive Affald til 45 maaske 50 Dage. De fodrede meget for stærkt med Roerne til at begynde med, saa jeg har kun ca 2500 Tdr. Runkelroer tilbage, det kunde ikke blive ved at gaae – og da der saa indtraf at jeg kunde faa Affald købte jeg det – det er jo nok et stort Arbejde at hente det, men jeg troer det er billigere at købe det, end at dyrke Roer.

Vi har tærsket ca det halve og jeg synes det folder ret ordentlig for 2 Aar siden købte jeg et nyt Damptærskværk – i Høsten en Regnveirsdag tærskede vi fra Kl. 6 Morgen til 4 Efm – 251 Sække

Blandsæd – det har vi aldrig gjort før – der maatte 2 Md til at tage Sække fra, naar de skulde veies.

Rasmus Larsen kan nu ikke mere, han har ikke været her paa Gaarden det sidste Aar – han er en svag Stakkel. – Staldkarlen Hans Jørgen blev i Juli Maaned slaet af en Hest 2 Ribben gik – Lungebetændelse – Koldbrand i den ene Lunge – han har intet kunnet foretage siden, om han nogensinde kan blive Staldkarl mere er et stort Spørgsmaal. – Rasmus Madsen, Horreby kaldet er paa 7 Aar apoplektisk, Konen passer ham med rørende Omhu. Lars Mortensen er flyttet herfra han er reist med sin Datter til Horbelev, saa nu

Forpagter Sophuus Matsen fra Halsted Kloster har været på besøg hos Magnus og Eline Grønnegaard. Hun voksede op hos Sophuus Matsens forældre, da hendes forældre var døde. Hendes datter og hans søn giftede sig med hinanden.

tynder det jo paa en Maade ud paa de gamle – det er jo kiedeligt for mig at jeg har Husene for Rasmus Larsen og Staldkarlen og ikke kan faae dem, jeg er selvfølgelig kied over det – men jeg kan ikke faae mig til at sige at de skal flytte – det kan nu snart ikke gaae længere.

Har havt nogle kiedelige Tab i dette Efteraar først mistede jeg 3 Køer af Blodpis, og nu i forrige Maaned 2 Heste den ene Mavebristning den anden Tarmslyng. – Hestene havde en reel Værdi af 1200 Kr. – Køerne en do af 750 Kr. – intet assureret; det Blodpis var mærkeligt. – Paa Ourupgaard havde de faaet det nogle Dage i forveien, de mistede 10 – de tog da Køerne ind, havde en Mængde Dyr læger, fik reddet vist 14 som vare angrebne – jeg høstede Erfaring heraf og reddede 4 angrebne. Strax da vi fik det, tog jeg resolut Køerne hjem sadte dem paa Stald, gav dem Hø & Halm, og lidt Korn – 2 Dage efter ud igjen men løse, og de kom da hjem og fik Halm til Natten Sukkerroblade og Halm til Morgen – og kom ud Kl. 8 – det hjalp – Forresten døde der ikke saa faae af Blodpis paa Egnen – saa det laae jo nok i den stærke Græsvæxt.

Jeg har et ganske godt Opdræt af Heste, men de første jeg har der nu skal ind ere lige godt for kleine – jeg køber nu Jyder – de bliver hurtigere saa man kan bruge dem især naar de ere svære – jeg har havt flere der har gjort god Fyldest i 3 Aars Alderen – det kan de kleine alligevel ikke. Den Hest, som jeg fik af Dem som Føl – den brune – solgte jeg til Godsforvalter Hastrup og fik 800 Kr. for – men saa paa engang fik han i Hovedet at den ikke passede ham, han havde en Karl der kiørte som Lyn & Torden og saa kunde den ikke holde – da det var en deilig Hest, byttede jeg med ham igjen, og han fik en anden der kunde løbe – Uh ha! nu rider og kiører han gevaltig; men hvorlænge. Da jeg

byttede med ham, og fik den anden igjen, vilde den ikke æde; jeg sagde da til Hastrup »hvad er den af« – ja sagde han det er periodisk med den – Talte saa med Forvalteren, og han sagde, ja det har de Ret i, for Karlen gider ikke fodre – de har hentet 20–25 Pund daglig pr. Hest – og det kan de Heste slet ikke føre – og meget rigtig – nu fodrer Hesten, som før og er bleven tyk og fed saa jeg skal nu let snubbe mine 900 Kr. for den.

Det var en rar en med Mund- & Klovesygen, ja man maa dog formode at det kommer ind med det skabede fremmede Foderstoffer – det skulde forbydes at indføre det. – Vi kunde skam magelig lave det selv – jeg troer nu at hvilken somhelst af vor kornsort, der blev slaaet til Kager – fik samme Behandling – vilde ved Analyse indeholde det samme – de kan sandelig slaae hvad Pokke de vil af al det Affald der eksisterer til Kager – presse Vandet ud af det – saa er Indhold F.F. – kun det vi selv høster duer bare ikke. – Kan ikke begribe hvad andre Mennesker vil købe det for. – – – Forstaaer ikke hele Redeligheden, her i Danmark udfører vi alt det bedste – og æder alle de andres Affald. – Vi udfører de bedste Kreaturer, Sviin, Faar, Kiød, Høns Ænder Æg Æbler al Frugt, Heste, Korn m.v. – og faae tilbage bare Affald – Kager Foderstoffer – amerikansk Flæsk & Fedt, finsk Smør, Margarine Hvedeklid osv. og vi æde ikke andet end Vragstoffer her hjemme – – Nei det vilde dog være bedre at der kunde aabnes et Marked hvor vi kunde blive af med alle Vragstofferne – og saa æde vort eget Kram; Nei de udenlandske Kiøbmænd forstaaer det bedre – de sælger os Skidt og køber No 1 – enhver Torsk kan sælge gode Varer, de sælge sig selv – men kunde sælge Skidt som Udlandet kan til os det er Kunsten – Der eksisterer vist intet Land i Verden hvor der ædes saa meget Affald som i Danmark. –

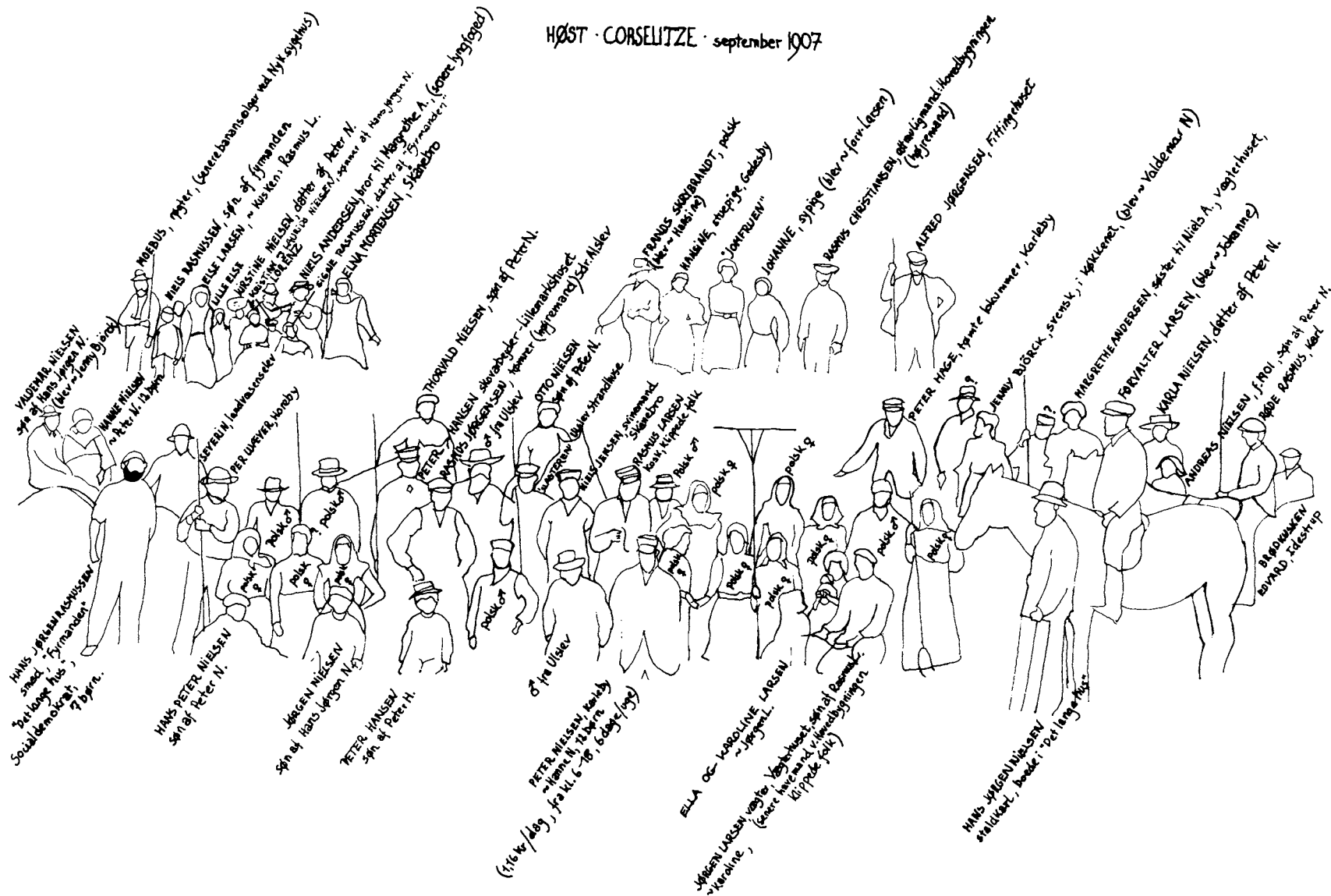
Nu taler og skriver de om Smørret, naar man rigtig vil tænke tilbage paa hvad Smør var i gamle Dage og saa nu thi i gamle Dage var der godt Smør at faae – nu er det bare lige Skidt altsammen – Smørret Melk alt er kogt har derfor ingen smag der er ingen Aroma ved det. – Enhver maa indrømme at det danske Smør ikke har vunden i Anseelse de sidste 20 Aar. Hvor-naar erhvervede det danske Smør sin Anseelse, det gjorde det i 70 og i Begyndelsen af 80 – da var der godt Smør – saa har de siden kiørt paa det Renome – I mange Aar har den velhavende Befolkning i England ikke nydt dansk Smør det er Arbejderbefolkningen – London bliver forsynet fra Frankrig Holland Belgien – og en Deel fra Irland – derfra kommer godt Smør – siden vi har faaet alt Smørret af samme lave Middelsort – er Renomeet falden, og det kommer aldrig op igjen saa længe vi koger det altsammen og ikke fodrer os Smørret til. – Smørret skal fodres til at blive godt. De siger nu at i ældre Tider var der meget Svineri i Kostaldene – jeg paastaaer paa det bestemteste, at paa alle de Steder jeg var i min Ungdom, lærte og var Forvalter – da var der langt større Renlighed, baade i Staldene Malkningen, Melkens Behandling end der er nu⁴ – og der var en aldeles complet nøiagtig giennemført Fodring – og de fik noget for Smørret – 118–122 øre fik de i Giennemsnit dengang for 1 Pund Smør – det fik de paa de Gaarde jeg har været paa – og saa fik de fra 30 til 40 øre for 1 Pund Ost, og nu Herregud sikke Priser, og sikken elendig Fodring – Fodret blev i gamle Dage blandet og lavet til Kreaturerne – Herre Gud sikken en Redelighed – en Mand strøer det i Krybben for Qvæget af en Sæk. Roerne trillet ind paa en Bør – beskidte af Jord m.v. frosne mugne halvraadne – Halmen smidt foran dem og saa fremdeles – der lugter og stinker i en Kostald af alt, Mug, Møg og Skidt

– nei Pasningen var langt bedre i gl. Dage paa de store Gaarde da – og der var Renlighed i Meierie og med Melken i sin Helhed – der produceres nok noget mere navnlig paa de mindre Gaarde; men Productionen og Smør & Ost – jeg mener Kvaliteten er gaaet tilbage, siden alt er ens – og saa er det nu at Halmen Qvæget faaer ofte er muggen og fordærvet⁵ – de tærskes hele Møget paa en gang sætter det i Stak – smider Avnerne hen et Sted – alt er i

Reglen vaadt og muggent. – Det er heller ikke som i gamle Dage hvor Smaahalmen og Avnerne blev fodrede op efterhaanden som der tærskes; – saa skulde man mene at der dog kunde blive god Mælk & Smør om Sommeren fra Græs, det kunde der ogsaa naar bare Køerne var paa Græs – men nu staldfodre de fleste en Tid – Køerne staae i Vandpiask – der kan ikke holdes rent – nogle give Tilskud af mugne Kager, halv fordærvet Mais – daarlig Halm faae

de fra en Stak – saa naar den Melk bliver blandet sammen med den anden, er det lige skidt altsammen. Nei kommer Fodringen og Pasningen af Qvæget ikke frem, som i gamle Dage da bliver Smørret aldrig godt – og saa nænne vi ikke engang til at æde vort eget Product eller er det fordi vi har Væmmelse for det. Alle æde Magarine. – Peter Kronborg var i Norge i Sommer han var da oppe paa Sæteren, han fortalte, at værre til Svineri ved Be-

Ved indkøringen af korn sattes fra ledelsens side alt ind på at udnytte tiden, når kornet var tørt, og vejret godt. Forpagterens opgave var at holde hovedet koldt og ikke køre ind, før kornet virkelig var tørt nok, men til gengæld heller ikke at forsømme nogen mulighed. Vigtigt var det at samle en stor arbejdsstyrke. Hertil kunne et godt høstgilde hjælpe. Det taltes der om længe på hele egnen. Men selvfølgelig skulle lønnen holde trit med andre indtjeningsmuligheder, og daglønnen i høsten var derfor højest i hele året.

Da man fik effektive damptærskværker, kunne indkørslen fremmes ved at køre i det mindste en del af kornet sammen i store stakke, som ikke behøvede at være så omhyggeligt opbygget, fordi de hurtigt blev tærsket. Dette billede af indkøring af korn til stak på Korselitze er udlånt af forpagterens sønedeatter Ruth Philip.

handling af Melk og Ost havde han ikke kiendt – men Productet blev godt, fordi Varen som Køerne aad var god – nemlig det deilige Sætergræs – og saa vare Køerne rene paa Sæteren om Sommeren; men han sagde Mage til Svineri ved Tilberedningen, og Mage til Huller hvori Tilberedningen fandt sted havde han ikke tænkt existerede.

Det var en ordentlig Straale – Vi danske leve af Affald, Køer Kreaturer Svin og det

hele vi nænne ikke engang til at æde vore bedste Æbler Pærer & Blommer, nei dem spille vi vor Tid paa at behandle til Salg – og æder Affaldet – jeg siger skaf os et Marked for Affaldet til de andre Lande – og lad os dog ogsaa faae noget ordenlig at æde her; – jeg saaer for et Par Aar siden at der med en Amerika Baad kom store Fougstager af Æbleskrællinger fra Amerika, de blev solgt til Frugtviin Fabrik – samtidig aad vi her Affaldsæbler, og sendte de gode ud. – Vi kan ikke sælge vore Affaldsæbler til Fabriken, men Amerikanerne kan sælge Æbleskrællinger her.

Nu slut en venlig Hilsen fra os alle ved Deres gl. hengivne Husbond

M. Grønnegaard

Corselitze d. 28 Fbr. 1911

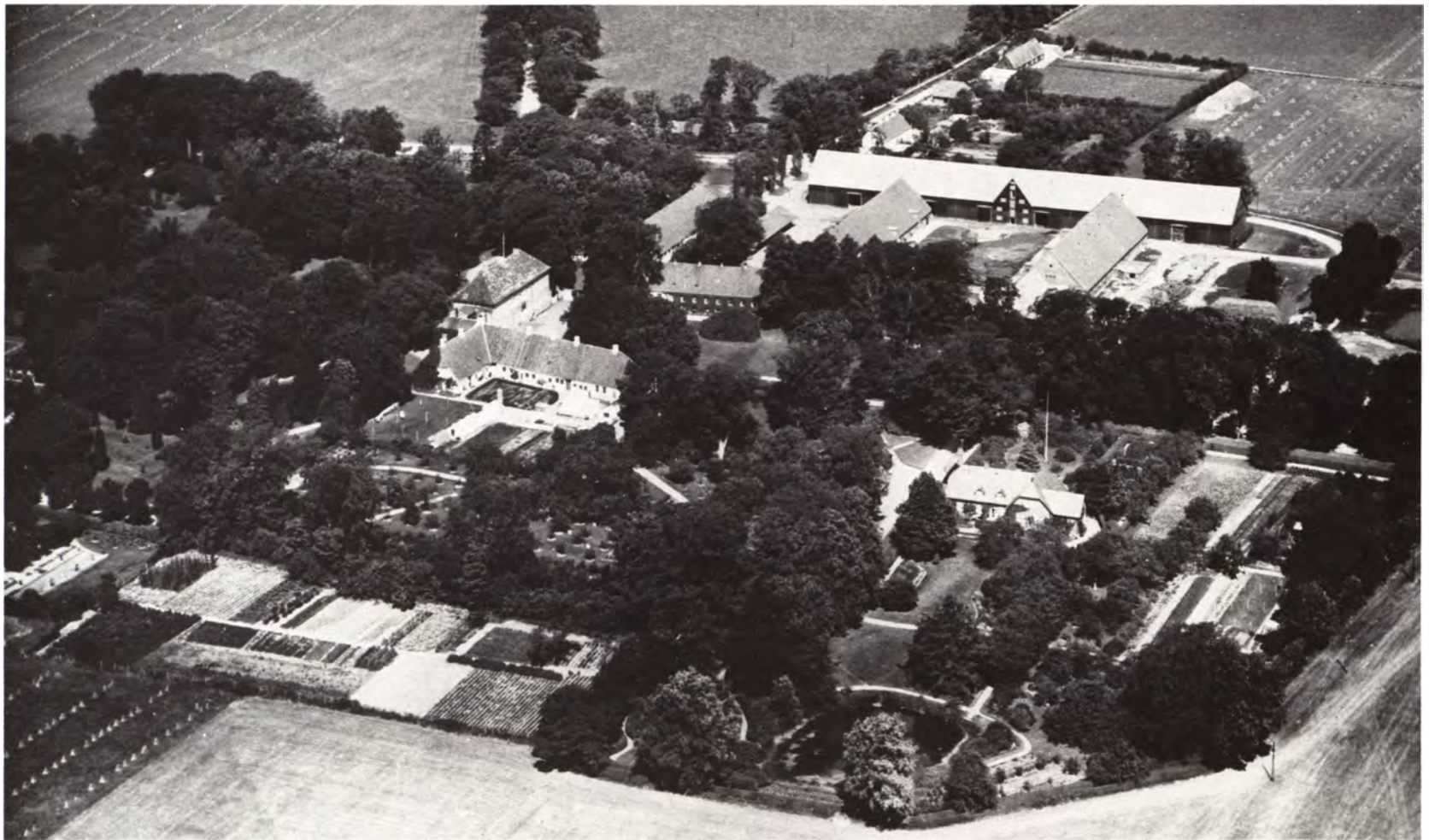
Kiære Jørgensen

Tak for Deres venlige Brev der acurat kom til Dagen. – Ja De har altid havt en god Hukommelse – dog er den ved at feile lidt nu der er ligegodt nogle Dage til de 60 endnu. – – –

Det glæder mig at De har god Troe til Landbruget – og at De kan tiene noget ved det, og lige saa snart jeg har med Mennesker at bestille, der kan klare dem ved Landbruget, ikke ved Arv, tage Giæld Prioriteter paa sig, i det hele taget faa Penge til Hiælp – saa tager jeg min Hat af for dem, og respecterer deres Mening – de

Af Magnus Grønnegaards breve fremgår det, at han lagde stor vægt på foderets kvalitet. Det har derfor utvivlsomt glædet ham at få bestyrelsen for det classenske fideikommis til at bygge denne store lade, hvor korn og halm hurtigt kunne bringes under tag. Fotografiet er taget af J. T. Jessen i Nykøbing 1913.

Korselitze fotograferet af Sylvest Jensen sidst i 1940'erne. Som det fremgår af forpagterens breve, blev der stadig lavet et og andet om i avlsgården.

andre gider jeg ikke ofre mange Ord paa deres Meninger. De skriver; samtidig er Landbrugets Producter jo ogsaa gaaet godt frem i Pris – dette er sandeligen en lille Feiltagelse – da jeg i 1881 blev min egen Mand fik jeg 140 øre for det første Smør jeg leverede fik 38 øre levende Vægt for de første Svin jeg leverede – og kan jeg tydelig huske at jeg tog hele Holdet – det var vist 10 – paa engang ind paa Vægten.

De første Kartoffler jeg solgte til Brænderiet fik jeg 4 Kr. 50 Øre for Korn solgte jeg ikke ret meget af – Da jeg kom til Corselitze som Forp. – eller rettere paa Aaret før – da fik jeg usle elendige Priser – Smørret kostede ingenting, jeg synes at kunde erindre vi vare nede paa 70. – Svi-

nene kostede 18–20 Øre levende Vægt og Kartoffler til Brænderiet 2 Kr. a 2 Kr. 25 Øre – ja et Aar vilde de kun give 1 Kr. 90 Øre – saa det var Nedgang paa ca det halve fra 1881–1896 – men nu vil jeg tage de Aar jeg var Forvalter her paa Corselitze, da fik vi for Smør Giennemsnitpris – 118–122 Øre – Bønderne i Tunnerup fik det ogsaa – Svinepriserne var ikke under 36 levende Vægt – Kvæget kostede 28–30 Øre – fede Udsætterkøer – Sæden kostede meget mere – vi fik 10 Øre for Hvede 7 Øre for Byg osv. – og saa maa jeg bemærke at Svineprisen levende Vægt – 36–38 Øre – er meget større end den Slagteriet afregner slagtet Vægt; jo Priserne vare skam gode dengang. – Fik jeg de Priser nu

som her var da jeg var Forvalter her paa Corselitze fra 1874–1881 – saa vilde jeg sandelig baske med Halen kan De troe.

Det var umuligt dengang at faae fat paa noget paa Lolland Falster – Folk vare helt tossede efter Forpagtninger og Gaarde – acurat som nu – der var jo ikke store Prioriteter paa Bøndergaardene og dem der forstod sig paa det købte Gaardene – snub en ordenlig Prioritet i den – og væk igien. Paa Knuthenborg Gods gik de acurat som nu ind paa store Forpagtningsafgifter – 10 Aar efter havde Forpagterne paa enkelte undtagelser nær acorderet en a 2 Gange – saa eftergav Grevskabet dem engang 40% af Afgiften, og nedsatte den aarlige Afgift vist 30%.

Grevskabet Knuthenborg havde ogsaa omkring 70 solgt Bøndergaardene – og Kiøberne Fæsterne kunde alle tiene paa dem ved Salg igien – Naa Fæsterne kiøbte dem, tog dem en god Prioritet levede godt osv; 15 Aar efter vandrede 32 – eller var det 36 af dem, eller Sønnerne, eller Svingersønnerne, der havde faaet Gaardene op til Besidderen af Grevskabet og bad ham kiøbe dem tilbage – Besidderen kiøbte dem tilbage – Sælgerne fik Gaardene i Forpagtning til 2% af Kiøbesummen som Greven betalte med; thi ingen af dem kunde svare 1st Prioritet og leve af Gaarden. – –

See det har jeg oplevet. – Nu er der jo gaaet en Aarrække siden den Tid der er bleven Plads igien paa forskellig Maade – Afbetalinger Afviklinger – Tiendegave – til Kapital igien men lige saa snart der ikke er et Hul mere hvor Kapitalen kan bore sig ind – før holder den heller ikke op – saa holder Eiendommene op med at stige, de gaae ned i Pris, den der har kiøbt dem, mister først deres Udbetaling, saa sælges den igien der afbetales paa 2n Prioritet osv. istedet for Udbetaling – er der ingen 2n Prioritet – saa som da jeg var i Jylland, da maatte de slaae af paa 1ste Prioritet og Udbetalingen gik saa af paa den. Jeg blev da jeg reiste her til Corselitze tilbudt en Eiendom med over 600 Tdr. Ld. Ager 30 Tdr. Ld. Eng 100 Tdr. Ld. Skov og Plantning – gevaltig med Tørv – gode Bygninger – fast Dampindlæg Voldgrave omkring Stuehuset – deilig Have – 120 Køer 30 Heste og Plage, 500 Faar – 100 a 200 Svin – for 85000 Kr. med 5000 Kr. Udbetaling. Samme Eiendom havde 8–10 Aar i forveien været til Tvangsauction, der stod da 256000 Kr. – jeg troer det var 256000, det var da over 250000 Kr. i den i faste Prioriteter 1ste Prioritet var – 160–170,000 – Eiendommen blev overtaget af 1ste Prioritetshaver et Pengeinstitut

– solgtes af denne til 120000 Kr. mod en stor Udbetaling; men samtidig yderligere Afskrivning i Prioriteterne – saaledes at da den blev tilbudt mig var Prioriteten 85000 Kr. – og jeg skulde saa for at blive Prioritetsforpagter – Eier af Gaarden – kun udbetale 5000 Kr. – – og saa en Giæld paa 80,000 Kr. Ja jeg har i min Tid haft mange Tilbud paa Eiendomme til under Prioriteterne. Forresten er det kun et Par Aar siden at jeg blev tilbudt en stor Herregaard i Vendsyssel – kun nogle faae Miil fra Aalborg – uden en rød Øres Udbetaling – Gaarden fuldt besadt – stor kostbar Besætning. – –

Jeg skriver dette om Eiendommen i Vendsyssel fordi De i Deres Brev skriver om Nr. Elkiær. – Lad Dem dog for alt i Verden ikke forlede til at tage en Eiendom i Vendsyssel. Der er kommen mange formuende ogsaa dygtige Landmænd derop – og næsten alle ere de blevne complet flaaet – jo ærligere og dygtigere de har været som Landmænd jo værre og større har »Klipningen« været; Sæden deroppe giver ingenting – de faae lidt Rug, saafremt den ikke blæser af – Havren tager de gjerne halvmoden, fordi den ikke skal blæse af – Roefrø – Turnips – Kløverfrø – blæser mindst hvert 3die Aar bort det ryger og fyger – med Jord Frø i en Redelighed – Græs er det eneste de har – og Handelsmand skal man være – og have Penge til at være om man skal kunne begaae sig. – Tag aldrig en Gaard i det »skabede« Land – og nu især er det rent desperat tosset deroppe – der er ikke en Gaard der, som er mere end 1ste Prioriteten værd, uden til at handle med. – – –

De skriver, om De solgte Deres Gaard saa vilde de have 3 Gange saa meget som da [De] begyndte. Her maa De først erindre at De fik godt Kiøb paa Gaarden – dernæst maa De erindre – at det er i de unge Aar De har haft Gaarden og ikke har

havt særlige store Udgifter; men er det egentlig saa forskrækkelig meget at have tient ca 2000 Kr. aarlig paa en saadan Forretning med den Kapital De havde, og saa ved at passe det passe paa, arbeide og slide i det – naar hertil saa kommer at Konjuncturene have en stor Andel i, at Eiendommen er gaaet frem i Pris – selvfølgelig sammen med Forbedringer osv. ja saa er det jo egentlig enda ikke saa forfærdelig at have tient det. – Vend Sagen lidt om, og De vil komme til det Resultat, at De magelig kunde have brugt de 2000 Kr. til om Aaret uden at det skulde kunde have bebreides Dem at De havde brugt for meget – Det er altsaa Deres Arbeide & Energi – Sparsommelighed m.v. – der har givet Dem det – og ikke Eiendommen. – Ligesaa var det med mig da jeg var i Jylland, og saaledes er det over hele Linien, dem der har en Bedrift, der er noget værd – jeg mener der duer noget – de kan ved Flid Sparsommelig[hed] Energi, samle sig noget – vel at mærke naar de selv har Helbred, og ikke faar alt for meget Uheld – dem der vil drive den af sløie den af bilde sig ind at de faae passet deres Ting uden at være med tiener bare ikke noget – de klarer dem kun ved at optage Prioriteter, saalænge Tiderne ere med – gaar de imod – færdig – Det er slet ikke Tiden nu at snubbe en større Gaard, de skal tages naar de gaae nedad. – – –

Vil De have større Virksomhed, da vil jeg tilraade Dem, at have et vaagent Øie for, naar der er en god Forpagtning at faae – vel at Mærke under et rigt Gods – og en hæderlig Besidder. Fideicommis eller Stiftelse – forpagte af en »Lusepuster« – duer bare ikke. Er der en saadan Forpagtning ledig, og De kan faae den til en ordentlig, rimelig Afgift – da tag den medens den er der – er til at faae – bryd Dem ikke om, enten De har solgt Deres egen Gaard eller ei – den kan De jo sælge naar

Hovedbygningen på Korselitse set fra forpagterboligen. Generalmajor og kanonfabrikant Johan Frederik Clasen lod den opføre – efter tegning af Andreas Kirkerup – 1775 til 1777. I 1779 testamenterede han hele sin formue til almennyttige formål. En bestyrelse har siden ledet det classenske fideikommis, og hovedbygningen tjener som sommerbolig for bestyrelsen. Forpagteren forklarer i et af sine breve, hvilke fordele der var ved at være ansat af en fondsbestyrelse frem for af en godsejer.

De har Forpagtningen. Bryd Dem bare ikke om det. – Sæt ikke dem De forpagter af ind i Deres Pengeforhold, sig bare Pengene til Forpagtningen har jeg, det er slet ikke det som det kommer an paa, det er for mig et underordnet Spørgsmaal. Hvad det kommer an paa for mig er at faae en Bedrift hvorpaa jeg kan klare mig have Udsigt til at tiene noget; i det hele taget faae fat i en Bedrift der er Forretning i – end saa igien med – Kapitalen jeg skal

bruge har jeg; men derfor vil man jo nødig sætte den til. Saadan lærte jeg endelig at bære mig ad. – I Begyndelsen, da jeg søgte Forpagtning, var jeg altid dum nok til at tale om de mange Penge der skulde til, og det var ikke sikkert man havde dem disponible lige strax osv. osv.; men man kunde om et Aar el. 2 m.v. m.v. – det opnaaede jeg aldrig noget ved; men da jeg optraadte med »Kapitalen har jeg det spiller ingen Rolle – hvad det kommer an paa

er at blive stillet saa man kan klare sig« – see det hialp bedre. Derfor kommer der noget for – da maa De som jeg snubbe det og saa hive Kapitalen ud bagefter, jeg mener realisere det man har – det gjør jo heller ikke noget om man virkelig skulde tabe noget ved at bryde op, naar man kan snubbe noget der er bedre; men bryde op for at snubbe Nr. Elkiær – gjør aldrig det, uden De ved at De kan sælge den med Fordel Dagen efter den Slax Eiendomme ere intet værd at drive – man er bare færdig – Nr. Elkiær har 24 1/2 Tdr. Hartkorn og staaer for Eiendomsskyld til 165000 Kr. – ser jeg af Statskalenderen – Fabriciuses Omtale af Gaarden er reserveret –

hans Mening er at det er en dyr Gaard at drive. Fabriciuses Fader der har været Forpagter af den, og som var her i Besøg ifior – sagde da jeg talte med ham om den – det er ikke en Gaard der er til at leve af uden en meget lille Afgift. –

Jyderne ser med andre Øine paa Landbruget end Øboerne; det er i Reglen Kvægbruget Opdrættet af Kvæg Plage Føl og Heste, som de lægger til Grund af den Slax Eiendomme som N Elkær – og skal man ubetinget være Handelsmand, ikke alene kunde købe og sælge Alt – men ogsaa Eindommen, lige saa snart der er Bid – jeg troer ikke det vil kunde gaae for Dem – hold Dem endelig derfra – al Deres

Virkelyst gaaer fløiten, naar De som Øboe strax vil faa Forstaaelsen af at det ikke er af Jorden de kan faae det; jeg mener at De kan ikke fremtvinge Afgrøderne, og faaer man endelig tvungen en Afgrøde frem, saa kan man være sikker paa at hver 3die Aar bliver der Ulykke paa – ikke at tale om hvad Tørke ødelægger deroppe – der kan aldeles ikke regnes med Fold i det Land.

Vi tærskes hver Dag i denne Tid. – Bygget ere vi omtrent færdige med, der vil blive ca 28 a 29 Cntr pr. Td. Ld. Blandsæden hvilken der er 2 Dages Tærskning tilbage vil give ca 34 a 35 Cntr. Blandsæden veier 170 Pund pr. Td. – Bygget 190 Pund pr. Td. Hveden skal jeg først have rigtig

Da Magnus Grønnegaard afstod forpagtningen til sønnen, flyttede han ind i et tidligere husmandshus. Nu er det iøvrigt hans søn som bor i det om sommeren, medens hans sønnesøn har forpagtningen af gården.

Forpagterfrue Eline Grønnegaard fodrer sit fjerkræ. Den indtægt hun havde ved at sælge æg, var hendes egen, men hun betalte ikke for foderet, som hun fik fra gårdens kornmagasin. Denne sædvane gjaldt også for bondekoner.

fat i paa Fredag, jeg haaber der vil blive 40 Cntr. – men det er et stort Spørgsmaal 36 Cntr. er jeg overbevist om at der bliver – Sukkerroerne gav 1177086 Pund = 261,55 Cntr. pr. Td. Ld.; vi havde Sukkerroer i Nr. Fittinge mark. Et Aar De var her, det var 1896 havde vi i Sdr. Smede mark 1411287 Pund = 403 Cntr. – det høieste jeg nogensinde har havt. – Ved ikke om De kan erindre eller om jeg har skreven til Dem – at ogsaa vi vare i Skagen i Sommer – jeg kommer til at tænke herpaa, da De skriver at De har været der – Ja deroppe gad jeg da ikke være; min Hustru havde en Ungdomsveninde der var gift ved Frederikshavn, de boede paa en Gaard

der hed Lerbæck lige udenfor Frederikshavn – der var jeg med hende for en 5 a 6 Aar siden – men sidste Sommer reiste jeg med de 3 ældste Børn en Tour i Jylland, vi reiste lige til Hobro, hvorfra vi gjorde Udflugter til Mariager, Skiørping, Ræbild Bakker, Støvring saae alt hvad der var i Omegnen – vi tog saa ad Nordbanen, var i Aalborg Frederikshavn – tog til Skagen, var der fra Morgenen laae der om Natten, tog afsted igien med sidste Tog Dagen derpaa – vi vare ogsaa allesteder, tog en Vogn kørte alle Steder – var baade at see den tilsandede Kirke, gl. Skagen, Fyrtaarnet, Grenen Holger Drackmanns Grav – Villa – Museum i gl. Skagen osv. – ja vi

piled rigtig omkring, derfra tog vi tilbage til Hobro – og saa videre Syd paa til Silkeborg Himmelbierget, videre Veile Munkebjerg, videre Syd paa til Vamdrup, gjorde Ophold der var rundt paa Egnen, inde i Slesvig – saa vest paa til Fanø, Esbjerg – og derfra tog vi til »Baldersbæk« – Holger Petersens Plantage – hvor vi vare et Par Dage – og saa drog vi hjem, hele Touren varede 14 Dage. – Ja jeg kan tænke mig det har været en morsom Tour for Dem til Skagen – Pokker skulde forresten boe der naar man kan blive fri; herovre paa Falster have vi jo ogsaa et Slax Skagen nemlig ved Giedser. – – Det er da godt De har flinke Folk, ja det skralder da af med det her, der er jo da nogle at faae til Dato – endskiønt der er nu ved at komme Gang i dem, de kunne nu engang ikke taale en, og især flere Dages godt Veier – især naar vi skal tærskke – saa blive de altid lette paa Benene til at reise – vi har endnu ca 10 Dages Tærskning tilbage.

Børnene have været hjemme i Faste-lavnferien jeg kommer i Foraaret om alt gaer vel her og besøger Dem med Andrei en Dag, han er lige saa stor som Dem. – Vil De hilse Deres Hustru mange Gange fra og vær selv hilset fra os alle her ved Deres gl. hengivne

M. Grønnegaard

Naa de første Aar er man ved et Slagteri aldrig saa tilfreds med Directøren der er alt for mange der de første Aar kritiserer alting – de mene det hører sig til, har Kritiken rede det alt strax; nu maser de paa og

En ny forpagtergeneration fortsatte moderniseringen af avlsgården på Korselitse, men Magnus Grønnegaards børnebørn legede stadig hestevogn.

vrøvler om bare Bagateller hver især – og Bestyrelsen sige saa bare, at det er meget rigtig, der skal blive gjort hvad de kan gøre for at sligt ikke skeer mere, saadan er det altid i de Forretninger.

Mon ikke forpagterens fikse ideer var ganske typiske for chefen, som gik alene med sine spekulationer. Ingen på gården brød sig om at imødegå hans meninger. Hans forvaltere skulle have anbefaling og eventuelt kaution til selv at starte, og godsforvalteren havde jo, som det frem-

går af det ene brev, i hvert fald ikke forstand på landbrug. Man forstår, at der var god brug for foreninger, hvor forpagtere kunne få diskuteret deres problemer. Herom berettes i den næst følgende beretning, der også antyder, at der var grænser for, hvilke meninger en forpagter kunne tillade sig at komme frem med. Læg iøvrigt mærke til, at dengang havde mand og kone i dette miljø hver deres speciale. Han stod for landbruget og handelen, hun for husholdningen.

1. Sygekassefester, fester hvis overskud gik til sygekassen.
2. Mon ikke Grønnegaard her hentyder til besværet med gårdens drift dagen efter festen.
3. Med betegnelsen Hollænder menes fodermester.
4. Før man gik over til at fodre med roer, var der mere tørt og rent i staldene.
5. Grønnegaard har oplevet overgangen fra den gammeldags høst med mejered og omhyggelig skårvejring på Falster til høst med selvbinder, hvor kornet straks blev pakket i neg. Dette krævede en anden form for hobsætning og vejring, end man var vant til på Falster, hvor kornet tidligere blev vejret før binding i neg.

Forpagterproblemer ved Vendsyssels nordvestkyst

M. Grønnegaard advarede i sit brev fra 1911 (se side 142) mod at købe Nørre Elkær. Den ejedes fra 1858 af Henning Ring, der af og til havde solgt jord og plantage fra gården. Nørre Elkær blev 1906 afhændet til et konsortium, der udstykkede gården, hvis hovedparcel blev solgt 1912 og derefter i 1914 til Hans Bang på Stensbæk. I 1915 blev gården handlet tre gange. Dette stemmer jo godt med Grønnegaards brev. Hvorledes det var at være forpagter af en sådan gård, kan man læse ud af følgende barndomserindringer skrevet af forpagterens datter Vita Moldenhawer, der blev født i gården 1897. Faderen Harald Bering var fra proprietærgården Gammelholm. Modern Constance Caroline, født Lundgreen, var datter af ejeren af Sæby mølle:

Til mit barndomshjem Nørre Elkær i Tversted sogn hørte 600 tønder land hvoraf meget var skov og heder. Det var en meget stor herregård. Først var der borggården, som den blev kaldt, en lang hvid længe, der indeholdt min faders kontor til højre, spisestue, en dejlig stor dagligstue med kamin, så kom forældrenes soveværelse og børneværelse. Under dette var der et tilmuret fængsel med store kampesterne. Man fortalte, at hvis nogen prøvede at komme derind, ville der blive et farligt spøgeri. Det spillede en stor rolle i min barnefantasi. Efter barneværelset kom husjomfruens værelse, et stort fadebur og et mægtig køkken med komfur og en stor ovn. Der blev bagt rugbrød, sigtebrød og franskbrød, og der var mange munde at mætte. Der fulgte domestikværelser, bryggers og en meget stor folkestue. Til den anden side var der et stort toiletrum, et par værelser og en strygestue med store

linnedskabe, og så kom elevstuen. Hele denne del var forbunden med lange gange.

I den anden del af hovedbygningen havde godsejer Ring, der ejede gården, et par stuer, som dog kun blev benyttet lidt, mest om sommeren, når der var for mange gæster på Tannishus¹, som hans datter fru Bang drev. Efter godsejerens stuer var der en snirklet trappe, så man blev helt bange for at færdes der, men så kom man ind i et stort rum med mange hylder, hvor der lå bunker af store runde oste. Min fader drev selv mejeri, indtil andelsbevægelsen satte ind i 1903–4.

I resten af den fløj var der gæsteværelser og værelser til landvæsenselever, hvoraf der var en halv snes stykker. Gik man videre, kom man forbi pumpen og til en bro, der førte over borggraven til en dejlig stor have med mange store gamle træer. Så gik man tilbage over gårdspladsen og gennem en port, og der måtte man passere en stor bro over borggraven, der gik rundt om hele denne del af gården. Var man heldig kunne man møde Jens Post. Det var jo den store oplevelse i gamle dage, når han kom med sin store postsæk. Han kom med Kristeligt Dagblad, Vendsyssel Tiden og jeg tror Jyllandsposten. Og som han kunne fortælle. Bladene var jeg nu ikke interesseret i, men om der var breve fra onkel og tante i Herning eller fra moster, der var fotograf i Frederikshavn. Og der var breve til husbestyrerinden og pigerne og til fader. Jeg løb rundt og delte ud. Så kunne Jens Post sidde i folkestuen og få sin kaffe i fred og ro.

Derefter ned i avlsbygningen. Der var fire gamle røde længer og en lidt mindre længst tilbage med vognskur, seletøj og redskabsrum. Uden for ladefogedens værelse var der en pumpe og et meget stort vandtrug, hvor alle hestene drak vand. Der var jeg altid med, når de efter en lang arbejdsdag kom hjem. Jeg elskede heste og

hunde, og det gør jeg endnu. Så var der forkarlens værelse og derefter kom hestestalden. Der holdt jeg så meget af at komme. Der var vist en 20–30 heste. Jeg husker navnene på flere af dem endnu, det stod på et skilt ved hver bås. Der var kørehestene. Det var frederiksborgere og arbejdshestene var jyske heste og belgiske. Jeg tror, at min fader dengang benyttede kørehestene som ridehest. Jeg fik ofte lov at ride foran og var lykkelig. Senere kom der jo hel- og halvblodsheste.

Efter hestestalden kom karlekamrene, og så kom grisestien. Den var jeg ikke så interesseret i. Grisene smaskede så gyseligt. Kun når en so havde faret, ville jeg gerne se smågrisene, men sikken et spektakel. Dernæst fulgte der en mægtig stor lade. Jeg tror der var et lille aflukke til får, men de var jo næsten altid ude.

Derefter fulgte en mægtig kostald. Der var vist 4–500 stykker først sortbrogede, men senere gik min fader over til de røde fynske. Det var sikkert daglejernes koner, der malkede. Glad og morgenfrisk smilede jeg til dem og sagde godmorgen. Når så koen sparkede til dem og spanden, sendte de en mælkestråle i mit ansigt, og det kunne jeg bestemt ikke lide, men så kom røgteren August. Han var fra Sverige, og ham holdt jeg mest af, af dem alle, jeg har truffet fra det land. Han troede, at jeg græd – det gjorde jeg ofte dengang, man havde fortalt mig, at min moder var på sygehus og snart ville komme hjem. Så var August færdig et øjeblik, og vi gik ind i et lille skur, der lå inden man kom ind i stalden, og så tog han sit »dråspel« frem og spurgte: Hvad vil den lille frøken høre? Som regel bad jeg om vemodige sange. Så spillede han »Ungmøen vid slendian² sat« og derefter »Der vækste en blomma så unga og sjøn« og så videre. Og så var jeg helt fornøjet og løb op i det dejlige køkken, hvor der var travlhed og varme.

Et gammelt postkort giver et indtryk af Nørre Elkær på den tid, der beskrives i beretningen. Gården ses fra havensiden. Manden i den norske pram er ved at tage en rotur på voldgraven. Denne bådtype blev anvendt på kysten til småfiskeri.

Ja, hvor kunne vi have haft det rart der, dersom min moder ikke var død. År 1900 kom Johannes Krarup fra Hasle præstegård som landvæsenselev hos os. Ham blev jeg meget glad for. Kort efter kom hans søster, der var fire år ældre end ham. Hun var meget dygtig og så kærlig mod mig, men vemodig og talte om min moder. Da jeg var to og et halvt år averterede fader efter en ung pige, der kunne beskæftige tre børn og lære husholdning. Det læser en ung københavnerinde, der var i huset hos forpagter Birk på Dronninglund Hovedgård. Den unge dame fik stillingen. Det var i april 1900, og jeg gik

hver dag i haven og plukkede blomster til min moder. Jeg lagde dem uden for døren. Jeg måtte ikke gå ind mere. Da jeg går der i haven, kommer der en meget høj og flot klædt dame. Sådan en havde jeg aldrig set før. Hun rakte hånden ud og sagde: »Hvad hedder du lille ven?« Jeg lagde hænderne på ryggen og sagde: »Købmandens hund hedder Ajax«. Vi kunne ikke lide hinanden og kom aldrig til det.

Så kom jeg på min første rejse til Ålborg. Min fader skulle tale med en ven bogholder Hastrup. Jeg har et dejligt gammelt birketræschatol med mahogniindlæg, som fader arvede efter Hastrup og

150 jeg efter min fader. Min søster, der var lidt ældre end jeg, blev anbragt på en bæk i »Kilden« med mig. Far var i så godt humør og legede lidt med os. Så gik vi over en meget høj bro, den højeste jeg havde set, og hen til banegården, og der stod frøken Krarup og modtog os. Jeg var fire år og skulle køre med tog. Vi var kørende til Ålborg med hestekøretøj. Vi kom

til Århus, og der blev vi også hentet af køretøj og kom ud til Hasle præstegård. Præstefruen var så sød mod os. Fra den tur husker jeg bedst, at der var et dejligt lindelysthus, hvor vi fik morgenmåltid. Der var en stor dreng på 15–16 år, der hed Jacob, men han kunne slet ikke måle sig med Johannes, der var hos os. Han trak mig i håret, men så viste han mig et pæ-

Dette fotografi er fra før 1905. Træernes grene har bevæget sig i blæsten over det flade landskab. I 1828 blev der anlagt en stor have ved Nørre Elkær, der dengang var en seværdighed på den træløse egn. 1854 lod gårdens ejer anlægge klitplantager, som senere blev solgt fra gården.

retræ med dejlige saftige pærer. Jeg kan dog huske, at præstefruen og datteren talte meget alvorligt sammen og sagde de stakkels små piger. Frøken Krarup fulgte os hjem til Nørre Elkær. Jeg var glad for at komme hjem til fader, Johannes Krarup og alle dyrene.

Men frøken Krarup var stadig trist. Hun og »lærerinden« talte næsten aldrig sammen. Kort efter kom der en ny husbestyrerinde fra faders gode ven Heilmann til Kalbygård ved Silkeborg. Hun hed frøken Hermann og var dygtig og munter. Så rejste frøken Krarup hjem til Hasle præstegård. Min bror, der var fem år ældre end jeg, kunne heller ikke lide lærerinden. Det gik bedre med min søster. Hun var så imponeret over at høre om København, og der blev lovet hende en tur dertil.

Om sommeren når det var varmt, og det passede lærerinden, fik vi et køretøj ned til Tannisbugten, og da hun var frivømmer, lærte hun os at svømme. Så kunne vi rigtigt lide hende, men ofte red hun ture med min fader på den anden kørehest. Det syntes vi bestemt ikke om. Det havde min moder aldrig gjort, og så måtte vi gå den lange vej ned til stranden, hvor der nu var opstillet et badehus.

Jeg syntes der var så meget, der var blevet anderledes. Mor blev aldrig nævnt, og frøken Krarup havde fortalt, at hun var på sygehus og ville komme hjem. Så begyndte jeg at løbe væk. Snart kunne de finde mig ved Tversted å med de gule iris, snart i Tversted plantage. Jeg ledte og ledte. Frøken Heilmann, der var dygtig og klog, spurgte, om hun måtte tage småpigerne med til Læsø i påskedagene. Der var hendes bror præst. Han var ungarl og meget munter. Men han fortalte mig skånsomt, at min moder nu var i himlen hos den gode Gud, og dersom jeg blev ved med at være en god lille pige, ville jeg også komme der. Ellers kan jeg fra den tur

kun huske en flad ø med bunker af får. Jeg var igen glad for at komme til Sindal, hvor der holdt et køretøj og atter at se Johannes Krarup og røgteren August, dyrene og alle de kendte ansigter.

Men så skete der så meget. Krarup skulle hos godsejer Heilmann, frøken Heilmann var blevet forlovet med en ung præst i Lendum, og det bedste var, at lærerinden skulle rejse tilbage til København og blive der et årstid, og jeg vidste ikke, at det var for at sy udstyr. Min fader var også i godt humør. Nu skulle vi ikke mere have husbestyrerinder, men vi fik en meget dygtig, men ikke så ung husjomfru Larsen. Hende blev jeg meget glad for. Hun lavede den dejligste mad, og hver dag når forpagteren havde sovet til middag, og kaffen skulle serveres præcis klokken 2,30, var der friskbagte kager, og når der var serveret, fik min søster og jeg lov at komme ind hos jomfruen og fik kager og en lille kop god kaffe! Jeg drak aldrig mælk. Jeg tænker, det var, fordi min moder i begyndelsen ville amme mig, og hun var jo syg, så jeg fik flaske, men så snart jeg kunne sige noget, så skreg jeg: vand.

Min onkel i Herning har sikkert skrevet til sine brødre, hvad der skulle ske på Nørre Elkær. Vi fik i hvert fald besøg af onkel Jens fra U.S.A. Han var mægtig flink. Jeg fik en dejlig dukke, der kunne lukke øjnene op og i. Jeg var lykkelig. Vi fik også dollars, men de skulle gemmes. Han blev der ikke længe. Landbrug interesserede ham vist ikke meget, og han havde sin bedrift i Californien.

Men atter kom der gæster. Min morbror var missionær i Kina. Onkel Anthon og tante Else var elskelige. Det var ikke store gaver men hjertelighed. De var barnløse og de blev så glade for mig. Jeg var jo så lille, men glad for at møde kærlighed fra disse fremmede mennesker. De kaldte mig for »Pet«. Jeg blev meget vigtig

og sagde til min store bror: Jeg kan engelsk, det betyder kæledægge. Min bror var en rigtig drillepind, sagde nej det betyder smørklump. Jeg var blevet så tyk og glad over alle de gæster og jomfru Larsens dejlige mad. Min onkel og tante bad, om de ikke måtte få mig med til Kina, men det ville fader ikke gå med til. Der så nu ellers så dejligt ud på billederne, de viste mig. Få år efter blev de dræbt af kineserne. Det var vist, da der var krig mellem Kina og Japan i 1904.

Så var min søster og jeg igen på rejse og denne gang til Horsens præstegård ved Langholt. Det har nok været i efterårsferien, for min bror og søster var begyndt at gå i skole i et lille hus, der lå på Nørre Elkærs jorder. Der var også plantør Weirums børn Johan, Peter og Emma. Dem blev jeg så glad for senere, da jeg som godt seksårig kom i skole. Besøg hos Weirums i Tversted plantage var en oplevelse. Pastor Jensens havde besøgt os flere gange på Nørre Elkær, og vi kaldte dem moster og onkel. Onkel var gårdmandssøn fra Vestkysten, men kom som ung til Fur og lærte der en ganske ung pige at kende, datter af godsejer Overgaard, Hindsels i Thy. Hun var kun nitten år, da hun blev gift og kom kørende i ponyvogn forspændt med to gule nordbakker, og dem fik vi lov at ride på. Onkel og tante var også barnløse og var så kærlige mod os. Især onkel var jeg glad for, og jeg fik lov at køre med ham, når han skulle prædike i Hammer kirke om formiddagen, og jeg måtte selv om, hvad jeg ville, høre gudstjenesten eller løbe en tur i Hammer bakker. Det var et dejligt hjem. Dagligstuen var så smuk med mahognimøbler med indlæg af lysere træ og et dejligt klaver. Først spillede moster lidt muntre sange fra onkels studentertid, men sidst sad jeg på onkels skød med armene om hans hals og så sang jeg alene: Ingen er så tryk fra fare som Guds

lille børneskare og så videre. Jo det var et dejligt sted at komme. De ville adoptere en af os, men moster ville have min søster og onkel mig, så det blev aldrig til noget.

Vi kom hjem igen til Sindal, hvor Thomas Kusk holdt med et rigtigt køretøj. Ham har jeg helt glemt at fortælle om. Jeg var så glad for ham ligesom vogteren August. Jeg fik lov at køre med ham, når der skulle hentes foderstoffer i Sindal. Når der så var læsset med klid, melasse og foderkager, var vi inde på Sindal hotel, hvor Thomas vist fik en kaffepunch og jeg en lykkepose eller et glas »godt humør«, vist en slags rød sodavand. Når jeg så kom hjem, var jeg så glad. Ved aftenbordet fortalte jeg intet. Vi måtte kun tale, når far sad i sin gyngestol med sin lange pibe, og jeg kom med fidibusser. Så kan det nok være, at jeg havde meget at fortælle.

Kort efter lærte min far mig at spille skak. Det optog mig meget. Jeg kan huske alle brikkerne endnu og trækkene, men ikke finesserne. Alt det fik en ende et halvt årstid senere. Og så i seng klokken ni. Kun en aften om ugen måtte vi blive på barneværelset. Da blev der ikke fyret op i kaminen. Man forstod at spare dengang, for da havde far alle eleverne samlet i spisestuen. Far dikterede, og de måtte skrive ned, hvad der var passeret i ugens løb. Bagefter fik de kaffe og kage, og der blev rettet spørgsmål til min far.

Kort efter min moders død blev jeg mørkeræd og græd, når jeg var kommet i seng, men så kom far og bar mig frem og tilbage ude på de lange gange, indtil jeg var faldet til ro, og han talte så kærligt til mig. Far rejste til København i november for at hilse på svigerforældrene. Det vidste jeg ikke. Far fortalte mig, at han skulle over for at tale med forvalter Marcusen fra Sverige, der skulle komme hos os til maj, og det gjorde han også, men ham brød jeg mig ikke meget om. Nej, så var

vor ladefoged Anthon Larsen helt anderledes rar.

Nu har jeg allerede fortalt, at Nørre El-kær var en gammel »røverborg«, og det knagede i bygningen og piskede i alle træerne, og jeg var bange for det tilmurede rum under vort værelse. Min søster ville ikke tale, når vi var kommet i seng. Hun sov, men så hittede jeg på at løbe ned i folkestuen. Der hang jo køkkenlamper på gange og i køkken, så jeg løb ned i lyserød flonelsnatkjole. Jeg var blevet over fem år, og hvor var der hyggeligt. Der sad jo alle karlene, jeg så godt kunne lide. Der var ikke meget lys, men de sad med deres snaps og dårlige tobak og blev så glade, når jeg dukkede op, og så fortaltes der spøgelseshistorier. Selvfølgelig om en hvid dame, men jeg behøvede ikke være bange, for det var først klokken tolv, den slags begyndte. Jeg begyndte at fryse lidt, men så sprang en af de yngre efter et hestedækket, og så hyggede jeg mig igen. Til tider kom der en ældre kone. Hun gik rundt på gårdene for at få lidt varme, snaps og et par skillinger. Så sagde karlene, at hun måtte synge lidt for os. Hun ville gerne have en omvendt tørvekurv. Så vuggede hun så godt og sang mange gamle viser, dem man nu kan høre med lidt ændret tekst. Så spurgte karlene om, hvilke gårde hun havde besøgt. Hun nævnte flere blandt andet Høgholt. Der blev hun så godt beværtet, og der var et stort tårn, hvor man siger, at godsejeren har spærret sin frue inde. Jeg blev helt betaget af at høre om den stakkels frue, men så kom jomfru Larsen, der var blevet så forskrækket over at finde min seng tom. Karlene så venlige ud og sagde, at de ventede mig næste aften. Jomfru Larsen skændte slet ikke på mig, men puttede mig i seng og sagde, at jeg ikke skulle tro på de røverhistorier, de fortalte, men sagde også, at det ikke var passende, at jeg løb

i folkestuen. Jeg hævdede: De er så flinke mod mig, og i morgen aften skal jeg der ned igen, for jeg skal høre om en dame, der sidder indespærret. Jomfru Larsen var så kærlig mod mig og sagde, at jeg godt måtte gå der, men skulle sige det til hende, og at hun hentede mig klokken ni, og at jeg skulle tage frakke på.

Næste aften ville jeg slet ikke høre om alle de spøgelse, der først kom klokken tolv. Nej, fru i tårnet interesserede mig meget. Jeg spurgte hvorfor, om godsejeren var en ond mand, eller om hun var ond. Nej, hun var så god og kærlig. Så sagde jeg: Den godsejer må være dum. Nej slet ikke han var medlem af den danske rigsdag. Det anede jeg ikke, hvad var, og spurgte, hvor ligger det i København. Jeg var ikke glad for at høre om den by. Jeg ville vide mere om Høgholt, men de ville ikke rigtig lade mig høre mere. Så fik jeg en skrækkelig tandpine, og de hentede jomfruen. Jeg græd meget, men så sagde en af karlene, at hun skulle give mig en snaps, og det skulle jeg beholde i min mund, så gik smerterne over. Det gjorde de også, men det smagte modbydeligt. Så kom fader hjem, og han var glad og fornøjet og skulle hilse fra lærerinden, der snart ville komme hjem igen. Det var jeg ikke glad for at høre og sagde bare, men jomfru Larsen må ikke rejse. Nej, det skulle hun heller ikke, og så sad vi der i stolen, og fader spurgte, om jeg ikke gerne ville have en moder igen. Jo, jomfruen, men det kunne det ikke blive. Det bliver lærerinden. Hende kan jeg ikke lide. Far spurgte hvorfor, og jeg svarede, at hun gik altid og skændte på mig, og jeg skulle gå og neje hele tiden og tale så fint. Far spurgte så, hvem jeg ellers ville have. Frøken Krarup. Far spurgte så hvorfor, og jeg sagde, at hendes moder var så venlig mod os, da vi var i præstegården, og så gav hun os blåt og hvidtørnet stof til kjo-

Det runde tårn på Høgholt spillede en stor rolle i beretterens barndomsfantasier. En omvandrende kvinde havde i folkestuen fortalt, at en herremand havde muret sin frue inde i tårnet. Det er et gammelt sagn, men for barnet, som havde mistet sin moder, var det aktuel virkelighed. Ejeren Ferdinand Tutein satte så stor pris på sin gamle gård, at han blandt andet 1889 lod tårnet ommure og forhøje. Se også bind 3 side 58–62. Fotografiet er fra 1916.

ler. Far så lidt betænkelig ud, men det blev altså lærerinden. Så spurgte jeg min fader om fruene i tårnet, og far ville vide, hvor fra jeg vidste noget om det. Jeg fortalte så, at jeg var mørkeræd, og derfor var jeg løbet ned i folkestuen, hvor alle de rare karle sad om aftenen. Det måtte jeg ikke gøre nu, far var hjemme. Må jeg komme over at se det tårn, og det lovede far mig, men først senere. Nu var det

snart jul og der var så meget at tænke på. Så gik tiden hurtigt, dels med tandpine og dels med glæden over, det snart var jul. Og far var så glad, og da fik jeg aldrig klø eller af ridepiskan. Det kom først senere. Og så sagde far, at i år skulle der mange på juleindkøb i Hjørring, og vi måtte køre i charabanc, og at jomfru Larsen skulle med. Jeg sad foran hos Thomas Kusk med fodpose, kysehat, gamacher og frøs slet

ikke og nød den friske luft fra havet, og det gør jeg, hver gang jeg er i min barn-domsegn. Far havde sagt, at når vi havde forrettet vore indkøb, skulle jomfruen og jeg gå hos godsejer Olsen til Asdal og hilse fra far. Hans søn, som var fars gode ven, var forpagter på Asdal. Han var gift med Eva Lawaetz fra Kalundborg ladegård. Hun var lidt fornem. Vi kom hos dem og de hos os på Nørre Elkær. Men nu var det altså hos godsejeren, vi skulle spise til aften. Han spurgte, hvorfor far ikke var med. Jeg fortalte, at far lige var kommet hjem fra en tur i København, og vi skal

have en forvalter fra Sverige 1. maj, og så kommer lærerinden tilbage, og han spurgte, om jeg var glad for det. Nej. Godsejeren vidste nok det hele, for hans søn og far var de bedste venner.

Så sagde han, at nu skulle vi have et glas rødvin. Jeg var blevet lidt forkommen af at stå og se på alle de dejlige marcipaner, der var i vinduerne, og jeg ville stå og bestemme, hvad jeg kunne købe. Godsejeren ringede på en slags pæreformet ting, der hang over bordet, og så kom en stuepige og skænkede. Jeg sagde: Det smager godt, meget bedre end brændevin. Han

Stensbæk var nabogård til Nørre Elkær. Det var begge små herregårde, men da forpagteren på Stensbæk var greve, var det fint for forpagteren på Nørre Elkær at få besøg af denne. Stensbæks fine hovedbygning af bindingsværk er fra 1700'årene. Hugo Matthiessen fotograferede den 1934.

blev noget forbavset. Jomfru Larsen fortalte så, at de gav mig det for tandsmerter.

Godsejeren bad stuepigen trykke på en knap ved døren ud til gangen, og så kom der mere lys. Der var to kontakter, man bare skulle trykke på. Jeg var ganske betaget. Det spillede en vis rolle for mig, da jeg som seksårig skulle med min stedmoder til København. Så blev vi hentet af Thomas Kusk, og det blev den bedste jul på Nørre Elkær. Der var ikke tale om rejser før til marts eller april, og så nød jeg mine dagligtimer i staldene og hos røgteren August.

Dengang havde vi jo rigtig vinter og bunker af sne, og når min far skulle ud på besøg og også for at handle, fik jeg lov at køre med, og det var dejligt. Nogle gange på store gårde overnattede vi. Ellers kørte vi hjem om aftenen i kane. Jeg mindede stadig om Høgholt, men far sagde, at det måtte vente. Man brugte dengang meget at tage på besøg. Så blev det omkring 1. april 1903, og vi skulle besøge min fars mor i Sæby. Vi rejste alle tre børn, og far var taget til København. Min bedstefader var forlængst død. Jeg har aldrig set ham, men har hørt meget om ham. Han havde ladet bygge et dejligt hus i Sæby med en pragtfuld have og en lavere længe ved gårdspladsen, der var til eventuelle domestikker, eventuelt til udleje, dersom der skulle komme trange tider, vaskerum, redskabsrum med videre.

Min onkel Albert, der var så venlig, havde som ældst fået Gammelholm i forpagtning. Huset lå lige over for en yndig sti, der førte ned til åen. Ved siden af os havde sagfører Mørch en stor villa. Jo, bedstemor havde honnête ambitioner og var streng. Vi tilbragte det meste af tiden hos en af mine gudfædre, der havde en dejlig villa lige ved åen. Han havde den sødeste kone. Man fortalte, at hun var datter af Frederik den VI's veninde Dan-

nemand. Det tør jeg ikke indestå for, men yndig var hun. Der var flere børn, der var jævnaldrende med os. Der blev talt om det forestående ægteskab med lærerinden, og de ældste spurgte, om vi var glade for at skulle have en ny mor. Min bror sagde nej, og det gjorde jeg også. Min søster undgik at svare. Bagefter gik vi tur til Kattegat. En dreng, der var lidt ældre end min bror, talte videre om den ny mor, og min bror erklærede, at han aldrig ville sige mor til hende, men vedblivende ville kalde hende frøken Rasmussen. Jeg var imponeret over hans mod og sagde, at det ville jeg også. Så kom vi hjem igen til Sindal. Jeg var så glad, når der blev råbt Sindal, så var vi jo snart ved Nørre Elkær, og så var der rigtig brolægning. Det var der slet ikke på de andre køreveje. Brolægningen hørte op, så snart vi var uden for bebyggelse, og så skulle vi passere Bindslev. Der kom vi sammen med doktor Glenter, men da var jeg ikke glad for doktoren, der havde trukket resten af mine mælketænder ud. Thomas Kusk holdt der med køretøj, men han så ikke glad ud som ellers. Der var kommet en bunke store kasser fra København – vist også en med et klaver. Og nu en af dagene skulle der hentes en landauer i Hjørring. Jeg spurgte jo straks, om jeg måtte komme med. Nej det kunne jeg ikke, en af eleverne måtte sidde der inde og have en ekstra hest med.

Vi kom så hjem, og der var sket meget. Klaveret var opstillet på chatollets plads. Og så var der kommet store tunge, vist flotte egetræs møbler. Min stedmoder fortalte altid med stolthed, at de var tegnet af arkitekt Bindsbøll. Jeg var ellers så glad for de gamle fine mahognimøbler med sort hestehårsbetræk og et dejligt klappbord. De gamle møbler var anbragt, dels i fars kontor og spisestuen. Jeg har skam sofaen stående i min stue.

Der var stor travlhed overalt, men ingen rigtig glæde. Dagen før den dag brudeparret skulle komme, blev vi tre sendt over til Bindslev hos købmand Thøgersen, der tidligere var mejerist hos os. Vi var så glade for at komme hos ham. Han var ugift, men havde en husbestyrerinde. Der var ingen køretøj at få, så vi traskede over pløjemarken, og der blev sagt, at vi ikke måtte komme for tidligt hjem. Vi kom så gående hjem en mørk april aften, og før vi nåede søen med blishønen, hørte vi en hamren og banken og så meget lys strømme gennem træerne. Jeg blev så bange og sagde, det er spøgeriet, der er begyndt, ellers har de slået på fængslet. De to store var gnavne og sagde, at jeg skulle tie stille med alt det vrøvl. Da vi nåede frem, viste det sig, at der var rejst en stor æresport foran broen til hovedbygningen. Der var malet et stort skilt med »velkommen« og mange blomster og grene på begge sider. Det var vist nok flot, men min bror og jeg var ikke glade. Eleverne var så fornøjede, og een løftede mig op, så jeg kunne se herligheden. Men jeg blev kaldt ind i barneværelset, og jomfru Larsen kom, men hun så så fortravlet ud og sagde, at jeg skulle sove længe, indtil Emma stuepige hentede os, for vi skulle i bad og klædes fint på, og jeg måtte ikke løbe i staldene.

Ved middagstid blev vi alle stillet op i en lang række. Elever, karle og så mange piger som jomfruen, der ikke var med, kunne undvære og så yderst os tre. Og så kom da endelig landaueren fra Sindal, og herskabet (det kaldte jeg dem i flere år). Far først og hjalp så fru ned. Hun gik hele rækken igennem og gav dem alle hånden, og til sidst kom vi. Min bror bukkede kejtet, min søster nejede dybt og sagde velkommen. Jeg nejede også, men sagde intet. Imedens stod ladefogeden og læste en hyldesttale op.

Så var der pyntet fint bord, og der blev serveret fin middag, og jeg fik skam et glas rødvin igen. Nu skulle herskabet hvile. Der var ellers kommet en del pakker fra Tversted sogn og fra fars mange venner. Det kunne ellers være spændende nok at se, hvad der var i de pakker. Vi skulle gå på børneværelset og blive der, for der ville i eftermiddagens løb komme mange visitter. Jeg var træt af alt det, der var sket, og faldt i søvn, men vågnede hurtigt op og hørte køretøjer på gårdpladsen og gik over på toiletværelset. Der holdt flere fine vogne. Det var sikkert fra Eskær og Knivholt, og så kom grev Ahlefeldt fra Stensbæk ridende, og ham kunne jeg bestemt ikke lide, for han ville kysse mig. Han havde »kejserskæg«, og så hagede jeg mig fast i skægget. Så blev han vred og smed mig på gulvet, og far stod som en junker og så på det. Det var nu et årstid før, og jeg måtte så ride over med far og gøre undskyldning. Der var meget livligt i stuerne. Så gik jeg for at finde min bror, og så tog vi overtøjet på og gik i haven og talte om sagerne, og vi var slet ikke glade, men så blev vi sultne. Jomfru Larsen foer rundt, men der blev sagt, at der snart ville komme smørrebrød ind til os på børneværelset. Min søster havde klædt sig fint på og var gået ind for at hilse på gæsterne. Der blev spurgt efter de to andre, men hun sagde, at vi havde taget overtøjet på og var gået ud, og så blev hun rost meget. Det var vist kort før påske, og så var der jo forårstravl, så det var vel derfor de mange visitter den første dag. Fru Elna spillede smukt på klaveret, og det lød altså meget muntert. Fra påsken husker jeg kun, at vi kørte i landauer til Tversted kirke, og at jeg stod ved min moders gravsted, og at far eller min bror læste op for mig: »Hun har stridt den gode strid og fuldført løbet«. Også fra tyendet var der en smuk sten, men den smuldrede bort

under isvinteren. Jeg afholdt i mange år alle udgifter, men fik beløbet refunderet af min far, indtil han døde den fjortende august 1950. Så overtog jeg alle udgifter. De to store ville ikke deltage. Far kørte en dag til Sindal med Thomas Kusk, men jeg måtte ikke komme med. Der var så mange pakker og ikke plads til mig. Det blev forbudt, at jeg tog med kusken, når han hentede foderstoffer. Det var ikke passende. Nej nu ville fru Elna undervise »småpigerne« i musik. Det var jo meget venligt, men jeg måtte heller ikke gå hos røgteren, for så lugtede jeg af kostald. Jeg blev meget ked af disse forbud og også af undervisningen.

Far kom ridende hjem på en dejlig fuld-blodshest, der hed »Bella«, den var til den nye frue, men blev ellers kaldt for min søsters hest. Så blev pakkerne åbnet, og der var en elegant sort ridedragt med slæb og en sort hat og så sikkert en meget elegant sadel, hvor fruene skulle anbringes i flere besynderlige stillinger. Ja, har man kendt mage, når vi andre godt kunne sidde ganske naturligt.

Kort efter kom der en ganske dejlig ung hest, men kun halvblods. Det var til min far. Den blev kaldt »Darling«, og var min hest. Det vil sige, at vi, når herskabet ville ud at ride, måtte gå ned for at vække forkarlen og bede ham sørge for, at hestene var parat. Han hed Jens Peter, og jeg kunne ikke fordrage ham. Han kom da heldigvis et år efter til Horsens præstegård. Vi red så op til hovedindgangen og ventede, men »Darling« var ung og ville ikke vente. Så løb den til borggraven for at drikke, og jeg tabte herredømmet over den og faldt i graven, hvor der var mudret og andemad, men jeg fik fat i nogle nedhængende grene, og nogen fik trukket mig op, og fat i hesten fik de også. Jeg fik mange skænd og blev beordret i køkkenet til jomfruens omsorg.

Forvalteren fra Sverige var nu ankommet, og det blev bestemt, at vi skulle spise både middagsmad og til aften på børneværelset. Vi måtte kun komme til bords søndag.

Så meddelte godsejer Heilmann sit besøg fra Kalbygård, og det var jo spændende. Han havde to sønner med, så fik jeg da nogen at lege med. Den ældste så jeg ikke meget til. Jeg stod ude ved pumpen og ventede på, at der skulle ske noget. Så kom den yngste hen og kiggede lidt på mig. Han var vel fire til fem år ældre end jeg. Jeg spurgte, om han ville med i haven og lege, han svarede, at han ikke legede med små piger. De blev der kun få dage. Jeg blev glad, da de rejste. Drengen sagde til mig: »Min fader er godsejer, din er kun forpagter«. Godsejeren så så streng ud, men var flink nok.

Så fik vi syt fine molskjoler, for i juni ville fru Elna til København og min søster skulle jo med. Fru Elna ville over for at planlægge ferierne med forældrene skibsføreren og hans kone og forespørge, om de ville komme sammen med onkel Ferdinand og moster Jenny og drengene. Han var landmandssøn fra Længsholm, men nu var onkel grosserer i København.

Det var dejligt at have værelset ene, for så kunne jeg bruge mit komfur, som jeg havde fået fra onkel og tante i Herning i julegave, og jeg fik gode sager af jomfru Larsen. Så bagte jeg små pandekager og løb ned, når de kom hjem fra markerne, og hestene drak vand, men jeg ville selv dele ud blandt karlene. Forkarlen Jens Peter fik ingen. Han var så »hoven« især mod karlene. Eleverne var han flinkere mod. De havde jo egen spisestue og var fra velstående hjem.

Jeg har mange gange set hjælpepigen hos kokkepigen bære store dybe fade ind med byggrynsgrød og mælk. De sad der og langede til fadene med hornskeer, som

de tørrede af under armen og lagde i skuffe. De havde dog hver sin. Så var der tykke humpler rugbrød med ost. Det var ikke så mærkeligt, at de senere måtte have en dram, men da kostede en flaske vist kun 65 øre.

Nå så kom fru Elna og Miste hjem (kælenavn for min søster Marie). Hun var blevet så vigtig efter den rejse og prøvede at tale københavnsk, og når hun kørte med dukkevogn i haven, tog hun handsker på, og som min bror og jeg grinede ad hende.

Alle gæsterne ville gerne komme samtidig og helst omkring Sankt Hans. Onkel var landmandssøn og vidste, at da var høhøsten overstået, og der var lidt ro, inden den egentlige høst begyndte. De andre var morfar og mormor. Der blev ordentlig travlt, da alle disse gæster skulle komme.

En dag kom der en stor kasse og ud af den sprang Dolph og Daise, to grand danois'er. Især Daise var helt vild og sprang op ad fruene og rev en lang flænge i hendes nederdel. Jeg blev bange for de store hunde. Havde det endda været »broholmere«, men de var vist ikke på mode dengang, og så var jeg glad for den engelske setter, der hed Max.

Ja, så kom alle københavnere, og de var så anderledes end de gæster, der kom hos os før i tiden. Vi stod atter opstillet foran broen parat til modtagelse. Min søster og jeg i fine molksjoler. Og de kvindrede løs alle – undtagen onkel han var så stille – det var, som om han var kommet hjem til landet. Mormor var træt efter rejsen. Fætter Karl og jeg var lige gamle. Han for rundt og tog mig om halsen og kyskede mig og sagde, at han ville giftes med mig, når vi blev store. Det syntes jeg slet ikke om, da han var en rigtig skabekrukke. Vi fik en fin middag. Moster fortalte om, hvordan de ellers holdt ferie. Ja en tur i Norge havde de været på, men

ellers lejede de sommerhus i Ålsgårde, så onkel kunne tage ind hver dag og se til virksomheden, for på badehotel kunne han ikke holde ud at bo, og når han så kom hjem, kunne de om aftenen se alle lysene i Sverige. Det var som en række juveler.

Det blev Sankt Hans aften. Og »her-skabet« kørte til Tannisbugten for at se blus. Der var fuldt af kunstnere og rige københavnere. Vi fik lov at gå ud at se på blus med alle både elever, piger og karle, kun ikke jomfruen. Hun havde nok at tænke på med alle de fine retter, der skulle tilberedes.

Få dage efter kørte vi i charabanc til Skagen, hvor vi skulle se havene brydes, og vi skulle også se kunstnerliv. Vi overnattede, for næste dag skulle vi til Råbjerg Mile. Der var storslået og med det store hav brølende nedenfor. Damerne blev hurtig trætte og tørstige, men der var intet traktørsted i nærheden. Så kørte vi atter ind i plantagen og ind hos en skovfoged, og der fik vi alle friskplukkede jordbær med fløde. Så gik der vist 14 dage med festligheder især for de voksne. Vi skulle hver morgen øve os i klaverspil. Fru Elna sagde, at vi snart måtte blive så dygtige, at vi, når selskaberne skulle holdes i vinterens løb, kunne spille firhændig. – Det blev nu først året efter. Vi fik alle fire lov at køre med ned at bade om formiddagen. Det var det store lyspunkt. Efter frokost – den blev nu indført, for det brugte man i København – var der hviletid for de voksne.

Vi spillede krocket og fjerbold. Der blev serveret eftermiddagsthe, og så skulle vi sørge for ridehestene. Damerne fik ridehestene og herrerne kørehestene. Så red de afsted under spøg og latter. Når de kom tilbage, ville damerne være med til vore spil. Herrerne sad under et skyggefuldt pæretræ og fik en whisky-soda. Onkel la-

vede selv sodavand i en dertil egnet kande. Man købte pulver på et apotek og puttede det i hver sit rum, og så blev det til sodavand, når det løb ud af tuden. De sad og talte om landbrug og politik.

Næsten hver aften var de bedt ud på de andre gårde til middag. Vi kom med til »Asdal«, hvor der var jævnaldrende børn, så det blev en heldagstur. Der morede jeg mig godt, og det lå lige op ad havet, så vi fik en badetur.

Så skulle der holdes afskedsmiddag hos os. Det gav anledning til mange forhandlinger mellem fru Elna og jomfru Larsen. Der skulle serveres fiskeret og så brisler på en raffineret måde. Jomfruen protesterede, men det brugte man i København, sagde fruene. Dernæst fik vi lam og så den dejligste is af ren piskefløde med chokoladesovs. Næste dag holdt landauerer atter for døren, og det var afskedstid. Jeg blev kysset og krammet, og de sagde, jeg skulle med til København, når fru Elna skulle til familiefest i oktober.

Der blev ved at komme gæster af fru Elnas familie. Jeg blev sendt i skole om eftermiddagen. Når de store var færdige, var der en sød ung dame, der underviste mig et par timer. Så hentede de store mig, men da måtte vi gå hele vejen til Tannisbugten for at bade. Til tider kom fru Elna ridende for at se, hvordan vi skikkede os. Køretøj var der ikke tale om, da gæsterne skulle se de mange smukke steder. Far red ene rundt. Nu skulle høsten jo snart begynde. Det var ellers en morsom tid, hvor jeg plejede at gå med pigerne ud om eftermiddagen til høstfolkene med øl, og ligeledes når der blev tærsket. Vi havde eget tærskværk. Jeg husker det som et helt lokomotiv. Når der så blev kørt ind, var jeg med på toppen af læsset.

Da høsten var overstået, kørte vi i hestevogn til min fars slægt i Hørby. Vi besøgte Gammelholm og Annexgården hos

onkel Jens og faster Vilhelmine. Dem var far så glad for og jeg også. Vi var på så mange gårde og sluttede hos bedstemor i Sæby. På hjemvejen blev vi standset af en godsejer Jørgensen til Store Estrup. Min far og han talte lidt sammen om landbrug. Så kom fru Jørgensen og hilste på os, og vi blev bedt ind til frokost, men måtte beklage, at der ikke var tid. Det havde jo været en travl tid med alle de gæster. Vi kørte forbi Voergård. Jeg blev ganske betaget af godset. Det var jo en rigtig borg. Det har sikkert ikke været sandstensornamenterne, der betog mig, men den brede borggrav. Den var meget flottere end på Nørre Elkær. Jeg har været der senere mange gange og i Voer kirke set det skønne epitafium, fru Ingeborg Skeel lod opsætte efter mandens død. Der fortaltes jo så mange slemme historier om hende. – Godsejer Jørgensen begyndte nu at sælge jorden fra Store Estrup, og en dag solgte han gården til min fætters svigerfader. Min fætter overtog gården efter svigerfaderens død. Han var meget dygtig, og det blev mit andet hjem efter faders død.

Nu var der kommet en ældre lærerinde med en ung datter. De nedsatte sig i Tversted. Der kom de to store til at gå, og jeg skulle begynde til foråret. Det var for de bedre stillede i sognet. Og så kom oktober, hvor jeg skulle med til København. Vi rejste på første klasse med rødt plys. Jeg syntes det var spændende atter at skulle til Ålborg. Fra banen kørte vi i drosche ned til havnen, og jeg blev helt forskrækket over at se det store skib. Det var en af morfars venner, der var kaptajn på »Cimbria«. Jeg havde ved Tannisbugten set redningsbåden med tolv mand helt i olietøj gå ud, og en stranding havde jeg også oplevet, men aldrig før et skib så stort og flot. Vi hilste på kaptajnen, og jeg nejede for alle dem, jeg så. Vi fik en kahyt for os selv, og jeg var med oppe at spise i

den fine salon. Men så tog fru Elna mig ned til en kahytsjomfru, der skulle gøre mig i stand til natten. Hun var slet ikke rar mod mig, men jeg faldt da i søvn. Jeg vågnede snart efter op, vel da vi var ude af fjorden, og skibet begyndte at bevæge sig. Jeg blev bange, og der var buldrende mørkt. Jeg krøb ned til døren og så to knapper, og det huskede jeg fra turen til Hjørring, at derfra kom der lys, men ak og ve, jeg trykkede på den forkerte, og ind kom den vrede jomfru og skældte mig ud. Jeg spurgte efter min mor. Hun sidder oppe hos kaptajnen, og nu skulle jeg ikke forstyrre mere, men sove.

Jeg lå og stirrede ud på vandmasserne. Jeg tænkte, du drukner langt borte fra far og jomfru Larsen og alt det, jeg holdt så meget af. Jeg faldt dog i søvn og blev vækket af fru Elna, der stod fuldt påklædt. Hun ville op og se indsejlingen og Kronborg slot, og nu kom jomfruen for at gøre mig i stand. Det var jeg ikke glad for, men op kom jeg da og så slottet. Jeg var så benovet over alt, hvad der var sket, så jeg fik ikke større glæde af den indsejling. Så nåede vi da helskindet til København, og der stod morfar og vinkede til os. Jeg var glad for at mærke fast grund, og morfar holdt med en drosche. Vi kørte til Marstrandsgade 3, og så kom den store oplevelse: onkel Georg. Jeg havde hørt familien tale om ham, men så blev der så stille. Jeg troede det var en fremmed, der var så syg. Onkel havde en rygskaade, men nu havde han været på en lang ferie i Italien. Han blev min gode ånd til han døde, da var jeg 12–13 år. Han gik tur med mig i Østre anlæg, når han kunne (han var på kontor) og ned til søerne. Jeg kunne ikke trives ret længe indendørs. Fru Elna tog mig med for at se vagtparaden trække op. Det var jeg meget imponeret af. Så skulle vi en tur gennem strøget. Al den myldren af mennesker gjorde mig nervøs, men så stand-

sede vi foran dukkemagasinet. Aldrig havde jeg set mage. Jeg var ikke til at løsrive, men måtte jo med og hilste på mange mennesker. Så ville fru Elna på Kunstmuseet. Vi kørte, jeg tror med linie 5, der var i to etager og forspændt med heste. Der var fuldt af mennesker. Jeg kunne ikke forstå, hvor alle de folk kom fra, og hvor de skulle hen. Jeg fik lov at gå i øverste etage, der var ikke så mange oppe. Jeg havde ikke større glæde af Kunstmuseet, men måtte jo rundt at se de sikkert smukke malerier. Endelig fik det da en ende, og vi gik en rask tur gennem Østre anlæg hjem til frokost. De var alle så glade, de drak snaps til, både morfar og onkel og damerne. Og morfar fortalte så morsomt. Om eftermiddagen blev jeg hentet af moster. Vi kørte langs søerne og kom til en dejlig villa på hjørnet af Martinsvej og søerne. Moster og onkel boede på 1. sal. Jeg fik gæsteværelset, der var så fint og stille, og de lod lyset brænde ganske svagt, da jeg var mørkerød. Der kom en ung pige listende for at se til mig, og så sov jeg. Og en aften efter at »herskabet« havde været i det kongelige teater, kom moster ind og kyssede mig på kinden, og så sov jeg trygt videre og var stadig glad for, at sengen stod stille. Fætter Karl og jeg legede; det meste af dagen løb vi rundt om søerne og legede røvere og soldater med hans legekammerater på Vodroffs-plads. Min fætter sagde: »Det er min kusine fra Nørre Elkær, og hun kan banke jer allesammen«. Det troede han, fordi jeg var stærkere end han.

Så var den herlighed forbi, og vi kørte atter i drosche, for nu skulle der festes. Der var en bunke mennesker, syntes jeg, men stuerne var jo så små. Moster havde gjort mig fint i stand. Fra middagen husker jeg, at vi fik den dejligste andesteg, og jeg fik også et glas rødvin under fru Elnas protest, men morfar og onklerne

Hvis man sammenligner dette billede fra omkring 1940 med de gamle fotografier af Nørre Elkær, vil man se, hvorledes hovedbygningen er blevet istandsat og har fået kamtakkede gavle og en kvist over døren til gårdspladsen. Til gengæld er det meste af jorden solgt fra.

sagde, at det havde jeg godt af, og så begyndte jeg at fortælle. Det morede dem at høre, at jeg kunne tale som pigerne og også som karlene, og jeg fortalte muntre træk fra livet på Nørre Elkær, men så lød der et tys; jeg måtte ikke være så underholdende. Jeg blev nok puttet i seng, men vågnede op og kunne ikke forstå, hvor jeg nu var, men så en lysstribе og gik ned på 1. sal. Der var så lystigt, og de blev næ-

sten alle så glade. Jeg var kun i hvid natkjole og måtte igen fortælle om livet på Nørre Elkær. Fru Elna var lidt streng næste dag. Jeg gik tur med onkel, der spurgte, om der var noget, jeg var bange for. Jeg turde jo ikke sige fru Elna, men sagde ja turen med det store skib. Det skulle jeg ikke være, for vi skulle med tog til Fyn og besøge en kusine af dem, der havde en gård, og nu skulle jeg med ham i cirkus

160 lørdag eftermiddag. Kort efter kørte vi igen på første klasse. Der var en elegant klædt herre foruden os. Jeg kiggede ud af vinduet, men hørte godt, at fru Elna fortalte, hvor vanskeligt det var at være stedmoder til tre børn. Jeg hoppede hen ved siden af ham for at høre mere. Så viste han mig et kostbart guldur, men det blev jeg hurtigt træt af. Fru Elna fortalte, at jeg blev så forkælet af alle, og at jeg var mørkeræd og græd hver nat, indtil der kom nogen. Jeg husker tydeligt, at hun sagde: Fra hendes moders død vågner hun op og græder, og hendes far bar hende frem og tilbage på de lange gange. Så sagde den fremmede, at jeg skulle have klø, så lærte jeg nok at sove. Jeg talte ikke mere, men gik ud på gangen. I Korsør skulle jeg alligevel ud at sejle, og jeg blev straks lagt ned på en sofa, og der skulle jeg blive lig-

gende. Vi blev hentet i Nyborg af hestekøretøj. Straks løb jeg til hestene og klappede dem på mulerne. De var meget flinke på gården. Fru Elna og værtsfolkene skulle køre videre til gilde. Det var de hver aften. Jeg gik i staldene, og så skulle jeg have aftensmad, og pigerne ville høre om mine oplevelser i København.

Vi rejste igen en tidlig morgen, og det var jeg slet ikke ked af. Turen over Lillebælt husker jeg ikke, men jeg syntes, der var så smukt. Så på rødt plys igen, og der var flere i kupeen. De var så venlige mod mig, og jeg så skovene ved Vejle og fjorden, og nogen fortalte mig, at jeg ved Skanderborg skulle se søerne. Vi havde dejlig frokost med, og jeg syntes, det var så morsomt at sidde der og spise og se ud af vinduet. Fra Århus var vi ene og lagde os på hver sin bæk. Fru Elna sov også.

Glomstrup på den sydlige del af Mors har altid været en lille herregård. Da beretterens fader købte den i 1917 var den delvis udstykket, og i 1920 solgte han yderligere jord fra til en række småbrug. Nu er gården et privatejet museum.

Hun havde jo været til gilder, men jeg var atter vågen, da jeg skulle se Danmarks største skov Rold skov. Den havde jeg hørt om. Det var nu en mørk oktober eftermiddag, men jeg syntes, der var meget vildt og skov.

Så spiste vi igen ved det lille klapbord. Jeg ville gerne tale lidt, men fru Elna ville have fred og ro til sin cigar og en bog. Jeg fik en stor mappe med Fritz Jürgensens tegninger. Jeg morede mig over billederne, men det kneb med teksten, selv om onkel Georg havde forklaret mig billederne. Og så kom vi endelig til Sindal, hvor far stod. Han var så lykkelig over at se sin kone, at han næsten glemte mig, men jeg dukkede op bag kufferter og æsker. Ud i en fart til landaueren og tale med og klappe hestene og så hjem til Nørre Elkær.

Det var altså min første lange rejse, men jeg var lige så glad for rejsen til Hasle og Læsø. Jeg tror jeg havde oplevet for meget. Ja, så kom der en streng tid. Jeg måtte øve mig længe, men fik dog lov at løbe mig en tur, men ikke noget med stal-dene, for så lugtede jeg af kostald. Noget skulle jeg jo bestille. Så hittede jeg på, at jeg kunne sylte og gik ud for at plukke blåbær og revlinger, men far kom ridende og sagde, at det måtte jeg ikke, for der kunne være hugorme, og dem var jeg skrækkelig bange for, men min bror gik senere med mig, og vi fandt tyttebær.

I tørvemosen var der meget travlt, men det var ikke spændende. Far kom ridende, og så så streng ud. Jeg tror, vi havde polakker til det arbejde. Jeg flygtede skynd-somt, men kom jeg i nærheden af de huse, hvor de boede, smilede de og vinkede mig nærmere, men det turde jeg ikke, da folkene havde fortalt mig, at de sloges med knive (det var vist kun mændene og lørdag aften, hvor de drak snaps). Ellers var de så nøjsomme og levede kun af kartofler og flæsk. De havde stor respekt for min

fader. Det havde jeg også. Når jeg vågnede nu, og det var mørkt, og jeg græd, fik jeg klø og græd mig i søvn.

Far købte sig en gård, der hedder Vågholt. Den lå en halv mils vej fra Nørre Elkær. En fætter til fru Elna blev bestyrer. Moster og onkel fra Langholt kom på besøg. Jeg tror, de ville bremse far. De talte så alvorligt, og far var inde i alt muligt. Ja, det havde jeg ikke forstand på, men at der skete noget, blev jeg senere klar over.

Jeg gik hver dag og hentede de to store, og når de havde spist, hittede vi på mange tossestreger. Så vankede der klø af ridepisk. Det var skrækkeligt. Kosten var blevet lidt sparsom. Før kunne man gå ind og få en mellemmad, men det gik ikke mere.

Jeg kan slet ikke huske juleturen til Hjørring, som jeg ellers var så glad for. Jeg har nok ikke øvet mig nok og skulle straffes. Men der blev da købt ind, for om aftenen sad vi og lavede en bunke julestads. Så var der slagting og bading. Bading var morsom, men jeg var helt elendig, når grisene hylede, men det var jo rart bagefter, så vankede der jo ekstra godbidder. Gilderne hos bønderne begyndte i december, men der kom vi næsten aldrig. Der kom indbydelse fra Tannishus til julebal, men det kunne vi ikke, blev der sagt.

Så kom juleaftensdag, og vi gik atter til plantagen for at finde det smukkeste træ og kom hjem til grønlangkål og skinke med mere, men fru Elna rejste sig pludselig og kunne intet spise, men måtte ind at lægge sig. Far så helt betænkelig ud.

Juleaften, der ellers var så dejlig, forløb helt anderledes. Ja vi fik gås og flæskesteg, men der var ingen rigtig glæde. Far havde pyntet træet så smukt, og da pigerne var færdige i køkkenet, kom de og karlene ind. Eleverne var rejst til deres hjem. Der var et stort bord med gaver. Vi gik om træet og sang en julesalme. Så delte vi

gaver rundt. Fru Elna sad i en lænestol og spillede slet ikke. Så takkede de alle for gaverne og ønskede glædelig jul, og fader bad jomfruen sørge for, at alle fik kaffe og julekager. Jeg var så optaget af mine gaver. Fra onkel Alsing var der kommet en hel trækasse med Anthon Bergs fineste chokolader, men den skulle ikke åbnes den aften. Pludselig sagde far, at nu skulle vi gå i seng. Vi plejede ellers den aften at være oppe, så længe vi havde lyst, men »mor« var træt og skulle have ro. Jeg hørte i nattens løb, at der kom køretøj og også nogle hyl, men tænkte, at det nok var spøgeriet, der var begyndt.

Far kom ind julemorgen og så så strålende glad ud og ønskede glædelig jul. I nat havde vi fået en lille bror, og når vi nu var gjort i stand, skulle vi ind og ønske til lykke. Der lå en stor unge på jordmoderens skød og hylede. Far sagde, at jeg skulle kysse ham, men det ville jeg ikke. Så skulle jeg kysse »mor« og ønske til lykke. Det blev i en fart og på kinden.

Ellers plejede daglejernes børn at komme mellem jul og nytår og se træet, men i år skulle vi gå stille. De fik en kurv og kræmmerhus. Næsten alle var glade.

Så kom der gratulanter fra de store gårde med flasker af vin. Nogle bønderkoner kom med svesketærter. Det brugte man dengang. Jeg slap for at øve mig en lille tid. Der blev holdt stor barnedåb og andre festligheder. En barnepige til den lille dreng kom, men hende kunne jeg ikke lide, for hun var slesk og sladrede. Jomfru Larsen havde sagt op til 1. maj. Hun og fru Elna kunne ikke sammen, og hun har ikke været glad for en sommer til med de mange gæster.

Ja, så kom foråret, og jeg skulle i skolen i Tversted. Lærerinden var så streng over for mig. Jeg tror, at fru Elna har sagt, at jeg var en forkælet unge. Da jeg var yngst i klassen, måtte jeg feje gulve, og hun

hersede med mig. Jeg fik også af et spansk-rør, men jeg lærte vist nok en del, hvad der senere kom mig til gode.

Somren kom atter med mange gæster, men da vi skulle passe skolen og læse lektier og øve os, var vi ikke med til meget. Men når »herskabet« var ude, klatrede min bror og jeg op i de højeste træer, hvor fra vi kunne se havet, og hvor min bror spillede på mundharmonika. Klokkeren kaldte barnepigen mig ned, men min bror sagde: Lad hende bare kalde, hun er ikke barnepige for os. Jeg fik straf. Nu skulle jeg have kadettøj lige som min bror. Det var jeg glad for. Jeg ville så gerne ligne ham. Badeturene blev nu kun om søndagen og i ferierne. Anna, kokkepigen, var nu blevet husjomfru, og hun var så streng, så jeg fik ikke meget til mit dukkekøkken, men nu var der også meget at passe. I vinterens løb var vi til skolebal på Tannishus. Deres datter gik i skole med os. Der blev holdt selskaber, og nu kunne min søster og jeg spille, og vi kom ind at neje for alle gæsterne. Min søster var meget stolt, men jeg var ikke glad for at optræde. Jeg var kun glad for forpagter Olesen, Asdal, der var så munter og skæmtede med mig. Der gik et par år, men nu ville fru Alsing hellere til Ålsgårde igen. De andre der kom af fru Elnas familie, så jeg ikke meget til.

Far holdt sit løfte, og en dag i oktober fik jeg lov at køre med herskabet til Høgholt, og nu ved jeg, hvorfor vi ikke kom der før. Gården var solgt ved tvangsauktion til en adventist, der viste os staldene og sagde, at gården var helt klædt af. Jeg bad, om jeg måtte komme ind i tårnet. Jeg ville så gerne se, om den gode frue sad der endnu. Fru Elna protesterede, men den rare mand sagde: »Lad dog den lille pige komme derind!« Der sad bare tre kvinder og vævede. Jeg spurgte, hvor fru Elna var? Jo hun boede nu i Sindal. Jeg så hende

aldrig, men derimod to af døtrene fra Høgholt i Ålborg flere år senere. En var gift med Gustav Wied, og en druknede sig, da de måtte forlade gården.

Vi klarede det endnu, indtil jeg var ti eller elleve år. Far gik ikke fallit, men vi havde levet over evne. Fru Elna tog med drengen til København og ville skilles. Far var ofte meget streng, men også bedrøvet. Jeg blev fortvivlet, da jeg hørte, vi skulle væk fra Nørre Elkær og fra alle dem, jeg holdt så meget af, og fra alle dyrene. Karreten og ridehestene blev solgt. Alt det væsentlige indbo ordnede vor tidligere ladefoged, der nu selv var gårdejer. Men så blev der sagt, at vi to piger skulle være en tid i Horsens præstegård. Det hjalp noget på min sorg. Der var jo så dejligt at komme. Min bror kom vist til Herning eller hos en af fars venner på landet. En dag kom der brev, at nu skulle vi rejse til Ålborg, hvor far havde lejet villa »Skovly« lige bag Kilden og nedsat sig som ejendomsmægler. Fru Elna og barnet var kommet tilbage. Der var skiftende tider, men vi kom da i frøken von Scholtens skole. Det var rart, at det var lige ved anlægget. Det er skrækeligt at komme fra landlivet til bylivet. Dog fandt jeg mig hurtig til rette i skolen og med de fleste kammerater. Senere flyttede vi til Jernbanegade 17. Det skulle give flere forretninger. Men det var lidt trangt med handel i de år fra 1908.

Først i 1913–14 kom der rigtig gang i handel med godser og gårde. Det var dansen om guldkalven. Far solgte Højris på Mors. Da »Fedt Pay«³ fra Norge så riddersalen, lagde han en million på bordet. Steen Gibelhausen købte Bangsbo af Johan Knudsen, der købte Blistrup også på Mors. Prins Erik købte Kokkedal, baron Løvenskjold Løvenholm. Jo da skete der noget. Min far købte Glomstrup på Mors⁴. Det var en dejlig gård – tidligere et

gods – men nu ville fru Elna ikke væk fra Ålborg, hvor den ældste af drengene var begyndt i latinskolen. Der var nu tre halvbrødre. Min bror, der havde været en lille tur i U.S.A., blev forvalter og min søster, der havde lært husholdning på Asdal, styrede huset med to piger, og far rejste frem og tilbage og tjente gode penge. Jeg kom der kun i ferierne, og der var dejligt med Limfjorden brusende få minutters gang derfra.
(NEU 33853, skrevet 1977).

Beretteren var som tyveårig færdig med en handelsuddannelse fra nordjysk handelsskole. Faderen ville gerne have hendes medhjælp, men hun søgte stilling og kom til Varde og til København, hvor hun fik ansættelse i udenrigsministeriet. Men i ferierne tog hun på landet, og barndommen på Nørre Elkær står lyslevende, således at vi får et godt indblik i forpagternes og proprietærernes store familie- og bekendtskabskreds nordenfjords. Måske bør vi tilføje, at faderens ægteskab ikke holdt, da landbrugskrisen satte ind i 1931, men faderen fik en fredfyldt alderdom i Borridsø skovridergård.

1. Tannishus, et badhotel ved Tversted strand nær Nørre Elkær.
2. Slända betyder hånden.
3. Carl Marius Pay købte Højris for 1.200.000 kr, men 1922 solgtes den for 280.000 på tvangsauktion.
4. Beretterens fader Harald Bering købte 1917 Glomstrup på det sydlige Mors, og i 1920 udstykkede han en stor del af gårdens jord.

I årene 1894 til 1898 var Christian Mogensen forvalter på Førlevgård. Han deltog i godsejerens selskabsliv og foretog egne og andres digte og sange til eget akkompagnement på luth. Billedet viser en sommeraften med feriegæster. Midt på trappen står godsejer Edvard de Neergaard. Damen med sølvkaffekanden er husbestyrerinden, som blev Christian Mogensens hustru. Til højre står Christian Mogensen og forfatterinden Amalie Skram og hendes lille datter Johanne, som forvalteren har skrevet et langt digt til. Han var en stor børneven.

En forpagters omgangsfæller

Christian Mogensens barndomserindringer er gengivet side 7 til side 29, og i 1. bind har han skildret sin første plads som forvalter. Efter tiden som garder blev han 1890 forvalter på Fårevejle på Langeland, og i nogle måneder på Rønnovsholm i Vendsyssel, der skildres som en af de sorte herregårde, hvor alle de tjenestefolk og daglejere samledes, som ikke kunne få plads andre steder. Han fik lov til at rejse

efter nogle måneders forløb, og gården blev iøvrigt snart udstykket. I årene fra 1894 var han forvalter på Førlevgård på Sjælland først hos godsejer Peter de Neergaard og efter dennes død hos broderen Edvard de Neergaard. Her deltog han i rigt mål i selskabeligheden. Skildringen er udlånt af Christian Mogensens datter Margrethe Mogensen. Den ligger i kladden, idet kun tiden til soldatertiden er blevet renskrevet og givet til familien og Nationalmuseet:

I august 1896 blev jeg forlovet med vor husbestyrerinde frøken Jensen, hvilket havde til følge, at jeg begyndte at se mig om efter en forpagtning. Dette blev afgjort sommeren 1897, da jeg forpagtede herregården Gelskov under grevskabet Muckadell at tiltræde 1898. Den sidste måned eller lidt mere tog jeg ferie og så mig lidt om. Jeg besøgte forskellige bekendte i Jylland. På denne Jyllandstur så jeg Vesterhavet for første gang. Det var min plan at se det ved Skagen, og en dag

det blæste rigtig godt, tog jeg derop. Jeg boede på Hotel Brøndum og var ude på Grenen, hvor to have mødes med brask og bram. Var ved den tilsandede kirke og gik tværs over Grenen til Skagen nordstrand. Opholdet på Hotel Brøndum var ganske interessant. Dels vidste man jo, at her havde en del berømte malere boet, dels var opholdsstuerne fulde af malerier malet af disse kendte kunstnere. Fra Skagen tog jeg til Løgstør over Hobro og besøgte et par dage min svoger Jørgen Bech på

Forvalter, kommende forpagter, Christian Mogensen og hans forlovede Augusta Jensen fotograferet hos Juncker Jensen i København, 1897.

Forårssøndag i haven på den fynske herregård Gelskov. Forpagter Christian Mogensen og frue sidder med deres tre børn. Til højre står husholdningseleven Rebekka, der var en slægtning til fru, og som iøvrigt blev gift med godsinspektør Hoff. Til venstre står barnepigen Marie Thomsen, der senere blev gift med landvæsenseleven, senere godsejer, Niels Buhl, som sidder til venstre med forpagterens ældste barn på knæet. Den anden unge mand var ligeledes landvæsenselev, og de unge piger husholdningselever med ophold inde, det vil sige, at de var optaget i familien.
Hunden er en Broholmer.

Østergård¹. Han var en udmærket vært, og jeg befandt mig godt i familien. Min forpagtning af Gelskov gav anledning til flere rejser til Fyn, hvor jeg besøgte forvalter Nielsen på Brahetrolleborg, en af mine venner fra Førslevtiden, som fra Holsteinborg var kommen til Brahetrolleborg som forvalter. På disse rejser lærte jeg også godsforvalter Warberg at kende. Han var min nærmeste nabo ved Gelskov og godsforvalter på grevskabet Muckadell. Jeg overtog Gelskov efter forpagter

Hempel Syberg, og overtagelsen fandt sted den 15. marts. Jeg overtog så at sige alt ved vurdering på nær 110 køer og 3 tyre. Sybergs vurderingsmand var forpagter Katrup, Hellerup, min var forpagter Lundsteen, Ydernæs. Opmand var forhenværende forpagter Mackeprang, Nakkebølle, den gang (1898) 80 år. Min søster Nelly og svigerinde Thea var ovre på Gelskov og ordne den ret store lejlighed, som vi havde nogenlunde tilstrækkelig møbler til. Brylluppet stod i Køben-

havn hos billedhugger Fjeldskov, i hvis hjem min hustru havde været så meget på grund af venskab med deres eneste datter, som døde. Efter hendes død betragtede Fjeldskovs min hustru næsten som deres datter. De havde et stort og rigt hjem og gjorde et fint bryllup. Uden for familien var blandt andet godsejer Edvard de Neergaard med. Han og fru Fjeldskov musice-rede. Der blev foruden talerne sunget et par sange.

På Gelskov var jeg altså forpagter i tolv år. Først vil jeg fortælle lidt om de ydre forhold. Gelskov var en jævn stor herregård 480 tønder land, deraf 400 tønder

land agerjord og 80 tønder land eng og mose. Den hørte altså under grevskabet Muckadell, og besidderen var lensgreve Erik Schaffalitzky de Muckadell. Han var, den gang jeg forpagtede Gelskov, lidt ind i tresserne. Han var på mange måder en flink mand, men meget rig og pengekær. Min formand² forpagter Hempel Syberg havde drevet gården jævnt godt, men gården var efter hans 32årige forpagtertid ret udpint. Han og greven var ikke kommen særlig godt ud af det, hvad der til en vis grad var mit held. Syberg havde været særlig interesseret i at få besætningen til at give federe mælk. Han var med i det

Dyrskue i Fåborg 1907. Kronprins Christian på tribunen. Forpagter Christian Mogensen står længst til venstre.

arbejde, som den gang var ved at komme frem om at øge mælkens fedtindhold. Arbejdet var taget op af Forsøgslaboratoriet, og herfra havde Syberg fået tilbud om at få sin mælk gratis undersøgt, fedtindholdet bestemt og stambog ført over besætningen for at konstatere, om evnen til at give fed mælk var arvelig. Foruden på Gelskov blev disse undersøgelser foretaget på følgende gårde: Hellerup, Hølev, Birkelund og Nybøllegård. Der blev fra Forsøgslaboratoriet forespurgt, om jeg ønskede at fortsætte, og jeg tog imod tilbudet med glæde. Herved fik jeg straks stærk interesse for besætningen, som jeg ikke havde haft så meget at gøre med som forvalter. Hver 10. dag kom der en ung assistent og holdt prøvemalkning, og samtidig undersøgte han den enkelte kos fedtprocent. Han var så hos os om aftenen, og vi fik os en snak om de forskellige besætningers ydelse både af mælk og fedt. Gelskøvs besætning var langt nede i mælkemængde, noget bedre med fedtprocent. En gang om måneden kom der en overassistent og førte tallene ind i køernes stamtavler. Alt dette var endnu inden, de private kontrolforeninger kom i gang. Der eksisterede kun en ganske enkelt kontrolforening. Efterhånden som jeg blev mere og mere klar over min besætnings standpunkt i ydelse, begyndte jeg at anskaffe tyre fra de særdeles gode besætninger, især fra Ryslinge stammen blandt andet fra Birkelund. Jeg skulle³ hvert år sætte et vist antal kvier ind i besætningen, imod at jeg fik et tilsvarende antal af de køer, som blev sat ud. Det viste sig senere, at disse unge kvier efter de gode indkøbte tyre gik frem både i mælkemængde og fedtprocent.

Hvad jorden angik kastede jeg mig især over engene og mosearealerne. Af de 80 tønder land eng og mose var den største del ikke ret meget værd, dog var der nogle

tønder land tørvemose, som gav os en del brændsel, og nogle arealer, som gav nogen græsning til plage, ungvæg og goldkøer samt nogle læs hø, men selv disse arealer trængte for en stor del til forbedring. Det varede ikke længe, før jeg tog fat på dette arbejde, og i løbet af den tid jeg var på Gelskov, fik jeg ved udgrøftning (afvanding), påkørsel af jord, kunstgødning med mere betydelig forbedret omkring 40 tønder land. Arbejdet foretoges med nogen støtte fra grevskabet og med vejledning af ingeniør Krarup, som ledede lignende arbejder på Brahetrolleborg og senere med assistance fra Hedeselskabet. Efterhånden fik jeg både jord og besætning forbedret.

Løvrigt strækker de 12 år på Gelskov sig over så forskellige forhold og perioder, at jeg må inddele beskrivelsen i afsnit. Jeg skal først tale lidt om min omgang med kolleger, naboforvaltere, forpagtere og proprietærer, tærskværk selskab og bekendte fra foreningslivet, dyrskuer og rejser.

På Brahetrolleborg traf jeg først forvalter Nielsen, som bragte mig sammen med gartner Eltzholtz, garver Ditmann og forpagter Skotte Pilegaard. Vore sammenkomster bestod gerne i, at vi spiste til aften sammen og senere ved en toddy og tobak talte om landbrug og kvægavl. Lidt senere på aftenen blev der undertiden dyrket lidt musik og fortalt historier af fornøjelig art. Senere da forvalter Nielsen forsvandt, fortsattes sammenkomsterne med forvalter Sejr-Hansen, som senere blev gift med en af gartner Eltzholtz' døtre. Sammenkomsterne her var ofte meget fornøjelige.

Forpagter Hansen, Søbysøgård, var min nærmeste nabo som herregårdsforpagter. Vi havde gårde af omtrent samme størrelse, kom meget sammen på tomandshånd og havde igennem alle tolv år

mange sammenkomster, hvor vi talte ret indgående om bedrift og besætning. Forpagter Hansen var lidt ældre end mig og hans børn lidt ældre end mine. Vi kom alligevel en del sammen, men ikke ret meget til selskab, men mest sådan at vi tog familien med, når vi besøgte hinanden. Jeg satte stor pris på forpagter Hansen og hans familie, som jeg holdt forbindelse med, efter at vi begge var kommen fra egnen og ret langt fra hinanden. Forpagter Hansen var den landmand, som jeg i min virksomhed som selvstændig landmand var knyttet nærmest til. Hos ham traf jeg også af og til forpagter Schroll, Hollufgård. Vi tre kom særdeles godt ud af det sammen.

Forpagter Amstrup, Ølstedgård, var forpagter af en mindre gård, ca 200 tønder land under samme grevskab som jeg. Vi kom noget sammen især i den første tid. Han bragte mig sammen med en handelsmand, Jens Larsen Dommestrup, en udmærket reel og dygtig mand, som under hele min tid på Gelskov besørgede hele min omsætning med heste og køer, noget jeg aldrig har haft videre forstand på eller interesse for. Han solgte mine udsatte køer og mine plage. Jeg havde nemlig et ikke lille tillæg af heste, har haft indtil syv hopper i fol. Jeg beholdt gerne føllene, til de var 1½ til 2½ år gamle, og solgte dem så. Jeg havde i flere år selv hingst, indkøbt ved en bekendt i Jylland. Efter denne hingst, som ikke var smuk, men af særdeles god afstamning, faldt der mange gode plage. Den blev aldrig fremstillet på dyrskue.

Tærskeselskabet bestod af proprietær Lausen, Boltinggård, proprietær Hansen, Skovgård, proprietær Smidt, Nybøllegård, og mig. Vi købte lokomobil og tærskværk i kompagni og afbetalte det ved at betale almindelig pris pr tønne korn i tærskeløn. Det førte ganske naturligt til,

at vi måtte samles en gang imellem og drøfte forskellige spørgsmål sagen vedrørende, og så spiste vi til aften sammen, og efterhånden lærte vi hinanden ret godt at kende.

Bekendte fra foreningslivet, dyrskuer, rejser med mere. At være forpagter på en stor gård fører næsten nødvendig med sig, at man må deltage noget i foreningslivet, landboforeninger, dyrskuer med mere. Dette fører igen med sig, at man må lære en del kollegaer at kende og slutte sig mere og mere til enkelte. Af mennesker, som jeg lærte at kende på denne måde, skal jeg nævne forpagter Johannes Mackeprang og hans broder på Bjørnemosegård Ulrik Mackeprang, disses fætre Mackeprang på Juelsberg og Borgskov, forpagter Thomsen, Eskelund, Suenson, Lammehave, med flere. Særlig på dyrskuerne de kendte opdrættere brødrene Christiansen (Ryslinge stammen), Jens Hansen, Holev, med flere. Vi foretog også nogle rejser i fællesskab til udlandet arrangeret af Fyns Stifts Patriotiske Selskab med kammerherre Vind som formand, til Skåne og senere til Holland med flere steder. Jeg var kun med på de to her nævnte rejser, men lærte her en række fynske landmænd at kende. De fleste lærte jeg dog at kende i en mere privat forening af større fynske landmænd, som holdt sine møder først i Ringe, hvor vi var ca 20 medlemmer, senere i Odense, hvor vi til sidst var ca 50 større fynske landmænd forenede en gang om måneden om vinteren. Vi hørte først et foredrag med efterfølgende diskussion. Først havde vi fremmede foredragsholdere, senere måtte vi selv holde for. Om sommeren holdt vi ikke regelmæssige møder, men foretog gerne en udflugt med damer til en eller anden smuk herregård. Det var især forpagter Abel, Glorup, som fik denne forening i gang. Jeg var med til de forberedende møder, blev valgt ind i

bestyrelsen og var en tid næstformand og en kortere periode formand.

(NEU, indkommet 1981).

Måske har dette været højdepunktet i Christian Mogensens karriere. I hvert fald slutter hans skildring her. Som gammel mand boede han på gården Charlottenlund på det nordligste Lange-land, hvor senere Poul Hauch Fenger skrev den beretning om Dragsholm, som er gengivet i 1. bind.

1. En gård på 300 tønder land på vestkysten af Himmerland syd for Løgstør.
2. Med »formand« mener Christian Mogensen sin forgænger.
3. Når der står skulle, må det henvise til forpagtningskontraktens bestemmelser om besætningens fornyelse.

Ti år som forpagterdatter

Ligesom Christen Linde, der var Christian Mogensens første chef som forvalter på Østergård, måtte opgive sin forpagtning, fordi han ikke kunne få gården til at udrede forpagtningsafgiften, således gik det også Christian Mogensen, og det lagde et tryk over forpagtningens sidste år. Hans datter, sygeplejerske Margrethe Mogensen, har skrevet om sine tidligste erindringer fra Gelskov, hvor hun boede i et bindingsværkshus, der blev bygget i slutningen af 1500 årene smukt beliggende ved Sallinge å:

Gelskov er kendt fra midten af det 15. århundrede. Der hang en gammel klokke i et af de øverste træer i alleen. Den blev brugt som madklokke og var skænket af Ellen Marsvin. Både hun og en af Christian den Fjerdes hustruer skal begge have boet en tid på Gelskov, siges der. Mor har fortalt mig, at Gelskov i mange år beboedes af grevens ugifte sønner. Fars formand, forpagter Syberg var gift, men ægteskabet var barnløst, så da min bror Christian blev født 1899 var han det første ægtefødte barn på Gelskov i hundrede år. Vi var tre søskende. Jeg blev født i året 1900 og Henne i 1901. Da der kun var 13 måneder mellem Henne og mig, blev vi uadskillelige legekammerater. Christian var halvandet år ældre og gik meget alene. Da han blev syv år, fik vi en privat lærerinde, for der var langt til den nærmeste landsbyskole. Selvfølgelig skulle jeg også begynde, og så ville Henne jo også med, så han begyndte skolen som femårig. Mor sagde: Grethe og Henne skal aldrig skilles, de skal følges ad i skolen, og de skal konfirmeres sammen. Vi havde alle tre kælenavne. Henne var døbt Henry, opkaldt efter faster Henriette, som tog imod ham ved fødslen. På den tid skulle børn jo

Avlsbygningerne til Gelskov var et fint eksempel på fynsk bindingsværk indtil branden i 1912. Det var en skønhed, som krævede megen pleje.

opkaldes efter familien. Christian blev opkaldt efter sin far, bedstefar og oldefar, som alle hed Christian. Som barn blev han kaldt Kis. Jeg er opkaldt efter mine to bedstemødre, som begge hed Margrethe som mellemnavn. Sophie hedder jeg efter fars elskede tante Sophie. Far mistede sin mor som femårig, og hans mors søster, tante Sophie, blev hans anden mor. Jeg er hele mit liv blevet kaldt Grethe.

Det er en stor fordel for børn at vokse op på landet, ikke mindst på en gård med stor have og mange dyr. Far havde altid hund, og da han ikke var jæger, var det store hunde. Den første, jeg kan huske, var en grand danois ved navn Prins. Siden fik vi en sct. bernhardshund Hektor, som vi børn elskede. Så var der jo får, grise, køer og heste – ikke mindst hestene holdt jeg meget af, og jeg lærte tidligt at ride.

Katte og ikke mindst kattekillinger var vore gode legekammerater. Vi klædte dem i dukketøj og kørte dem i dukkevogne. Så var der jo også høns og kyllinger, som vi dog ikke legede med. Vi havde 120 malkekøer, men jeg må med skam melde, at jeg aldrig fik lært at malke. Før vi selv fik en lille hest, en nordbagge – den første hed Abildgrå, den sidste Lise – red vi gerne med karlene i marken, sad og holdt i seletøjet og følte os meget stolte, selv om karlene holdt i grimen.

Oven for en kastanieallé lå stuehuset og en mejeribygning, som ikke mere blev brugt til mejeri. Der var vaskerum med gruekedler og en del værelser, som blev

brugt til bolig for forvalter og landvæsenselever. Huset blev kaldt kavalerfløjen, frit efter Gösta Berlings saga, formoder jeg. Om efteråret i roetiden havde vi polakarbejdere, som boede i kælderen i kavalerfløjen, og der var mange børn. Jeg kan huske, at der altid lugtede af kartofler, formodentlig deres hovedernæring. Man var ikke forvænt i begyndelsen af århundredet. Til højre for alleen lå svinstalden, hvorfor ved jeg ikke¹, da alle de andre staldbygninger (ko-, heste- og fårestald), lå i avlsgården ved den anden ende af alleen, og korn- og halmlader naturligvis også. For den anden ende af alleen var der også to brede grøfter med mudret vand.

Til venstre ses hovedbygningen på Gelskov, hvor forpagterfamilien boede. Til højre ses bygningerne til det tidligere mejeri og den tilhørende svinstald. Fotografiet er taget fra avlsgårdens gårdsplads ind over voldgraven.

Gelskøvs hovedbygning er egentlig et bindingsværkshus fra slutningen af 1500'erne, men dets ydre er præget af en ombygning 200 år senere. Fotografiet er fra 1905. Bygningen er nu sidefløj til en hovedbygning fra 1918.

Det var rester af gamle voldgrave. Mor havde sagt til os, at vi endelig ikke måtte komme nær vandet, for der boede »den store Bastian«, en skikkelse fra en kendt moralsk børnebog med farverige billeder. Kis og jeg var alligevel gået derned, og jeg som vel kun var tre år dumpede i grøften. Kis gik op til mor og sagde: »Grethe er gået ned til den store Bastian«. Mor for ned ad alleen og så kun mit hoved med en rød bøllehat. Jeg blev hevet op og puttet i en balje med varmt vand. Dengang havde man ikke badeværelser. Mor har fortalt mig, at jeg stank frygteligt af mudder, men mor var jo lykkelig over, at Kis havde hentet hende i tide.

Nede i baggården var kostald, hestestald og to store lader. Alt var bindingsværksbygninger med stråtag, hvor gamle de var ved jeg ikke, men smukke var de. Desværre brændte alle de gamle bygninger i 1912. Da boede vi der ikke mere, men det skal have været en voldsom brand, og mange dyr indebrændte. Alt blev senere bygget op igen. Stuehuset og de øvrige bygninger oven for alleen brændte ikke. Det gamle stuehus, hvor vi tre er født, står der stadig. I 1917 overtog en af grevens sønner forpagtningen. Han lod mejeribygningen rive ned og byggede en smuk herskabelig hovedbygning.

Så var der haven, to tønder land, og

sidst men ikke mindst åen, som afgrænsede have og eng. Far sagde (i spøg), at den var en biflod til Odense å. I sommertiden soppede vi, og var det rigtig varmt badede vi og løb splitter nøgne rundt mellem kvier og kalve på engen. Far var tilhænger af I. P. Müller, en sundhedsapostel først i århundredet. Man skulle dyrke gymnastik, frisk luft og åndedrætsøvelser. Far havde fået lavet en sejldugsskærm nede i haven ved åen, hvor han tog solbad. Far kunne jo ikke rende rundt på engen med os børn uden tøj på. Desuden havde far lært vores lærerinde I. P. Müllers gymnastik, så vi begyndte skoledagen med gymnastiske øvelser, dog ikke åndedrætsøvelser.

Jeg må fortælle lidt om vores lærerinde, Agnes Knakkegaard fra Nykøbing Mors. Hun var kun 18 år, da hun kom, og vi kom til at holde meget af hende. Jeg døbte hende hurtigt Misse. Vi lærte engelsk, og frøken hed jo Miss på engelsk, så vi kaldte hende alle Misse, også mor. Jeg må vist have haft en evne til at give folk navne. Som mindreårige havde vi en jysk præstedatter til at passe os, Marie Thomsen hed hun. Mor fortalte mig, at engang frøken Thomsen kom hjem fra en ferie, sagde jeg: »Men der har vi jo Amma«. Siden kom hun aldrig til at hedde andet. Det pudsige er, at hun blev forlovet med en af vore landvæsenselever Niels Buhl, en velhavende ung mand. Han kaldte hende også Amma, og det kom hun til at hedde i hans familie. Han blev senere godsejer på Sjælland, og jeg havde nogle dejlige sommerferier i Ammas og Buhls hjem, efter at vi var rejst fra Gelskov. Amma havde en sort hest med hvidt sele-tøj, som jeg fik lov at låne, og jeg var meget stolt og lykkelig, når jeg red på den. Desværre døde Buhl efter få års ægteskab, men de fik da en lille dreng Preben. Amma flyttede til København med ham, og jeg stod i forbindelse med hende, så længe hun levede.

Men tilbage til Misse. En gang om året skulle vi have eksamen, og pastor Hammer kom og censurerede. Jeg husker, at han engang spurgte: »Hvad hed Lots hustru«? Misse skyndte sig at sige: »Det har børnene da ikke lært«. Pastor Hammer sagde: »Hun hed naturligvis madam Lot«.

Lærerinde frøken Knakkegaard fotograferet sammen med forpagterens to ældste børn på Gelskov. Pigen til højre er beretteren.

I åen fangede vi krebs, ålekvabber og gedder. Gedderne fangede vi med snøre. Det var meget spændende. Mor kogte krebsene og gedderne, ålekvabberne tror jeg ikke, vi spiste. Vi løb ikke på skøjter på åen om vinteren. En å med strøm fryser sjældent til. Men oppe på en af markerne var der en mergelgrav, hvor vi løb på skøjter, og på det bakkede terræn i markerne kørte vi i slæde. Apropos åen fortalte mor, at vi havde fået streng besked om ikke at soppe, før vandet var nogenlunde varmt. Hvis vi gjorde det, vankede der smæk, et par klaps med hånden i halen. Jeg har altså fået smæk som lille, men kan ikke huske det, så det kan ikke have været så slemt. En tidlig forårsdag fandt vores barnepige os alle tre soppende i åen. Hun gik straks op til mor med os til de lovede smæk. Kis og jeg, de to store, råbte: »Henne først«. Sikken et par bæster vi har været. Mor havde yderligere sagt, at det var grevens å, hvad der jo egentlig ikke havde noget med sagen at gøre. Lidt senere fra et åbentstående vindue så og hørte mor Henne og jeg snøftende med hinanden i hånden, og Henne sagde: »Og så var de gevens«. Den lille fyr kunne ikke sige r. Det skar vist mor lidt i hjertet, men når der var lovet straf, skulle det også ske. Sådan var moralen anno 1904.

Haven havde vi også megen glæde af ikke mindst i frugtsæsonen. Jordbær, gule stikkelsbær og senere æbler og pærer i massevis. Til venstre for alleen, når vi kom fra stuehuset, var der en sivskov, hvor Henne og jeg byggede huler. Vi legede også dejligt i laderne, sprang og rutchede ned af halmbunkerne, og der var mange gemmesteder, når vi legede skjul. Engang havde Henne og jeg fundet et lille hul i stråtaget på en lade, som vendte ud til den forbigående vej. Hullet var helt nede ved den øverste del af muren. Der sad vi så på lur, og når en vogn kørte

forbi, råbte vi højt: Pruh-h. Stor var vores henrykkelse, hvis hesten standsede, og kusken så sig forbavset omkring.

Svinestien, hvor røgteren Rasmus Lindemand residerede, var også spændende. Jeg kan huske, at Kis og jeg en dag stod interesseret og så ned på en so, der fødte grise. Jeg spurgte Kis: »Hvordan mon det egentlig går til med menneskeborn«? Kis svarede: »Det går ligesådan til«. Det var min første oplysning om menneskets formering. Dengang var der jo ikke seksualundervisning.

Løvrigt var far, mor og deres jævnaldrende venner, pastor Hammers og doktor Jørgensens, blevet enige om at fortælle deres egne unger, hvordan små børn kom til verden. En dag sad mor med os alle tre, og så begyndte hun en noget romantisk forklaring. Hun sagde: »Vorherre lægger et lille frø under en mors hjerte, som spirer og bliver til et lille barn«. Henne, som vel har været tre år, sagde: »Jeg synes du sagde en frø, mor. Mente du en skrubtudse? Så opgav mor forklaringen. Hvordan doktorens og præstens klarede sig, ved jeg ikke.

Men tilbage til svinestien og Rasmus Lindemand. Mor fortalte, at da jeg var helt lille, gik han ofte med mig på armen, og en dag sagde han til mor: »For den lille engels skyld kunne jeg blive på Gelskov altid«. Nå, jeg blev jo ikke ved med at være engel, og Rasmus blev nok heller ikke altid på Gelskov. Da jeg blev større, kan jeg huske, at jeg så Rasmus sidde uden for svinestien og kastrere de små hangrise (med en usteril kniv). De hylede selvfølgelig, men løb rask omkring kort efter. Mor fortalte, at da hun en dag spurgte, hvor jeg havde været, svarede jeg: »Jeg har bare været nede at se Rasmus »kasperere« de små grise. Jeg ved såmænd ikke, hvad det er, men de kalder det kasperere«.

Om vinteren, når det blev koldt, fyredes der med tørv og brænde i alle husets kakkelovne. Vi havde også en kakkelovn i barnekammeret, og Henne og jeg havde det job at hente brændsel til vor egen stue. Vi havde en stor kurv med hanke i hver side, så vi begge kunne bære samtidig. Vi havde en dejlig børnebog med mange sange med noder, som mor spillede for os, så vi lærte melodierne. Jeg kan huske en af sangene fra bogen, som vi sang, når vi hentede brændsel:

Vi vil ikke fryse
vi vil ikke gyse
af kulde den vinter så lang
så glade vi rende
og hente vort brænde
med spøg og med latter og sang

Far var en stor historiefortæller. Somme tider (det har vel været søndage) lå vi alle tre i fars seng, og far fortalte om »Drogen der ikke kunne gyse«, om »Androkles og løven« og sidst men ikke mindst »Mosjø Pandekage«. Kender I den? Den handler om en pandekage, der får tre ben, løber ned af komfuret og ud på vejen, hvor den møder en masse mennesker, som den alle løber fra. Så møder den en gammel so, praler af alle de folk, den er løbet fra, og siger: »Jeg skal også nok løbe fra dig, din gamle so«. »Ja, det kan du jo sagtens«, siger soen, »for jeg er jo så gammel« og haps – så åd den »Mosjø Pandekage«. Jeg lå med livet i hænderne, til den var ædt, for far underdrev jo ikke hapsen, som hver gang forskrækkede mig meget. Da vi blev større, læste far højt for os i kontoret om aftenen, for eksempel Niels Holgersens vidunderlige rejse af Selma Lagerlöf og senere Gösta Berlings saga. Vi fik også Ingemanns romaner og Landsbybørnene, altsammen meget spændende.

Men så kom den tid, hvor vi selv kunne læse, og det var om muligt endnu mere morsomt. Jeg havde en bog, som jeg elskede højt. Den døde ø, hed den. Den handlede om nogle børns tilværelse på en ø, hvor alle beboerne var døde af pest. Ørneklippen var også en yndlingsbog og Barnesorger og Barneglæder. Senere læste jeg Alcotts Pigebørn. Så begyndte jeg også at interessere mig for min storebrors drengebøger. Robin Hood, Peder Most etc. Kis var ligesom jeg en stor læsehest. Jeg kan tydelig se ham ligge på gulvet i dagligstuen og grine højt, når noget morrede ham.

Mange i fars slægt kan rime, lave sange, tegne og male. Det er morsomme egenskaber at arve. Far var en dygtig vise-

digter (lejlighedssange). Kis skrev også nogle udmærkede sange, og jeg rimer – og så kan jeg tegne og male. Det har jeg haft megen glæde af. Vi legede tit rimlege med far som leder. Og så gættede vi gåder, blandt andet »streggåder«. To enslydende ord blev kaldt »streg« i stedet for deres virkelige benævnelse, for eksempel »Kan man købe en streg for en streg«? Løsning: »Kan man købe en mark for en mark«? Henne lavede også en streggåde: »Kan en streg streg«? Ingen kunne løse den. Det var »Kan en løve løve«? Henne kunne jo ikke stave, og på fynsk barnesprog hedder løbe »løve«.

Hver morgen efter frokost, som morgenmåltidet hed dengang, sang vi morgensang, om sommeren i havestuen med

På Margrethe Mogensens væg hænger et fotografi fra Gelskov. Børnene er ude med deres slæde i snevejr, og det er et dejligt minde, som er testamenteret en slægtning i Amerika.

Forpagterens to tjenestepiger kokkepigen Seksta til venstre og en stuepige til højre, som ikke havde et så markant navn, at det er husket. Seksta betyder antagelig, at pigen var det sjette barn. Der var også en husjomfru på Gelskov, men hun er ikke med på nogle af Margrethe Mogensens billeder.

åben dør til haven. Vore unge piger var med, altså kokkepige, stuepige og husjomfru. Jeg kan ikke lide betegnelsen »pigerne«, endsige »tjenestefolkene«, som det hed dengang. Om sommeren havde vi altid liggende gæster, fastre og mostre, som jeg elskede, især fastrene. Som voksen kom jeg til at holde lige så meget af moster Thea. Også fætre og kusiner og fars og mors venner. Moster Margrethes Lulla og Jørgen var trofaste sommergæster. Men tilbage til morgensangen. Det var jo tit Ingemanns morgen- og aftensange, som sikkert mange nutidsmennesker finder sentimentale. Men jeg holder stadig meget af for eksempel Nu vågne alle Guds fugle små, Nu titte til hinanden og Lysets engel går med glans. Både far og mor sang godt. Far akkompagnerede sig selv på guitar eller klaver. Henne skal have sunget så godt, at nogle af vore sommergæster kaldte ham »den lille kammersanger Simonsen«. Ingen nutidsmennesker husker vel mere kammersangeren. Til Hennes begravelse 1908 var der en landmand, som skænkede en gran til kirken og til den lille dreng, som forrige juleaften havde sunget med på salmerne, så alle i kirken kunne høre hans lyse, klare barnestemme.

Hverken Kis eller jeg havde arvet fars smukke stemme. Vi kunne synge rent, det var alt. Men jeg har i alle fald arvet fars store kærlighed til sang og musik. Den har givet og giver mig stadig megen glæde. Selvfølgelig skulle vi begge lære at spille klaver. Kis var så lidt interesseret, at han fik lov til at holde op. Det første, mor lærte mig at spille, var Dejlig er den himmel blå med en finger. Jeg kan huske, at da jeg kunne spille melodien, spurgte jeg: »Men hvordan er så det næste vers«? Mor lo og forklarede mig, at alle vers i en sang havde samme melodi. Det var ikke gået op for mig. Der var en storkerede på kava-

lerfløjens tag. Storken bringer lykke, sagde mor, og den dag den ankom, samlede mor os alle tre, og vi sang Storken sidder på bondens tag. Det sidste forår 1910, da vi vidste, at vi skulle forlade vor kære Gelskov, udeblev storken. Jeg ved ikke, om den kom tilbage i 1911.

En anden årlig gæst var sækkepibemanden, som kom om sommeren og spillede på sit mærkelige instrument. Jeg tror han var italiener. Han var iført et mærkeligt broget kostume. Måske var han skotte, det er jo som regel dem, der spiller sækkepibe.

En begivenhed, jeg også husker, er Christian den Niendes død vinteren eller foråret 1906. Jeg stod sammen med vores barnepige og hørte kirkeklokkerne ringe, og jeg spurgte: »Hvorfor ringer klokkerne, det er jo ikke søndag?« Så sagde hun: »Det er fordi kongen er død«. Jeg var ca fem år.

Mange af de faciliteter, vi har i dag, var ikke kendte i min barndom. Man havde cykler. Bilen var nok opfundet, men meget lidt kendt og brugt. I København havde man hesteomnibusser. På Gelskov havde vi telefon (Højrup nr 19) – og damptærskværk, som i høsttiden blev lånt ud til de store gårde. Det var en begivenhed, når tærskværket kom, jeg kan endnu høre lyden, når det satte igang. Vi tre børn var interesserede tilskuere. At se negene blive puttet ind i maskinens ene ende og kornet komme ud i sække i den anden ende var fascinerende. Alle gårdens katte sværmede også om tærskværket, for der kom mange mus ud af kornstakkerne. Jeg tror nok, jeg havde lidt ondt af musene, men på den anden side undte jeg jo også kattene en ekstra musesteg.

Vaskemaskiner kendtes ikke. Tøjet blev kogt i sæbe og skrubbet på et vaskebræt, et træstykke, hvorpå der var fastgjort et stykke bølget metal. Øl bryggede vi selv,

og jeg har været med til at plukke og pille humle, som blev brugt ved brygningen. Den duftede godt. Nogle gange om året blev der slagtet et par grise. Henne og jeg flygtede ned i den anden ende af haven for ikke at høre skrigene, når de blev stukket. Man bruger vist endnu udtrykket at hyle som en stukket gris? Men vi havde absolut ikke noget imod at hjælpe til ved arbejdet bagefter, for eksempel at pille fedt af tarmene, og vi syntes, det var sjovt at se tarmene blive fyldt med forskellig fars til medister-, sorte- og spegepølser.

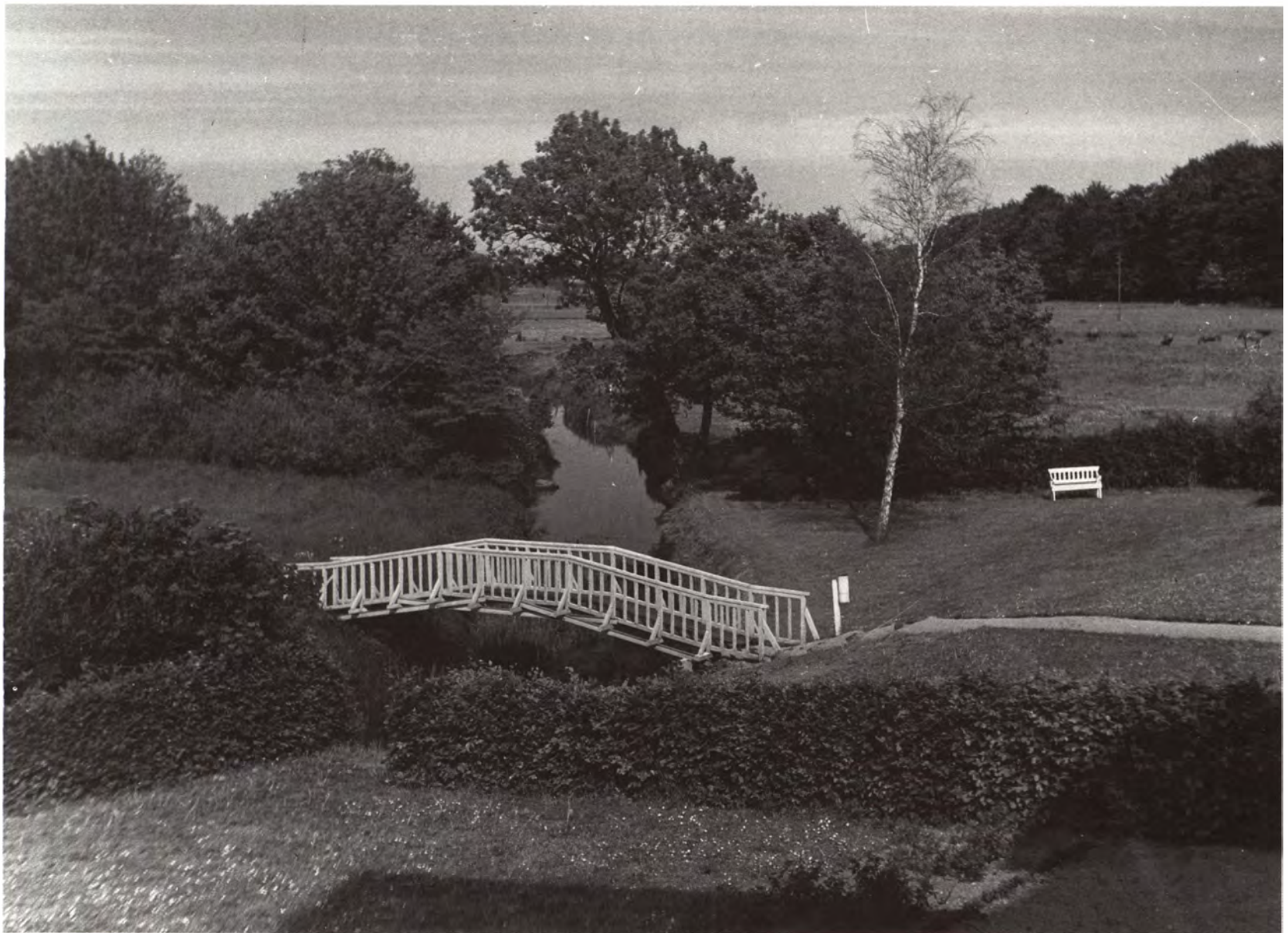
Vi havde en landvæsen elev, som ejede en grammofon med en mægtig stor tragt. Det var en begivenhed at høre ham spille. Radioen var ikke opfundet, endsige fjernsynet. Ikke før i tyverne hørte jeg det første lille radioapparat med øretelefoner.

Vi havde charabanc, og vi kørte ofte en søndagstur. Far kørte selv, og jeg sad ved siden af ham på bukken og fik tit lov til at køre. Jeg kan huske, engang vi skulle se Brahetrolleborg slot og park, at jeg fik lov til at dreje ind fra vejen til en lille skov. Det gik godt, og far roste mig til skyerne. I dag tænker jeg, at det måske mest var hestens sunde sans, der klarede det.

Så var der den store årlige begivenhed, høstgildet. Dengang fik man senere høstet end nu om dage. Jeg husker, at vi engang havde høstgilde på min fødselsdag 18. oktober. Der var store forberedelser. I en gammel husholdningsbog af mors fortæller hun om høstgildet 1903. Der var 48 voksne og 19 børn – der var fem til seks husmandsfamilier foruden karle og piger. Der blev kogt kødsuppe af 106 pund kød, boller af 25 pund hakket kød og rismelsboller. Så serveredes der kød med peberrodssovs, æblekage med flødeskum og kaffe med julekage. Senere æbleskiver og punch. Jeg kan huske, at suppen kogtes i en af gruekedlerne (vaskekedler) i kavalierfløjen. Om aftenen blev der danset i en

lade, hvor der var en stor sal med cementgulv. Der var tre til fire musikanter, der spillede harmonika og violin. Jeg kan huske, jeg syntes, det var meget spændende og festligt, når de begyndte at stemme violinerne. Far og mor var selvfølgelig med i dansen. De holdt begge meget af at danse. Mor har fortalt mig, at da hun havde danset med en af karlene, sagde han: »Fruen har været en dejlig pige at svinge, da De var ung«. Mor har vel været ca 40 år. Hun var 36 år, da hun blev gift. Vi havde nok fået lov til at være længe oppe høstgildeaftenen. Jeg husker, at vi gik hen for at se et spøgelse, en hovedløs mand med hovedet under armen, som skulle vise sig ved midnatstid et bestemt sted bag den store lade. Vi så ham ikke.

Jeg må også fortælle om den meget sørgelige ulykke den 26. oktober 1908, da Henne faldt ned fra et træ i alleen og dræbtes ved faldet. Men først vil jeg fortælle lidt om Hennes og mine lege. Vi lavede flitsbuer og skød til måls – der var Kis også med. Ligeledes satte vi drager op, men der var Kis den dygtigste. Nede i baggården stod et stort vandtrug, hvor hestene blev vandet. Om sommeren var Henne og jeg dernede flere gange om dagen for at redde fluer og andre insekter, der var faldet i vandet. Vi satte dem op på kanten af trug og var meget glade, hvis de fik tørret vingerne, så de kunne flyve igen. Kis gik hver anden dag i Hillerslev landsbyskole, da far og mor mente, at han havde godt af at være sammen med andre børn. Kis havde også en god legekammerat i familiehuse, som de blev kaldt, der lå en ti minutters gang fra Gelskov, og hvor der boede en del husmandsfamilier. Kis' ven hed Georg og var på hans egen alder. Henne og jeg havde kun hinanden – men det var også nok. Så kom den 26. oktober 1908, som jeg aldrig kan glemme. Mor var i København for at besøge sine

Parti af Gelskovs have med Sallinge å, hvor forpagter Mogensen var en tidlig tilhænger af solbadning. Broen tilhører en senere tid, da godsejerens søn tog bolig på gården.

søstre. Mors mor var død samme år om sommeren. Vi kaldte hende bedstemor, men jeg husker hende kun dunkelt, så hende kun få gange. Der var jo langt til København, og bedstemor var for gammel til at rejse til Fyn. Hende og jeg havde leget, at vi havde skrevet til mor, og så blev vi enige om at klatre op i et af kastanietræerne. Det gjorde vi jo så tit. Jeg havde H. C. Andersen med og læste en historie for Hende. Så ville han klatre

højere op, jeg hørte en knagen i grenene – og så lå Hende på jorden. Jeg klatrede ned, chokeret og bange. Hende rørte sig ikke. Der var ingen i nærheden. Jeg gik op i huset, jeg kan huske, at jeg skreg, hver gang jeg åbnede en dør, og så kom Misse. Så kan jeg ikke huske mere, før far, Kis og jeg sad i barnekammeret ved Hennes seng. Far holdt et spejl op for Hennes mund. Han åndede ikke, og så sagde far: »Nu er lille Hende død«. Kis og jeg gik

sammen ned i gården. Vi mødte en af karlene og fortalte ham grædende, at Henne var død. Han sagde på sit fynske: »Det ka'tte passe, han er nok bare skindø«. Jeg tror ikke, det trøstede os. Far rejste om natten til København. Mor boede hos sin gamle veninde fru Fjeldskov. Mor var ikke stået op, da far kom. Hun har fortalt mig, at da hun så fars ansigt, sagde hun bare: »Hvem af børnene er det?« Og så kom far og mor hjem og med dem mostrene. Mor bad fars og mors gode ven pastor Hammer, om ikke Henne måtte blive hjemme indtil begravelsen. Mor kunne ikke lide tanken om, at Henne skulle ligge ene i det lille kapel på Hillerslev kirkegård. Det ønske blev jo opfyldt. Henne lå i sin lille hvide kiste midt på gulvet i havestuen. Der kom mange mennesker og mange blomster. Mor har fortalt mig, at når der kom nye blomster, gik jeg og flyttede om på dem, så de kom til at ligge rigtig smukt i kisten. Dette kan jeg ikke huske, men jeg kan huske, at da mor kom hjem fra København, spurgte jeg, om vi ikke nok måtte synge »Lyksalig, lykosalig« til begravelsen. Jeg kendte jo verset »Som barn kan jeg frydes i morgensol rød, om også jeg før aften er stille og død«. Den blev sunget. Hennes gudmor faster Henriette havde til Hennes dåb skrevet en sang – nu skrev hun et sidste vers og fæstnede det på hans krans:

Sov du lille kære
din søvn velsignet være
blev du aldrig stærk og stor
dog til fryd for far og mor
sov du lille kære

Det er så smukt, synes jeg. Begravelsen husker jeg ikke meget om, kun at Kis, Johannes og Sinne Hammer og jeg gik foran vognen og strøede blomster og grønt. Der var omkring 3 kilometer til

Hillerslev. Men jeg husker tomheden, da familien var rejst, og dagligdagen begyndte. Især de skoledage, hvor Kis var i Hillerslev skole, og jeg var ene med Missen, selv om hun gjorde alt for at opmuntre mig.

Der blev sat en sten på Hennes grav, foruden hans data står:

Det ved hvert eneste lille frø
for ret at leve må først man dø

At den sørgelige begivenhed havde gjort indtryk i hele omegnen, fik vi mange beviser på. Da jeg var nede at se til gravene engang i tresserne, talte jeg med en mand. Da han hørte, hvem jeg var, sagde han: »Åh, så var det Dem, der mistede en lillebror ved et ulykkestilfælde«. Mærkeligt at huske det så mange år efter. Mor fortalte også, at da hun en dag mødte en af husmændene, tog han hendes hånd og sagde: »Fruen ved nok, at der falder ikke en spurv til jorden, uden at det er Guds vilje«.

Der ligger en skov »Hestehaven« lige ved Gelskov. I udkanten lå et lille husmandssted, hvor Jens Rasmussen og hans kone boede. I et hjørne af stuen hang nogle religiøse billeder. »Den hellige familie« kaldte de dem. De fik et billede af Henne, og det blev hængt i det samme hjørne, for nu hørte han jo til hos »Den hellige familie«, sagde de. Jeg har gruet lidt for at skrive dette kapitel, og der er også faldet nogle tårer, men det hører jo i høj grad med til min barndom, alt står så levende for mig.

Men i dag forstår jeg jo, at selv om det var en stor sorg og et stort savn for mig, må det have været sværere for far og mor. Tænk at miste en dejlig 7 års dreng, som de havde elsket, fra han kom til verden og knyttet forhåbninger til. Kis og jeg kom aldrig til at lege rigtigt sammen, men vi

var gode kammerater, selv om han tit drillede mig. Mon der findes nogle storebrødre, der ikke har drillet deres søstre?

Mor har fortalt mig et meget kønt træk hos ham som bror. Da vi skulle forlade Gelskov, var der en overgang tale om, at far skulle være forstander på et børnehjem. Mor sagde til Kis, at hun håbede ikke, at han ville lære af drengenes eventuelle uartigheder. Kis sagde: »Åh mor, der er ikke den uartige ting, jeg ikke ved – det er meget værre for Grethe, som ingenting ved«. Børnehjemmet blev ikke til noget. Far blev forstander på en landbrugsskole for døvstumme ved Nyborg. Far ønskede helt at forlade det store landbrug.

Det sidste årstid på Gelskov har nok været svært for far og mor. De skulle forlade Gelskov, men ikke af egen fri vilje. Far gik fallit. Jeg ved at far var interesseret i sit landbrug. Far havde jo altid været landmand – han var 42 år, da han forlod landbruget for altid. Men forretningsmand var han ikke, så da det gik galt med økonomien, gav han op. Mor har fortalt mig, at folk sagde: »Det havde ikke været nødvendigt«. Jeg tror, at greven aldrig havde været særlig glad for far. Far var ikke konservativ, og det må en eller anden have fortalt greven, som så bebrejdede far det. Man skulle stemme konservativt, når man var herregårdsforpagter. Men det har jo nok ikke været den eneste grund. Det er så mange år siden, og hvad forstår et barn i en sådan situation.

(NEU, skrevet 1980).

1. Mejeri og svinestald blev ofte lagt ved siden af hinanden, da svinene blev fodret med kærnemælk og valle, og mejeribestyreren stod da tillige for svineholdet. Avlsgården til Gelskov var bygget i 1600 årene og lå mod sædvane et stykke fra hovedbygningen.

Kristian Brønnum.

Ved Th. Claudi Westh.

En af Mosesagens Pionerer er død!

For ca. 30 Aar siden — saaledes fortælles det — stod Jægere paa Post i en Saat ved Gudumlund nær den Lille Vildmose, og nogle af dem bemærkede da, at der ude i Mosen var et Stykke Jord, der var helt hvidt, og man diskuterede, hvad Grunden kunde være. Om Aftenen blev Forp. Brønnum kaldet til Lehnsgreven, der spurgte, hvad det var, og fik til Svar, at det var et Stykke Mose, der var udgrøftet og belagt med Sand. Der fortælles videre, at uforstaaende Raadgivere fik Lehnsgreven til at forbyde en Fortsættelse, men at den nuværende Besidder fik Faderen til at afrafalde Forbudet og tværtimod tilskynde til en Fortsættelse.

Og Brønnum fortsatte.

Med 7—8 Favnes Afstand gravedes brede Grøfter, Tørven udplaneredes over Jorden, hvorefter der i Bunden af Grøften opgravedes 3 Spadeslag Sand, der udplaneredes i jævnt Lag over de mellemliggende Agre. Sandlaget blev da omkring 3 Tommer. Saadant Sandingsarbejde er udført paa ialt ca. 200 Tdr. Ld.

Jorden er dyrket, idet der stadig pløjes lidt Tørv op i Sandet, saaledes at man har et meget muldrikt Sandlag som Madjord.

Sædskiftet har omtrent været 3 Aars Græs, Brak, Rug, Rodfrugt (Turnips), 3 Gange Havre eller Blandsæd og Udlæg i Rug.

Halvdelen af Grøfterne er, næsten overalt sløjfede, enkelte Steder er kun hver 4. tilbage. Af Gødning er der sædvanlig anvendt animalsk Gødning til Rodfrugt og ofte ovenpaa til 3. Aars Græs samt 2—100 Pd. Kainit og 2—100 Pd. Thomasff. til Udlæg og 1 Aars Havre.

Brønnum var en erfaren og dygtig Mosedyrker, der ganske paa egen Bekostning udførte de store Arbejder, endskønt han jo var Forpagter, og han gjorde det længe før man i Almindelighed var klar over Mosekulturens Grundsætninger.

Hans Eksempel fulgtes af mange paa Egnen, og det var betegnende for Brønnums Karakter, at det var ham en større Glæde at forevise for een Kulturer hos Smaafolk i hans Nabolag, end hans egne vellykkede, velplejede Kulturer.

Brønnum var i usædvanlig Grad en højtaget, afholdt og anset Mand, men i Hedeselskabets Tidsskrift skal alene fremhæves dette, at han var een af Foregangsmændene i Arbejdet for at lægge Landets udyrkede Arealer ind under det dyrkede Land, og at han med den største Elskværdighed og Beredvillighed stillede sine Erfaringer til Raa-

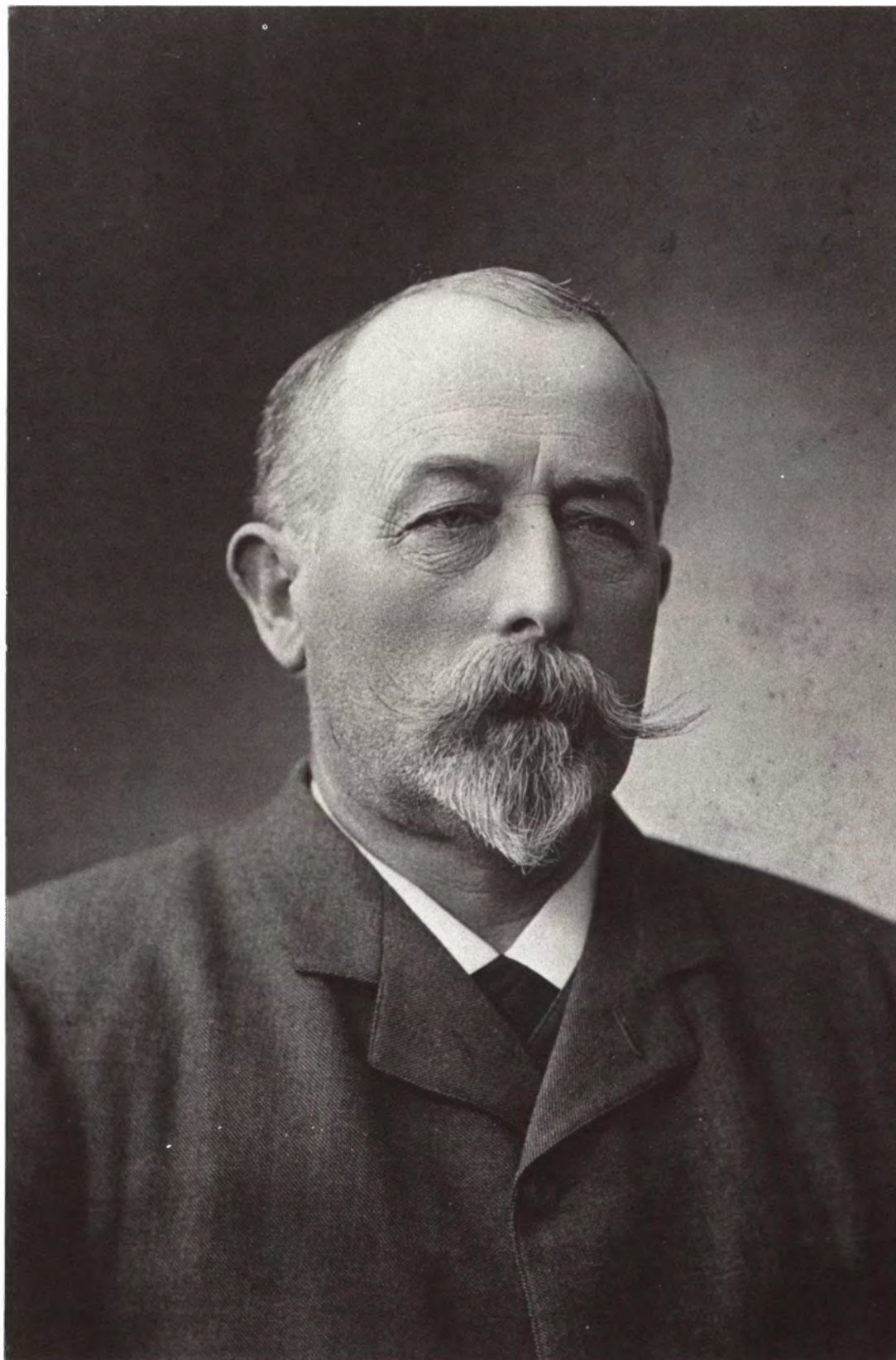
dighed for dem, der søgte ham.

Otuf Kristian Fogh Brønnum fødtes i Storbørde 1846 som Søn af Forpagter B. Han lærte Landvæsen, tog Landbrugseksamen fra Næsgaard, var Forvalter og overtog 1879 Gudumlund i Forpagtning; her døde han nu efter nogle Aars Svagelighed.

Forpagteren med forstand på handel med stude og antikviteter

Marie Agathe Brønnum Hansen er født 1888 på den gamle herregård Gudumlund ved Lille Vildmose i Himmerlands nordøstlige hjørne. Gården kom 1798 under grevskabet Lindenborg og blev drevet som forpagtergård. Beretterens fader Christian Brønnum var forpagter fra 1879 til 1911. Han efterfulgtes af en søn, og han havde selv afløst en ældre svoger Holger Fangel, der havde forpagtningen fra 1852. Beretterens fader var en kendt landmand:

I 1880erne og begyndelsen af 90erne måtte mangan god landmand gå fra gård og hjem. Det kom ofte til tvangsauktioner, hvor alt med undtagelse af de nødvendigtigste møbler og klæder blev solgt. Det var frygtelig trist, men slægt og venner trådte til og købte noget tilbage og prøvede på at bringe familierne på fode igen. Ved hjælp af sit gode forretningstalent klarede min fader sig godt. Der sagdes om ham, at han havde et så sikkert blik for kreaturer, at han på vej til marked i Ålborg hver tirsdag, når han passerede en flok kreaturer, kunne sige, hvor meget hver af dem vejede. Navnlig ude fra de magre jorder omkring Mou og Egense kom der mange magre ungkreaturer, som han købte og opfedede, og dette gav ham hans økonomiske basis. Han overtog efter sin svoger, forpagter Fangel, en besætning af det sortbrogede jyske kvæg, men gik efterhånden over til korthornsracen, der var bedre fedekvæg. Disse blev navnlig opkøbt på Varde-Ribe-egnen. I sine senere år opdrættede han mange avlstyre, der fik megen betydning for egnens kvægavl og med held blev solgt på årlige auktioner.

Stor tålmodighed behøvedes der for at drive denne handel. Kreaturhandlerne sad ofte hele aftenen og talte om alt muligt. Kreaturerne blev ofte solgt efter vægt, og fader vidste bestemt, hvor meget han kunne forlange pr pund. En af opkøberne havde for skik i aftenens løb nogle gange at stille sig hen foran et af billederne på væggen og betragte det intenst. Efter nogle minutters forløb kiggede han ud ad enden af øjnene og sagde for eksempel: »Skal vi sige 27½ øre, Brønnum«. Men fader holdt på sit. Efter mange forsikringer om, at han »ikke kunne være i land ved dem«, bad han endelig om at få spændt for. Fader fulgte ham ud på trappen og sagde farvel, men blev dog stående lidt efter, at gæsten havde sat hestene i gang. Et øjeblik efter kom han ind med et lunt blik i øjet: »Nu er det i orden«. Han vidste, at kommissionæren, før han dreje-

Fotograf H. Tønnies, Ålborg har taget dette portræt af forpagter Christian Brønnum, der med et enkelt blik kunne vurdere den nøjagtige vægt på en stud.

Kiste fotograferet af Christian Axel Jensen Nationalmuseet hos forpagter Brønnum på Gudumlund. Hans datter beretter, at faderen fandt den som tørvekasse dækket af et tykt lag maling. I de to felter vises scener af Moses' historie.

de ud ad alleen, kom tilbage foran sten-trappen og med betænkelig mine mumlede: »De kan alligevel godt komme med dem, Brønnum«. I en af nekrologerne ved faders død stod der, at ingen havde haft grund til at beklage sig over at have handlet med ham, men at heller ingen kunne rose sig af at have narret ham.

Teglværk og kalkværk i Gudumholm samt en gård, »Fabriksgården«, med gode jorder gav også god indtægt. Ler og tørv til teglværket blev sejlet på pramme dertil ad Gudumholms kanal. En eller to stude gik på bredden og trak prammene. Som oftest var det en lille pige eller dreng, der drev studene. Bestyreren af tegl- og kalkværket var »gamle Starcke« fra Lippe-Detmold. Herfra kom en del teglbrændere til landet. I hvert fald havde Starcke to venner heroppe. De hed Niemann og Noldensmeier.

Faders store interesse uden for landbruget var oldsager og antikviteter. Allerede som dreng samlede han flintredskaber, der ofte blev fundet på Gudumlunds jorder. Efter onkel Fangel arvede han en anselig samling af disse, som han selv forøgede. Man kunne dengang i 1880'erne og der omkring få lov at deltage i udgravninger af kæmpehøje, hvorfra kun guld- og sølvting tilfaldt Nationalmuseet, så derfra havde han smukke ting i rav, bronze og stentøj. Disse samlinger overgik ved hans død til Ålborg Museum.

På ture for at købe kreaturer kom han meget rundt på egnen, og da folk vidste, at han satte pris på sådant »gammelt ragelse«, kom de ofte til ham med gamle tallerkner, redskaber eller kobber-, messing- og tintøj, som de hellere end gerne ville af med for et par kroner. En dag i Ålborg faldt faders øjne tilfældigt, et sted

han var inde, på en gammel tørvekasse. Han så, at der var udskæringer på den, og da han fik den hjem og rensset for et tykt lag brun maling, viste det sig at være en brudekiste fra omkring 1625 med meget fine udskæringer. I to felter ser man Josef blive trukket op af brønden og hans salg til ægypterne. Man nåede til sidst ind til de oprindelige farver, som blev trukket op på ny. Blandt andet var ægypterne kendelige på deres guldklædninger. Den er nu i min søns eje.

Det var dengang ikke blevet moderne at samle på antikviteter, så han erhvervede en pæn samling. Navnlig havde fajance hans interesse. Det interessanteste i hans samling var nogle meget sjældne ting: Tallerkner, fade og en platmenage fra Gudumlunds fabrik, der kun havde arbejdet i en kort årrække. Desuden husker jeg en punchebolle af form som en hane. Fader havde erhvervet den i stumper og stykker, men en klinkemand i Ålborg satte den i fin stand. To store fade forestillede damer, der lugtede til en blomst. Nogle tallerkner med slyngede kongemonogrammer satte han megen pris på og desuden et krus, hvori der sad en frø, som stak hovedet frem, når man havde taget den første slurk. Af disse er der kun bevaret få stykker, for folk blev som oftest så forskrækkede, når de så uhyret, at de smed kruset langt væk.

Da min broder rejste fra gården, blev samlingen solgt ved auktion, da han ikke kunne føre den med sig. Tingene fra Gudumlunds fabrik kom også til Ålborg museum. Nogle møbler, sølv-, kobber- og messingtøj er endnu i mit eje.

Turene med min fader i markerne var altid en fornøjelse. Der er mange mennesker på landet, der i grunden ikke har videre natursans. Naturen er kun et arbejdsfelt og en indtægtskilde. Men min fader frydede sig over at gå langs skov-

kanten, hvor de hvid- og rødbrøgede køer græssede på engene nedenfor.

Efter at køerne om morgenen mellem klokken 2 og 4 var blevet malkede, blev de drevet herud, ført af gamle Bendix og en hyrdedreng. Bendix gik med sine krumme knæ langsomt foran, og mærkelig nok respekterede køerne ham og blev i flokken med undtagelse af den blinde ko, der havde sin egen sti, når de blev drevet gennem hulvejen, hvor køerne havde dannet stier op ad skrænten. I to tilfælde kunne det knibe at holde styr på flokken. Den første dag, de skulle på græs, var dyrene helt vilde, hoppede og sprang, stangedes for spøg og fór af sted. Det måtte altid være søndag, som oftest den første i maj, for da måtte der mere mandskab til at styre dem. En varm dag kunne de blive overfaldet af bremsere, så hele flokken stak halerne i

vejret og galoperede hjem, og ingen kunne standse dem. Ellers lærte hver ko efter et par dages forløb sin bås at kende og gik uvægerlig af sig selv op på sin plads, når de om middagen blev drevet hjem for at malkes og om aftenen blev sat på stald for natten.

Vejen til Nørre Kongerslev kaldtes »Husdalsvejen«. Den drejede mod øst fra vejen mod Refsnæs og Komdrup, som køerne først havde fulgt, gennemskar skovskrånten, og der var da de brede marker med permanent græs, hvor de kunne sprede sig og se maleriske ud.

Gik man videre ad vejen stadig på gårdens jord – opdyrket mose på begge sider – kom man ud til Romdrupengen også med permanent græs, hvor der gik plage og ungkreaturer. Det samme var tilfældet i Søkæret mod vest nede ved kanalen,

Studeflokken var forpagterens formue, og hans dygtighed viste sig i at købe de rigtige ungdyr, der havde evne til at trives, så der kunne blive en passende fortjeneste. Men denne afhang af, om han forstod at handle, at give og tage en pris, så der var fortjeneste, uden at nogle af parterne følte sig snydt, for der skulle handles næste år og næste og næste. De to billeder i Marie Agathe Hansens fotoalbum var så medtagne, at vi har måttet retouchere.

hvor der var godt tørveskær. Derud nåede man gennem lågen mod syd ved den lange nøddeallé ad en markvej til Lystskoven, og ad Rosmarinvejen gik man ud over enge, hvor tørvene stod i skruer – små, runde stakke. Viberne kredsede om os, og Loke såede havre. Når vi gjorde hvil, tog fader måske sin lommekniv frem og skar små tørv og viste os, hvordan man skulle sætte en tørveskrue. Om disse tørveskruer, der stod i lange rækker mange steder, fortælles, at da fæstningsslaverne fra Rendsborg – vist nok i 1848 – var brudt ud og hærgende drog op igennem Jylland, blev disse tørveskruer forvekslet med slavehæren, og bønderne drog – som Don Quijote – imod dem bevæbnet med forke, leer og lignende. Alle de blomster og græsarter vi fandt, lærte fader mig navnene på.

Også ler til teglværket blev gravet i Sø-kæret, og i pramme blev det trukket til Gudumholm. En gang i sommerens løb blev prammene rensset og pyntet med grene og blomster og forsynet med borde og bænke, og så arrangeredes der sommerudflugt til Vildmosen.

Aller morsomst var det, når jeg fik min lille fiskestang på skulderen og sammen med far, som havde en større, gik langt ud over markerne mod nordøst, hvor vi nåede åen, der førte fra Gudumholm til Vildmosen. Vi gik da langs åen, hver med sin stang, og virkelig – også jeg fangede flere fisk. Det var mest aborrer og skaller, der blev foræret bort, da fader syntes, der var for mange ben i dem; men når vi kom til den store sluse øst for Gudumholm, var der chance for at få en ørred eller en gedde, der var mere værdsat. Her kom »flu-

erne« frem – ellers brugtes orm. Turen sluttede på Fabriksgaarden, hvor fader skulle have et glas af bestyrerkonens gode, hjemmebryggede øl, og jeg fik en »sukkerknald«.

Solnedgangen skulle ses fra Møllebroen på Gudumvejen. Møllen var nedlagt, og gamle fru Olsen boede her. Møllens hvide gavl stak ud mellem træerne ned mod vandet. Var man kæk, kaldte man den »Fru Olsens hvide ende«¹. Sagte strømmede vandet gennem broen og dannede små hvirvler, medens en fisk af og til slog op, og myggene og døgnfluerne dansede hen over overfladen. Bag højderne i vest luede solnedgangsskæret, og den første stjerne tændtes. Så gik vi hjem, mens rågerne, hvoraf der var kolonier såvel i Bleghaven som i Lystskoven, som en stor, sort sky vendte hjem fra deres daglige

fourageringsudflugt og skrigende og skræppende fandt deres reder. Fremmede fandt, det var et uudholdeligt spetakel, men vi havde vænnet os til det og savnede dem, når de ikke var der. »Brønnums duer« kaldte egnens befolkning dem, og mange mente, de gjorde skade, men fader sagde, de gjorde mere gavn ved at æde larver og skadedyr. Således var nogle stankelbenslarver, der angreb de små roplanter i kæret, forsvundet, efter at rågerne var kommet.

Når vi kom hjem, vankede der ofte rødgrød eller, når bageren havde været der om fredagen, kaffe med femøres wienerbrød. Selv om det var flere dage gammelt, fandt vi det festlig at få »købebrød«. Var vejret rigtig godt, sad vi ved møllestensbordet uden for huset med lampe på bordet.

Ofte blev der læst højt. Min fætter, sekretær ved Nationalteatret i Oslo, Johan Peter Bull, læste for eksempel »Cyrano de Bergerac«. Den fandt fader lidt romantisk og sagde drillende: »Nå, skal vi nu høre lidt om ham Syrakus«, men vi unge piger var meget betaget. Hans broder, professor Francis Bull, læste derimod blandt andet den lige udkomne »Lille Niels Holgersens vidunderlige rejse med vildgæssene«. Den kunne vi alle glæde os over.

Det var ikke velset, at ungdommen gik aftentur på egen hånd, men stod månen højt på himlen, sagde én af de unge: »I aften er det stakkevejr, Onkel«, og så drog hele flokken hen til de store høstakke uden for havelågen. I spidsen gik fader og Johan Peter Bull, som yndede at spille lidt ældre og værdigere end os andre, så kom et hold, der var sværmerisk og romantisk, så et hold, der til de øvriges forargelse pjattede og vrøvlede, og endelig nogle stykker, som sluttede sig snart til det ene snart til det andet hold. Vi stod en tid med ryggen mod stakkene og stirrede op på

månen og stjernehimlen. Når vi kom hjem, var det sengetid.

Vinteraftener læste frøken Myhre, tit i timevis: Jonas Lie og Alexander Kiellands bøger, Leo Tolstoj og Herman Bang. Sophus Bauditz' bøger holdt vi meget af, han var nu også bedre end Morten Korch. Desuden forskellige bøger fra bogpakken fra boghandler Reiner. Den gik på omgang blandt en kreds af familier. Også Conan Doyle: Sherlock Holmes morede, men da vi en gang havde fået fat i en gyser, »Doktor Nicola« af Guy Boothby, rejste min fader »Tante Tille« sig demonstrativt op og sagde »U has, bav, frøken Myhre (husbestyrerinde efter moders død), og læs' saadan noget for Bror Christian. Skal vi ikke hellere syng' en bette salme?« Det var på et meget spændende sted i Doktor Nicola, så forslaget vandt ingen tilslutning. En bog af Carl Møller, der hed »Paa Farten«, var morsom, ligeså »Anders Tikjøb« af skuespilleren og forfatteren Adolph Rosenkilde. Hvert år ventedes med spænding på, hvad Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson ville udgive. Drachmann og Henrik Pontoppidan stod også på vort repertoire og mange flere. Når undtages H. C. Andersen's og Asbjørnsens eventyr, Den store Bastian, Kaalunds dyrefabler og andre børnebøger, var det første jeg læste i 9 års alderen Blichers noveller, som jeg kom til at elske, men tålmodig, som jeg var, tyrede jeg også Holbergs komedier fra ende til anden, fordi de store drenge sagde, at de var så glimrende. Dem forstod jeg dog ikke stort af, og har egentlig aldrig siden rigtig kunnet goutere Holberg.

Sommerdage

»Du kommer for sent, der er ikke mere ristet franskbrød«, var det udråb, man blev modtaget med, hvis man først ved 9-tiden indfandt sig ved morgenbordet på Gudumlund, og så måtte man nøjes med et tørt stykke sigtebrød.

Kl 8.30 samledes familien med gæster i spisestuen omkring det store kvadratiske spisebord. Henne ved dagligstuedøren stod på to fyrfade med tørvegløder en vandkedel og en kaffekande på et bord med desværre ret revnede, gamle hollandske kakler, og her blev kaffen lavet. Stuens vægge var tæt besat med gammel fajance, hvoraf fader havde en anselig samling, og buffeten var lavet af en gammel egetræs-alkoveseng med meget smukke udskæringer. Når alle havde spist, samledes vi om klaveret og sang en morgensalme. Fader gik hver morgen »tur« fra det ene hjørne af spisestuen til det skråt over for liggende hjørne, som oftest med 3-4 drenge i hælene på sig. Når han vendte om, var de ved at falde over hinanden for at komme til side. Derpå gik han hen til dørstolpen, hvor hans uldne vest hang, og i samme øjeblik han nærmede sig, hørte man skraben af hundepoter mod gulvet. Gravhunden Snap og pointeren Tref vidste straks, hvad det betød og arbejdede sig ud fra deres lune pladser under kakkellovnen.

Fulgt af hunde og børn gik fader nu sin runde gennem staldene, som lå lidt borte fra gårdspladsen. Der var 100 malkekøer i to stalde, kalvesti, hvor kalvene altid fik lov til at sutte på vores fingre, – så igen laden til to stalde med fedekreaturer, hvoraf der var et stort opdræt, og hestestalden med 8 spand heste foruden måske en halv snes plage og nogle føl, men her blev vi beordret til at blive udenfor, da stalden var så gammel og trang, at hestene

stod omtrent med halerne sammen, og far ville ikke risikere, at vi kom noget til.

Måske gik vi ned langs kostaldens bagside, forbi det store gamle piletræ, ad stien langs syrenhækken og forbi den lille dam, der om foråret var fuld af gule iris, op ad en lille bakke, og så var vi nær »Østerskoven«. Det første stykke voksede på flad jord, men derfra gik man ad en stejl sti, der bugtede sig mellem træerne, ned ad skrænten til en vej, der førte ud over kærret mod Lille Vildmose, langs hvilken der lå en række mindre ejendomme. Drejede man nu om hjørnet af skoven, var man »Under Skoven« – en brat skrænt med dejlige gamle bøgetræer – som til sidst gik over i den noget bredere granskov. Sammen med en lille lystskov på den anden side af gården var der ca 50 tønder land skov. Det var en skøn spadseretur.

På et sted hvor skrænterne var afbrudt af et lille stykke åbent, fladere jord, stod ret frit en kæmpebøg, kaldet »Holstein Rathlous bøg«. Heri stod indridset, hvor mange ræve og harer grev Holstein Rathlou – der havde eneret på denne plads ved efterårets klapjagter – havde skudt. I granskovens skrænter var der rævegrave, som vi undersøgte for friske spor, så man kunne vide, om de var beboede. Oppe i skoven var der hindbær og brombær, og på den anden side af skoven lå en køkkenmødding. Vi gravede tit i østersskal-lerne og fandt af og til en flinteflække, en pilespids eller en hjortetak. Turen endte ofte på højen syd for haven, hvor der var

Gårdsiden af hovedbygningen på Gudumlund.

186 en vid udsigt. Mod øst: skovkanten, Lille Vildmose, Muldbjergene og bag dem skimtedes Kattegat. Syd for Vildmosen lå Toft-skov, nord for Høstemarks skov. Vendte man sig mod nord, så man over Limfjorden Dronninglund Storskov; mod syd og vest var der marker og enge, landsbyer og gårde. Horisonten afgrænsedes af et bakke drag, der viste den ældste kystlinie, da havet en gang havde dækket hele

området. Jeg tror, det var 14 kirker, man i klart vejr og med kikkert kunne få øje på.

Efter middag klokken 12 trak fader sig tilbage med sine aviser til den gode lænestol i dagligstuen; og vé den, der forstyrede ham. Børnene – vi var i ferierne altid en flok af fætre og kusiner, venner og kammerater – fortrak til et fjernt liggende sted, hvor vi ikke kunne høres, for eksempel mælkestuen. Her var der en muret

Havesiden af Gudumlunds hovedbygning, hvor forpagterfamilien boede. Til højre skimtes et stort stærehus. Fotografiet er taget til en postkortserie, som udkom 1905. Midt i billedet står havebænke rundt om møllestensbordet, som omtales i beretningen. Verandaen til venstre kalder på minder hos Gudumlunds sommergæster.

Arbejderbolig og redskabshus på Gudumlund.

ovn. En af drengene kravlede op på den og råbte »Enten–Eller lægges frem på Bordet«, så måtte hver foreslå enten den ene eller den anden leg, og den leg, der havde fået flest stemmer, blev vedtaget. Man kunne foreslå blandt andet »Gård« eller »Dyrskue«, »Svend, Knud og Valdemar« eller »Erik, Abel og Kristoffer«, »Hr Frederiksen og de vilde dyr«, »Gøngenhøvdingen«, grave på Kaninhøjen eller forsøge at

trænge ind til den efter sagnet indmurede jomfru i kælderen – måske foretrak vi at spille cricket. Et øjeblik efter var legen i fuld gang. Hele haven var inddelt i gårde, lande, borge og byer. Niels Høegh Brønnum ejede landets bedste og ganske uindtagelige borg i et af bøgealleens træer, der en meter over jorden delte sig i fem stammer, og som kun ét sted lod så megen plads åben, at et barn kunne klemme sig

ind imellem dem. Julius Paludan ejede den meget fede og gode gård »Madsbom« nede ved mistbænken, og Ernst Mazar de la Garde, Svellaborg, der var et væltet elletræ midt i en dam i bleghaven. Kun ad en tynd træstamme kunne man balancere derud. Denne var også så godt som uindtagelig. Selv ejede jeg »Habsburg«, det vil sige to ved roden sammenvoksede træer ved indkørslen, og mit navn var hertug

Urban den Anden af Habsburg. Drabelige sværd og stærke piskeskaffer skar vi i nøddealleerne, og velbevæbnede drog vi modige i ledning.

Et år havde vi erklæret brændenælde-krig og huggede daglig voldsomt ind på de store brændenældeområder, der fandtes i haven. Et andet år var det araberne, vi bekrigede. Et bestemt buskads udnævnte vi til arabere, og ethvert blad blev mejet ned. Det blev aldrig rigtig til buskads mere. Når Aksel Nielsen – en meget velbegavet dreng, der især interesserede sig for historie og matematik – kom, var det Gøngehøvdingens verden, vi levede i. Han kunne den udenad og udslyngede voldsomme udbrud som »Mord og bød-del«! Min broder påstod, at han til ære for sin anden interesse matematikken lod den tapre kaptajn Mannheim udbryde: »Titusind og fire en fjerdedel bomber, granater og ulykker«.

En lille pige, der kom på besøg hos mig og ikke var vant til at lege med drenge, beklagede sig til sin moder, da hun kom hjem. »I dag var det slet ikke morsomt på Gudumlund. Der kom en stor rødhåret dreng med et vældigt tørklæde om halsen hen til mig og sagde: »Følg mig væbner og bær min gode Dyrendal – om du følger mig tro i kampen, da skal jeg tildele dig ridderslaget«, og så måtte jeg gå bag ham hele dagen og bære på en stor kæp – og jeg bryder mig ikke spor om at »modtage ridderslaget«!

De omkringboende børn måtte ofte deltage for at få tilstrækkeligt mandskab. – En dreng, der hed Agnus, fik navnet »Liden Agne udi Ærme«, men nåede kun rang af »en liden smådreng«, hvorimod en anden under navnet »Ridder Mortens Niels Peter« nåede næsten til tops. Trods vore drabelige kampe var der ingen, der slog så hårdt, at det virkelig gjorde ondt, derimod var der ofte uenighed, om en

mand var død, eller han trods sine sår uforfærdet kunne fortsætte kampen.

Ved gårdens indkørsel lå der en høj, »Kaninhøjen« kaldet, der var omgivet af tildels udtørrede grave, og på den skal der engang have stået et fæstningstårn, blandt andet til værn mod Skipper Clements' horder, der under Grevens Fejde hærgede egnen og udbrændte mange gårde, dog ikke Gudumlund. Her tilbragte vi mange timer med at grave og foregøglede os, at vi ville finde store skatte. Det blev nu aldrig til mere end nogle munkesten og brudstykker af glaserede kakler. Dog fandt en af drengene en gang en mønt fra Valdemar Sejers tid. Nogle år senere kom der en mand fra Nationalmuseet for at undersøge højen, og en arbejdsmand gennemgravede den uden dog at finde noget af større interesse. På en dag fik han gravet mere ud, end vi havde formået i årevis.

»Gård« var en dejlig leg. De større drenge ville naturligvis være ejer eller avlskarl, og jeg måtte finde mig i at agere husmand og måtte for at illudere som sådan selv i den stærkeste sommervarme gå med en lang overfrakke og et stort hals-tørklæde. Otte spand heste, som der var på gården, skulle vi gerne have, og det skaffede vi os ved at finde pæne sten, som havde hestenes farver og fik deres navne, – Valdemar og Massip – materialhestene – Spids og Nelle. Lange og Didrik var de dårligste, et par gamle, magre ralliker, som det var meget trist at få tildelt. En god pisk var højst nødvendig. Snoren skulle være kneblet af fire strenge, helst optrevlet reb, tykkest på midten og dyppet i tjære og i enden et fast tvundet skrald af silke. Med en sådan snor og nødekæp til skaft kunne man slå nogle vældige skrald, og hermed var der store konkurrencer. Der var både luftskrald, forskrald, bag-skrald og flere². Med to stenheste i den

ene hånd og pirken i den anden kørte vi rundt i haven – til Ålborg efter kunstgødning, den lange og anstrengende tur til Slangerup, der lå helt nede i Bleghaven, med halm eller måske til marked i Skørping. Det var en stor forbrydelse, hvis trediekarlen eller husmanden ville køre foran avlskarlen, og det kunne give anledning til alvorlige stridigheder. Havde vi i øjeblikket interesse for kreaturhold, da hjalp vi os også med en række fine sten, men desværre kunne der udbryde svære sygdomme blandt disse. En gang blev en dejlig præmietyr – en særlig smuk og glat sten – angrebet af den farlige og frygtede sygdom »tulipanagtig rosen«, som den kun overvandt på grund af sin kraftige konstitution. En gang imellem afholdtes der dyrskue. Hertil brugtes dog ikke sten, men nogle små heste af træ, vi havde, og fine skjolde blev tegnet og hængt om halsen på præmietagerne. En kusine af mig havde et særligt smukt eksemplar med rigtigt skind, som flere gange i træk løb af med kongepremien. Til sidst blev det dog dommeren for meget, så til hendes fortrydelse måtte den tredje gang nøjes med »bevaringspræmie«.

Et spil, der vist er gået i glemmebogen, var særlig yndet af pigerne. Det hed »vip pind«³. I nøddegangene skar vi os et »vipværk«, det vil sige en stærk, men dog noget bøjelig stok og en mindre pind vel en 25–30 cm lang, tilspidset i begge ender. Man skrabede nu et hul i jorden og lagde den lille pind tværs over, stak den store ind under og vippede den lille så langt væk, man kunne. Kunne modstanderen nu gribe den, var man ude, men lykkedes det ikke, måtte han derfra, hvor den lille pind var faldet, prøve at ramme den store, der lå tværs over hullet. Traf han, var han inde, men i modsat fald måtte spilleren måle med den store pind, hvor langt den lille lå fra hullet, og fik et point for hver

gang, han kunne måle fra midten af hullet til midten af den lille pind. Nu måtte man slå en »tuds«, nemlig smide den lille pind op i luften og slå til den – og atter måle points ud med den store pind fra hullet til den lille pind. Ramte man ikke, var man ude. – I anden omgang holdt man den lille pind i hånden og slog til den med den store. Atter kunne man »gribes« ud, og modstanderen måtte søge at kaste pinden så nær ved hullet, at den ikke var længere borte derfra end sin egen længde, men denne gang måtte man værge for hullet med den store pind og tælle points med den store kæp der hen til, hvor den lille var faldet. Ved »tuds« her skulle man smide den lille pind op i luften og ramme den to gange. Ramte man ikke to gange, var man ude. Den måtte ikke gribes, men man måtte tælle points hen til, hvor den faldt. I tredje omgang lagde man pinden på langs af hullet, så den ene spids stak lidt op, og så skulle man slå på den ende, der stak op og igen give den et slag, mens den var i luften, så langt væk som muligt. Modstanderen måtte prøve at gribe den og ellers kaste pinden som i anden omgang. Var man stadig inde, skulle man slå »jordtudser«, det vil sige lægge pinden som sidste gang, men ramme den to gange mindst, ramte man den flere gange, fik man points for hver, og afstanden fra hullet måtte denne gang måles med den lille pind. Herfra gentages spillet.

Legen »Hr Frederiksen og de vilde dyr« viser, hvordan børn afreagerer gennem deres lege. En hr Frederiksen havde været på besøg i to af vore legekammeraters hjem. Han havde været på lange rejser og kom med en dejlig klase vindruer, der blev stillet på buffeten, og som noget meget sjældent blev druerne betragtet af børnene med undrende og længselsfulde blikke. Imens kastede hr Frederiksen sig ud i spændende beretninger om sine rejse-

eventyr og alle sine oplevelser med interessante, vilde dyr. Op og ned i spisestuen gik han, men hvergang han passerede buffeten, nappede han sig et par af de dejlige druer, og samtidig med historierne var det også slut med druerne, så det var med uendelig glæde, de vilde dyr i legen kastede sig over hr Frederiksen og tog frygtelig hævn. Lidt ubehageligt, men dog spændende var det for ham, der skulle være hr Frederiksen.

Ofte stiftede vi foreninger. Der behøvedes ikke mere anledning, end at vi for eksempel under et besøg hos tanterne i Storvorde havde været inde hos den gamle købmand. Vi fandt det så spændende, at han sagde: »Her er 10 øre baglæns«, at vi straks stiftede »Baglænderforeningen«, hvis organ »Bagslaget« udkom hvert nytår i et eksemplar med meget lokale nyheder.

Forpagterfamilien og tjenestefolkene

Lørdag den 20. marts 1965 havde redaktør Tage Christiansen en udmærket artikel i Berlingske Aftenavis om »Herregaardens to Verdener«. Desværre kan man ikke nægte, at de beskrevne forhold fandtes, dog er det de mørkeste tilstande, der her er draget frem.⁴

Min barndom og ungdom faldt omkring århundrede-skiftet, og mit hjem var på forpagtergården »Gudumlund« under Lindenberg. Den var på 300 tønder land – altså som en større proprietærgård. Der var på gården: avlskarl samt 6–7 andre karle, 4 drenge og 5–6 husmænd, hvis koner i almindelighed hjalp til med malkning og høstarbejde, desuden husjomfru, stuepige, kokkepige, mejeripige og brygerspige.

Jeg vil gerne give et noget lysere billede af forholdene end det, redaktør Tage Christiansen omtaler i sin artikel, selv om meget svarer til, hvad han beretter. Dag-lønnen for en husmand var om vinteren 66 øre, om sommeren en krone, dog steg den efterhånden noget. Desuden havde de en nødtøftig bolig med have og adgang til at skære de tørv, de skulle bruge, i gårdens moser. Skummet mælk og kærnemælk kunne købes for 1 eller 2 øre pr liter, og nogle af dem fik en pattegris til opfostring. Arbejdstiden var fra 5–6 morgen til 20 aften, afbrudt af en halv times mellemmadstid formiddag og eftermiddag og en times middag. Om vinteren rettede arbejdstiden sig efter, hvor længe det var lyst nok til at arbejde.

Kosten bestod af: morgenmad, mælk med rugbrødssopper eller kold grød fra om aftenen. Om formiddagen spistes i marken en rundtenom rugbrød, tyk og af et umådeligt omfang, sikkert tre til fire gange så stor som de rundtenommer, vi

nu kender, og tre gange så tyk. Fire gange om ugen var de belagt med ost, to gange med salt kød eller kalveost (en slags sylte lavet af spædkalvekød), enkelte gange rullepølse, spegepølse, leverpostej eller kogte æg. Ingen plet på dem måtte være uden margarine eller fedt, ej heller måtte man kunne se smørelsen mellem pålægget. – Jeg ser dem endnu for mig i store stabler på det lange smørebrædt. Ved siden af stod altid en af pigerne for at passe på, at ikke »Gamle Laurids« eller en af de andre stak en ekstra op under smækken på staldforklædet, for så ville der mangle en til den sidste. Dertil kunne de drikke alt det gode hjemmebryggede øl, de ville af den medbragte »lejl«, en slags lille, flad trætønde med et blikrør, hvoraf de alle kunne drikke. Min fader har fortalt mig, at han som ung havde været med til at drikke af en sådan lejl hele sommeren, og om efteråret fandt man skelettet af en mus i bunden af den.

Middagen klokken 12 havde bestemt ugeplan: mandag – kærnemælksgrød og stegt flæsk, tirsdag – sød vælling (byggryn) og pandekager, onsdag – byggrynsgrød og »klydt« det vil sige kartoffelmos med noget kød eller stegte flæsketerninger oven på, måske i stedet stegte sild eller en flæskeæggekage, torsdag – skiftevis gule ærter eller grønkålssuppe, fredag – sur vælling af kærnemælk og pandekager, lørdag – øllebrød med klumperne i og salt kød med stuede kartofler, søndag – risengrød og æbleskiver. Ved slagtingen

I beretterens album findes et fotografi af en tjenestepige stående i verandaens dør på Gudumlund, men hvem hun er, er der ingen i slægten, som ved.

fire til fem gange om året og ved højtider blev der varieret med suppe – sødsuppe var også en festret – steg eller frikadeller måske finker, desuden kom der meget spædekalkvekød og sild ind imellem.

Om eftermiddagen atter en mellemmad med i marken. Til disse blev der ugentlig leveret én avisside til hver til indpakningen!

Om aftenen: byggrynsgrød og mælk. Som sødemiddel til mælkevad og pandekager brugtes mørk sirup. Sigtebrød fik de kun søn- og helligdage og kaffe ligeså samt en spølkum (kop uden øre) efter middag i høsten med en snaps. Eftermiddagen var målt af i portioner. To kæmpemandekager eller otte æbleskiver til mands, men en moderne husmoder ville nok forbavses, når hun så kødrationerne: to store stykker flæsk og to store stykker kød til hver.

Kun få moderne mennesker brød sig vel om at leve på denne måde, men det var i hvert fald en kraftig kost, og gården blev anset for et godt madsted. Min fader forlangte, at maden skulle være frisk og veltillavet. Kom folkene, hvad sjældent skete, med berettigede klager i så henseende, gik det ud over kokkepige og husjomfru. Man spiste af samme fad sammen og skulle selv sørge for spisegrejer som oftest en lommekniv og en hornske, der blev tørret på buksebagen og stukket ind i en strop på væggen. Dog var der en skuffe i køkkenet med nogle jerngafler⁵ og blikkeer til afbenyttelse.

*Om dette er husmand Tinus Madsen, der nåede 50 års tjenestetid på Gudumlund, vides ikke med sikkerhed. Da beretteren blev dræbt ved en trafikulykke, nåede hun ikke at skrive notater til sine billeder, som tydeligvis har inspireret hende under udarbejdelsen af ungdomserindringerne.
Knud Brønnum har udlånt billederne.*

Vel var der en udpræget adskillelse mellem folkene og herskabet, samt rangforordning inden for folkene indbyrdes. Der blev lavet to slags mad, »indmaden« og »folkemaden«, og vi børn var strengt forbudt adgang til folkestuen til daglig, da der jo var megen banden og sjofel snak, men vi blev dog ofte gode venner med nogle af dem, og sandelig kom de os ved.

Når folkene kom fra avlsgården op for at spise, gik avlskarlen i spidsen for flokken, så forkarlen og kusken, derefter de andre karle og drengene i nummerorden og til sidst i en flok husmændene. Avlskarlen sad for bordenden og holdt orden, dog om aftenen fik han smørrebrød i køkkenet.

Af pigerne var husjomfruen den overordnede, der havde ansvaret og som spiste »inde« morgen og aften. Om middagen havde hun ikke tid. Under hende rangerede stuepigen, som vi også kom meget i berøring med, så kokkepigen, som det gjaldt om at være gode venner med for at få en pandekage de dage, hun bagte dem, og et trin længere nede bryggerspigen, som malkede, bryggede øl og bagte sigtebrød, og mejeripigen, som malkede, vaskede mejerispande og holdt karleværelserne i orden. Stuepigen og kokkepigen skulle så vidt muligt være »sædelige Piger«. Jeg har dog hørt en af dem sige: »A hår aldri' våt så dårlig ved det, at a et hår hat mig en kærest – hvis a et hår hat jen,

så æret, fordi a hår hat tow«. Med malkepigerne kneb det stærkt med sædeligheden.

I gamle dage gik husmoderen eller husjomfruen ned om aftenen i pigernes værelse og smed eventuelle karle ud, men det faldt efterhånden bort, og hjælpen var vel også ret illusorisk, da vinduerne sad så nær ved jorden, at det var meget nemt at kravle ud og ind ad dem.

Folkene var fæstet for et helt, senere almindeligvis et halvt år ad gangen, og min fader søgte så vidt muligt at få folk fra egnen, som der var mere hold i, og de blev ofte flere år. Nogle gårde fik et læs karle hjem fra fæstekontoret i Ålborg.⁶ Det var de såkaldte »bissegårde«, og de skiftede

En arbejdsfjedervogn forspændt to stude er et sjældent syn, idet fjedervognen er den nye tids vogn. Men studene havde evne til at gå på blød bund, hvor hestene ville synke i.

meget tit ud. Dog måtte fader også sommetider ty til fæstekontoret, men han holdt ikke meget af det, da karlene der fra ofte var så fordrukne.

Af husmændene var der en stab, som havde været på gården en årrække, først og fremmest Tinus Madsen, som nåede 50 års tjenestetid og fik alle de belønninger for lang og tro tjeneste, som kunne opnås. Jeg husker hans 25 års jubilæum, hvor fader gjorde fest for ham, så vi næsten fik to høstgilder det år, – og vi børn var lykkelige. Han var vores spillemand, når vi skulle have et lille selskab eller holdt juletræ for børnene. Han var ubetalelig, når han med højtidelig mine gned sin violin og trampede takten med foden. Urokkelig

takfast og rent, men med mærkelige selv-lavede kruseduller på melodierne. Når lanciers blev spillet på klaveret, sad Tinus andægtigt med hovedet på skrå og lyttede. »Der var nogle behagelige tremulanter i det stæk«, sagde han. Lært meget havde han vist ikke, men musikken elskede han.

Røgterne, der altid var husmænd, var der også ofte i masser af år. Når fader gik sin runde i staldene, talte han med dem om kreaturernes pasning på den måde, at han spurgte dem, hvor meget kraftfoder de nu mente, at netop den ko fortjente efter mælkeydelse, hvilke kalve der var værd at lægge til, eller hvilke man hellere måtte slagte og så videre. Resultatet var, at røgterne det første år talte om »hus-

Tærskning på Gudumlund i 1914, da beretterens broder havde forpagtningen. Gården blev udstykket i 1923.

bonds ko«, det næste om »vor ko«, men det tredje sagde han »min ko«, og så først duede han rigtig som røgter. Efterhånden følte disse mennesker sig stærkt knyttet til stedet, ja de syntes i grunden, de var medejere af gården. Husbond holdt de virkelig af og spurgte ham ofte til råds, og vi følte sandelig et stærkt fællesskab med dem og interesserede os for deres ve og vel. Var der sygdom, skulle der hjælpes, og kneb det med maden til børnene, kom disse ned i folkestuen og spiste middagsmad dér. At der blev rapset lidt, vidste fader godt og så igennem fingre med, at de tog korn til grisen og hønsene, men en gang blev der stjålet et par ænder, og det fandt han for meget. Hvem det var, var han ikke i tvivl om, og for at give vedkommende en forskrækkelse sendte han bud efter landbetjenten fra Ålborg. Fader bad ham undersøge den mistænkte bolig, og under tagskægget fandt han ganske rigtig den dejligste andesteg. Manden blev kaldt op på faders kontor og underskrev en erklæring om, at han havde taget de to ænder. »Nu gemmer vi den«, sagde fader, »men hvis der igen bliver noget i vejen, så ved du, at den kommer frem«. Manden holdt sig senere fri af politiet, og landbetjenten drog af sted med en and under hver arm som betaling for ikke at lade sagen gå videre.

På enhver gård hvor alt skulle trives, sagde fader, hørte der også en idiot til, og vi havde »Bette Bendix«. I grunden var der ikke andet i vejen med ham, end at han var doven. Alt foregik med en uendelig langsomhed, og vaske sig gad han slet ikke. Om vinteren skulle han passe høns og bære tørv ind til køkkenet. Ellers sad han mest i en krog ved siden af komfuret og befandt sig dejligt og fik sig manganen tår kaffe. Om sommeren passede han køerne i marken, og der kunne han få tid til at hvile, mens køerne fredeligt græssede. Et

par gange fandt han på, at han ville ud et sted for at få højere løn, men Bendix' tempo var altid den ny husbond for langsommeligt, så når der var gået kort tid, kom Bendix luntende ind i gården igen endnu mere luset og beskidt end sædvanlig. »Nå, Bendix, er du der igen«, sagde fader. »Ja, husbond, a vil heller hjem igen«, og så krøb Bendix igen i køkkenkrogen, efter at de andre karle havde givet ham en omgang i vaskekarret, og min søster, der tog sig særlig af ham, havde sørget for en ren skjorte til ham. Det var den tids evnesvageforsorg.

Jeg har lyst til at omtale »Gamle Mariane«, gårdens faktotum ved slagtning, vask og forberedelse til høstgilde og jul. Hun var gift med lille, pukkelryggede Lars Peder. En gang som yngre havde de fået et lille sted, men kunne ikke klare sig, og Lars Peder fik til alles forundring den rare Mariane til at stikke ild på, mens han kørte i byen med hesten og vognen. De kom begge i fængsel, og da fader besøgte Mariane i kvindefængslet på Christianshavn, var det første hun sagde med tårer i øjnene »Og i dag er det bette Ida's (min søsters) fødselsdag«. Da de kom ud, tog fader dem straks i sin tjeneste igen og skaffede dem senere æresoprejsning, og det glemte de ham aldrig. Når Mariane talte om fader, var det med den aller største kærlighed og agtelse. Hun var den eneste, der kunne fyre den store ovn op, som man skulle kravle ind i for at feje den, før brødene kom ind.⁷ Der blev bygget en lille tørvestak inde i ovnen, og når den var brændt ud, skulle ovnen renses og fejes. Rugbrød bagte vi ikke mere, og ovnen blev kun brugt ved højtiderne. Først blev sigtebrødene bagt, og måske blev der stegt en steg derinde. Derefter kom franskbrød og julekager ind, og efter det var ovnen endnu varm nok til, at man kunne bage tvebakker og til aller sidst tørre dem. Det var

Marianes store dage, og det største øjeblik var, når husbond kom over til hende for at spørge, om »den sorte mand« var ude, det vil sige, om alle tørvene var blevet rødglødende. En gang var der en af de omflakkende husmandsfamilier, der kom til Gudumlund, og da de kort efter igen rejste bort, efterlod de en lille syv til otte års dreng, som de ikke brød sig om. Han gik rundt nogle dage og fik lidt mad og husly, hvor det kunne falde sig, men så tog Mariane og Lars Peter ham til sig og opdrog ham i deres små kår, som var han deres egen. – Børneforsorg.

Socialismen begyndte på denne tid at trænge frem også på landet, og redaktøren af »Socialdemokraten« i Ålborg ville gerne samle stof til en artikel om de elendige forhold på herregårdene. Han kom også til Gudumlund og gav sig i snak med en af røgterne. Denne, en lille fordrucken fyr og en stor fedtemikkel, tænkte, at sådan en fint klædt mand skulle han rigtig fedte for, og så roste han fader helt op i skyerne. Redaktøren traf senere fader og fortalte ham episoden, og de morede sig begge meget over den. At der trods de små kår og tit hårde betingelser herskede ret stor tilfredshed og godt humør, skyldtes vel dels det Gamle Mariane ofte gav udtryk for: »Ok, ok, ok, vænningerne (vanen) gør jo saa møj«.

En nabo

Den mest originale af gæsterne, der kom på Gudumlund, var sikkert godsejer Sønnichsen fra Egense Kloster. Han har engang udtalt: »Hellere må folk tale ondt om mig end slet ikke tale om mig«, så man kan vel roligt fortælle løs.

Til godsejer Sønnichsen's sølvbryllup stod der i en sang, min broder digtede blandt andet:

»Ved mosens kant derude langt fra alfar-
vej og sti,
rædsom sti,
rent forbandet svineri –
der bad i fordums dage munke deres Ave
Mari',
Ave Mari', Ave Mari', deres Ave Ave
Mari'

Men tiden gik, og klosteret blev som
andre reformert

rent forkert
reformert
og tillige restaurert
og munkene blev smidt på porten nok så
ugenert

ugenert
expedert.

og videre:

ingen mand
sand og vand
til konanter lave kan
men så kom jo hr Sønnichsen og købte
skov og strand

planted gran
han var just den rette mand,
og granerne de voksed op og danned ly for
blæst,

blæst fra vest,
når til hest
gårdens ejer kom fra fest

og så videre.

Man hører deraf, at gården lå langt ude med ufremkommelige veje og magre jorder – men at godsejer Sønnichsen gjorde meget for skoven og ikke var bange for til hest at ride den lange vej til fest eller en l'hombre på en af egnens andre gårde.

Så man godsejer Sønnichsen komme ind i en stue, var man straks klar over, at han ikke var en mand, som folk er flest. Det første man så, var et ben med ridestøvle på strakt ind gennem døren. Derefter fulgte resten af skikkelsen klædt i en grøn jagtfrakke med usigelige masser af læg og lommer – vistnok havde Sønnichsen selv syet den – og derover verdens længste overskæg. Let bagoverbøjet hele vejen nikkende og med stadig fremstrakt hånd passerede han tværs gennem stuen for at hilse på frøken Myhre, der sad ved vinduet ved sit sybord og hilste hende så »flittigt« fra fru. Godsejer Sønnichsen påstod, at han var født flere hundrede år for sent. Han hørte egentlig til i enevældens tid, og det kneb for ham at forlige sig med nutidens tyendeforhold. Karle ville ikke ud på den afsides gård, men en »tjener« kunne han sommetider få fat i på Ålborg fæstekontor. En af dem kom med bag i vognen, og de kørte så afsted skridt for skridt, time efter time. Et par mil fra Ålborg på de øde »Storvorde Østerenge« vovede tjeneren at spørge: »Er vi der ikke snart?« »Vil han ikke med, så stander af«, sagde Sønnichsen, og så måtte den ulykkelige fyr i mørke, kulde og regn sjoske tilbage til beboede egne. En anden »tjener« Artur forstod bedre at tilpasse sig forholdene. Han sad bag i vognen, mens godsejeren selv kørte, når han kom på besøg. Hver time, mens herrerne spillede l'hombre, måtte Artur komme ind og aflægge rapport om, hvordan hestene befandt sig. »Den nærmer er gået til krybben«. »Den fjermer har lagt sig ned« og lignende. De øvrige herrer morede sig.

Når vognen holdt for døren, og godsejeren havde sat sig på bukken, skulle Artur knappe forlæderet, men inden han var færdig, slog Sønnichsen smæld med pisker, og for en gangs skyld satte hestene fuld fart på ud af gården. Artur måtte løbe ved siden af og springe på vognen, mens den var i fuld fart. Under navnet »Sylvester« var godsejer Sønnichsen en skattet medarbejder ved »Jyllandsposten«. Hans artikler var skrevet i et meget knudret sprog med alenlange punktummer.

I mange år førte han sag angående retten til at have en aflåset stol i Mou kirke. På Egense Kloster byggede han egenhændig et tårn, og en gang konstruerede han en maskine, der kunne både pløje, så og harve sæden ned med én-mands betjening. – En forbavsende følsom tone er der over et mindedigt, han skrev i et Ålborgblad ved min faders død, så man forstår, det var en mand med mange strenge på sit instrument. Fra Egense Kloster øjnede man i kimingen skovskrænten ved Gudumlund.

Christian Brønnum.
1911.

Alt lider Dagen, hisset Skovens Rand
Jeg ser at tegne sig mod Aftenhimlen
Som andre Øjne, der forlængst er lukte,
Det samme saa fra dette samme Vindve
Ved samme Sols de sidste milde Straaler.

Det aftnedes da saa ved Mosens Rand,
Nu faldt de til de klare, kloge Øjne,
Nu blev den kold, hans Haand den
gjæstemilde,
der bød saa varmt, saa hjerteligt
Velkommen,
Bort drog han selv til andre fjerne Lande.

Godsejer Sønnichsen blev en meget gammel mand. Ensom på sin fjerne gård. Længe holdt han sig strunk, kunne endnu skyde en sneppe og ride over mosen på besøg. Hesten kendte vejen, så den fandt hjem, om han end tog sig en lille blund på hesteryggen. Men vennerne var efterhånden døde bort eller flyttet fra egnen. Hans gravsten på Mou kirkegård bærer kun det ene ord »Sønnichsen«.

Jagtselskaber

Af selskabelighed ud over de hyppige l'hombre-selskaber med eller uden damer var der jagterne. Når grev Schimmelmann et par måneder om efteråret opholdt sig på Lindenberg, holdt han klapjagter rundt om på det store gods, hvortil også Rold skov, Vildmosen og Toftskoven med vildsvin og kronhjorte hørte. Den dag klapjagten afholdtes på Gudumlunds jorder og i skoven, blev jagtselskabet inviteret til frokost, og det var egentlig den eneste gang om året, der kunne være tale om overdådighed. Et bugnende bord stod parat, når de ca 20 herrer strømmede ind. Foruden grevens gæster såvel danske som tyske adelige, nogle af omegnens godsejere, proprietærer og forpagtere, skovrideren med flere. Retterne var hvert år så nogenlunde de samme – beuf bearnaise, and i oliven, hønsesalat med flødeskum og peberrod, koteletter, skinke, kogt oksebryst, forskellige udskårne pølser, hummersalat, sildesalat med mere, schweizerost, roquefort ost, til sidst en mægtig kringle og både kaffe og chokolade. Damerne var ikke til bords den dag, men deltog i serveringen, og – hvad vi var lidt foragede over – det var lensgreven, der sad på værtens plads for enden af bordet. Drikkevarerne var, så vidt jeg husker, øl

og snaps og cognac til kaffen. De sultne jægere lod alle disse lækkerier vederfares fuld retfærdighed, men lensgreven, der var en ivrig jæger, gav sig ikke lang tid, før jagten igen skulle begynde, og de sidste såter afvikles.

I et andet værelse var imidlertid skovfogeden fra Rold skov, skytten fra Lindenberg, vor stedlige skovfoged, som skulle sørge for klappere, måske nogle skovfogedelever og grevens kusk i fuldt liberi, den højtærede »Peter den Store«, der sagdes at holde greven underrettet om al egnens nyt. Også disse mænd blev godt beværtet. Når herrerne var borte, kom alle kvinderne, der havde lavet og serveret maden, til bords, og hvor vi nød de mange uvante delikatesser og spiste løs af hjertens lyst.

Den nærliggende skole holdt den dag fredag, da alle drengene skulle med som klappere. Et par voksne dirigerede klapperflokken. En af dem råbte ustandselig »gør løvned«, »gør løvned« – det vil sige spektakel. Hver klapper tjente en krone. Hver aften i en uge var der middag på Lindenberg. Lensgrevens fødselsdag den 29. oktober var alle grevskabets funktionærer med damer med. Middagen bestod af 11 retter blandt andet altid østers og slikasparges. Bag hver stol stod en tjener, og så snart gæsten lagde sin kniv på tallerkenen, blev denne fjernet. En af forvalterne var ilde faren; når han havde forsynet sig godt af de mange retter, skar han omhyggeligt alting i stykker, lagde kniven fra sig og skulle nu rigtig nyde de gode sager, men øjeblikkelig snuppede tjeneren tallerkenen væk, og han måtte gå sulten fra bordet trods de mange lækre retter. Det hele gik ret formfuldendt og stift til, men når selskabet var slut, samlede en del af det hos bogholder Lund, der var ungkarl, og her drøftedes de morsomme episoder, der kunne være ind-

truffet under den uvante stilighed, og humøret var højt. Den omtalte forvalter, der kunne være lidt naiv, havde en gang tandpine, og en af selskabet mødte op med en vældig hammer og knibtang og tilbød at trække den dårlige tand ud. Beretningen herom sluttede med: »Og han gaft.«

Først i juni var ungerne i rågekolonien ved at være flyvefærdige, de var hoppet ud af rederne og sad i rækker ved siden af dem. Fader holdt da rågejagt for egnens jægere, også nogle stykker fra Ålborg. Det var meget eftertragtet at komme med til denne fornøjelige dag. Der samledes vel en 15–20 jægere, og alle selv de mindre gode skytter kunne her få »bytte«, da ungerne ikke var i stand til at flyve bort. Omkring 100 råger blev skudt og sendt til København, hvor man i modsætning til egnens folk satte pris på rågesteg. Også jeg forsøgte mig som rågejæger, og der blev i den anledning holdt tale for mig ved aftensbordet. Det må oplyses, at rågerne ofte var meget befængt med lus, og der blev sagt: »I dag, da vi har nedlagt mange af disse lusede råger, har jeg set, at frøken Brønnum ikke er, ikke er« – en pause – alle venter, der skal blive sagt luset – men han fortsætter endelig »bange for at være med i jagten«. Om aftenen da et par af herrerne allerede var kommet til hest, og de øvrige endnu sad med toddyerne omkring stenbordet i haven, kom to ryttere i fuld fart sprængende ind gennem havelågen og ud over plænen, hvor de affyrede deres bøsser flere gange op i luften – og atter forsvandt i galop. Indtægten ved rågesalget blev givet til et eller andet velgørende formål.

Høstgilde

På Gudumlund var der i min barndom to store årlige fester, høstgilde og jul. Vi vidste ikke rigtig, hvilken vi skulle give fortrinet. Det burde vel være julen – men høstgildet! Kunne noget sammenlignes med det?

En af de første lørdage i oktober løb det af stabelen. Først skulle ikke alene kornet, men også kartoflerne, af hvilke der blev dyrket 20 tønder land, være i hus. Med roerne kneb det at blive færdig til den tid, desuden var der næsten altid et par karle, der var indkaldt til efterårsmanøvre, hvis tilbagekomst vi skulle vente på. En otte dages tid før festen blev gamle Bendix sendt af sted som »bedemand« og afleverede sin remse⁸. Han skulle bede fra husbond og frøken Myhre (som efter min moders tidlige død styrede huset) og dem alle sammen, om de ville komme til høstgilde på Gudumlund klokken tre lørdag eftermiddag – og så må I selv tage kniv og gaffel og ske med. Hvilken dag for Bendix! Velset var han alle vegne, næsten overalt faldt der en skrå, et pibestop, et glas øl eller en kop kaffe af. Fader havde dengang foruden Gudumlund, Fabriksgården, kalkværk og teglværk i Gudumholm, (før jernbanestationen kom i 1900 kaldt »Fabrikken«) i forpagtning, så der samledes den dag ca 100 mennesker.

Ugen før havde hver dag sine forberedelser. Om mandagen kogtes der rødbeder – der ikke måtte mangle – og man begyndte at samle grønt ind til guirlanderne, der skulle smykke »festsalen«. Hertil blev mest brugt aspargesgrønt, gran og andre grene fra haven og skoven. Malkepigerne havde travlt med at binde en tyk guirlande, som gik hele salen rundt. Over avlskarlens plads hang et kors, hvori der skulle være rug-, havre- og bygstrå. På væggen rundt om hang lidt af alt, hvad

der var høstet på gården, roer, kartofler, gulerødder og porrer, kål og lignende fra haven. Hvede avledes ikke. Over indgangen til salen var der også opsat granguirlander. Det var i en tidligere mælkestue, festen blev holdt. Den var stor, der var højt til loftet og tre store stolper bar taget. Alt blev beklædt med grønt, men det ujævne stengulv var der ikke noget at gøre ved. Det måtte skosålerne holde til, så godt de kunne.

Belysningen bestod af en stor petroleumslampe i loftet og på væggene nogle trævinkler, der fungerede som lysestager. Over bordet, hvorpå spillemændene sad, hang en grøn kobberlampe med en rund messingplade bag, som kastede lyset tilbage. Nu er sådanne jo atter moderne.

Så skulle grisen slagtes og tilberedes. Sigtebrød og julekager bages i den store ovn, der kun blev brugt ved højtiderne, og ekstra godt øl brygges. Dagen før blev suppen kogt med bjerge af kødboller og hvide boller, og så oprandt da endelig den store dag.

Æbleskivepanden var i sving fra morgenstunden. Store stabler af »mellemmader« blev smurt, bordene stillet op og dækket, travlhed over alt, og så begyndte gæsterne at komme, onkel Ferdinand, der var lærer i Nørholm, tanterne – faders tre ugifte søstre, der boede i hans fødeby Store Vorde, og der endnu tituleredes jomfru Tine, jomfru Trine og jomfru Tille, – og den tidligere husjomfru Agerholm. Alle disse skulle der gå vogn efter. Ved totiden begyndte gårdspladsen at blive befolket med mennesker, fra »Fabrikken« svingede en høstvogn med lad fuldt besat af mennesker ind i gården. Også spillemændene fra Terndrup var kommet, én med fløjte og én med violin.

Klokken tre satte de med fuld kraft ind med »Den gang jeg drog af sted«, og man begyndte at bænke sig ved de tre lange

borde. Ovre ved vinduerne sad gårdens folk og husfolk, i midten familien med gæster, håndværkere og enkelte naboer, mejeristen og skolelæreren, ved det brede bord alle konerne. Onkel Ferdinand bad en kort bordbøn, da musikken tav, og så blev suppen båret ind. Det midterste bord var dækket med tallerkener til hver kuvert, knive, gaffler og så videre, men ved de to andre borde blev nogle mægtige blikfåde med suppe sat på bordene, og her blev der spist af fad sammen og drukket øl af fælles store fajancekrus. Ofte har jeg undret mig over, at dette kunne gå an, men der blev spist med god appetit, og jeg tror, ingen tog forargelse af det. I kødsuppen skulle der foruden boller og rødder være både svesker og rosiner. Efter suppen kom kogt oksekød med peberrodssovs med korender i, så risengrød efterfulgt af flæske- og oksesteg med rødbeder og endelig æbleskiver. Mange tog dem med hjem i knyttetørklæde. Det var strengt at komme igennem, børnene snød som oftest for de sidste retter.

Klokken seks begyndte dansen, efter at bordene var ryddet ud, og avlskarlen og husjomfruen førte op, men endnu gik det lidt trevnt. Der skulle ligesom først varmes op. Dog snart var gulvet fuldt af dansende par, og nu fulgte de smukke, gamle valse, polkaer, hopsaer, »spjætmarzurka«, rheinländer, fynsk polka, møens hopsa, pigernes fornøjelse, skomagerpolka, ruder es, Lotte gik, søde ven kom herom, hvor man, når man havde danset stuen en halv gang rundt, vendte om og dansede den anden vej syngende »Søde ven kom herom« eller »så går vi den åen vej«, Napoleon, svensk maskerade med flere. Ved turdansene førte Rasmus Dahl og svinerøgteren Mads Kotræng an. Det mærkelige navn havde han, fordi hans far havde trængt til en ko. Rasmus Dahl var væver og havde »et sted« på kærret, en

Når alt dette korn var kørt i lade eller stak, skulle der holdes høstgilde, der var betaling for høsttidens overarbejde. Noget korn står allerede i stakke i læ af træerne ved Gudumlund. Ude over Vildmosen ligger der dis.

anset mand, men når kornet skulle køres hjem, kunne han ikke undværes på Gudumlund. Ingen kunne lægge de store kornstakke som han. Ved høstgildet kunne han slet ikke undværes! »Kontra« og »den røde lue«, »den toppede høne«, »Fridri Mikkell« og »bette mand i knibe« satte han i gang. Sekstur kendtes mærkværdigvis ikke. Midt i dansen råbte en eller anden: »Viv nu Rasmus«, og så trampede Rasmus og råbte »viv«, så hele flokken var som elektriseret. »Gustavs skål« var spændende. Her måtte på et vist tidspunkt en anden herre bryde ind og snuppe damen, så den første herre stod skuffet tilbage. Han kunne dog forsøge at gøre gengæld. Mest elsket var »den trekantede sløjfe« og frem for alt »den firkantede sløjfe«. Når de første toner lød, var gulvet

på et øjeblik fuldt af herrer, der søgte at sikre sig den helt rigtige partner. Med et skævt buk fik man stukket en svedig tommelfinger ud at holde fast ved, og straks var man inde i en forrygende mølle.

Klokken otte blev der drukket kaffe, og klokken elleve stod bordet i spisestuen dækket med al slags slagtemad, store leverpostej og sylter, ribbenssteg og medisterpølse, andre pølser og saltmad. Her spiste gæsterne fra det midterste bord ved middagen. Ude i mælkestuen blev der båret store stabler af sigtemelmader med rullepølse, leverpostej, spegepølse og ost rundt. Hertil øl! Avlskarlen gik med mellemrum rundt i salen med en flaske brændevin og to glas, hvoraf alle drak.

Lang tid fik musikken ikke ro, men snart skulle der synges skåler! Under den

store petroleumslampe, der hang i loftet, samlede alle mændene sig. Over dem stod der en hel sky af em efter dansens hede. Fajancekopper blev fordelt, og deri serveredes en meget uskyldig punch, mest lavet af arrak. Nu takkede fader højtideligt høstfolkene for deres arbejde. Enkelte år kunne han endog takke dem for, at der ikke i årets løb var set en fuld mand på gården, og så stemtes der i med:

Vor husbond til ære skal denne skål være,
hurra!

Gid han maa leve i mange år
og megen lykke og velstand få,
behagelige dage, behagelige sager,
så mange dråber er her.
Bravo bravissimo o.s.v.
Han skal leve, han skal leve højt, hurra!

En anden skålsang, der dog ikke blev brugt de senere år, lød omtrent sådan:

Og så hr Brønnums skål,
og så hr Brønnum mak, mak, mak,
og så hr Brønnums skål
Gid han leve må mange år,
Molak, molak tra la la la la
Gid han leve må mange år
og få sig mangel bjørn.

Og drak vi altid vand
og smagte aldrig spiritus,
beholdt vi vor forstand;
men aldrig fik vi bedre vand.
Molak, molak tra la la la la
Gid han må leve mange år
og stedse gå på jagt.

Nu fulgte skålen for frøken Myhre, for børnene, for avlskarlen og husjomfruen og til sidst høstfolkene skål. Efter dem alle blev der klinket bravt med de tykke fajancekopper. Nu sagde fader: »Nå, Lars Peter, skal vi ikke havde dragonvisen?«,

og så stemte den stoute gamle smed i med lukkede øjne og rokkende sagte frem og tilbage. Både han og fader havde været dragoner i Randers og kendte sangen derfra. Jeg har efterspurgt den i Ålborgblade, da jeg gerne ville have den, men uden at det er lykkedes at få den. Jeg husker kun så meget:

Den første morgen klokken fem
i stalden vi mon stille.
De kaldte os for klodrian
og for en ussel bælle.

Chancering ja og slangegang
selv kontra må vi ride,
de karle, som der hjemme gå,
ved ej, hvad det vil sige.

Også svinerøgteren Mads optrådte med en sang, og den husker jeg mere af, trods al dens vrøvlethed:

Det er så smukt om sommeren, når alting
står i blad.
Det var udi Napoleon en pige i vor stad.
Ja landmanden, som pløjer sin ager og sin
eng,
har altid tørre klæder, kan altid gå i
seng.

Men stakkelen søfaren, som pløjer bølgen
blå
har altid våde klæder, skal altid rede stå.

Da tænker han på vennen sin, Gud give
hun var her,
hun kunde mig opvarme og tørre mine
klæ'r.

Så tog han sig en hyre og drog til
Engeland,
på skibet »Tvende Brødere« han gav sig
til sømand.

Han gjorde mangel rejse alt efter Guds
behag,
han landede i Norge den fjerde juledag.

På broen, hvor han stander, sin pige
der han så.
Ja fårene, ja fårene, de kender deres
lam,
men ingen kender mig udi fremmede land.

Ja vi vil drikke brændevin, og vi vil
drikke øl,
og vi vil afsked tage med alle piger små.

Men hvo, som visen sjunger og intet
lægger til,
skal bøde 5 rigsdaler og af med
frakken til.

Men hvo, som visen sjunger og lægger
lidt dertil,
skal ha' godt øl og brændevin, og fri
til hvem han vil.

Senere digtede min broder, Holger Fangel Brønnum, en høstgildevisen, der giver meget af stemningen, og selvfølgelig indgik den derefter i repertoire:

Mel.: Hadsundvisen.

Nu fik høsten da Gud ske lov ende,
alt er hjemme hver eneste bid,
vi er glade, det må vi bekende,
nu er vi færdig med slæben og slid,
og vi glæder os ved Gud til næste lørdag,
for det bli'r vist en ypperlig plasér.

Mariane har slagtet og baget,
og der er bunden kranse uforknýt,
stoppet pølser – ja! I det hele taget
slidt, saa sved i stride strømme har flydt,
dog tror jeg, enhver sig glæder vist til
lørdag,
trods al arbejde, møje og besvær.

Beretterens ugifte fastre jomfru Tine, jomfru Trine og jomfru Tille var selvskrævne deltagere i Gudumlunds høstgilder.

Så er dagen da endelig kommen
 med folk fra syd og nord og øst og vest.
 Bendix smiler stolt, med næverne i lommen,
 han har nemlig inviteret hver en gæst,
 og enhver sig glæder over, det er lørdag,
 og der følger en søndag ovenpå.

Efter bordet violin og fløjte klinger,
 På en »Hamborg« straks der tages fat,
 par om par sig glade »avet om« svinger,
 der er længe til vi få »Forgangen nat«,
 og enhver sig glæder over, det er lørdag,
 og der følger en søndag ovenpå.

Hør! den firkanted' sløjfe nu toner,
 den kan Tinus og Pi Kål ej modstå,
 Rasmus Dahl og Mads, de svinge deres
 koner,
 så det ligefrem er lyst at se derpå,
 og enhver sig glæder over, det er lørdag,
 og der følger en søndag ovenpå.

Klokken 12 der drikkes punch og synges
 skåler,
 af Lars Peter vi dragonvisen få,
 og hr Brønnums ansigt ligefrem stråler,
 mens han si'er »Folkens! Tak for i år«,

og enhver sig glæder over, det er lørdag,
og der følger en søndag ovenpå.

Nu får damerne ordet, og de neje
for en herre til »Bette mand i kniv«,
og kusken og avlskarlen dreje,
så til slut der knap i damerne er liv,
og enhver sig glæder over, det er lørdag,
og der følger en søndag ovenpå.

Først når det er lyst, »Forgangen nat«
den lyder,
og hr Brønnum si'er til spillemanden
»stop«!
og for sidste gang man dansens glæder
nyder

og farer ud på gulvet i galop,
og enhver sig glæder over, det er søndag,
og siger så: »God nat, farvel og tak«.

Dansen tog fat. Alle skulle med til familievalsens. Det var den eneste dans, hvori fader deltog. Alle stod i en stor rundkreds, og damerne skiftede til herren til venstre og dansede én omgang med ham. Således fik alle danset med alle – og kunne sige, de havde danset med husbond, men ingen mer end den ene omgang. Pludselig var der en af de store drenge, der sprang højt i vejret og råbte: »Ok, Satan tårne mig, sikken fornøvels'«. Nu slog spillemanden på sin violin og forkyndte »damerne har ordet«, det vil sige, at damerne skulle inklinere, så her havde »bænkebidere« deres chance. Hvis fader havde opdaget, der var nogen af gæsterne, der gik uden for og tog sig en slurk brændevin, mere end de havde godt af, blev vi uvægerlig

Da Hugo Matthiessen fotograferede Gudumlund i 1953 var der ikke længere snor i madklokken, men døren lavet i 1700'årene af en lokal snedker i hans egen opfattelse af rokokostilen var bevaret.

sendt hen for at inklinere for dem. Jeg måtte ofte svinge mig med Søren Olsen, der holdt meget af en dram. Hans ene ben beskrev en forunderlig bue til siden. »Han slog hø med det jen bien og rev sammen med det ånt«, men danse kunne han dog, og en dygtig arbejder var han. Det var ikke de mest eftertragtede kavalerer, men der var ingen vej uden om, og jeg tror virkelig, at de sommetider blev lidt flove og holdt mere måde. Det var strengt forbudt at sige nej til nogen, der inklinerede for en. Hvem dansede så af sted over det ujævne murstensgulv: Frøken Myhre med svinerøgteren, der havde lang cigar i munden, tante Tine med Lars Peter Smed, kusken med Anna Ludvigsen (senere skolerlytterske Anna Stennis), kokkepigen med en af min broders skolekammerater fra Ålborg, Rasmus Dahl med sin blege, alvorsfulde kone Tomine, min broder med en af husmandskonerne, min søster med Pi-Knudsens Knud, lærerinden med den ivrige danser »Kræns Kresten« i en svimmelende vestenom. Han er i dag 87 år gammel, men erindrer med glæde, at de havde danset 29 danse sammen, mens min søster og Knud kun havde nået de 24.

Med gravalvorlige ansigter dansede de fleste af sted, men i virkeligheden inderligt tilfredse. Konerne, selv de ældre, bevægede sig med forbavsende lethed og fart. I tyrolervals, hvor man kun holdt hinanden i den ene hånd, mens man dansede fremad, brugte de fødderne som trommestikker med små hurtige skridt. I deres lange nederdele så det ud, som løb de på ruller.

Først klokken seks om morgenen lød »Forgangen nat vor sultne kat«, og dermed slut!

Når vi næste morgen ømbenede og trætte vaklede ned til morgenbordet, begyndte vi at glæde os til næste års høstgilde.

Julen

Mange traditioner og skikke knyttede sig til min barndoms jul og bidrog til at give den en særlig kolorit. Julestemningen holdt sit indtog den aften, moder kom hjem fra indkøb i Ålborg. En pakke fik vi nemlig lov til at se. Den indeholdt en bunke billedark, de såkaldte »Neuruppi-ner« til to øre stykket med hjerter og vers, såsom »mit hjerte er saaret, du har mig bedaaret« eller »en sofa og et spejl, ta'r jeg ej fejl«, »en sommerfugl broget, det er da noget«, andre med historier om »den rige og onde møller og den fattige og gode brændehugger« og atter andre med rækker af soldater. Disse skulle husmandsbørnene have til juleaften, men de voksne karle på gården fik også hver ét. Dog var der nogle finere – ti-øres danske – med »De fire Aarstider« og lignende til avlskarlen og nogle andre. Vi var lykkelige over at få lov at vælge et af de to-øres.

Nu fulgte de almindelige juleforberedelser slag i slag. Brygning og bagning, slagtning af julegrisen og forfærdigelse af gaver og julepynt. Når vi lillejuleaftensdag kom op om morgenen, stod der ude i gården en flok sindige, skæggede mænd, måske en snes stykker, mange med trillebøre. Både »Pi Kål« og »Kræn Smed«, »Lars Peter Abel« og »Skotskeren« langt ude fra kæret var der. De skulle hente deres julegave: To eller fire skæpper rug, efter hvor meget de havde arbejdet på gården, og til konerne og børnene store avis-papirskræmmerhuse med to pund kaffe (hele, ubrændte bønner) og fire pund ris, et billede, en kop pebernødder og nogle kager til hvert barn. Når jeg ser nutidens fikse juleindpakninger, tænker jeg på de klodsede aviskræmmerhuse, der var så svære at få til at holde sammen. De skulle dengang bringe feststemningen ud til de små hjem. Julefrokosten klokken tolv

sværmede vi børn ikke for, men fader ville nu have det sådan. På det største stegefad, der fandtes på gården, blev der sat noget ind af alt, hvad der fandtes i saltkarrene: saltet oksekød og flæsk, skinke, kogt røget »foslår« (fårelår) og rullepølse, der blev skåret i tykke skiver og spist med kniv og gaffel. Derefter drak man kogt juleøl med sukker og fløde i. Vi var hurtigt færdige med det og længtes nu efter at komme ned at pynte folkestuen. På væggen blev der slået et par olietryksbilleder op forestillende Jomfru Marie med barnet og de Hellige Tre Konger i pragtfulde dragter, og uden om blev der sat grangrene. Så blev der lagt lagner som duge på de to lange borde og stillet to gamle, sorte tinstager med lys i på hvert af dem; desuden rødbeder i dybe tallerkener og i stedet for det fælles, mægtig store, daglige trækrus fine fajancekrus med blågrå blomster til det gode, hjemmebryggede juleøl. Imens voksede travlheden og feststemningen over hele gården.

Klokken seks kom der bud op, at nu var folkene kommet ind, og moder gik højtidelig ned i folkestuen efterfulgt af børn og gæster og piger. Ved det første bord sad de gamle røgttere og hyrdedrengen med søskende, og her var andagten altid stor. Ved det andet sad avlskarlen for enden af bordet og de faste folk i nøjagtig rækkefølge nedefter; husmændene nederst. Her kneb det sommetider for en og anden af de unge karle at holde alvoren under den uvante situation, men et blik fra avlskarlen holdt de lattermilde i skak. Salmebøger blev delt rundt. Tinus Madsen, der havde været på gården i 50 år, satte langsomt brillerne på og slog op i salmebogen, og så læste moder juleevangeliet. Derefter sang vi et par salmer, men da ingen af os var videre gode sangere, var det altid lidt spændende, hvordan det forløb. »Et barn er født i Bethlehem« og »Dejlig er den

himmel blå« nåede vi dog altid igennem. Moder ønskede nu alle »glædelig jul«, og på vejen op gennem køkkenet mødte vi pigerne med de mægtige blikfade med suppe. Som til høstgildet var næste ret det kogte oksekød med peberrodssovs med korender i, så risengrød, flæskesteg og til dessert æbleskiver. Mens alt dette blev sat til livs, fejrede vi vor egen jul med juletræ og gaver; men så måtte fader ned og trykke alle folkene i hånden til »tak for mad«, og nu kom en hel sæk pebernødder frem. På en tallerken fik hver en kop pebernødder, to brune kager, to klejner, to »kager til at gemme«, en cigar og et af de omtalte billeder. Det sidste vi hørte, når vi var kommet i seng, var lyden af sang og kortspil nede fra folkestuen, hvor der den aften ikke var noget, der hed, at lampen skulle slukkes klokken ti, som den ellers plejede.

Når pigerne, Gammel Mariane og Madam Dencker, var færdige med opvartning og opvask, kom de op i stuerne, hvor vi igen gik omkring juletræet, og de fik en lille gave hver. Også avlskarlen fik gave: »Lommebog for Landmænd«.

Julemorgen var der stort frokostbord med slagtemad i folkestuen, og i juledagene var maden lidt festligere end sædvanlig. Juledag havde vi vor nærmeste omgangskreds til selskab. En varm ret og slagtemad, solidt uden store finesser, øl og snaps – dog ikke til damerne. Mens herrerne spillede deres kære l'hombre, spillede damerne den aften selskabsspil: »Halvtolv« eller »Varm suppe«. Til dette spil blev der lagt kort midt på bordet, et mindre end deltagernes antal. Én af dem skulle fortælle en historie, hvori forekom ordene »Varm suppe«. I det øjeblik de blev nævnt, måtte hver gribe et kort, og den, der ingen fik, måtte fortælle næste historie. Det spændende var at sige »og så fik vi varm – og efter en kunstpause – ølle-

brød«. I et andet spil skulle vi bruge en remse, der lød »Snip, snap snurre burre, baseburre – Korinte Margrethe«.

I 1901 bredte der sig under selskabet en ængstelig stemning. Julestormen rejste sig. Aldrig havde det suset og braget med så overvældende magt i de høje, gamle træer omkring gården. Det store gulvtæppe i dagligstuen bølgede op og ned af trækken, en skorstenspipe faldt ned lige på det sted, hvor min broder og jeg for et øjeblik siden havde stået og lyttet til stormens rasen. Mere og mere blege blev damerne ved tanken om hjemturen. Aftenkaffen og desserten havde ingen interesse. Herrerne kom ind fra spillebordene og toddyen med betænkelige miner. Nu brasede et af de store træer omkuld, nu et andet. Man begyndte at planlægge, at hele selskabet skulle overnatte, og mindedes et bal hos godsejer Westenholz på Refsnæs for mange år siden, hvor hele selskabet havde måttet blive i otte dage på grund af snestorm, og hvor gården efterhånden næsten var udspist – det var en af gamle tante Tines store oplevelser. Denne gang var stormen heldigvis ikke ledsaget af sne, og flere af gæsterne havde små børn hjemme, så de ville hjem; men over begge indkørslerne til gården lå der væltede træer. Folkene blev mobiliseret og fik gjort så megen plads, at forpagter Winge fra Tiendegården, proprietær Ludvigsen, Stenisgård, og godsejer Westenholz, Refs, kunne slippe igennem med deres vogne. Op til Refs førte der, som på Gudumlund en lang allé, så her måtte forkarlen tage med for eventuelt at hjælpe, hvis der også der var væltet træer. Doktor Jensenius og frue samt apoteker Friedrichsen, Gudumholm, gav sig derimod på vej de to til tre kilometer til fods – og alle nåede velbeholdne hjem. Kun apotekerens to søstre, der var københavnere og ikke egnede sig til slige strabadser, måtte overnatte. Da vi

næste dag gik ned i skoven, lå mange store bøgetræer væltede. I faldet havde de revet jordklumper så store som huse med op.

Nytårsaften gik det løs med alle slags nytårsløjer. Naboerne blev hjemsøgt med rumlepotter, potter på døre og ærter på vinduerne. Urostifterne skulle indfanges og sørgede altid for, at dette til sidst lykkedes, da det betød, at man blev trakteret med vin, kager og lignende. Der gik ry af, at arkitekt Ludvig Olesen – min faders gode ven – nytårsaften havde trukket vor kære nabo på møllen, enkepastorinde Olsens gamle blissede ko ind i hendes entré, hvor den stod med en plakat mellem hornene, hvorpå der stod »Glædelig Nytår«. Fru Olsen, der ellers altid var med på en spøg, var dog misfornøjet med, at der sådan skulle gøres grin med hendes kære gamle ko.

En af nytårsdagene fik vi måske lov af fader til at holde et lille »ungt selskab«. Det kneb lidt først, men lykkedes dog altid, og når dagen kom, morede han sig fortræffeligt. Dagligstuen blev ryddet, og Tinus Madsen leverede musikken. En af mine skolekammerater fra Ålborg kom alene. Hendes mand var desværre forhindret. Men ud på aftenen ankom der pludselig en gådefuld gæst i folkedragt. »Hva' er det for jen«, sagde Tinus Madsen til fader, »skal a smid' ham ud?« Han fik dog lov at blive og holdt nu en meget morsom »Rigsdagstale« på jysk og fortalte historier. En af dem lød omtrent sådan: »For et par dav si'n var Pi'Soren, Kræn Thomsen, Lars Åstrup å mæ ky'ren te Hals for å kyv en kårefuld oel (ål). Det gik godt. Vi fik jen »jelle kaffe«, og vi fik flier endda, så det bløv u på avtenen, fa'ren vi kyr hjem. Godt te pas, va vi jo, men kåren mæ oel håd vi da i unen (vognen), men mørkt var et, så lieg mæ jet kyr vi i grøvten å vælt. A fæk da sammelt mæ sammen å roft: »Kam do nøje te, Pi Søren?«

»Nej«, svår han, »mæ skåder der et nøj, men der æ skej en grumme uløk mæ vå gue ven Lars Åstrup, her stor a å våder i ål hans tærm«. – En trøst var det, da det opklaredes, at det var ålene, han havde »vådet« i. At det var min venindes mand, der optrådte, siger sig selv.

Omkring Helligtrekonger var julens sidste fest »Børnejuletræ« for husmændenes og naboernes børn, ca 40. I folkestuen blev det holdt klokken to om eftermiddagen. Juletræet nåede loftet, men pynten var ikke meget varieret. Et kræmmerhus og et flettet hjerte til hver, nogle silkepapirsroser (alt hjemmelavet), englehår og lys. Men mange havde aldrig set et juletræ, så deres øjne skinnede af glæde. Dog var der enkelte drenge, der anså det hele for tant og pjat. Pi Kåls' Lars erklærede i seks års alderen: »A vil heller sli'e, så det blyver svot (sort) for min øwn, end a vil te jultræ«. Traktementet bestod først af risengrød med saftevand – en lille pige fortalte bagefter sin moder, at hun havde fået vin til grøden – senere på eftermiddagen chokolade med julekage. Efter risengrøden stillede børnene op to og to i række og passerede forbi et bord, hvor de fik overrakt små gaver – for en stor del hjemmelavede – dog var der også indkøbt en del ting i Ålborg, men de måtte ikke koste over ti øre. For det kunne man få dukker på ca ti cm, små spil, blyanter og farvelade, små legetøjsure, lommeknive og så videre. Dukkerne blev klædt på, og senge til dem med sengetøj i julelysæskerne lavet. En lidt trist gave, synes jeg,

Marie Agathe Brønnum (til venstre) fotograferet ca 1910 sammen med feriegæster. I 1912 døde hendes fader, og broderen overtog gårdens forpagtning. Hun havde ingen uddannelse ud over, at hun havde lært at stå for en forpagtergårds husholdning. Men hun havde også lært, at man måtte tage skæbnen i sin egen hånd, og det gjorde hun.

var en æske med et påklistret billede indeholdende nogle af vore gamle julekort. Hver fik to småting. Så kunne den anden måske bøde lidt på den første. Vi dansede nu om juletræet og sang nogle julesalmer »Her komme Jesu dine små« og flere. Træet blev plyndret. Kræmmerhuse og hjerter indeholdt bolcher (brystsukker), rosiner, mandler, svesker og figner. Desuden fik hver en kopfuld pebernødder og et æble. Roserne, glimmeret og lysene blev kastet i grams. Drengene sloges om lysestumperne. Når træet var båret ud, kom Tinus med violinen og blev anbragt på det nu tømte gavebord, og så gik dansen, indtil folkene ved sekstiden skulle tage stuen i brug igen.

Helligtrekongersaften måtte folkene invitere fremmede til dans i folkestuen. Vi måtte til vor sorg ikke komme med derned. Menuen den aften stod på sødsuppe og stuvet hvidkål med kanel strøet på og flæsk.

Somme tider kom et par af egnens omløbere »Top Jomfruen« og »Anders Spanner« ved helligtrekongerstid med en meget stor stjerne med lys i og billeder på. Mens de drejede den rundt, sang de: »Vi ønsker Eder alle et glædeligt nytår med alt, hvad som Eder kan gefalle«. Mere husker jeg ikke. Men endnu regner jeg med, at julen først slutter helligtrekongersdag.

(NEU 24400, skrevet 1966–67).

Da Maria Agathe Brønnum var 23 år, døde hendes fader, og broderen overtog forpagtningen, som han dog kun beholdt nogle få år. Den unge pige, som indtil da havde været hjemme, rejste til København sammen med frøken Myhre, der havde været som en moder for børnene på Gudumlund, siden deres moder døde. Frøken Brønnum fik arbejde på Socialt sekretariat og bibliotek. Det var imidler-

tid ikke et liv for en forpagterdatter fra Vildmosen. Hun købte en gård på Amager for sin arv og ansatte en bestyrer. Nogen tid efter giftede de sig og fik fire børn. Så blev hun enke, solgte gården og købte en villa i Roskilde, hvor frøken Myhre var flyttet ind på det Adelige Jomfrukloster, og senere fik flere af hendes søskende lejlighed til at slå sig ned i samme by.

1. I dialekten hed en husgavl en husende, men forpagterfamiliens rigssprogtalende gæster fik helt andre associationer ved ordet. Sådan kan det lokale få et komisk, undertiden latterligt præg.

2. Konkurrencer i at slå skrald med pishen var almindelige mellem bønderdrengene, som tjente som vogterdrengene, men for dem havde kunsten praktisk betydning, især når kreaturer vogtedes efter høst.

3. I 2. bind s. 211 kaldes legen spille pind, i 3. bind s. 129 at spille vip. Af beskrivelserne fremgår det, at de samme hovedregler kunne varieres og udbygges. Små børn brugte et simpelt sæt regler.

4. Det lidt provokerende forsøg på at skaffe beretninger om herregårdens miljøer er omtalt i 1. bind side 41. Marie Agathe Hansen var en af de berettere, som kom til ved den lejlighed.

5. Gaffler var et nyt spiseredskab til daglig brug, og endnu fandtes der folk, som forstod at klare sig med en spids kniv i stedet.

6. En karl der fra København fæstes til naboherregården, se bind 2 side 43.

7. At man kravlede ind i den varme ovn for at feje den, før brødene kom ind, er en fejlhuskning. Man kravlede ind i ovnen før bagningen for at stable tørvene op, som ovnen skulle varmes med. Efter brødbagningen kunne man tørre hør i ovnen, og da blev lillepigens nogle steder sendt ind i ovnen for at feje eventuelle gløder ud, som kunne antænde hørren. Dette sidste har beretteren næppe oplevet, men hun kan have hørt derom. Før bagningen blev asken skrabet ud af den glohede ovn, og der blev fejlet med en langskaflet kost.

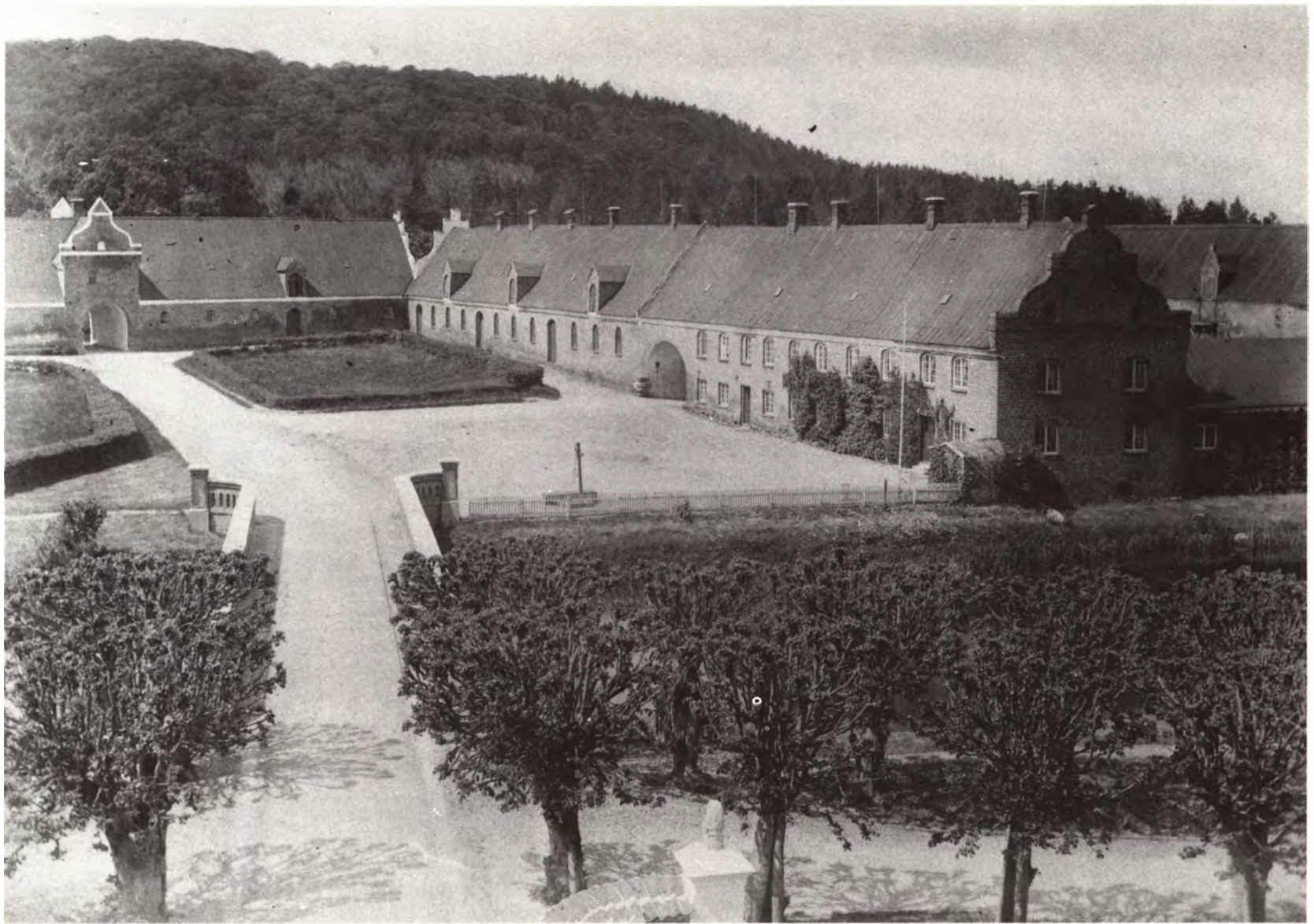
8. På stedets dialekt kaldtes en indbyder en bedemand. Dette gælder også Vendsyssel og Sjælland, medens han længere syd på og på Fyn hed en bydemand, byster eller bydesvend.

Forpagterens husholdningselev

Grethe Bendix er født 1899 som den yngste af fem søskende i gården Bredsig i Midtvevdsyssel. Det var moderens fødegård, medens faderen var fra Haven, en anden af Vendsyssels store bøndergårde. Da Grethe Bendix nærmede sig konfirmationsalderen, begyndte forældrenes helbred at vakle. En søn overtog Bredsig, og forældrene byggede en villa ved Bangsbo strand. Grethe Bendix ville gerne være husjomfru på en herregård, men hun var for ung, sagde fruén på Bangsbo, så hun tog pladser, hos en redaktionssekretær i Hjørring, i Tversted præstegård, i proprietærgården Haughus i Syddjylland, og atter i en præstegård. Her traf hun en ferierende dyrlægestuderende Holger Bendix, og april 1919 blev de forlovet. Vor beretning begynder 1. november 1919 og varer til 1. maj 1920. Grethe Bendix var husholdningselev, men ikke med ophold inde:

Jeg ville gerne lære finere madlavning, så nu tog jeg igen plads som elev på en forpagtergård, Kørup på Nordfyn. Der var en stor husholdning. Oven på spiste herskabet, der bestod af forpagteren, fruén og hendes moder, en søn, og forvalteren spiste også der. Så var der en elevstue, hvor ladefogeden spiste sammen med eleverne og en folkestue med ti karle. I køkkenet spiste to stuepiger, tre mejeripiger, en kokkepige, husjomfru og jeg. Kokkepigen lavede maden til folkene. Vi spiste middag klokken 12, medens herskabet spiste frokost klokken 12 og tre retter til middag klokken 6. Jomfruen var meget dygtig, og hun var ikke bange for at lade mig prøve alting, da hun først havde set, at jeg kunne håndtere sleve og knive. Jeg fik lov til at røre mayonnaise og lave salater til frokosten og bage enten wienerbrød eller

Udsigt fra hovedbygningen til avlsgården på Gammel Estrup på Djursland. Forpagteren boede i den toetages fløj i en lejlighed på 12 værelser. I underetagen var der blandt andet køkken og folkestue. Fotografiet er fra 1926, da tagene endnu var med tjærepap.

butterdej hver dag til frokost og ligeledes lave de finere retter til middagen. Jeg hjalp jo også kokkepigen, når hun havde travlt for eksempel med at bage pandekager, stege frikadeller og lignende.

Der blev slagtet en spædkalv hver uge, og der blev slagtet fem grise den vinter. Så skulle jeg op klokken 4 den morgen og ud i slagtehuset og lære at rense tarme, lære at partere grisen og se, hvor de forskellige ting sad på grisen. Det var fodermesteren, der slagtede. Hans kønne unge kone hjalp

med at servere, når der var selskab. Der var tit jagt, så blev der skudt dyr, harer, ænder og andre fugle, som jeg lærte at flå og gøre i stand, men vildtet blev kun brugt til herskabet og til de mange selskaber. Jomfruen lavede flotte anretninger, og den unge kone og stuepigerne var yndige, når de serverede med sorte fløjlskalotter med knipling omkring og lange røde brede silkebånd flagrende ned ad ryggen. Engang blev jomfruen syg lige til et stort selskab, og så skulle jeg selv lave maden.

Jeg sagde, at det turde jeg ikke, men hun sagde, at jeg skulle, og så måtte jeg til det. Fruen vred sine hænder i fortvivelse, men det gik da. Først en stor hel laks med en citron i gabet. Derefter dobbelt dyremyg, der var pyntet. Forpagteren skar selv for. Desserten husker jeg ikke.

Der var jo meget at lære, og dagene gik hurtigt, men vi havde ingen fritid, kun hvis vi spurgte om det, når vi skulle til noget. Ladefogeden, jomfruen, overstuepigen og jeg tog somme tider ud sammen

og så lidt dilettant. Ved juletid fik vi lov til at tage til Odense og se »Nøddebo Præstegaard«. Forvalteren var også med, og vi kørte med hestevogn til Kappendrup og tog derfra med jernbanen til Odense. Men jeg fik juleferie og skulle træffe min forlovede i Odense. Han kom med tog fra København, og så holdt vi jul hos mine svigerforældre.

Selve Kørup hovedbygning var ikke så imponerende stor. Den lå et lille stykke fra avlsgården. Der boede en pastor Bal-

Forpagterens køkken på Gammel Estrup 1918, da der var blevet indlagt elektricitet og vand. Det var et stort rum, hvoraf man kun ser et lille hjørne. Kokkepigen er ved at stege et eller andet på komfuret. Stuepigen er åbenbart sat til at tørre af, og hjælpepigen står ved opvasken, alt formentlig på fotografens anvisning. Vandspanden står stadig på huggeblokken. Inge Rudbeck, der var barn i forpagtergården til 1905, fortæller, at til venstre for komfuret var der en indmuret gruekedel, hvor der kogtes suppe, vælling og grød til folkestuen.

slev, der var blind, og hans søn var elev ovre hos os, men han boede hjemme. Kørup hørte under grevskabet Einsiedelsborg og ejedes af en grev von Pedersdorff, der vist boede i København. Men forpagteren fra Einsiedelsborg kom meget sammen med vores forpagter.

Kørup avlsgård var meget stor. Der havde været drevet mejeri før i tiden, og der stod også lidt maskineri endnu. Oste-kælderen brugte vi til mælk, smør og ost, men nu leverede vi mælken til et mejeri. Stuehuset var en meget lang bygning, nærmest to etager, idet køkkenet med tilstødende rum lå tre trin ned, og der gik en trappe op til indgangen oven på. Så var der to indgange til den nederste, een om trent ved hver ende af bygningen. Forvalteren, overstuepigen og jeg havde værelser i gavlen. Derfra var der en lang gang med fadebur og spisekammer til den ene side og vinkælder, ølkælder, jomfruens og anden stuepigens værelser til den anden side. Så kom det mægtige skrummel af køkkenet med stort komfur med to fyrhuller. Der var et spisebord med stole i den ene ende og så et langt bord. Efter køkkenet kom bryggers og igen en lang gang med elevspisestue og kokkepigen værelse til den ene side, og en stor stryge- og rullestue til den anden. Så var der igen en indgang og derefter folkestuen og nedgang til mejeriet.

Fra køkkenet gik der en trappe op til forpagterens, men der var jeg kun een gang i herreværelset med en besked, og så i fruens soveværelse, når hun ringede, og stuepigen ikke var til stede. Vi levede næsten sammen som tre slags mennesker, der ikke kom hinanden ved. De ti karle og tre mejeripiger boede ude i en længe for sig. Pigerne gjorde rent i folkestuen og hos forvalteren og fyrede i kakkellovnen der og hjalp til med alt det grove. Mejeripigerne spiste ved vores bord i køkkenet,

men holdt sig ellers for sig selv, og jeg har for eksempel aldrig talt et ord med en af karlene. Jeg kendte dem ikke. Så var der ladefogeden, eleverne, stuepigerne, kokkepigen, jomfruen og jeg. Vi havde jo mest til fælles. Og så var der herskabet ovenpå, der bestod af forpagteren og fru- en, fruens moder, en søn og forvalteren. Fruen var eneste datter (barn) af en godsforvalter på Sjælland. Hun var utrolig forkælet, efter hvad stuepigerne fortalte, og nu havde hun sin mor hos sig. De to kvinder satte vist tit grå hår i hovedet på forpagteren. Når fru- en ikke kunne få sin vilje, gik hun i seng i flere dage, og så ringede hun på pigerne ustandselig. Når så forpagteren ikke gad have hende liggende længere, gik han ind og brummede, at nu kunne det jo så blive, sådan som hun ville, for eksempel at et maleri, som han ville have i herreværelset, ville hun have i kabinettet.

Jeg har heller aldrig talt et ord med forpagteren. Han kom jo jævnlig gennem køkkenet, når han skulle tilse vinkælderen. Så brummede han lidt gemytligt til den, der stod nærmest, men han talte aldrig med os. Forpagteren fik alligevel gennemført, at den unge søn blev sendt til en herregård på Sjælland som elev, trods damernes jammer og tårer. Og sønnen var godt tilfreds, havde han udtalt. Jeg tror forpagteren var vellidt af folkene, og han var gode venner med forvalteren. Vi hørte aldrig om nogen uro. Ellers havde vi nok hørt det af eleverne, som også fortalte, at forpagteren havde et slagord, han altid brugte, hvis der var een, han ikke syntes arbejdede effektivt nok: »De bliver aldrig til noget med den energi, De udfolder. Se på mig. Jeg ejede kun et par træskostøvler, da jeg begyndte på landbruget«.

Fru Syberg kom gerne ned hver formiddag, hvis hun ikke lå i sengen, for så skulle jomfruen op til hende, men ellers

kom hun ned og gik forrådsrum og kælder efter og gav besked om, hvad der skulle laves til folk, herskab og selskab, og de kom altid godt overens om det. Det var ligesom, fru- en var bange for at sige jomfruen imod. Vi fik altid god mad, men det var ikke mindst jomfruens skyld. Et eksempel: Vi havde sådan en overflod af duer, så da forpagteren en dag havde skudt en 30 stykker og kom og smed dem i køkkenet, kom fru- en og sagde, at jomfruen skulle koge dem til suppe og give folkene det og så de kogte duer til kartofler. Hertil svarede jomfruen: Jeg giver dem sødsuppe til forret og så de stegte duer til kartoflerne, og så blev der ikke talt mere om det, og sådan var der mange tilfælde.

Jeg kom jo til at kende fodermesteren, fordi jeg skulle være med ved alle slagtinger for at lære, hvad de forskellige dele hed, hvor de sad, og lære at rense tarme og grisehoved, sy rullepølse og så videre. Men jeg var aldrig i kostalden. Jeg ved ikke, hvor mange køer der var.

Derimod i hestestalden var jeg tit. Staldkarlen Martin var gift og boede i et lille hus ved gården. Hans kone var polak, men talte korrekt dansk. Hun var så smuk, og hun hjalp altid med at servere, når vi havde selskab. Ladefogeden, førstestuepigen og jeg besøgte dem tit i det lille hjem, og Martin vidste ikke noget bedre end at få os med over i hestestalden og se »hans« heste. Det var jo før bilernes tid, så der var fine køreheste, også et par rideheste, men selv arbejdshestene var så blanke og velplejede, så det var en lyst. Det var ikke mærkeligt, at han var stolt over de dyr. Den unge polske kone hed Veronika. Jeg ved ikke, om hun var katolik, men hun havde et lille krucifiks stående i soveværelset. Hun kunne synge og danse på russisk. De havde en grammofoon med en stor tragt og en masse plader, og dem ville vi gerne høre. Men hun sang og

dansede kun, når hendes mand ikke var tilstede. Så snart hun hørte, at han kom, holdt hun op. Jeg tror, at han syntes, hun skulle være dansk og glemme det russiske. Det var nok lidt synd for hende. Men ellers samledes deres interesse sig om deres lille søn. Han var vel nok en fire år. En klog og begavet lille knægt. Han kendte navnene på de fleste af hestene og kunne fortælle om hestenes nykker og særheder. Det havde hans far fortalt ham, og forældrene var stolte af, at forpagteren også talte med drengen og tog ham med foran på ridehesten i marken engang imellem. Jeg tror de levede meget harmonisk, og det lille hjem var altid rent og net.

Vi havde næsten ikke fri, kun om aftenen, og vi havde ikke varme på værelserne. Det havde man jo ikke den gang, men der var ikke særlig koldt, fordi det var kælder, men ellers sad jeg i det varme køkken og førte dagbog. Jeg skrev om »Retter og Anretninger« hver dag. Den bog er desværre brændt sammen med alt andet¹. Vi kunne jo også finde på at gå tidligt i seng. Kokkepigen og jeg skulle op klokken 4 1/2 for at smøre alle de madpakker. Jomfruen og stuepigerne kom noget senere. Men vi døjede ikke med at falde i søvn. Anden stuepigen var søster til en af mejeripigerne, så hun gik over til dem om aftenen. De var fra Himmerland. Første stuepigen og ladefogeden var fra Glamsbjerg og kendte lidt til hinanden.

Jomfruen hed frøken Jensen. Hun var bagermesterdatter fra Præstø og havde lært bagekunsten derhjemme og havde fået en god uddannelse. Jeg tænkte tit på, hvor jeg dog havde været heldig med at komme i lære hos sådan en sød og meget dygtig ung dame, men hun udtalte da også, at hun var glad for, at hun denne gang fik en elev, der havde haft en slev i hånden før og var så interesseret. Da vi nærmede os foråret spurgte jeg frøken

Jensen, om hun troede, jeg kunne tage en husjomfrustilling. Naturligvis, svarede hun. Så lånte jeg en avis nede hos forvalter Buhl og så, at de søgte en husjomfru på Holsteinborg. Den søgte jeg og fik den. (NEU, skrevet 1980 og 1981).

Vi beder undskylde, at der i beretningen er medtaget lidt indiskrete oplysninger, men den slags interesserede pigerne. Det vidste herskabet godt, men det var nu ikke helt god tone at videregive sådan snak. At denne skulle trykkes i en bog, har man ganske givet ikke drømt om.

De følgende to år var Grethe Bendix husjomfru hos forpagteren på Holsteinborg, indtil hun blev gift. Senere fik hun rig lejlighed til at udnytte sine erfaringer som forpagter og ejer af hoteller, og som enke har hun arbejdet som økonoma blandt andet i Grønland.

1. Grethe Bendix mistede sine ting ved en hotelbrand.

Stuepige med ophold i familien

Vinteren 1915–16 og 1916–17 tjente Anna Hansen på Juulskov ved Nyborg. Hun er født 1899 i en gård i Fjellerup på Østfyn, men 1914 var gården brændt, og faderen solgte gården:

Vinteren 1916 var jeg på Juulskov igen. Jeg skulle ellers have været hjemme, men forpagter Nielsen havde uheld med deres nye stuepige. Hun hoppede en morgen klokken seks i dammen udenfor og ville drukne sig. Til alt held kom eleverne ridende på deres heste på vej til arbejdet i marken og fik hende reddet. Hun kom til sit hjem i Nyborg, og de sendte bud, om jeg ville komme i stedet, så jeg var på Juulskov vinteren 1916 også. Fruen spurgte hen i tiden, om jeg ville blive om sommeren, men jeg var jo fæstet til Rørbæk og ville også helst være der. På Juulskov havde vi ophold i familien, og første vinter fik kokkepigen og jeg kun hver 50 kr i løn for hårdt slid fra morgen til aften. Næste vinter fik vi 100 kr.

Der var meget at gøre. Klokken halvfem kaldte staldkarlen »op igen«, og vi havde en travl dag foran os, men der var fire børn. De to ældste piger var på vores alder, og vi havde megen glæde sammen, så når arbejdet var endt, var det hver aften som en fest med musik og sang, håndarbejde, højtlesning og så videre. Vi måtte dog ikke tale med eleverne uden fruens nærværelse, men hun glædede sig altid meget med os unge. Vi havde en forening, som vi kaldte »den blå kande«. Engang imellem blev de unge mennesker inviteret ind i »den blå kande« til en tår kaffe, og vi legede og dansede i køkkenet og mærkede ikke spor til træthed, men øvede os flittigt i tangoens første dage med »Under den hvide bro, fuldmånen stille smiler« og mange andre. Vi havde meget sjældent en

Forpagtergården til Juelsberg nord for Nyborg. I forpagterens store huse kunne arkitekterne rigtig udfolde sig.

aften fri, og først efter klokken otte kunne vi gå. Vi fik kun lov at rejse hjem et par enkelte gange om vinteren, og nogle gange blev det afslået, når vi bad om at gå til bal. Der var meget at bestille, og vi skulle passe arbejdet.

Til køkken- og opvaskerpige havde vi på Juulskov en polakpige. I den tid kom der mange polakpiger til landet om sommeren, og enkelte fæstede sig og blev vinteren over. Hun skulle sætte maden ind i elevstuen, gøre forvalterens og elevernes værelser i stand, pudse børnenes fodtøj og hun havde i det hele taget det dårligste arbejde på alle måder. Hun sad ene på sit værelse om aftenen, og vi kunne nok un-

dertiden have lidt ondt af hende, idet hun jo var så langt fra hjem og familie. På værelset havde hun sit krucifiks med vievand, og vi hørte mange gange, når vi gik til ro om aftenen, at hun bad højt. Kokkepigen og jeg havde samme værelse og måtte kun have varme lørdag aften. Vi nød det rigtigt, fik stoppet, lappet og ordnet forskelligt.

Søndagen blev der gjort ekstra af. Vi fik ren dug på bordet, rene servietter sat i ringene og så videre. Dengang var der meget arbejde med at tage aske ud af kakkelovne og pudse petroleumslamper. Hver dag skulle der hældes olie på alle lamperne. (NEU 22804, skrevet 1965).

Kokkepige 1912 til 1914

Magda Solhøj har gennem mange år været kogekone ved de store selskaber i det nordøstlige hjørne af Himmerland. På Askov højskole traf hun sin senere ægtefælle, der var tjener. De slog sig ned på hendes fødeegn. Hun er født 1895 i et husmandssted i Gudum sogn ved den store kanal. Da hendes mand blev syg, måtte Magda Solhøj til at tjene til familiens ophold, og da fik hun gavn af tiden på herregården. For at være en god kogekone skal man ikke alene have et indgående kendskab til madlavning, men også være myndig og rådsnar, parat til at tage sagen i egen hånd:

Ja, det er jo meget forskelligt fra by til land og fra egn til egn. Når byboerne festede var det aldrig så højtravende som på landet, særlig på de store herregårde, hvor der var en ca 20 arbejdere og husmænd og et stort hold piger.

Jeg var kokkepige på en stor gård, hvor der var 18 karle i folkestuen. Så skulle man nu opføre sig pænt. Om den kokkepige, som var der, før jeg kom, fortælles, at når hun gik ud efter at have leveret maden, fik hun den i nakken, så jeg havde en vis respekt, men jeg lavede maden efter min egen smag og ikke efter jomfruens eller fruens. For eksempel stjal jeg flormel fra fadeburet til sovsen. Det skulle ellers være bygmel, en grusomt grim sovs, der næsten var uspiselig klistret. I folkestuen skulle folkene have det, som vi kaldte patteflæsk, fedt og sejt, men det var jeg ikke vant til, så jeg skar store skiver, krydrede dem lidt og ind i den store ovn i komfuret, og så blev det dejligt sprødt. Alt det fede stegte jo af. Det var jo svin på 400 pund, så der var fedtstof i lange baner. Folkene var høflige og venlige mod mig, og de ville hjælpe mig med mange ting. Jeg

Forpagterens tjenestepige henter vand ved den kælderbrønd på Nakkebølle, der formentlig engang har været et led i den gamle borgs forsvarssystem. Tom Petersen har tegnet hende, 1897.

En bølgeplanke med skålformede fordybninger kaldtes et smørstik. I et hul kunne der være en karls ration af smør til måltidet. Dette stykke inventar brugtes på i hvert fald en lang række herregårde og også i proprietærgårde. Den viste findes i Nationalmuseet og opgives at være fra Langeland. Hullerne er 4,5 cm i diameter og 1,5 cm dybe.

fik også lov at vaske deres spisebestik hver dag. Det skulle ellers kun vaskes om lørdagen, og så skulle skuffen også gøres ren, men så indtraf det uheldige, at jomfruen, som var forlovet med kusken, trivedes lidt for godt, og fru sagde hende op og søgte så en ny jomfru, men det var ikke slet så nemt, for gården lå jo lidt langt ude på landet, så enhver tager ikke en sådan plads. Fruen måtte selv lave maden til herskabet, som bestod af mand og hustru, fire store børn, en lærerinde og forvalter. Og der var mange selskaber og jagt, da der var et stort skovområde. Men så begyndte hun at fri til mig om at tage pladsen. Hun ville gerne give mig 200 kr for hele året, og så tog jeg pladsen. Det gik godt, og jeg hjalp den ny kokkepige til rette med folkene. Vi stod jo ved et komfur.

Jeg holdt ud i et år, og så havde jeg søgt om ophold på Askov Højskole til maj 1914.

(NEU 32925, skrevet 1976).

Kokkepige omkring 1880

Sofie Kristensen skrev følgende i 1941. Hvor på Langeland hun har oplevet det, ved vi ikke, men det er på en herregård i årene omkring 1880:

Til davre fik de stegt flæsk i en pande med tre ben under, og undertiden var flæskerbitterne ikke større end hesteskosøm, når de var stegt, og så kom der en hvidskuret bønne med to blanke bånd om ind med øllebrød. Så fik de mellemmad klokken 9, der bestod af een rundtenom med smør og hakket salt kød på. Og fik de så kål til middag, blev den kogt i en stor gryde, og kartoflerne i en indmuret gryde. Så østes kartoflerne op med en krog skål i en bønne,¹ hver pillede sine og skubbede skrællerne ned på gulvet efterhånden. Og kødet kom ind på en lang brikke eller bræt, og hver tog sin lod. Hvis de ingen tallerken ejede selv, lagde de det ved siden af kartoflerne

på bordet, og hvad de ikke spiste, blev strøget ned i skuffen til kvældsmaden. Så fik de igen mellemmad klokken 4 med smør og ost på. Brødet blev skåret i en skive og osten ligeså. Det passede godt sammen. De fik altid grød til aften med mælk eller øl til. Der var ikke altid nok mælk på herregården i de dage. Så viskede hver sin ske på låret og satte den op i en sule.² Fik de pandekager, blev de bagt så store og tykke, at der godt kunne trilles med dem, uden at de bøjedes. Hver fik kun sin, som de lagde på bordet, uden sirup og så mælkegrød til. Det var ikke hver mands sag dengang at få anskaffet sig en lertallerken.

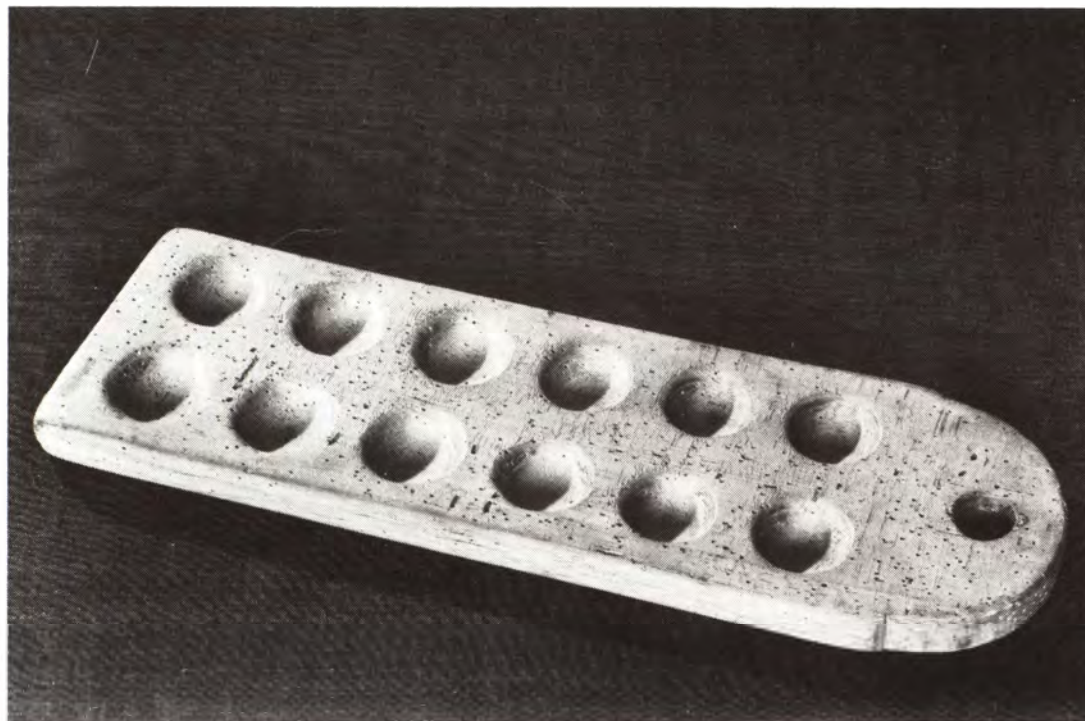
Fik de så sødsuppe eller vandvælling, som det kaldtes dengang, blev den lavet til med sirup og eddike, en herreret. Så fik de et bræt ind med huller, og der var sat smør i til halvanden stykke brød til vællingen, og hver mand havde sit smørhul, men de fik af brød, hvad de ville have. (NEU 1476, skrevet 1941).

1. Krogskål, træskål med ombøjet håndtag. Bønne med to blanke bånd, træskål lavet af stave. Den blev senere erstattet i folkestuen af blikfade og eventuelt af emaljerede fade, der var hurtigere at gøre rene.
2. Med sule menes hak i træbræt, hvor skeen kunne sættes fast.

Om smørsticket fra Langeland

Carlin Klæsøe, født 1877, har fundet et redskab, som kan stå som symbol på herregårdens bestræbelse for at være konkurrencedygtig. Alle arbejdere skulle have lige lidt:

På de større gårde, som jeg ikke kender meget til, da vi ikke havde herregårde i Lindelse sogn, spiste tjenestefolkene i den

så kaldte borgstue (folkestuen), og naturligvis spiste de også der af samme fad, og jeg har af andre hørt fortælle, at når man der fik skåret smørrebrød, blev det bragt ind på bordet på en lang fjæl, d.v.s. kun fedtebrødet var smurt. Hvis man ville have smør på brødet, måtte man hente smørret frem af skuffen, hvor hver mand havde sit stik smør, det vil sige sin for dagen afmålte smørklat, der sammen med de andres stik var målt i små skålformede huller i en stump bøgeplanke, som man kaldte et smørstik.

Et sådant smørstik fandt jeg engang hos en gammel kone i Kædeby. Hun sagde, at det var fra Vestergård, og hun brugte bagsiden som hakkebræt. Det findes nu på Langelands Museum.
(NEU 10182, skrevet 1953).

Om smørstikket fra Østjylland

Marie Therkelsen er gårdmandsdatter fra Hvirring sogn. Hun har lært husholdning på Højgård ved Vejle:

Jeg takker mange gange for den tilsendte bog »Budstikken«¹ og har med megen interesse læst om smørstik i gamle dage. Den skik kender jeg også, da de brugte det på Højgård i Vejleegnen omkring år 1900. Karlene fik om morgenen udleveret deres smørtold, som de gemte i bordskuffen og kunne så bytte sig til andre goder så som flæsk, kød eller sirup til pandekager. Efter at man hørte op med selv at kærne smør, forsvandt også skikken.
(NEU 12136, skrevet 1955).

1. Budstikken var et årsskrift for Dansk Folkemuseum eller Nationalmuseets 3. afdeling. I bindet for 1954–55 har Axel Steensberg skrevet om en kryderiskål og smørstik.

Forpagterens ferie pige

Johanne Kjær Poulsen er født 1905 i Lundegård i Årslev sogn på Fyn. Her var hendes moder også født, og hun var ud af en gammel lokal bondeslægt. På Sorø husholdningsskole traf hun en ung thybo, der gik herregårdsvejen. Han havde været på Dalum landbrugsskole og var i syv år forvalter på Lille Købelev på Falster. Så giftede han sig med den fynske ungdomsveninde og overtog Lundegård, som hurtigt blev en moderne mønstergård. Samtidig forpagtede han præstegårdens jord og var formand for missionshus og var medlem af sogneråd og amtsråd.

Beretterens morbroder var også gået herregårdsvejen, og efter forvaltertiden blev han forpagter af Sparretorn. Denne gård hørte under Wedellsborg og lå på halvøen Fønsskov. I dette tilfælde er der tale om en gård, der engang har været en herregård, men den var allerede i 1500 årene lagt sammen med det senere Wedellsborg. Der hørte omkring 600 tønder land under gården, hvoraf godt 100 var skov. Bygningerne var opført efter brand i 1888. Nu er gården nedrevet:

Trist er det kun at tænke på, at der intet som helst spor er tilbage af det, der engang var en pompøs bygning og ramme om et dygtigt og virksomt hjem.

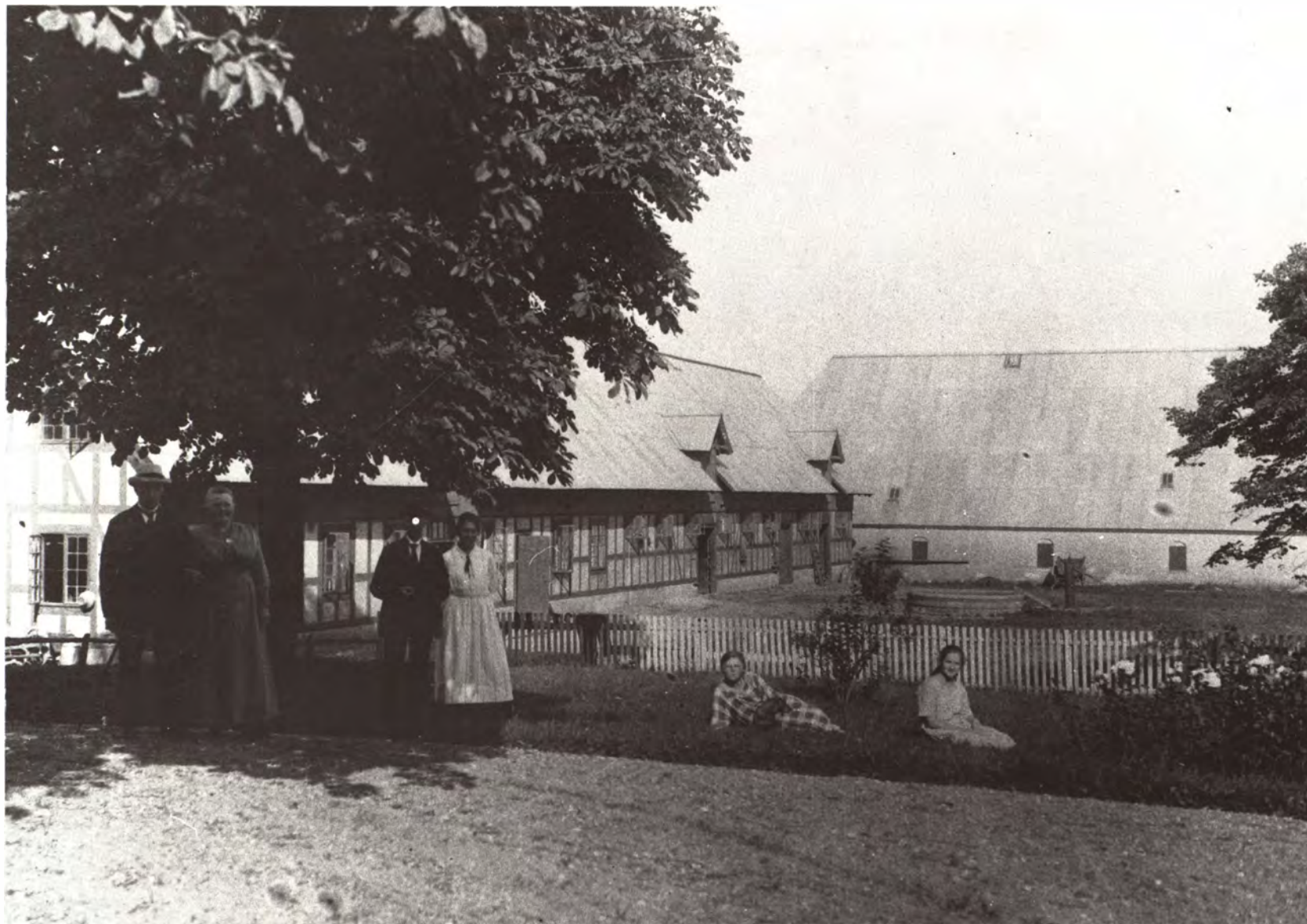
Min morbroder Rasmus Nielsen var forpagter på »Sparretorn« i 20–25 år – måske mere. Min mor var hans ældste og eneste søster. Han havde været forvalter på Wedellsborg en del år, før han fik denne forpagtning. Tante Karoline var fra Kongerslev i Nordjylland. Hun stammede fra den kendte Rytter familie, var kusine til minister Svenning Rytter og kom som et led i sin uddannelse også til Dalum landbrugsskole på mejeriskole for at blive mejerske, en nødvendig del af en ung

landbopiges uddannelse dengang. Her på Dalum traf hun Rasmus, der efter endt elevtid fortsatte som forkarl på skolens avlsgård i nogle år. Så vidt jeg ved, begyndte de på Wedellsborg, da de var blevet gift og overtog nogle år senere forpagtningen af »Sparretorn«. Efter nogle års ægteskab fik de bekræftet, at de ingen børn ville kunne få, og de adopterede en lille pige fra et børnehjem i København (tror jeg nok). Hun kom til at hedde Agnete.

Hvor tidligt jeg husker noget fra »Sparretorn«, ved jeg ikke, da det nok blander sig med, hvad jeg har fået fortalt; men jeg har uden tvivl været med Far og Mor derned mange gange, når de een eller to gange om året tog på det, vi i dag ville kalde week-end besøg, og disse står helt klart for mig. Vi rejste med tog fra Årslev, skiftede i Odense, hvor der dengang var to banegårde, Sydfynsk Banegård og Statsbanegården, over i Nyborg–Middelfart toget. Ved Ejby station holdt vognen fra »Sparretorn«. Det var en charabanc. Kuskens var gennem mange år den samme. Han hjalp os op og fik os pakket ind i de medbragte tæpper, derefter blev den morsomme lille låge over trinnet smækket i, og vi var rustet til den timelange køretur. Kusken kravlede op på forsædet, og det smukke spand jyske heste satte sig i gang. Undertiden var der ærinder at ordne i Ejby, men så gik det ud gennem det smukke fynske landskab. Een ting fra denne tur husker jeg. Da vi kører gennem Føns, kommer vi forbi et lille hus, hvor toderen boede. Han havde en søn, der altid kørte med Agnete i jumben til skolen i Nørre Åby. Men det var det med »en tolder«, jeg spekulerede på. Jeg kendte jo kun toldere fra bibelhistorien, og hvordan mon denne var for een?

Ude af Føns by gik det videre ud ad halvøen Fønsskov, i mine øjne en uendelig

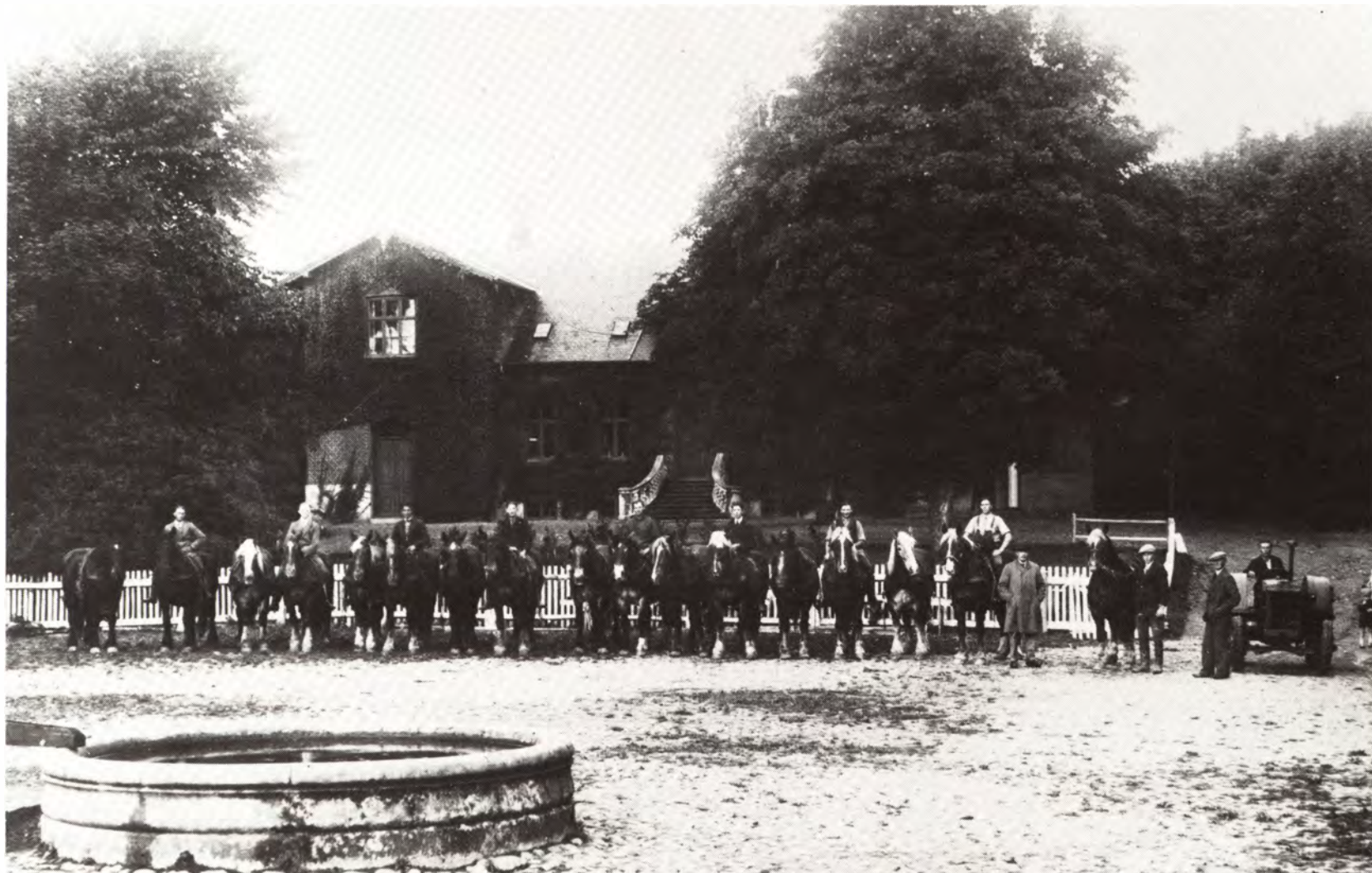

Avlsbygningerne til Sparretorn var ældre, men moderniserede. Til venstre står forpagteren og hans frue. Beretteren Johanne Kjær Poulsen sidder i græsset til højre.

lang vej, næsten uden ende, men endelig skimtedes alle de mange huse, lader, stalde, arbejdsboliger, skovfogedhus og alt det, der var »Sparretorn«. Først da vi var forbi disse huse, drejede vi til venstre op ad alleen og kunne nu se hovedbygningen til højre omgivet af have og gamle træer. Der var to høje og brede sidefløje og en pompøs midterfløj, altsammen i tre etager. En bred trappe midt for fører ind i hallen. Endnu føler jeg min egen lidenhed i forhold til denne trappe, der var som

skabt til at være brugt ved gruppering af et kongeligt jagtselskab. Her blev vi modtaget af Tante, Onkel, Agnete og den lille brune gravhund, hvis navn »Druk Fedelius Adeltand« fortalte om en fin afstamning, hvad også var tilfældet. Den var absolut ikke indladende over for fremmede, men smed man et kødben eller andet ind under et gulvtæppe, kravlede den ufortrødent rundt derinde til den fandt tingen – ikke gravhund for ingenting!

216

Fra hallen forbi en trappe ovenpå og en ned i kælderen. Til højre lå soveværelset og børne-linnedværelse og til venstre kontor eller herreværelset, som man sagde dengang. Alt dette var mod avlsgården. I kontoret husker jeg især de store lædermøbler og de mange heste- og hingstebilleder. Onkel var meget aktiv i Forening til Fremme af den jyske Hesterace i Danmark – eller noget lignende. Mod havesiden var en meget stor havestue med udgang til en veranda og udsigt ned over haven ud til stranden. I denne stue var møblerne af mahogni med blåt betræk og slebet krystal i bogskabets låger, og der var mange fine

ting og store malerier, hvoraf jeg dog kun husker eet. Mesterens navn ved jeg ikke, men det var fra Holland – et landskabsmotiv. På den brede ramme var et sølvskilt med indskrift, så det har nok været en gave. Derefter kom den store spisestue, og mellem denne og soveværelset førte en lang mørk gang ned til køkkenregionerne, der bestod af et kæmpestort køkken med lange hvidskurede borde, et stort skinnende blankt komfur og omgivet af forskellige rum, overalt med hvidskurede gulve med sand på. Når man tænker på renholdelsen af alt dette, svimler det for en, men de var jo mange om det den-

Folkeholdet på Sparretorn omkring 1920, da en traktor var blevet anskaffet. Billedet er lige som det foregående og efterfølgende udlånt af Johanne Kjær Poulsen.

Sparretorns stuehus blev bygget efter en brand i 1888. Den fordums herregård fik et moderne og flot hus med en trappe, som er med på næsten alle billeder af gården lige fra postkort til familie billeder.

gang. Selvfølgelig ved jeg, at alt dette set med et barns øjne nok syntes større, end det egentlig var, men af gode grunde kan det ikke lade sig gøre nu at foretage en sammenligning. På alle tre etager gentog den lange mørke gang sig. I kælderen førte mange døre ind til forskellige rum, nogle til viktualier, andre steder tom emballage. Det husker jeg ikke, for der legede vi aldrig. Noget andet var det ovenpå, hvor vi legede meget. Der var også døre og rum i massevis, men vi havde et stykke loftsplads, hvor Agnetes righoldige legetøjssager (i mine øjne da) var anbragt, og der tilbragte vi mange timer, blandt andet

med hendes store dukkehus. Hen over havevestuen var der heroppe et stort rum, »grevens værelse« hed det og havde udgang til en altan oven over verandaen, men derude var vi aldrig, fordi dette var bygget op af træ og vist var ved at være råddent, og jeg mindes deres utilfredshed med, at greven ikke ville sætte det i stand. I modsatte gavl var gæsteværelse og værelser til de unge piger, hvor mange husker jeg ikke.

Endnu en ting er det mig umuligt at huske noget om, nemlig hvor der var toilet. Jeg har prøvet ved i tankerne at trække det frem i hukommelsen, men må nø-

jes med at gå ud fra, at det var nede i kælderens, fordi det, da der ikke dengang var »træk og slip«, vel må have været et sted, hvorfra det på en diskret måde kunne tømmes. Der var jo en servante med tilhørende fad, kande, sæbeskål, potte og toiletspand. Sådan ordnedes det jo dengang, men derimod husker jeg et badeværelse med kar og bruse nede ved mejeriet, både før og efter dette var nedlagt. Som en kuriositet på dette felt husker jeg så tydeligt fra en anden forpagtergård under samme gods »Billeskov«, hvor en anden morbror var forpagter. Der var foran soveværelset et påklædningsrum, og i dette var der det, vi i dag kalder et indbygget skab, men lukkede man døren op, var der et højt trin og så et »das«, som blev brugt i alt fald af damer og børn. Hvad herrerne gjorde der, ved jeg heller ikke, men jeg husker, hvor betagende det var at gå på W.C. lige inde midt i huset. Denne gård havde førhen været beboet af en baron. Måske var det grunden. Da der på forsiden af begge sidefløjene var en dør, må der også have været trapper op og ned, i den ene side til herskabet, den modsatte til folkene, og denne sidste var hvidskuret med sand strøet på. Trappen til kælderens i denne fløj gik ned til folkenes spisestue, et langt rum med et langt bord og bænke ved siderne. Ved denne indgang hang en klokke, der kaldte ind til de forskellige måltider. Overalt – ja endnu en gang – overalt i dette store hus var en gennemført orden og en utrolig renhed, der til stadighed var overvåget af Tante Karolines skarpe blik, et blik jeg husker endnu, for hun brugte det helt op i sin høje alder, også hos os andre, når hun var på besøg. Jeg tror end ikke, hun undså sig for at vende sin sølvske for at se, om den nu også var »tretårnet«, men når man et helt liv har skullet holde en sådan husholdning i orden, bliver det vel noget af

ens væsen at efterse tingene også de andres.

Til sin hjælp havde Tante en jomfru, kokke- og stuepige samt en »ung pige i huset«, som det hed. Denne var i nogle år lærerinde for Agnete, mejeristens børn og få andre, indtil de kom i skole. I sandhedens navn må jeg sige, at det vist ikke altid var jomfru og kokkepige i to skikkelser, men i een, det husker jeg ikke, måske fordi det ikke altid var ligedan, men een ting ved jeg, at disse pladser på Sparretorn var meget eftertragtede, og en god anbefaling fra Tante var guld værd og så sandelig heller ikke uden grund. Det var et lærested i ordets rette betydning, dog næppe altid lige højt elsket af den unge pige, der skulle læres op. Den »unge pige i huset« fik meget lidt eller sommetider slet ingen løn, men ophold inde, hvad der var meget værdsat, men absolut ikke brugt på så store gårde. Det var tit en pige fra et stort hjem og med eksamen, og gerne en der kunne spille på klaveret og tage del i husholdningen, når der var gæster. De andre unge piger så man aldrig inde i stuerne uden for arbejdet. Derimod kom eleverne ind. Det var unge mænd, tit københavnerne, der uden løn – måske endda for betaling – skulle lære landbrug, fordi de ikke ville eller kunne andet.

Man kunne meget vel tænke sig, at en frue af den karat og i denne overordnede stilling ville optræde som »fin dame«, men det lærte Tante Karoline aldrig. Hun vedblev at være af bondeæt, også i sin færd. Hun var meget myndig på en lidt støjende måde. Hendes sprog blev ved at minde om det nordjyske, og hendes påklædning, ja den var sikkert dyr, for hun vidste alt om kvalitet, men hun var altid mere ærbart end fikst påklædt. Fra tidlig morgen, og det vil sige klokken seks, var hun på færde. Hun havde nær gården en stor plads med fjerkræ af alle slags, og

dem passede hun. Dengang kendte man ikke rugemaskiner. Nej, det var hønsene, der tog sig af den ting, både med ande-, gåse-, kalkun- og hønseæg. Det foregik i lukkede bure, og derfor var det et utroligt arbejde i rugetiden at lukke alle disse rugende høns ud til mad og drikke. Jeg husker, at hun gik dernede i flere timer, undertiden hjulpet af en af de unge piger, men som regel alene. Når jeg så tænker på indslagtningen af alle disse dyr, undres jeg igen over hendes kapacitet.

Også til storvask og ølbrygning i det store bryggers ovre ved mejeriet var hun den første på stedet om morgenen og med, til det vigtigste var udført. Hvordan alt dette foregik på Sparretorn, kan jeg intet fortælle om, for vi to pigebørn var ikke velset, når der var travlhed her og der, men min egen uddannelse senere fortæller mig lidt om det slid, der blandt andet var forbundet med at vaske, brygge, bage, koge, sylte, gøre rent og så videre.

Som værtinde ved selskaber, som blev holdt ved bestemte lejligheder, var hun også set med mine øjne den sikre og allestedsnærværende. Det var mange gange »fine« folk, der kom – forpagterpar fra de øvrige gårde, godsinspektør, overjæger og skovrider med flere. Størst indtryk har det nok gjort på mig, da jeg som stor pige var med til deres sølvbryllup. Maden var til denne lejlighed tilberedt af en kok fra Grand Hotel i Odense, og jeg husker endnu det lange menukort med en hel del trossede navne, som jeg ikke anede, hvad var. Ligeledes husker jeg en dame fra en af Fønsskov-gårdene, eller navnlig hendes kjole. Noget så »letsindigt« havde jeg aldrig før set. Hun var høj og åleslank, og kjolen, der var af blommefarvet velour, svøbte sig helt tæt om hende – uha, det var et pust fra det »søde liv«, man anede, at der blev levet et eller andet sted.

Selskabsmaden var altid fyldig og vel-

*Kartoffeloptagning efteråret 1927 på Sparretorn.
Billedet er udlånt af N. Møller Nielsen.*

tillavet, men til gengæld leveredes der meget spartansk både »oppe« og »nede« til hverdag, ja blandt tjenestefolk blev den omtalt som »for dårlig«, om ikke værre! Dette kan jeg naturligvis ikke dømme om, jeg ved kun, at den mad, vi fik oppe i spisestuen, i det store og hele lå under det, vi fik i mit hjem, der absolut ikke »ruttede« med noget, men når kosten på Sparretorn var ude for en ret hård kritik, var det naturligvis, fordi man deri så en form

for at tjene noget ind ved at tage det fra den, der arbejdede på gården. Ja, hvad ved jeg, det var vel nok noget, der fandt sted mange steder. Dog kan jeg ikke lade være med at forsvare Tante, fordi jeg ved, hvor nøjsomt hun selv var opfødt, og at hun aldrig lærte andet senere hen. Så vidt om Tante Karoline.

Om »forpagteren«, min morbror, som vi altid kaldte »Onkel Rasmus«, er knap så meget at sige, vel nok fordi hans arbejds-

220 område lå helt uden for de steder, hvor vi havde vore lege. Vi fik simpelthen ikke lov at rende omkring i staldene eller andre steder, hvor karlene opholdt sig, noget der også fandt sted i mit eget hjem! Jeg ved dog, at Onkel Rasmus var en i landbrugs-kredse meget anset mand. Jeg ved, at landmandssønner anså dette lærested for særdeles vigtigt for senere stillinger. Men Onkel Rasmus var både ude og hjemme en meget stilfærdig mand, nydelig af udseende og med et fint væsen, som gav ham mange tillidshverv, blandt andet var han formand for Vends Herreds Landboforening og amtsrådsmedlem, men en slem astma satte sit præg på hans virke. Han købte bil meget tidligt. Det var en af de

første biler, jeg kørte med, og onkel var i alting med på nye hjælpemidler. Hvor mange medhjælpere han havde, ved jeg ikke så nøje, men der var altid en forvalter i moden alder (28–30), mon ikke fire til seks karle og et varierende antal af elever, gift fodermester og svinepasser samt medhjælpere i staldene, der var en staldkarl og en kusk. Mange af disse havde været der i mange år. I de aller første år var der også en mejeribestyrer med familie i egen bolig og nogle mejerister, men dette mejeri, der også modtog og behandlede mælk fra de øvrige Fønsskov-gårde, blev nedlagt og så brugt til værelser, bryggers med mere.

Alt i alt var Sparretorn en lille verden

Lokomobilet med tærskværket efter sig er kørt fast 1919 ved Fønsskov Gamt: elgård, der var en forpagtergård under Wedellsborg, ligesom Sparretorn. Manden i den hvide jakke er forpagteren selv. Fotografiet er udlånt af Hans Ebbesen.

for sig, med sine fordele og mangler, også med den klasseforskel, der dengang var så dominerende, når arbejdspladser var af en vis størrelse. Jeg kan ikke lade være med at ligne det ved en kranssekage. Hver ring er nok i sig selv, men må dog for at få et hele ud af det hvile på og passe til hinanden. I mit hjem – en almindelig bondegård – kendtes dette ikke. Måske er det derfor, jeg har kunnet fornemme denne forskel, selv om jeg kun var et barn. Naturligvis var det især i fritiden, forskellen gjorde sig gældende. Mens der blev arbejdet, havde enhver sit at gøre. De enkelte skulle dirigere, mens flertallet udførte hver sit arbejde med den afgrænsning, der bliver, når der findes over- og under- af alle bestillinger. Endnu er der tilbage at fortælle lidt om mine forældres og mine besøg på Sparretorn og om Agnetes og mine ferisesler.

Som før omtalt var vi en eller to gange om året på besøg dernede. Derudover var der naturligvis visse specielle lejligheder, for eksempel Agnetes konfirmation og sølvbrylluppet, som er omtalt andet steds. Disse besøg, der iøvrigt gengældtes med besøg i Årslev, især mens min mormor levede, står i et særligt lys for mig. Efter ankomsten, der altid var en lørdag, gik tiden med mangt og meget, der alt sammen var en oplevelse. Tre ting var en tradition ved disse besøg. Først en familiekomsammen. Tre andre morbrødre boede også på Vestfyn. For det andet en køretur ud ad den lange halvø Fønsskov, hvor far og Onkel Rasmus talte landbrug oppe på bukken, mens Tante Karoline, Mor og vi tre børn sad bagi. Af og til var alle nede af vognen, og Mor gravede for eksempel bregner op og tog med hjem til haven på »Lundegaard«. Vi børn fandt som regel skovmærker, skovjordbær, som vi trak på strå, eller brombær, som fandtes i mængder, alt efter hvad tid på som-

meren det var. Den tredje tradition var en aftenrotur i deres store båd. Det var meget stemningsfuldt. Vi sang den ene fædrelandssang efter den anden, men sluttede altid med »Der står et slot« og »Fred hviler over land og by«. Ind imellem morede det Far at vippe lidt fra side til side med båden, lige nok til at vi fik det lille gys. Det morede han sig over!

Det undrer mig at tænke på, hvordan det kunne gå til, at jeg fik lov at blive på Sparretorn 8–12 dage på ferie. Det var jo slet ikke almindeligt, at børn rejste på ferie, som det er i dag. Det er nok dernede, jeg har fået min endnu stadig ukuelige trang til at bade, for hjemme lod det sig ikke gøre, men vi var i vandet hver dag. Jeg husker ikke, om det altid var med voksen ledsagelse, men jeg tror, at vi som store piger fik lov til at gå selv. Gennem haven kom vi til en trappe, der gik ned til stranden, der til begge sider lå for foden af en stejl skrænt. Disse trin var meget smalle, og der var mange af dem. Midtvejs var der til venstre lavet en afsats med en bænk. Det fandt jeg dengang var noget af det skønneste, der fandtes. Også deri ligger nok kimen til min stadigvæk store kærlighed til vandet. Nede ved stranden førte en træbro ud til det lille badehus, hvorind man gik for at klæde sig i bade dragten. Det var utænkeligt at gå oppe fra huset gennem haven til stranden uden andet på end badedragt. Derinde var bænke, hylder og kroge og en dør ud til trappen ned i vandet. Hvor var det dog skønt, og det glemmes aldrig. Den smalle strandbred var for mig et eventyr af sten, skaller, søstjerner og lignende. Tante Karoline var hver dag i badebåden ude at bade. Jeg husker, hvor benøvet jeg var ved at se hendes krop. Det var jo noget, jeg aldrig havde set, selv ikke min Mor, og Tante var fantastisk kraftig. Hendes lår var som telefonpæle, men så meget mere beundrer

jeg hendes energi til at gå i vandet. Vi fordrev også mange timer nede ved Gamborg fjord, hvortil vi kom gennem en lille skov, der direkte går ned til denne stille og lavvandede strand. Barbenede gik vi og fangede krabber, fyldte dem i en tom cigarkasse og prøvede omend tit med afslag at få lov at koge dem ude i det store køkken. Hvor meget stedets skønhed betød for et barn, ved jeg ikke, men ved at lade mine tanker gå dernede ved den fynske fjord med udsigt over Ronæs og landskabet der omkring er det, som om denne fredfyldte natur endnu føles i mit sind og kan virke som en mild hånd, der stryger over ens hår.

(NEU 33511, skrevet 1977).

Forpagter af parcelgård

Den følgende beretning stammer fra en nyoprettet forpagtergård bygget på jord inddraget ved fæstegårdes salg.

Af en forpagterfrues erindringer

Cathinka Madsen er født 1887 i Herritslev, hvor faderen var landmand. Hun er vokset op i nær tilknytning til herregårdsmiljøer, idet hendes fader var søn af greven på Ålholm, hvor farmoderen var husjomfru og hendes fader slotsgartner. Forholdet var almindelig kendt, da Cathinka Madsens fader og hans halvbroder greven så ud som tvillinger. Hendes mand Edvard Madsen er født i en bondegård 1873. Han blev gift med beretteren i 1908, da han forpagtede Pårupgård. I middelalderen var Pårupgård en adelsgård, der imidlertid blev udstykket til bøndergårde i Pårup by. I midten af 1800 årene blev der af Knuthenborg gods op-

rettet en ny avlsgård på 200 tønder land syd for Pårup by. Den fik det gamle navn Pårupgård. Den blev udstykket igen i 1926 i henhold til lensloven af 1918. Der blev oprettet 16 selvstændige brug, og Edvard Madsen købte bygningerne med hovedparcellen. I 1929 solgte han den og erhvervede i stedet Grevelodden, hvor disse erindringer er skrevet. I bind 2 og 4 findes flere bidrag fra Pårupgård:

Det var skik på større gårde, hvor fruene ikke gik i marken, for eksempel hos os på Pårupgård, at folkene skulle lokke fruene i marken ved at sige: Vi tror ikke, at De kan binde et neg rigtigt. Man skulle så påstå, at det kunne man da rigtignok, men folkene, det var mest konerne, ville se det, før de troede det. Efter middag kom man så ud, fik højtideligt overrakt en rive, gik så hen til et skår, samlede en bunke strå og lavede et bånd og bandt neget. Man skulle være alvorlig og anstrenge sig. Idet man lagde neget bag sig, råbtes der over hele marken: Æbleskiver, æbleskiver. Så måtte man jo ind og bage dem. Dejen var slået til om formiddagen. (NEU 12418, skrevet 1956).

En fast husmand, der var på Pårupgård, da vi kom, og til vi flyttede, var gamle Henrik, som han altid kaldtes. Han var den mest trofaste og flittigste slider, man kunne tænke. Dertil holdt han så meget af os, børnene og gården, så han sagde altid vi og vort, vore børn, vore heste, ja endog

vore børns fremtid tænkte han på. Da der kom en godsejersøn og ofte tog vore børn med i skole, sagde Henrik: »Bare det dog kunne blive ham og vor Karen«. Han tiltalte aldrig min mand eller mig uden at stå med huen i hånden. Henrik havde to faste arbejder. Ellers var han altnuligmand. Det ene var at køre vore unge heste til. Vi havde opdræt af heste til eget brug, en art jysk hest, stor og stærk, rød med lys hale og manke. Der skulle en rolig hånd og et godt sind til at opdrage og køre disse dyr til. De skulle jo lære at gå for alle redskaberne og for vogn på landevejen, og der som sådan et par unge fyre blot een gang har været løbske, vil det altid ligge dem i blodet. Da jernbanen fra Maribo og til Kragenæs lige var anlagt, og det første lille futtog kørte over vor mark, og hestene hørte og så det, tog en vis mand ved hestene, som Henrik gik og harvede med. Nu er en harve ikke et redskab, man kan støtte sig til og holde sig fast i, så da Henriks armkræfter svigtede, faldt han; men trofast som Henrik var, slap han ikke linerne, men lod sig slæbe med. Samtidig talte han beroligende til de skælvende dyr, så da de standsede, var de rolige, men Henrik havde næsten fået revet en tommelfinger fra hånden, og hvad han syntes var værst, at han havde tabt den eneste tand, han havde tilbage, så nu kunne han ikke holde sin pibe.

Det andet faste arbejde Henrik havde, var at rense lokummet. Det var et aflangt rum med en lang kasse med tre huller

Forpagterfamilien og dens gæster på Pårupgårds nye havetrappe 1921. Nederst står forpagter Edvard Madsen, derefter proprietær Mogensen, fru Cathinka Madsen og over for hende fru Mogensen og dertil 2 af forpagterens børn.

langs den ene væg. Låget kunne løftes, og så stod der tre spande. I låget var der to store og et lille rundt hul. Foran det mindste og midterste var der en lille trappe beregnet til de mindste børn. Dette lokum skulle renses hver fjortende dag; men engang kom han til forpagteren midt i en periode med huen i hånden: Med forlov hr. forpagter, skal jeg ikke rense lokummet? Ja, men Henrik, siger min mand, det passer De jo altid selv. Jo, men en af dagene er det fruens fødselsdag, så kommer her så mange fruentimmer. Da det mindste barn ikke behøvede trappen mere, kom Henrik med fire store søm og slog låget til på det lille hul. Nu kan det være nok med to.

Der må have været en egen poesi over rummet, for i mørkningen, når pigerne kom to og to arm i arm og fik sat sig til

rette, kendte deres betroelser ingen grænser, og da der var et vindue, som altid stod åbent, var det ofte artige ting, man kunne høre uden for i hønsegården. Børnene blev forbudt at stå der, men ofte hørte jeg dog børnene fnise sammen over ting, de havde hørt.

En morgen, da folkene skulle trække ud, hver mand skulle strigle sine heste, staldkarlen havde fodret fra klokken fire, nu kom så hver og skulle i marken, og på klokkeslet seks red forkarlen, så førsteleven, så de andre elever og tre karle. Nu ser de en stor tom gårdsplads. Kun henne omkring hestestalden vrimler det med folk og heste. Så er der en stakkel, der forinden skal hen på det lille hus. Han har travlt, men pludselig hører man et øresønderrivende skrig, og ud farer manden med bukserne på hælene, livremmen om

I Maribo museum findes et gammelt fotografi af høstfolkene på Pårupgård. Billedet er adskillige år ældre end Cathinka Madsens beretning, men endnu efter 1909 prøvede folkene at lokke forpagterfruen til at binde et neg, og så skulle hun give en skænk som ny i arbejdslaget.

*Høstgildesang indsendt af Ellen Johansen
(NEU 28702, 1971).*

halsen og stammer de, de, de, de. Imidlertid gik min søn hen og reddede sit kle-
nodie. Det var et selvlysende dødningeho-
ved, som en ven havde tegnet; men det
skulle bruges igen, og om aftenen kom jo
to nymfer med hinanden om livet, den
første kom lige ind, men for ud med et
skrig, som en stukket gris, og den anden
istemte hylet. Men da var den ældre herre
kommet hjem, så der var lussinger i luf-
ten.

Henriks kone Andrea var den første
kommunist, jeg traf, da vi kom til Pårup-
gård i 1909. Hun havde den politiske op-
fattelse, at der var to slags mennesker, de
rige og de fattige. De rige skulle dele med
de fattige, og ville de ikke det, havde de
fattige ret til at tage, hvad de behøvede.
Hun fik ofte gaver, kød når vi slagtede,
mad til hende og manden, også klæder fik
hun undertiden, men aldrig sagde hun
tak, heller ikke når min mand tog hende
op i sin vogn på landevejen; men een gang
havde jeg gjort noget virkelig godt for
hende, så jeg sagde til mine børn: Denne
gang må Andrea sige tak. Det gjorde hun
også. Hun kom op i køkkenet til mig en
formiddag. Hun troede vist, jeg var alene,
men mine store børn var ikke i skole, så
der var et par af dem og et par unge piger,
og Andrea brød sig vist ikke om publi-
kum, men siger dog: Fruen skal have tak,
De er god; men så tilføjede hun: Det er
nemt at være god, når man har det godt,
det er nemt at give, når man har nok at
give af. Det var jo fuldstændigt rigtigt,
hvad konen sagde, og min humoristiske
sans fik overhånd over værdigheden, så
jeg lo og lo, og hun forsøgte også, men
uvant med det blev det kun til en grimasse
i hendes ansigt.

En anden gang var Andrea gået til byen
i øsende regnvej, og min mand tog hende
med op at køre. Han ville ellers ikke have
hende med, fordi hun ikke ville sige tak,

Sang ved Høstgildet

paa Paarupgaard

7de September 1918.

Mel.: »Vift stolt paa Kodans Bølges«.

Saa hastigt Tiden svinder;
O, Sommer, nu som før
med dine glade Minder
bag Tidens Taageslø
Du trækker Dig tilbage;
bort svandt for denne Gang
de lyse Solskinsdage,
den muntre Fuglesang.

Ja, Høsten er til Ende,
og her paa Paarupgaard
— det maa enhver bekende —
det hurtigt gik i Aar,
med Smil og Skæmt paa Læben,
med Liv og Lystighed,
med tro og ærlig Stræben,
i fælles Enighed.

Og da man nu os byder
et dækket, pyntet Bord,
fra alles Læber lyder
i Aften disse Ord:
»Tak for hvert Smil, hver Glæde,
for hvert et venligt Ord,
Tak, hver, som er til Stede
ved dette Aftensbord!«

Forpagteren med Frue,
ja, nu en Skaal for dem!
Gid Sorger ej maa true
i deres smukke Hjem!
Naar man kun Bud os bringer
om Fred fra fremmed Strand,
da løses bundne Vinger
paa Danmarks Landbostand,

I Aften er her Glæde
enhver er godt tilfreds;
snart vil vi Dansen træde,
i muntre Pigers Kreds.
Vor Vært og vor Værtinde
vi glade takke maa;
thi Festen som et Minde
vil længe for os staa!

O. Lindkvist.

Og Børnene de kære,
vi ikke glemme maa,
nej, denne Skaal skal være
for dem, de kære smaa,
for Karen og for Aage,
for »Tonna« ligesaa.
— — Nu skjules som af Taage,
den Skæbne, de vil faa.

Dog vist, naar Taagen svinder,
man ser, at lys den er;
derom jo alting minder.
det ønskes af enhver.
Til Asger og den lille
vor Skaal har ogsaa Bud;
med Barneøjne milde
de ser i Verden ud.

O, deres røde Kinder
er ret en Fryd at se.
De alles Hjerter vinder,
med Smil og Venlighed.
Gid de maa Vejen følge,
mod Lykkens sikre Havn,
maa pløje Livet Bølge
med Kærlighed i Stavn!

Forvalteren til Ære
en Skaal vi drikke vil,
han maatte altid være,
hvor det gik varmest til,
og tit han maatte sande
de Ord, der lyder saa:
»Rask Mand faar fugtig Pande
iblandt de tørre Straal!«

og da han kom hjem, bemærkede han, at Andrea havde et par pæne sko på. Staklen vidste ikke, at det var hans næstbedste laksko, hun havde fået, og det var gået sådan til, at hun skulle til begravelse og ville gerne have et par sko eller støvler, som dengang var moderne; men da jeg brugte nummer 38 og manden nummer 43, blev det jo et par af hans.

Line Jørgensen var husbestyrerinde hos Søren Fodermester, der døde, da vi tiltrådte forpagtningen på Pårupgård. Da hun ikke havde et hjem, blev hun hos mig og hjalp mig med børnene. Hun var et elskeligt menneske. Hun var dengang 65 år, og når børnene og vi unge legede på den store gårdsplads, var det aftenens clou, når der blev givet kaffe i køkkenet. Så kom Line: Fruen har vel ikke lidt madeira? Det fik hun, i de tider havde vi en vinkælder.

Line var hos os i fire år. Derefter kom hun ned hos en parcellist i Havlykke. Der gik nogle år. En eftermiddag kørte jeg op i præstegården. Det var solskin og meget varmt. Da jeg kører forbi præstens vinduer, sidder præsten der og sveder. Så siger jeg: Præsten må hellere komme med ud i haven i det fine vejr. Det kan jeg slet ikke, jeg har en ligtale, og jeg kan ingen vegne komme. Det skal jeg lave for Dem, hr. pastor, siger jeg, er det en han eller en hun? Det er en hun, og jeg kender ikke noget til hende, hun hedder Petroline Jørgensen. Line, Line, sagde jeg, det er vel ikke min Line, hun bad altid Gud om at komme honnet i jorden, og det skal jeg love for, hun kom.

Præsten og jeg lavede en meget smuk ligtale. Line havde, da hun var ung, været forlovet, men før brylluppet opdagede hun, at en anden pige var gravid ved ham, og reel som Line var, fik hun ham til at gifte sig med den anden pige. Sådan var Line i al sin færd. Hun kom ind i en lys-

og blomstersmykket kirke efter en rig gårdmandskone, og mine hvidklædte børn strøede blomster for hende.

Vi havde et æbletræ på Pårupgård, som vi kaldte Ane Jens træ, fordi hun et år stjal alle æblerne, engang hun var alene hjemme. Så kom vor første høst. Jeg var 24 år, og vi skulle have høstgilde med 125, men Ane Jens skulle rigtignok hjælpe den unge søde frue, som ikke var vant til så store forhold. Hun havde en dattersøn på fem år, og da hun skulle til høstgilde, kom hun med ham i barnevogn. Vognen placerede hun imellem teltet og køkkenet; men da vi havde spist, hjalp Ane Jens med at bære mad fra teltet og i køkkenet. Så kom pigerne og fortalte, at meget af maden gik i barnevognen, og om de måtte give hende en lærestreg. Hun kom ind i køkkenet til kaffe hos fru, og imens tømte pigerne vognen og lagde et par mursten i stedet for. Man hørte aldrig noget. Ane Jens passede mine høns, fejede og strøede sand, der var så rent; men jeg kom derover, og der stod en kasse med gødning. Det kunne jeg ikke forstå, da møddingen var udenfor. Jeg tog en lang krog og rodede op i dette her og fandt 40 æg. Så var det sket med Ane Jens. Ane Jens var mandfolkegal. Som 65-årig kone betroede hun mig: Fruen må godt vide, der er kærlighed i alle aldre. Hun giftede sig igen som 70-årig. Sognefoged Valdemar Jørgensen viede dem, men ville ikke fortælle nogen hvornår for ikke at få publikum. Engang var samme Ane på udflugt sammen med folkene. Ane lagde da for meget beslag på Henrik, men da de kørte hjem, lagde Henriks kone et halvt pund smør under Ane, som var godt klædt på. Tøjet drak alt smørret.

Hvert år holder skolerne på landet en udflugt for børnene, lærere, lærerinder og forældre. Denne udflugt, jeg nu taler om, foregik i august måned 1917, og det var

Østofte skole, der holdt den. Da vore børn gik i landsbyskole, til de var 9–10 år og så kom i den private realskole i Maribo for at få mellem- og realeksamen, havde de fået lov til at komme med på denne tur, og da folkene bad mig meget om at tage med, kørte vi ud i den store charabanc med de to køreheste for og gamle Henrik som kusk. Vi skulle møde ved skolen klokken to for at samles. Så kom alle de andre vogne, hovedsagelig fra bøndergårde med to heste for, fra mindre steder opskårne fjedervogne med en hest, og en masse større børn cyklede. I vor vogn var der fodermesteren og hans kone, røgteren og hans kone, den gifte staldkarl med kone og alle med børn. Så kom jeg i min lille tosædede jagtvogn med mine børn, min unge pige og af folkenes børn så mange, der kunne sidde. Vi skulle til en lystskov ved Søllested, en stationsby imellem Nakskov og Maribo. Der var pavillon og en stor have med græsplæne med borde og bænke. Vi valgte os hver et bord, hver familie med børn og folk. Vi fik, syntes jeg, en god plads midt på plænen. Jeg skulle senere erfare noget andet. Der blev købt kaffe med brød, jeg havde et par store mandecigarer med til hver mand, og en sodavandsflaske med rom. Den gik fra mand til mand imellem vore mandfolk under bordet, så stemningen steg jo lidt. Så legede børnene, vi damer gik på besøg ved hinandens borde, og overlæreren talte ganske kort til forældre og børn, og vi sang fædrelandssange. Lærerinden legede med børnene, og aftensmaden kom frem. Vi havde madkurve med, og det var jo delikatesser som stegte kyllinger, rejer, ål, bøffer, æg og sild, ost og snaps. Der blev købt øl til mænd og kvinder og sodavand til børnene. Pludselig opdager jeg, at lystigheden ved vort bord havde nået uanede højder, og da vi var placerede midt på plænen, var vi som på en scene med

Tjenestefolk på Pårupgårds gamle hovedtrappe.

publikum uden om. Mændene havde fået piberne frem, og de snakkede og svang dem i luften. Nogle af mændene blev stærke og ville brydes, og konerne tyssede på dem. Imidlertid skulle vi igen have kaffe, og de spurgte, om fruene havde mere rom. Jeg havde en flaske til, men måtte gemme den i min håndtaske. Det var jo den gode gamle 80% og ikke den idag til 45%. Nå, så kom da en af gårdejerne hen og spurgte, om ikke jeg ville køre med dem hjem. Så gik det først op for mig, at jeg jo på en måde havde ansvaret for sel-skabet, også børnene; men de voksne

morede sig, og de ville synge skåler, i det mindste skulle fruene da have et hurra. Det fik jeg da afværget, og så sagde jeg: I skal jo meget tidligt op i morgen både staldfolk og staldkarlen, så må vi hellere køre hjem, så bed om køretøjerne. Og da de kom, stod jeg op på den store vogn. Den kører jeg med fodermesteren ved siden, to koner sidder bagest og passer på, at børnene ikke falder ud, og mit faktotum gamle Henrik kører min vogn med resten, og da vi var kommet ud af byen, sang de alle sammen. Det var flerstemigt, men da jeg ikke er musikalsk, generede det ikke. Vi kom

hjem klokken 11, og i lange tider talte folkene om den gode dag, den gode mad og spiritus, og så kostede turen intet for dem.

Vi havde på Pårupgård en gammel dodsvogn, som min mand havde lavet om fra en personvogn til en lille lastbil ved at sætte et lille lad på i stedet for det bageste sæde. Det var først i tyverne, og der var endnu ikke så mange biler på landevejene. Min mand havde altid dengang en topersoners bil til sig selv og en større familievogn. Nu opdagede børnene, at den dodsvogn kunne de køre med uden kørekort på den store gårdsplads og i alleen op

til gården samt på alle vore markveje. Selv de mindre børn, 9–10 årige, var helt habile chauffører, men da der gik benzin til, fandt de på at bruge petroleum. Det gik også, endskønt bilen knaldede og fultede og røg slemt. Dette vidste min mand nu ikke noget om, til en dag uheldet var ude. Da kørte min søn Asger, han var dengang ca 10 år. Hans to ældre søstre sad på for-sædet, og på ladet sad tre elever, på hver skærm en pige med hvid kappe og ditto forklæde. Den dag var der lidt benzin blandet i petroleummen. Den gik fint fint, ned ad alleen fultede den i mægtig fart (ca

Pårupgård, forpagtergård i Østofte sogn på Lolland tilhørende Knuthenborg gods. Gården blev bygget midt i 1800'erne på jord, som blev inddraget fra fæstegårde ved salg til selveje. Billedet er taget til en postkortserie, som udkom 1905.

Karlene foran Pårupgård da stråtaget var udskiftet med et tegltag, og en kvist var bygget over døren. Til havesiden blev der bygget en bred kvist med 3 fag vinduer, således at der kunne indrettes værelser.

40 km). Pigerne hvinede, motoren spruttede og hvæsedede og røg. Den unge vognstyrer nød sin triumf. Det er ellers mægtigt, Asger, hvor du kan køre, sagde eleverne, tør du også dreje ud på landevejen, og han drejede, og det var ligesom bilen legede med. Den løftede vingerne, skærmene var løse, de lignede vingerne på en engel, den knaldede i udblæsningsrøret og sendte en kullende sort røg bagud. Ungerne morede sig jo, de råbte og skreg i henrykkelse. Men ak og ve, imod dem kom en fin vogn med min mand og ældste søn Aage. Min mand sagtnede farten og

sagde til Aage: Hvad er dog det? Aage ønskede ikke så gerne at udtale sig eller i det hele taget være i familie med det besynderlige monstrum, der kom imod dem, og de andre i den lille døds ville nødig køre forbi den store vogn, men at vende midt på landevejen var svært, da bremserne ikke var så gode, og de manglede afviser, baglygte var der heller ikke og kun een forlygte, og det var efter fyraften efter høst, så det var sådan i det, man på landet kalder mørkningen, altså lygtetænding. Nå, dødsen drejer lidt til side, og den fine vogn kører forbi; men

senere da familien samt eleverne skulle mødes ved aftenbordet, var det jo ikke så godt. Da der ikke var færdsel på landevejen, og der ikke var sket noget, og min mand havde tilstrækkelig humoristisk sans, da det blev forelagt rigtigt, slap alle med en advarsel.

En anden slags advarsel er to gamle ord-sprog, som Cathinka Madsen har skrevet på et ark:

Kys i dølge
har andet i følge.

Og om tandpine:

Først i tænderne,
så i hænderne.

(NEU 16939 og 18151, skrevet 1961–62).

Denne beretning vil jeg kalde en frokost i tiden, da folk dansede om guldkalven. Det var midt under første Verdenskrig, da pengene rullede. Der var noget, der hed sort børs, kædehandel, gårdslagtning og andre smukke ting. Min mand og jeg var inviteret til en stationsby ved Næstved hos en købmand. Da vi på det tidspunkt ikke kunne og måtte køre i egne biler, måtte vi med toget. Vi overnattede i Orehoved; men den karl, som skulle kalde om morgenen, kom for sent op, så vi blev knapt klædt på, og der gik kun få tog, så vi skulle med. Karlen løb foran ned til toget, så min mand og jeg mer eller mindre på-

Vi kunne ikke få Edvard Madsen fra Pårupgård til at skrive, ikke engang heftet med spørgsmål om jagt kunne lokke ham, men hans kones skildring synes at passe godt til fotografiet. 53 år gammel skiftede han titel fra forpagter til proprietær.

klædte. Jeg havde grå ruskindes knapstøvler, der ikke var knappede, hatten i hånden, en frakke over tøj, som ikke var knappet eller bundet; men vi kom da op i toget, og jeg begyndte at klæde mig på meget forpustet. Tænk så opdagede jeg, at jeg var gravid med mit syvende barn, og jeg som elsker mine børn fra første øjeblik, jeg føler dem, jeg synes nu, at han melder sig lidt ubelejligt; men vi kom da til Næstved og fik noget morgenkaffe. Så gik vi og spadserede på torvet. Da kom der en dame. Nej se dog! sagde min mand. Hun havde hvepsetalje og taftfrakke i figur, en opsmøget hat og opadstræbende næse. Der kom en nydelig herre, og min mand har vel sagt det samme til ham, for han sagde: Det er min kone, og min mand mumlede noget om nydelig. Nå, så forsvandt min mand spurløst, og jeg gik så lidt frem og tilbage, til en hestehandler spørger, om jeg vil med på vinhuset og få en bitter. Jeg var 31 år og ganske pæn og havde mit gode tøj på. Han tror min sandten, jeg er en pige. Her kan jeg ikke gå, og så gik jeg ned på stationen og købte billetter og gik og ventede og blev lidt sur. Humøret var jo ikke godt i forvejen; men det skulle blive værre.

Pludselig kommer vinhusets vogn. Man brugte den slags dengang til rejsende og deres kufferter. Døren gik op og ud træder damen og min mand og en herre til. Jeg slog med nakken og gik; men ak og ve, kom de ind i min kupé. Det var værten fra vinhuset og frue, men jeg smilede ikke. Den morgen havde været for streng.

Havde man et godt helbred og mange kræfter, et blink i øjet og sans for mennesker af mange arter, kunne man som gammel se tilbage på et rigt liv på en forpagtergård, især når ægtefællen samtidig forstod at få penge ud af gården. Alt dette gjaldt Cathinka Madsen, så vidt udgiveren kan skønne. Billedet har vi fået af en søstersøn.

Nå, vi kom jo frem. Der var rund fødselsdag med blomster, flag og deputationer. Det var det helt store. Så ankom gæsterne, men jeg må sige, at jeg måtte hen og gnide mig lidt op ad min mand. Det var restauratører, gæstgivere og hotelværter, ja så kom forpagteren fra den nærmeste herregård og så en mand, der bestemt lignede en engelsk bulldog. Det var dog en respektabel kornhandler fra Slagelse. Så begyndte det at regne, ja næsten i spandervis, og der kom en åben charabanc med gæster. I vognen var der en sangerinde med guldhår og en rød hue, en hvid bluse og rød trøje. Hun lignede en blakket ko, men hun var sød.

Lejligheden var oven på forretningen, og der var dækket et bord til 22, og i dagens anledning havde fru en fået sølvstykke til 25, selvfølgelig tretårnet. Der var både bestik og bakker, jo bølgerne gik højt. Vi gik til bords, og bulldoggen tager mig til bords. Der kommer så en brødbakke. Se er dette nu empire, eller er det rokoko? Gnaven som jeg var, svarede jeg spidst: Det er empire. Nej, det er fanden edeme rokoko, min ven. Jeg var lige ved at besvime, jeg med al min finhed og sådan et sprog; men det hjalp, for jeg kom sådan til at le.

(NEU 19796, skrevet 1964).

Havløkkegård ligger – ligesom Pårupgård – i kort afstand fra en landsby med samme navn som gården. Havløkkegård blev i slutningen af 1500'erne til en herregård, og medens Pårupgård blev udstykket igen, vedblev Havløkkegård at bestå som herregård. 1714 blev den som så mange af de små herregårde indlemmet i et grevskab, i dette tilfælde Knuthenborg. I 1870 tegnede arkitekt Vilhelm Tvede en utraditionel hovedbygning beklædt med kløvede kampesten, således at gårdens forpagter fik en bolig, der levede op til grevskabets renommé. Fotografiet er fra århundredskiftet.

